

КАК ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЯ НА 21-ВИ ВЕК В ЧАС?

от учители за учители

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

КАК ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЯ НА 21-ВИ ВЕК В ЧАС?

от учители за учители

КАК ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЯ НА 21-ВИ ВЕК В ЧАС? от учители за учители

Автори: Мария Иванова, Стефан Лазаров, Ренета Богданова, Валерия Симеонова,
Мила Иванова, Йордан Демиров, Иван Петров, Катя Гогова, Петя Желева,
Цветомира Антонова, Борислава Данева, Юлия Мишкова,
Виолета Тасева, Радостина Бойчева, Иван Господинов

Главен редактор: Мария Сендова

Редактор и коректор: Пенка Ватова

Издател: Фондация „Заедно в час“ ©

www.zaednovchas.bg

София, 2016 г.

ISBN: 978-619-90595-1-7

Дизайн и предпечат: Позитив К ЕООД

Печат: Позитив К ЕООД

www.positive-k.net

www.ngogrants.bg

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация Заедно в час и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ	8
ЩО Е ТО ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ И КАКВО НИ КАЗВА СТАТИСТИКАТА?	9
КАРТА НА УМЕНИЕТО ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ	13
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ	16
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ	20
ПРИМЕРНИ ПРОЕКТИ	44
МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ	56
КАКВО Е МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ И ЗАЩО Е ВАЖНА	57
КАРТА НА УМЕНИЕТО МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ	59
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ	61
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ	63
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	72
НАУЧНА ГРАМОТНОСТ	76
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	77
КАРТА НА УМЕНИЕТО НАУЧНА ГРАМОТНОСТ	79
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО НАУЧНА ГРАМОТНОСТ	81
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	83
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА НАУЧНА ГРАМОТНОСТ	85
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	91
ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ	94
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	95
КАРТА НА УМЕНИЕТО ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ	103
ИНДИКАТОРИ ЗА УСПЕШНО ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ ПРИ РАЗВИТИЕ НА ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ	105
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ	107
УМЕНИЕ ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ	140
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	141
КАРТА НА УМЕНИЕТО ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ	144
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА ПО УМЕНИЕТО	148
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ	151
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	162
УМЕНИЕ ЗА УЧЕНЕ	168
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО ЗА УЧЕНЕ И ЗАЩО Е ВАЖНО	169
КАРТА НА УМЕНИЕТО ЗА УЧЕНЕ	172
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ	176
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	178
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ	180
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	182
КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ	186
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	187
КАРТА НА УМЕНИЕТО КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ	188
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИТЕ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ	190

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	192
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ.....	193
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	200
РАБОТА В ЕКИП.....	204
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	205
КАРТА НА УМЕНИЕТО РАБОТА В ЕКИП.....	207
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП.....	209
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП	211
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	232
КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ	236
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	237
КАРТА НА УМЕНИЕТО	240
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ	243
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	244
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ.....	245
ПРОЕКТИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ	266
ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ	274
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	275
КАРТА НА УМЕНИЕТО ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ.....	278
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ	280
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ	281
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	287
КРЕАТИВНОСТ	296
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	297
КАРТА НА УМЕНИЕТО КРЕАТИВНОСТ.....	299
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО КРЕАТИВНОСТ	301
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	303
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КРЕАТИВНОСТ	304
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	314
ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ	318
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	319
КАРТА НА УМЕНИЕТО ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ	325
ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ.....	326
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	327
ЗАДАЧИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО УЧЕБНИ ЦЕЛИ.....	328
ПРИМЕРНИ ЗАДАЧИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО НИВА	336
ПРИМЕРНИ ПРОЕКТИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО НИВА.....	338
ДИГИТАЛНА ГРАМОТНОСТ	342
КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО	343
КАРТА НА УМЕНИЕТО ДИГИТАЛНАТА ГРАМОТНОСТ.....	345
ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА	346
СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ДИГИТАЛНАТА ГРАМОТНОСТ	348
ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ	353

ВЪВЕДЕНИЕ

Мария Сендова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2011-2013)

ЗА НАРЪЧНИКА

Наръчникът, който държите, е резултат от много интензивна работа на учители и алумни по програмата Заедно в час в рамките на проекта Функционална грамотност за 21-ви век: инструменти за оценка и методи на преподаване.

В него ще видите имената на 15 автори, които са действащи учители или завършили програмата Заедно в час. Ще ни бъде трудно да изброим всички други хора, които пряко или непряко допринесоха за създаването му. Нещо повече – всеки учител, с когото сме работили през петте години опит на фондация Заедно в час, е допринесъл с въпросите, пробите, грешките, успехите и лутанията си около въпроса как да отговори на нуждите на учениците си и да ги подготви да се справят с предизвикателствата на 21-ви век.

Ето защо този наръчник е от учители за учители и вярваме, че не е отговор, а начало на разговор, защото, когато учителите търсят как да развият своите ученици, разговорът между тях никога не спира.

ЗАЩО УМЕНИЯ НА 21-ВИ ВЕК?

Ролята на учителите винаги е била да работят с бъдещето и дори най-краткосрочното планиране е с мисъл за десет години напред. Какво е различното в 21-ви век? Сега промените, които се случват за период от десет години, са съизмерими с промени, които преди са се случвали за многократно по-дълго време. Днес, когато планираме, знаем със сигурност, че знанието, което даваме на учениците си, ще бъде важно, но няма да бъде достатъчно. Затова най-голямата ни отговорност сега е да развием у тях такива умения, които ще им помогнат да се справят в непозната ситуация и да успяват да намират съмишленици, с които да вървят напред.

За всички учители от програмата Заедно в час и за всеки друг, който работи с деца от непривилегирован социално-икономически статус, има още един много важен отговор на въпроса защо е важно да развиваме умения на 21-ви век. Тези умения дават в ръцете на учениците ключа, който може да прекъсне порочния кръг на бедността, за който говорят социолозите (Marger, 2002). И обратното – липсата на тези умения днес почти сигурно води учениците до задълбочаване на бедността и пълно социално изключване. И това е така, защото ако днес човек разчита само на себе си, от него се очаква да притежава тези ключови умения дори за най-обикновени житейски ситуации (например, за да достигнеш до обяви за каквато и да е работа, е необходимо да имаш поне четивна и дигитална грамотност). Ето защо изборът да развиваме тези умения не е избор на някакви иновативни подходи, които ще разнообразят часовете ни, а отговорност, която може да реши съдбите на нашите ученици.

Всичко казано дотук е причина в последните десетилетия изследванията в образованието все повече да се насочват към определянето какви точно са тези умения и как си взаимодействат. Тук няма да се спираме подробно върху множеството изследвания на това какво представляват уменията на 21-ви век, защото това не е фокусът на нашия наръчник. Ще отбележим само, че разбирането ни за уменията на 21-ви век стъпва на четири ключови рамки:

- Четирите стълба на образованието на ЮНЕСКО (Delors, 1996);
- Дефиниция и избор на умения на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary);
- Партньорство за умения на 21-ви век (P21);
- Нова визия за образованието на Световния икономически форум (WEF, 2015).

В наръчника са включени 13 умения, които под една или друга форма присъстват и в четирите посочени рамки и за които вярваме, че са ключови за нашите ученици.

КАК ДА ИЗПОЛЗВАМЕ НАРЪЧНИКА?

Структурата на наръчника следва разбирането ни за това как се развиват умения в час, до което достигнахме след много опити и грешки. Винаги сме знаели, че развиването на уменията на 21-ви век трябва да бъде интегрална част от работата на всеки учител по неговия предмет, но търсехме начини това да може да се осъществи на практика. Дълго време целенасочено събирахме успешни практики от различни класни стаи. Постепенно обаче се убедихме, че откъслечно прилагане на такива практики в часовете не води до устойчив напредък. Без ясна цел какво искаме да могат да правят учениците тези практики се превръщат просто в интересни дейности, които разнообразяват часовете, но не изграждат умения. Така стигнахме до извода, че към уменията на 21-ви век трябва да подхождаме като към всеки друг учебен материал, а именно:

- да **дефинираме ясно какво означава конкретното умение** (какво може да прави ученик, който е развил това умение);
- да определим **от какви елементи е съставено това умение**;
- за всеки елемент **да поставим ясни учебни цели**;
- да осигурим инструмент, с който **да проследяваме напредъка по целите**;
- (и чак накрая) **да изберем стратегии**, с които ще работим за постигане на всяка от целите.

Това на пръв поглед изглежда като много допълнителна работа и може би като добавяне на още един предмет към основния предмет, който преподаваме. На практика обаче този подход ни дава възможност ясно да фокусираме усилията си. Нещо повече, добавянето на фокус към развиване на конкретно умение в часовете ни помага учебният процес да стане много по-автентичен. Изучаваният материал вече не е самоцел, а се превръща в ресурс с който учениците творят, изследват и се развиват. Така добавянето на умение не е за сметка на напредъка по предмета, а тъкмо обратно – води до по-дълбоко разбиране на изучавания материал.

За да може да се получи такава синергия между предмет и умение, е много важно да работим фокусирано и систематично, да не се опитваме да направим всичко наведнъж. Това означава внимателно да преценим кое от всички умения на 21-ви век е най-приоритетно за нашите ученици към момента, или с други думи – напредъкът по кое умение би дал най-съществено отражение върху цялостния напредък на учениците ни. След това да синхронизираме целите по предмета с целите по избраното умение. Тук е важно да подчертаем, че не е задължително всички елементи на едно умение да бъдат развивани в рамките на една година, но е важно да работим фокусирано върху избраните цели и те да присъстват редовно в часовете ни. И накрая – да започнем да пречупваме учебното съдържание по предмета през призмата на уменията, което сме избрали да развиваме, т.е. да изпълваме целите по уменията със съдържанието на предмета, който преподаваме.

Как може да изглежда това на практика в час по история например? Ако целта на урока ни е учениците да оценят управлението на цар Калоян, а целта по уменията, което развиваме с тях, е те да могат самостоятелно да разпределят роли и задачи (умение за работа в екип), бихме могли да направим следното: 1. Разделяме учениците на отбори; 2. Раздаваме им материали и помощни работни листове по темата; 3. Поставяме задачата до края на часа всеки отбор да е изготвил историческа оценка на външната и вътрешната политика на цар Калоян и да представи пред класа работата на отбора – как са били разпределени задачите, как е изготвена оценката и какъв е приносът на всеки член на отбора. В зависимост от нивото на учениците по тази цел на уменията може да изберем различни стратегии за разпределяне на ролите и задачите. Идеи за такива стратегии са предложени в главата за уменията Работа в екип. Ролята на учителя в такъв учебен час би била не да „разкаже урока“, а да подкрепи учениците сами да достигнат до търсените изводи, като същевременно развиват важна цел от уменията за работа в екип – да разпределят ролите и задачите си в екипа.

Във всяка глава от наръчника ще намерите:

- кратко описание на това какво представлява уменията и защо е важно да го развиваме;
- карта на уменията, в която са представени елементите, които го съставят, учебни цели към всеки елемент и примерни стратегии към всяка учебна цел;
- примерен инструмент за измерване на напредъка;
- примерно годишно разпределение на целите;
- подробно обяснение на стратегиите, които се нуждаят от детайлно описание;
- примерни задачи и проекти в различни предметни области.

Вярваме, че най-смисленото ползване на наръчника е да подходите към текстовете в него като изследователи. Изпробвайте предложените подходи и стратегии и ги обогатете със свои. Поканете в този изследователски процес и своите ученици.

Това е само началото. Със следващата глава, която разгърнете, вие ставате съавтор на този наръчник. Нямаме търпение да продължим да търсим заедно пътищата, които ще направят учениците ни успешни граждани в 21-ви век.

ИЗТОЧНИЦИ

Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary. (n.d.). Retrieved from OECD: <http://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>

Delors, J. e. (1996). Learning, the Treasure Within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-First Century:[summary]. UNESCO Publishing. Retrieved from UNESCO: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001095/109590eo.pdf>

Marger, M. (2002). Social inequality. Patterns and Processes.

P21. (n.d.). Framework for 21st Century Learning. Retrieved from www.p21.org: <http://www.p21.org/our-work/p21-framework>

WEF. (2015). New Vision for Education: Unlocking the Potential of Technology. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf

ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ

Мария Иванова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

ЩО Е ТО ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ И КАКВО НИ КАЗВА СТАТИСТИКАТА?

Според определението на PISA грамотността е „разбиране, използване, осмисляне на писмени текстове за постигане на цели и удовлетворяване на потребности; за задълбочаване на познанията и развиване на интелектуалния потенциал на личността и за активно участие в обществото“ (OECD, 2010).

Дефинициите на Съвета на ЕС се базират на следната логика:

1. Основна грамотност – познаване на буквите, на думи и текстови конструкции, необходими за четене и писане, на равнище, което създава самочувствие и мотивация за по-нататъшно развитие.
2. Функционална грамотност – способността за четене и писане на равнище, което дава възможност на личността да се развива и функционира в обществения живот, у дома, на училище и на работа.
3. Многогранна грамотност – способността да се използват уменията за четене и писане, за да се създава, разбира, интерпретира и оценява критично информация в писмен вид. Това е основата за участие в цифрова среда и за информиран избор в области като финанси, здравеопазване и т.н. (Грамотност: Приемане на заключения на Съвета, 2012)

„Функционално грамотен е този, който може да участва в дейности, в които грамотността е условие за ефективно функциониране на неговата група и общност и която му дава възможност да ползва четенето, писането и смятането за своето усъвършенстване и за развитието на общността.“ Това гласи определението на ЮНЕСКО за функционална грамотност (Education for All Global Monitoring Report 2006).

С други думи, достигането на трите основни грамотности (четивна, математическа и по природни науки) е ключово за придобиването на умения за успех в XXI век.

В този раздел поставяме на фокус четивната грамотност, нейните елементи и цели. Един от универсалните световни начини за измерване на нивото ѝ са тестовете на международното изследване PISA, което се провежда на всеки три години сред представителна извадка от 15-годишни ученици. Обезпокоителен е фактът, че през последните години се наблюдава увеличаване на броя на учениците с много ниско равнище на възприемане на текст при четене. Сравнението между постиженията на българските 15-годишни ученици в областта на грамотността по четене, демонстрирани през 2002 и 2006 г., показва низходяща тенденция. Ако през 2002 г. 40,3% са показали резултати, по-ниски от критичното (второ) равнище, то през 2006 г. учениците с такива резултати са вече 51%; успоредно с това нараства разликата между най-високите и най-ниските постижения на българските ученици – от 336 точки през 2002 г. до 379 точки през 2006 г.; а средният резултат през 2006 г. намалява с 28 точки.

Според последното изследване на PISA 41% от учениците в България са под критичния праг на постижения в областта на четивната грамотност, което означава, че те не могат да прочетат и разберат материали от всекидневието – листовка на лекарства или електроуред, бланки за документи, обява за работа или жилище и т.н. (ЦКОКУО, 2011).

Функционално неграмотни ученици наричаме тези, които са на или под първо Б равнище в рамката на постиженията на PISA и са неспособни да „намерят ясно посочена информация в кратък, несложен текст с познат стил и съдържание ... правят просто изводи, като определят причинна връзка между информация, представена в две последователни изречения. Обикновено във формулировката на въпроса, а и в самия текст се съдържат елементи, които допълнително улесняват задачата на читателя, като необходимата информация е повторена няколко пъти или са добавени изображения или познати символи, обясняващи и илюстриращи съдържанието на текста.“ (Петрова, 2010)

ЗАЩО ЧЕТИВНАТА ГРАМОТНОСТ Е ВАЖНА ЗА НАШИТЕ УЧЕНИЦИ?

Писането и четенето са важни за успешното включване на съвременния човек във всички сфери на професионалния и личен живот. В училище нивото на четене и писане са тясно свързани с мотивацията на учениците. Ниско или нулево ниво често води до липса на интерес, невъзможност да се следва ходът на преподаването, разсейване, неучастие в учебния процес. Когато учениците не разбират прочетеното, затрудняват се с непознати думи и терминология или губят смисъла на текста заради това, че не четат гладко, за учителя е трудно да задържи интереса им. Ето защо, независимо от преподавания предмет, нивото на четивна грамотност неминуемо оказва влияние върху атмосферата в класната стая и възможностите за напредък на учениците и трябва да се развива паралелно с конкретното предметно знание.

КАК ПРЕДСТАВЯМЕ ЧЕТИВНАТА ГРАМОТНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ СПОРЕД ВЪЗРАСТА?

Развиването на четивна грамотност изисква постоянство и е дейност, която продължава през цялата учебна година. Ето защо е важно учениците да са трайно ангажирани и редовно да си припомнят отговорите на въпроси, които без съмнение изникват: Защо ми е това? С какво ми помага? Какво печеля от него? Дали ще е интересно?

Ето и някои идеи как да „запалим“ учениците си за необходимостта да развиват четивна грамотност, съобразени с възрастта на учениците:

ИДЕЯ ЗА 4. – 5. КЛАС

Предварителни материали (кадастрон, моливи, ножица и примерна карта на съкровище, която да прерисуваме и да нарежем като пъзел).

Здравейте, мили ученици, тази година ние заедно ще бъдем откриватели на съкровище! За да стигнем до него в края на учебната година, е нужно да съберем частите на картата, която да ни отведе там. За целта трябва да минем през 6 приключенски изпитания. При всяко от тях вие ще получите п броя части от картата, които трябва да съедините. Но за да ги получите, първо трябва да докажете, че сте грамотни и можете да отсявате ключова информация от текст. Второ...

ИДЕЯ ЗА 6. – 7. КЛАС

Предварителни материали (флипчарт или 4 съединени с тиксо листа А4, върху които е нарисуван връх/стълба или алея на славата със звезди; няколко стикерчета или лепенки за отбелязване на напредъка).

Здравейте ученици, ще помоля всеки от вас да довърши изречението: „Ако съм грамотен, ще мога да...“ (След като чуем отговорите, стигаме до общи изводи защо ни е важно да сме грамотни. Записваме 2-3 вдъхновяващи изречения отдолу на подготвения флипчарт.) А знаете ли, че според последното международно изследване 41% от учениците в България са под критичния праг на постижения в областта на четивната грамотност, което означава, че те не могат да прочетат и разберат листовка на лекарства; да прочетат и разберат упътване за техника; да попълнят различни бланки за документи и т.н. Нека покажем, че можем да обърнем тези числа и да станем първи! За целта тази учебна година ще минем през 6 етапа на трудност при работата с различни видове текстове, като идеята е нашите знания и умения да се надграждат. Ето и първия етап...

ИДЕЯ ЗА 8. – 12. КЛАС

Необходими материали (компютър и снимки на 4-5 известни и успели български личности от различни сфери – продуценти, писатели, актьори и т.н.)

Здравейте, ученици, знаете ли кои са тези хора и каква е връзката между тях? (Стигаме до извода, че тези хора са тръгнали от малкото, но са успели и са се прославили благодарение на образованието си.) Всеки от вас може да бъде на тяхното място и да покаже на света, че българските младежи са грамотни и амбициозни. Успешни хора са тези, които взимат сами решение и не могат да бъдат манипулирани. Най-лесно можеш да бъдеш манипулиран през „текстове“, затова тази година ще се учим да извличаме, анализираме и оценяваме информация от текст, за да бъдем независими и сами да решаваме бъдещето си.

За да имате и вие шанс да достигнете мечтите си, тази година ще минем през всички етапи на четивната грамотност, така че да надградим над това, което знаем до момента, като се запознаваме с различни видове текстове и ги обсъждаме.

КОИ ЕЛЕМЕНТИ ИЗГРАЖДАТ ЧЕТИВНАТА ГРАМОТНОСТ?

Формирането на четивната грамотност е продължителен процес, който започва още от първите месеци в училище и преминава през усвояване на уменията за четене на различни видове текстове. Знаем, че учениците четат с желание текстове, които са им близки като тематика и съдържание, които ги увличат, защото отговарят на техни интереси или занимания. Отегчават се от текстове, в които имат много непознати думи, чийто контекст не познават или асоциират с нещо безинтересно. Почти всеки текст може да се използва за развитие на четивна грамотност. В следващите страници ще се спрем на развиването на уменията на учениците да работят с текстове от културната, медийната, битовата и научната сфера на общуване и на видовете въпроси, на които учениците търсят отговор, за да развиват способностите си за четене с разбиране.

Както всяко умение, така и четивната грамотност развиваме чрез надграждане. Мисловните операции, които трябва да извършват учениците, следват възходяща степен на трудност. Идеята е сходна с таксономията на Блум, според която в познавателната сфера действат равнища, подредени от лесно към трудно. Настоящият наръчник идентифицира 9 нива в развитието на четивната грамотност, които преминават от едно в друго, затвърждавайки знанията от предходното. Практично е, ако всяко от тези нива обхваща по равен брой раздели от учебния план по дадения предмет, за да има ритмичност, която носи сигурност у учениците. След покриването на всяко ниво е препоръчително да се направи тестване, което да идентифицира степента на усвояване и да информира следващите стъпки.

Според типовете текст можем да формулираме 9 основни учебни цели, подредени по сложност:

1. Извлича информация от непрекъснат текст (Непрекъснат наричаме текст, организиран в свързани помежду си изречения и параграфи. Той може да бъде описание, повествование, разсъждение, аргументативен текст или инструкция.);

2. Извлича информация от прекъснат текст (Прекъснат е този текст, който представя информацията чрез графика, диаграма, рисунка, таблица, карта и др.)
3. Извлича информация от непрекъснат и прекъснат текст;
4. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат и прекъснат текст;
7. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
8. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст;
9. Осмисля, оценява информация от непрекъснат и прекъснат текст.

КАК ИЗГЛЕЖДАТ ЦЕЛИТЕ НИ В ЧАС? (ТИПИЧНИ ДЕЙНОСТИ В ЧАС, КОИТО ОТГОВАРЯТ НА ТЕЗИ ЦЕЛИ)

1. Извлича информация от непрекъснат текст

- Намира директно казана в текст информация;
- Отговаря на въпроси, чиито отговор се намира директно в текста.

2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст

- Отговаря на въпроси, чиито отговор не е директно даден в текста;
- Перифразира;
- Обобщава информация от цял абзац, за да достигне до отговора;
- Прави извод;
- Измисля заглавие на текст (стандартно);
- Прави план заедно с ключови думи на текст (напр. за търсене в интернет).

3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст

- Подрежда логически разбъркани части от текст;
- Прави оценка на база разбиране на целия текст;
- Предлага (провокиращо) заглавие на текст / предлага подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея;
- Открива скрит смисъл;
- Открива отношение на автора.

4. Извлича информация от прекъснат текст

- Директно засича ред и колона в таблица;
- Директно намира точка в диаграма.

5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст

- Извлича стойност по критерий (най-висока, най-ниска, средна, по-голяма), стойност от таблица, диаграма;
- Систематизира информация в таблица (включително инструкции);
- Обобщава данни от няколко колони, от редове;
- Именува колони и редове.

6. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст

- Сравнява таблици/таблица, диаграма, карта и др., като прави извод на базата на това сравнение;
- Съотнася диаграма/таблица/карта към текст.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ¹

Елемент	Цели	Стратегии
1. Извлича информация от непрекъснат текст.	1.1. Намира директно казана в текст информация.	1.1.1. Задава си въпроси по текста; 1.1.2. Разделя в две колони важни факти от текста и интересни факти от текста; 1.2.3. Преди да са прочели текста, отговарят на въпросите: „Какво трябва да знам?“ и „Какво знам вече?“
	1.2. Отговаря на въпроси, чиито отговор директно се намира в текст.	1.2.1. Първо четат и осмислят въпросите, тогава четат и осмислят текста.
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	2.1. Отговаря на въпроси, чиито отговор не е директно даден в текста.	2.1.1. Записват въпроса и със стрелки към него записват цитати от текста, които са пряко свързани с питането; 2.1.2. Правят план с ключови думи на текста и отсяват тези, които са пряко свързани с въпроса; 2.1.3. Свързват въпросите с нещо лично.
	2.2. Перифразира.	2.2.1. Обобщават основната идея със свои думи; 2.2.2. Отговарят си на въпроса „Какво научих от текста?“; 2.2.3. Правят репортаж.
	2.3. Трябва да разбере цял абзац, за да даде отговор – обобщава.	2.3.1. Визуализация със снимка, рисунка на всеки абзац от текста; 2.3.2. Прави връзка с нещо от заобикалящия го свят, за да осмисли абзаца и да даде отговор; 2.3.3. Прави връзка с друг познат текст, за да го осмисли и да даде отговор; 2.3.4. Прави таблица с две колони – едната с абзаците, които е успял да осмисли, и една с тези, към които не е задавал въпроси.
	2.4. Прави извод.	2.4.1. Прави предсказания, свързани с текста, за да направи и извод; 2.4.2. Прави връзка с лично преживяване; 2.4.3. Разделя в 3 колони – цитати от текста, какво мисля аз, следователно...
	2.5. Измисля заглавие на текст (стандартно).	2.5.1. Прави мисловна карта (Mind map) в обрнат ред; 2.5.2. Отсява по една ключова дума от всеки абзац и прави връзката им в заглавие; 2.5.3. Продължава изречението: „Най-важното нещо, което разбрах от текста, е...“

¹ Стратегиите, отбелязани в получерен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	2.6. Прави план заедно с ключови думи на текст (за търсене в интернет).	2.6.1. Задава си по един основен въпрос за всеки абзац, чиито отговори оформя в текст; 2.6.2. Синтезира най-важната информация от текста и прави план по нея с ключови думи; 2.6.3. Прави пространствено подреждане на важните неща от текста (горе, долу, ляво, дясно, по диагонал...); 2.6.4. Маркира, подчертава и пр. ключовите думи от текст и ги свързва в план.
	3.1. Подрежда логически текст.	3.1.1. Прави логическа връзка с друг текст; 3.1.2. Поставяне на знаци отстрани.
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	3.2. На базата на разбиране на целия текст трябва да направи оценка.	3.2.1. Разделя структурата на текста на герои, последователни действия, места (топоси), завръзка и развързка и др. в карта на историята.
	3.3. Заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея.	3.3.1. Прави връзка с нещо преживяно; 3.3.2. Прави връзка с нещо от заобикалящия го свят; 3.3.3. Прави връзка с друг текст.
	3.4. Откриват скрит смисъл.	3.4.1. Прави мисловна карта със смисловите пластове и метафорите в текста; 3.4.2. Правят мозъчна атака (brainstorming).
	3.5. Откриват отношение на автора.	3.5.1. Открояват емоционално натоварените ключови думи и правят извод; 3.5.2. Перифразира думи на автора със свои думи; 3.5.3. Изважда ключови думи в две колони на базата на контраст, противоположност и разсъждава върху двойките; 3.5.4 Предварителна информация за автора.
	4.1. Директно засича ред и колона в таблица.	4.1.1. Използва знаци за маркиране.
4. Извлича информация от прекъснат текст.	4.2. Директно намира точка в диаграма.	4.2.1. Какво може да научим от таблицата/ диаграмата – за кого/какво и какво?

5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст.	5.1. Извлича стойност по критерий (най-висока, най-ниска, средна, по-голяма...), стойност от таблица, диаграма.	5.1.1. Маркира/отбелязва стойностите.
	5.2. Систематизира информация в таблица (включително инструкции).	5.2.1. Прави мисловна карта с ключовите думи; 5.2.2. Отговаря си на въпроса: „Кои са важните детайли?“
	5.3. Обобщава данни от няколко колони, редове.	5.3.1. Отговаря си на въпроса: „Какво ми показват тези данни?“; 5.3.2. Отговаря на въпроса: „Какво ново научавам от тези данни?“
	5.4. Именува колони и редове.	5.4.1. Отговаря си на въпроса с една дума: „Какво ми показват данните от колоната/ реда?“; 5.4.2. Отговаря си на въпроса: „Какво обединява колоната/реда?“
6. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.	6.1. Сравнява таблици/ таблица, карти и диаграма и прави извод на база това сравнение.	6.1.1. Прави три колони – прилики, разлики, изводи; 6.1.2. Отговаря си на въпроса: „Какво ми прави впечатление в двете таблици/карти/ диаграми?“; 6.1.3. Отбелязва със знаци важните детайли от двете.
	6.2. Съотнася диаграма/ таблица/карта към текст.	6.2.1. Отговаря си на въпроса: „Какво ми говори информацията от текста и от таблицата/картата/диаграмата? Допълват ли се или се припокриват?“ 6.2.2. Прави таблица с две колонки – прилики и разлики.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ

Планирането на целите във времето е първата ключова стъпка, която трябва да предприемем, когато развиваме четивна грамотност. Ползите са много, но ето най-важните от тях:

1. Дава сигурност и създава усещане за ред;
2. Осигурява възможност за бърза реакция, ако учениците напредват твърде бързо или изостават;
3. Дава спокойствие на учениците, че следват определена структура.

При предварителното планиране на целите по раздели или седмици е нужно да се предвидят периодичните оценявания, както и финалното. Добре е да се предвиди поне седмица като резерв. Ето и едно примерно разпределение на учебните цели по седмици:

ВАРИАНТ I

Седмица	Учебни цели	Цели	Бележки
1		Представяне на четивната грамотност; Работа с учениците за мотивиране на желанието им да я развиват.	Изработване на постери, система за проследяване на напредъка и др. от самите ученици.
2		Диагностичен тест за определяне нивото.	Помага за по-нататъшно диференциране при нужда.
3	Извлича информация от непрекъснат текст.	Намира директно казана в текст информация.	
4		Отговаря на въпроси, чийто отговор директно е даден в текста.	
5	Извлича информация от прекъснат текст.	Директно засича ред и колона в таблица.	
6		Директно намира точка в диаграма.	
7	Извлича информация от непрекъснат и прекъснат текст.	Проверка на разбирането	Самостоятелно решаване на тестове
8		Междинно оценяване	
9	Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	Отговаря на въпроси, чийто отговор не е директно даден в текста.	
10		Перифразира	
11		Трябва да разбере цял абзац, за да даде отговор – обобщава.	
12		Прави извод.	
13		Измисля заглавие на текст (стандартно).	
14		Прави план заедно с ключови думи на текст (за търсене в интернет).	

15	Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст	Извлича стойност по критерий (най-висока, най-ниска, средна, по-голяма...), стойност от таблица, диаграма, карта и др.	
16		Систематизира информация в таблица (включително инструкции).	
17		Обобщава данни от няколко колони, от редове.	
18		Именува колони и редове.	
19 – 21	Обобщава, тълкува информация от непрекъснат и прекъснат текст.	Проверка на разбирането	
22		Междинно оценяване	В това оценяване може да бъдат включени задачи и от предното ниво, за да се преминава плавно и знанията да останат в дълготрайната памет.
23	Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	Подрежда логически текст.	
24		На база разбиране на целия текст трябва да направи оценка.	
25		Заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея.	
26		Открива скрит смисъл.	
27		Открива отношение на автора.	
28	Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.	Сравнява таблици/таблица, карти и диаграма... и прави извод на базата на това сравнение.	
29		Съотнася диаграма/таблица/карта към текст.	
30 – 32	Осмисля, оценява информация от непрекъснат и прекъснат текст.	Проверка на разбирането	
33		Междинно оценяване	
34		Финално оценяване	То трябва да включва всички нива на трудност.
35 – 36		Резерв за учителя	

ВАРИАНТ II

Седмица	Учебни цели	Цели в час
1	Представяне на четивната грамотност и идеи как да пленим учениците си през годината с нея.	
2	Диагностичен тест за определяне нивото	
3	Извлича информация от непрекъснат текст.	• Намира директно казана в текст информация; • Отговаря на въпроси, чийто отговор директно се намира в текст.
4	Извлича информация от прекъснат текст.	• Директно засича ред и колона в таблица; • Директно намира точка в диаграма.
5-6	Извлича информация от непрекъснат и прекъснат текст.	
7	Междинно оценяване	
8 - 10	Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	• Отговаря на въпроси, чийто отговор не е директно даден в текста; • Перифразира; • Обобщава информация от цял абзац, за да даде отговор; • Прави извод; • Измисля заглавие на текст (стандартно); • Прави план заедно с ключови думи на текст (за търсене в интернет).
11 - 13	Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст.	• Извлича стойност по критерий (най-висока, най-ниска, средна, по-голяма), стойност от таблица, диаграма; • Систематизира информация в таблица (включително инструкции); • Обобщава данни от няколко колони, редове; • Именува колони и редове.
14 - 16	Обобщава, тълкува информация от непрекъснат и прекъснат текст.	
17	Междинно оценяване	
18 - 21	Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	• Подрежда логически текст; • Прави оценка на базата на разбиране на целия текст; • Измисля заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея; • Открива скрит смисъл; • Открива отношение на автора.

22 - 25	Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.	• Сравнява таблици/таблица, диаграма, карта и др., като прави извод на базата на това сравнение; • Съотнася диаграма/таблица/карта към текст.
26 - 29	Осмисля, оценява информация от непрекъснат и прекъснат текст.	
30 - 33	Решаване на задачи, представяне на проекти	
34 - 35	Финално оценяване и коментиране на резултати	
36	Резерв за учителя	

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЧЕТИВНА ГРАМОТНОСТ

1.1.1. ЗАДАВАТ СИ ВЪПРОСИ ПО ТЕКСТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Извлича информация от непрекъснат текст.	5-12	15 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Дават се няколко минути за прочитане на текста в зависимост от дължината му. След това всеки изписва поне 2 въпроса, свързани с ключовите моменти от текста, в рамките на 2 минути. 2-3 ученици четат въпросите си, а останалите търсят отговорите в текста. Това трябва да отнеме не повече от 5 минути.

Резултат: Вникват в смисъла на текста.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 3-4 минути да прочетете текста и още 2 да запишете поне по 2 въпроса, свързани с важната информация в него.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците обръщат внимание на важните моменти от текста, преди да са прочели въпросите към него;
- Учениците се научават да задават въпроси върху ключова информация;
- Учениците имат възможност да се допълват един друг.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- на някои ученици може да им отнеме повече време четенето на текста;
- на някои ученици може да им отнеме повече време съставянето на въпросите;
- може някой от въпросите да се окаже неправилно зададен и да обърка останалите;
- при отговорите може да се разпали дискусия и да загубите повече време.

1.1.2. РАЗДЕЛЯТ В ДВЕ КОЛОНИ ВАЖНИ ФАКТИ ОТ ТЕКСТА И ИНТЕРЕСНИ ФАКТИ ОТ ТЕКСТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Извлича информация от непрекъснат текст.	5-12	10 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Разделят се две колони – учителят на дъската, учениците в тетрадките. Разделяте ги на две групи за не повече от 30 секунди – едните пишат за интересните факти от текста, другите – за важните. Двата вида могат да се припокриват. Давате им 2-3 минути да ги напишат и 2-3 минути обсъждате написаното. След това отговарят на въпросите в текста.

Резултат: Отсяват предварително важната информация, за да отговорят по-внимателно на въпросите след текста.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Всички ученици зад Петър, Андрей и Венета пишат по първата колона, а останалите – по втората. Имате по броя минути да прочетете текста и 2 минути да попълните таблицата с поне 4 факта. След това обсъждаме заедно.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Може да се получи добро отваряне на урок;
- Учениците могат да се допълват;
- Учениците дават различни гледни точки;
- Фокусирани са към ключовите думи в текста;
- Целият текст минава през съзнанието им и тогава коментират и отговарят на въпросите.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- има вероятност на някои ученици да не им стигне времето за четене на текста;
- възможно е някои ученици да искат да пишат по другата колона;
- може да се впуснат в дълго обсъждане на важни или интересни факти, което да отнеме повече време.

От практиката

Важни факти	Интересни факти

1.2.3. ПРЕДИ ДА СА ПРОЧЕЛИ ТЕКСТА, ОТГОВАРЯТ НА ВЪПРОСИТЕ: „КАКВО ТРЯБВА ДА ЗНАМ?“ И „КАКВО ЗНАМ ВЕЧЕ?“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Извлича информация от непрекъснат текст.	5-12	10 МИН	6 МИН

ОПИСАНИЕ

Преди да бъдат раздадени тестовите/задачите/проектите, се записват заглавието и подзаглавието (ако има такова) на текста на дъската. Учениците имат 3-4 мин да си нахвърлят бележи за това какво знаят вече по темата и евентуални въпроси, които им изникват в съзнанието във връзка с нея. След това могат да се отделят 2 минути за взаимно споделяне на предварителните знания и въпроси. Чак тогава се раздават текстовете и въпросите към тях.

Резултат: Учениците са по-фокусирани към съдържанието на текста.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно заглавието на дъската и си отбележете в тетрадките какво знаете вече по темата и какво ви идва на ум като въпрос. Разполагате с 3 минути. После обсъждаме заедно.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Добър начин за отваряне на урок или упражнение, в което учителят води учениците;
- Фокусиране върху текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно на някои ученици да им отнеме повече време отговарянето на двата въпроса;
- възможно е някои ученици да не разберат заглавието и да не могат да отговорят;
- възможно е някои ученици да се впуснат в дълги обяснения какво предварително знаят по темата;
- може времето за споделяне да не стигне, ако позволите да отговорят без никакъв ред, и т.н.

2.1.1. ЗАПИСВАТ ВЪПРОСА И СЪС СТЕЛКИ КЪМ НЕГО ЗАПИСВАТ ЦИТАТИ ОТ ТЕКСТА, КОИТО СА ПРЯКО СВЪРЗАНИ С ТЪРСЕНАТА ИНФОРМАЦИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	8 мин

ОПИСАНИЕ

Нужно е учениците първо да прочетат текста, след това въпроса. Разполагат с 2-3 минути да свържат със стрелки няколко цитата от текста с въпроса. След това имат 2 минути да обобщят цитатите в свързан отговор. Може да ги разделите по групи, за да откриват цитатите в екип.

Резултат: Учениците осмислят текста и правят обобщение.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 8 минути да прочетете текста. След това със стрелки да свържете цитати от него, които са пряко свързани с въпроса. Накрая трябва да направите отговор-обобщение с 2-3 изречения.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Могат да отгатнат значението на дума или израз от контекста;
- Учениците могат да съставят отговор-обобщение;
- Обобщават много информация в няколко изречения;
- Тази стратегия ги провокира да мислят мащабно от голямото към малкото.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ако разделите учениците по групи, хубаво е да се обмислят достатъчен брой въпроси за всяка група;
- нужна е внимателна предварителна подготовка при разделянето;
- възможно е някои ученици да не вникнат във въпроса;
- възможно е някои ученици да не знаят как да правят обобщение.

2.1.3 СВЪРЗАТ ВЪПРОСИТЕ С НЕЩО ЛИЧНО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците четат първо въпросите и ги свързват с нещо лично, което са преживели или на което са били свидетели, като си водят бележки и тълкуват информацията. Коментираме 2-3 отговора и чак след това четат текста. Всичко това им отнема около 10 минути в зависимост от дължината на текста и броя на въпросите към него. Нужно е първо да се раздадат въпросите, след това текстът.

Резултат: Учениците осмислят въпросите и ги тълкуват, свързвайки ги с нещо лично.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 5 минути да прочетете въпросите и да ги свържете с лично преживяване или нещо, на което сте били свидетели. След това коментираме.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците коментират лични преживявания, което води и до сплотяването им;
- Тълкуват информацията от въпросите през своята гледна точка;
- Тази стратегия помага за по-лесното ориентиране в текста след това.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- времето за връзка с личното може да не им стигне;
- възможни непознати думи или изрази във въпросите би затруднило осмислянето им и цялата задача;
- след това при коментарите могат да се получат разпалени беседи, нужно е да имате контрол над часа.

2.2.1. ОБОБЩАВАТ ОСНОВНАТА ИДЕЯ СЪС СВОИ ДУМИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Нужно е учениците първо да прочетат внимателно текста. След това в рамките на 2-3 изречения със свои думи да го перифразират, изолирайки основната идея. Накрая коментират отговорите си, като може да се допълват или поправят.

Резултат: Учениците се научават да тълкуват важната информация от текст и да обобщават основната му идея.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 3-4 минути да прочетете текста. След това разполагате с 6 минути да обобщите основната идея със свои думи в 2-3 изречения.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Научават се да използват синоними в речта си;
- Могат да се допълват един друг или да се поправят;
- Работят с различни видове текстове на по-високо ниво.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- съществува вероятност учениците погрешно да разберат фразата „основна идея“ и да не се справят със задачата;
- ако имат непознати думи, термини, фрази, възможно е да не могат да формулират сами идеята;
- някои ученици могат да се сблъскат с трудно формулиране на основна идея в малко изречения.

2.2.2. ОТГОВАРЯТ СИ НА ВЪПРОСА „КАКВО НАУЧИХ ОТ ТЕКСТА?“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Вие записвате на дъската въпроса, те в тетрадките си. Нужно е да им оставите няколко минути да се запознаят с текста в зависимост от дължината му. След това нахвърлят с тиренца/точки най-важните неща, които са научили от текста, с по една дума или фраза. Това би им отнело около 7-8 минути.

Резултат: Учениците вникват по-детайлно в текста и тълкуват информацията от него.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 7 минути да прочетете текста и да отговорите с поне 3-4 думи или фрази на следния въпрос писмено в тетрадките. После си споделяме.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Фокусират се върху текста;
- Трупат знания от различни сфери, работейки с различни видове текстове;
- Могат да се допълват.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- времето за четене на текста може да не им достигне, това би ги затруднило и притеснило;
- някои ученици може да не са свикнали да отсяват важна информация с по една дума, а с цели изречения, което би ги забавило;
- възможно е в текста да има непознати думи и термини, което да възпрепятства тълкуването му, предвидете го.

2.2.3. ПРАВЯТ РЕПОРТАЖ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 МИН	12 МИН

ОПИСАНИЕ

След като прочетат текста внимателно, учениците създават репортаж със свои думи, като перифразират текста, обобщавайки го. Нужно е да бъде зададен обемът на репортажа и времето, за което да прочетат текста и съответно да напишат репортажа.

Резултат: Създават текст, който е обобщение на друг, по-голям текст със свои думи.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Представете си, че сте журналисти, които подготвят репортаж по описаната случка. Имате 12 минути да прочетете текста и да напишете репортаж за Централната информационна емисия по телевизията на случилото се в него с не повече от 5 изречения.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците си обогатяват речта, като използват синоними;
- Учениците се учат да обобщават информация;
- Учениците се запознават с особеностите на медийния жанр.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може да има непознати думи в текста и това да ги затрудни;
- може да не познават особеностите на репортажа;
- предвидете време и да обясните как се пише заглавие на медиен текст.

2.3.1. ВИЗУАЛИЗАЦИЯ СЪС СНИМКА, РИСУНКА НА ВСЕКИ АБЗАЦ ОТ ТЕКСТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Оставете им време да прочетат текста внимателно. Разделете ги на групи според броя абзаци. (Помислете предварително на какъв принцип ще бъдат разделени учениците и последствията от това.) Всяка група може да направи комикс или рисунка по абзаца си. Задайте им време. След това оставете време за обяснение на рисунките/комиксите.

Резултат: Тълкуват информация от текста, като я визуализират.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете текста внимателно и направете комикс по втория абзац в рамките на 3-4 минути. След това се подгответе да обясните защо сте нарисували точно това и как го свързвате с информацията от текста.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Би станало прекрасно отваряне на урок;
- Би се получило отлично домашно;
- Учениците, които са добри в рисуването, могат да се изиявят, ако им е трудно да го правят по друг начин.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- времето за четене на текста може да не стигне на някои ученици;
- някои ученици може да не рисуват добре и това да ги притесни;
- някои ученици може да са се справили отлично със задачата, но да се притеснят да обяснят през класа тълкуванието си;
- ако класът е на групи, може моментът с рисуването да се проточи и да настъпи хаос, трябва да владеете положението.

2.3.2. ПРАВИ ВРЪЗКА С НЕЩО ОТ ЗАОБИКАЛЯЩИЯ ГО СВЯТ, ЗА ДА ОСМИСЛИ АБЗАЦА И ДА ДАДЕ ОТГОВОР

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците четат внимателно текста. Тази стратегия дава възможност да бъдат разделени на групи. (Предварително обмислете как ще ги разделите и какви биха могли да бъдат последствията от това.) Всяка група мисли за връзка на смисъла на абзаца с нещо, което заобикаля всички тях като клас, като приятели и т.н. Задайте им време. Това не би трябвало да отнеме повече от 5 минути.

Резултат: Учениците осмислят текста чрез заобикалящия ги свят.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 10 минути да прочетете текста и да помислите като група какво от заобикалящия ви свят свързвате с абзац номер 3.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Сплотяване на класа, на конкретна група ученици;
- Може да се използва и като тимбилдинг игра;
- Правят различни връзки и използват въображението си, докато тълкуват текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно как ще разделите групите, за да се чувстват всички ученици спокойно;
- важно е колко време ще им отнеме, защото може да се впуснат в дълги разкази и беседи;
- може да се натъкнат на непознати думи и изрази в текста;
- нужно е да подберете добре текста, за да не се стигне до неприятни разкази.

3.3. ПРАВИ ВРЪЗКА С ДРУГ ПОЗНАТ ТЕКСТ, ЗА ДА ГО ОСМИСЛИ И ДА ДАДЕ ОТГОВОР

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците четат внимателно текста. След това в рамките на не повече от 3-4 минути мислят за връзки с друг текст и по какво двата си приличат. Класът може да бъде разделен на групи. (Помислете предварително, ако ги разделяте, как ще го направите.)

Резултат: Учениците се научават да правят логически връзки с различни типове текстове.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 10 минути да прочетете внимателно текста и да помислите за логическа връзка с друг текст. Отбележете си приликите и след това обяснете защо.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Свързват текстове, което помага за анализиране и съпоставка;
- Могат да работят по групи, което им помага за екипната работа;
- Изграждането на връзките може да бъде на ниво структура на текста и отношението, което носи, това помага за съпоставка на различни жанрове и стилове.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно как ще разделите учениците, ако решите да го правите;
- непознатите думи и изрази в текста могат да доведат до объркване на смисъла;
- някои ученици може да не се сетят за прилики с друг текст, помислете за насоки;
- възможно е времето да не им стигне при работата по групи, ако се впуснат в преразказ на вече познатия текст.

2.3.4. ПРАВИ ТАБЛИЦА С ДВЕ КОЛОНИ – ЕДНАТА С АБЗАЦИТЕ, КОИТО Е УСПЯЛ ДА ОСМИСЛИ, И ЕДНА С ТЕЗИ, КЪМ КОИТО НЕ ЗАДАВАЛ ВЪПРОСИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците първо прочитат текста и го разделят на абзаци. В тетрадките си правят две колони. В първата чекват абзаците, чийто смисъл им е напълно ясен, а във втората – тези, по които имат въпроси и си записват въпросите. Това би трябвало да им отнеме не повече от 5 минути. След това всички обсъждат, като се допълват и поправят, ако има нужда.

Резултат: Учениците си тълкуват текста чрез въпроси по отделните абзаци.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

След като сте прочели текста, имате 5 минути да маркирате абзаците, които можете да разтълкувате без проблем, и тези, по които имате въпроси. Разделете ги в две колони, като във втората си набележете въпросите. После обсъждаме заедно.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се научават правилно да формулират въпроси по текст;
- Учениците научават нови думи, термини, фрази;
- Чрез задаване на въпроси учениците вникват по-детайлно в текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- на някои ученици може да не им стигне времето за четене на текста, което сте им задали предварително, и това може да ги затрудни със задачата;
- текстът може да има доста непознати думи във всеки абзац и това да доведе до куп въпроси и да не им стигне времето;
- нужно е да подберете внимателно текста;
- някои ученици може да не успеят правилно да формулират въпросите си и това да доведе до объркване.

2.4.1. ПРАВИ ПРЕДСКАЗАНИЯ, СВЪРЗАНИ С ТЕКСТА, ЗА ДА НАПРАВИ И ИЗВОД

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците четат текста внимателно. След това в рамките на 5 минути правят предсказания на текста, като го продължават с не повече от 4-5 изречения и обясняват защо са избрали това продължение, като правят изводи.

Резултат: Учениците стигат до изводи, като продължават текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 5 минути да напишете продължението му в не повече от 4-5 изречения, така че да можете да обясните защо сте стигнали до този извод.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците създават собствен текст;
- Тълкуват текста, на чиято база създават продължението му;
- Развихрят въображението и логиката си.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е нужно достатъчно време за четене и осмисляне на текста;
- възможно е да се срещнат непознати думи и термини;
- на някои ученици може да не им стигне времето за продължение на текста;
- някои ученици могат да се развихрят в продължението на текста и да изгубят логическата нишка и извода, който трябва да направят.

2.4.3. РАЗДЕЛЯ В 3 КОЛОНИ – ЦИТАТИ ОТ ТЕКСТА, КАКВО МИСЛЯ АЗ, СЛЕДОВАТЕЛНО...

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това разделят на три колони тетрадката си. В първата записват ключови цитати от текста, във втората – какви са техните разсъждения по цитатите, и в третата – до какви изводи са стигнали. Нужно е предварително да се зададе обем. Стратегията не би трябвало да отнеме повече от 10 минути.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това в рамките на 8 минути разделете тетрадката си на 3 колони, като в първата отбележете поне 3 ключови цитата от текста, във втората – как ги тълкувате вие, и в третата направете извод по тях.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се учат да разсъждават върху чужди текстове;
- Би било хубаво домашно за учене на урок;
- Работа и разсъждение по различни видове текстове;
- Ако свържат изводите си логически, може да се получи страхотен анализ на текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е нужно да зададете предварителен обем на всичко, което очаквате от учениците;
- може да се впуснат в дълги изводи и беседи;
- може да пропуснат разсъжденията във втората колона;
- може да пропуснат изводите в третата колона.

От практиката

Topic from the text	What you learned from reading the text	Opinions, observations, thoughts regarding the topic

2.5.1. ПРАВИ МИСЛОВНА КАРТА (MIND MAP) В ОБЪРНАТ РЕД

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	8 мин

ОПИСАНИЕ

Стратегията се нарича мисловна карта в обратен ред, защото тръгваме не от едно понятие към свързаните с него асоциации, а обратно. Учениците прочитат внимателно текста. След това вадят ключови думи от него. Хубаво е да им зададете броя. Групират ключовите думи и слагат наименование на групите. След това обединяват групите в едно цяло и от него правят стандартното заглавие на текст. Задайте им време, тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 8 минути.

Резултат: Учениците слагат стандартно заглавие на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Първо прочетете внимателно текста. След това имате 8 минути да извадите 12 ключови думи, които да подредите в 3 групи. Сложете имена на групите, а след това ги обединете и от полученото напишете общо заглавие.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отсяват ключовата информация от текст;
- Работят с различни видове текстове;
- Научават какво е мисловна карта.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици може да се затруднят при изваждането на определен брой ключови думи;
- някои ученици биха се затруднили да сложат име на групите;
- на някои ученици може да не им стигне времето.

2.5.2. ОТСЯВА ПО ЕДНА КЛЮЧОВА ДУМА ОТ ВСЕКИ АБЗАЦ И ПРАВИ ВРЪЗКАТА ИМ В ЗАГЛАВИЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	7 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста и си маркират ключови думи от него. След това отсяват по една ключова дума от всеки абзац и търсят връзката между тях, като измислят заглавие на текста. Тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 6-7 минути.

Резултат: Учениците измислят стандартно заглавие на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 6 минути да отсеете по една ключова дума от всеки абзац и да намерите връзката между тях, така че да напишете заглавие на текста.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят с различни видове текстове;
- Учениците отсяват ключови думи;
- Би се получило добро отваряне на урок.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да срещнат непознати думи, термини и фрази, което да ги обърка;
- някои ученици могат да се затруднят с изпълнението на задачата за толкова минути;
- някои ученици да се затруднят при отсяването на ключовите думи и това да ги обърка при заглавието;
- възможно е да се затруднят при обединяването на ключовите думи в заглавие.

2.5.3. ПРОДЪЛЖАВА ИЗРЕЧЕНИЕТО: „НАЙ-ВАЖНОТО НЕЩО, КОЕТО РАЗБРАХ ОТ ТЕКСТА, Е...“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	4 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това в рамките на 2 минути продължават изречението „Най-важното нещо, което разбрах от текста, е...“ Оформят отговора си в заглавие за още 2 минути.

Резултат: Учениците пишат стандартно заглавие на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 4 минути да продължите изречението: „Най-важното нещо, което разбрах от текста, е...“, и накрая оформяте отговора си в заглавие.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се научават да обобщават с няколко думи цял текст;
- Учениците се научават да работят с всякакъв вид текстове;
- Прекрасна идея за домашно.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може да се срещнат непознати думи, термини и изрази, които биха затруднили някои ученици при изпълнение на задачата;
- възможно е някои ученици да не успеят да синтезират с няколко думи целия текст;
- възможно е текстът вече да им е добре познат;
- може някои ученици да не успеят да формулират заглавието.

2.6.1. ЗАДАВА СИ ПО ЕДИН ОСНОВЕН ВЪПРОС ЗА ВСЕКИ АБЗАЦ, ЧИИТО ОТГОВОРИ ОФОРМЯ В ТЕКСТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. Класът може да бъде разделен на групи, но трябва да се внимава на какъв принцип и предварително да се помисли за начина на делене. Всяка група има по един абзац от текста и мисли за най-важния въпрос, свързан с този абзац. Записва си го, а след това отговаря писмено на него. Вади ключовите думи от отговора и ги оформя в точка и подточки на план. Тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 5 минути без четенето на текста.

Резултат: Учениците правят план заедно с ключови думи на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това всяка група има 5 минути да напише най-важния въпрос, свързан с нейния абзац, и неговия отговор. Следва да извадите ключовите думи от него и да ги оформите в точка и подточки на план.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят в екип;
- Съсредоточават се към детайлите;
- Научават се да формулират правилно въпроси;
- Научават се да формулират правилно отговори;
- Отсяват ключови думи;
- Научават се да правят план на текст с най-важната информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- разделянето по групи може да има последствия;
- нужно е задаването на време;
- при работата си групите може да се впуснат в разпалени въпроси и да не им стигне времето;
- нужно е да се дадат точни насоки за плана – точки, подточки и т.н.;
- нужно е да се предвидят непознатите думи в текста.

2.6.2. СИНТЕЗИРА НАЙ-ВАЖНАТА ИНФОРМАЦИЯ ОТ ТЕКСТА И ПРАВИ ПЛАН ПО НЕЯ С КЛЮЧОВИ ДУМИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това синтезират най-важната информация от него в определен брой изречения, които учителят трябва да им зададе предварително. Накрая отсяват ключовите думи и с тях правят план. Класът отново може да бъде разделен на групи по абзаци, но трябва да се премисли добре деленето му. Тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 4-5 минути с групи и 10 минути самостоятелно без четенето на текста.

Резултат: Учениците правят план заедно с ключови думи на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това всяка група има 5 минути да синтезира най-важната информация от абзаца си с 3 изречения и да извади от тях ключови думи, с които да оформи точка и подточки от план.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят в екип;
- Добър вариант за домашна работа;
- Учениците работят с различни видове текстове;
- Отсяват важна информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците работят в екип;
- е добър вариант за домашна работа;
- учениците работят с различни видове текстове;
- отсяват важна информация.

От практиката

Снимка или разказче

2.6.3. ПРАВИ ПРОСТРАНСТВЕНО ПОДРЕЖДАНЕ НА ВАЖНИТЕ НЕЩА ОТ ТЕКСТА (ГОРЕ, ДОЛУ, ЛЯВО, ДЯСНО, ПО ДИАГОНАЛ...)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това със стрелки горе, долу, ляво, дясно, по диагонал подреждат пространствено на лист най-важните неща в текста. Използват тези отбелязвания и правят план с ключовите думи. Тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 10 минути без четенето на текста.

Резултат: Учениците правят план заедно с ключови думи на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 10 минути със стрелки горе, долу, ляво, дясно и по диагонал да си отбележите най-важните моменти от него на лист. После използвайте ключовите думи от тези отбелязвания и направете план на текста.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отсяват ключова информация от текст;
- Научават нови думи, знания по даден проблем;
- Подкрепят пространствено информация;
- Работят с различни видове текстове.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може да не стигне времето за всички ученици;
- трябва да се дадат точни и ясни инструкции;
- предварително трябва да се зададе време;
- стрелките могат да доведат до объркване, ако не им се обясни;
- непознати думи и термини могат да ги отблъснат от текста.

3.1.1. ПРАВИ ЛОГИЧЕСКА ВРЪЗКА С ДРУГ ТЕКСТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	8 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това имат няколко минути да помислят за друг, познат текст, който да им помогне да си наредят логически непознатия, като правят връзка между двата. Тази стратегия отнема не повече от 8 минути без четенето на текста.

Резултат: Учениците подреждат логически текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 8 минути да си го подредите логически, като го свържете по прилики с друг текст, който вече познавате.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят с различни видове текстове;
- Учениците търсят логическа връзка между изречения/абзаци в текст;
- Учениците правят връзка между различни текстове, което помага за тяхното помнене.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- са нужни точни и ясни инструкции;
- нужно е предварително зададено време;
- може да се появят непознати думи и термини;
- трябва да сме готови да дадем отговор на въпроса с какви други текстове биха асоциирали този;
- трябва да насочим учениците към логиката, която да свърже текста.

3.1.2. ПОСТАВЯНЕ НА ЗНАЦИ ОТСТРАНИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това с помощта на знаци си отбелязват от страни логическата хронология на изреченията/абзаците. Класът може да работи по групи. Тази стратегия отнема не повече от 5 минути без четенето на текста.

Резултат: Учениците подреждат логически текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

След като прочетете внимателно разбъркания текст, имате 5 минути да го подредите, като използвате знаци/стрелки, с които да си отбелязвате от страни.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Работят в екип;
- Добър вариант за домашно;
- Научават нови думи и термини;
- Намират логиката на текст.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е нужно да обмислим как ще бъдат разделени учениците, ако работят по групи;
- трябва предварително да зададем знаци, с които да си отбелязват, за да не губят време в измисляне на знаците, което може да им помогне при разчитане на оценка на писмена работа по всички предмети;
- непознати думи и термини може да ги откаже от задачата;
- нужно е да съобразим текста с тяхната възрастова група.

3.2.1. РАЗДЕЛЯ СТРУКТУРАТА НА ТЕКСТА НА ГЕРОИ, ПОСЛЕДОВАТЕЛНИ ДЕЙСТВИЯ, МЕСТА (ТОПОСИ), ЗАВРЪЗКА И РАЗВРЪЗКА И ДР. В КАРТА НА ИСТОРИЯТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците внимателно прочитат текста. След това в рамките на 12 минути по групи го разделят на отделни характеристики – герои, последователни действия, места, композиция, и на базата на това разделяне правят оценка на текста в рамките на няколко изречения.

Резултат: На базата на разбиране на целия текст ученикът трябва да направи оценка.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. Всяка група има 12 минути, за да направи характеристика на героите, действията, местата или композицията на текста, на базата на която съставяте оценка за текста в рамките на 3-4 изречения.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят по групи;
- Би било добро домашно;
- Правят оценка на текст;
- Работят с различни видове текстове.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да обмислим как най-подходящо да се раздели класът;
- трябва да обмислим по каква характеристика ще работят отделните групи;
- нужно е да се зададе точен обем колко очакваме от учениците да напишат и за колко време;
- нужно е да зададем точни инструкции за това каква оценка очакваме, можем да дадем пример.

От практиката

Герои	Последователни действия	Места	Композиция

3.3.1. ПРАВИ ВРЪЗКА С НЕЩО ПРЕЖИВЯНО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това в рамките на 10 минути го свързват с нещо преживяно, нахвърляйки си няколко провокиращи ключови думи. Накрая ги използват, за да напишат провокиращо заглавие и подзаглавие на текста, което да съдържа уникална идея.

Резултат: Заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. Имате 10 минути, за да го свържете с нещо, което сте преживели, като си нахвърлите няколко ключови думи от преживяното. След това ги използвате, за да напишете заглавие и подзаглавие, които да съдържат уникална идея.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Добро отваряне на урок;
- Правят асоциации с неща от живота си;
- Вникват по-дълбоко в текста;
- Търсят подсмисъл на текст.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици може да се затруднят с измислянето на заглавията, подответе си насоки;
- някои ученици може да се затруднят с ключовата идея, но със сигурност ще е тяхна и уникална;
- някои ученици може да се притеснят да споделят с какво са свързали текста.

3.3.2. ПРАВИ ВРЪЗКА С НЕЩО ОТ ЗАОБИКАЛЯЩИЯ ГО СВЯТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	10 МИН	7 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това имат на разположение 7 минути да го свържат с нещо от заобикалящия ги свят, така че да измислят провокиращо заглавие и подзаглавие на текста, което да съдържа някаква уникална идея.

Резултат: Учениците съставят заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 7 минути да го свържете с нещо познато около вас и да напишете заглавие и подзаглавие, които да провокират.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят с различни типове текстове;
- Би било добро отваряне на урок;
- Учениците вникват отвъд буквалния текст.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е полезно да им дадете пример, насоки (заглавия от вестници, заглавия на снимки, които да носят подтекст и т.н.);
- някои ученици може да се справят доста по-бързо и обратното, помислете какво ще правят;
- трябва да обяснете какво значи „провокиращо заглавие“;
- ако им дадете пример, преди да започнат да работят, това би ги улеснило.

3.3.3. ПРАВИ ВРЪЗКА С ДРУГ ТЕКСТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	7 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това в рамките на 7 минути мислят за връзки с друг текст, сюжетни прилики, прилики по смисъл и т.н. Използват ключови думи от заглавието на вече познатия текст, за да напишат провокиращо заглавие и подзаглавие на новия.

Резултат: Заглавие на текст (провокиращо) заедно с подзаглавие, което показва разбиране на ключова, уникална идея.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. Имате 7 минути да го свържете с вече познат текст, който ще ви помогне да измислите провокиращо заглавие и подзаглавие. Можете да използвате ключови думи, цитати от вече познатия ви текст.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят с различни видове текстове;
- Учениците правят сложни връзки между текстове – структурни, логически, сюжетни;
- Търсят подтекст и провокация;
- Може да се получи добро домашно.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици биха се затруднили при асоциацията с друг текст – дайте им насоки, примери, цитати;
- някои ученици може да се затруднят при формулирането на заглавията, подгответе се да им помогнете.

3.4.1. ПРАВИ МИСЛОВНА КАРТА СЪС СМИСЛОВИТЕ ПЛАСЛОВЕ И МЕТАФОРТЕ В ТЕКСТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това имат 10 минути да си нахвърлят метафорите от него, като ги групират по смисъл. Накрая правят оценка от 3-4 изречения на целия текст. Класът може да работи по групи, разделени според смисловите пластове на текста. Трябва предварително да обмислите и да ги зададете. (Пример: Романът „Под игото“ може да се прочете като любовен, военен, исторически...)

Резултат: Учениците откриват скрит смисъл.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това в рамките на 10 минути всяка група изважда метафорите, свързани с нейния смислов пласт, и ги групира в Мисловна карта. След това, като разсъждава върху тях, с 3-4 изречения прави оценка на текста.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се научават да правят мисловна карта;
- Би била добра домашна работа;
- Учениците се научават да правят оценка на текст;
- Учениците се научават да търсят метафори и да ги обединяват в общ смисъл.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици може да не знаят как се прави Мисловна карта;
- някои ученици може да не знаят какво е метафора;
- трябва да внимаваме на какъв принцип ще разделите групите, за да работят ефективно;
- възможно е да се затруднят при оценката, дайте им пример как става.

3.4.2. ПРАВЯТ МОЗЪЧНА АТАКА (BRAINSTORMING)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	30 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат текста самостоятелно внимателно. След това в рамките на 7-8 минути целият клас заедно с учителя правят мозъчна атака на глас по текста, като си нахвърлят ключови думи на дъската и в тетрадките. Накрая всеки сам за себе си прави оценка с 3-4 изречения, използвайки ключовите думи. Тази стратегия отнема около 10 минути.

Резултат: Учениците откриват скрит смисъл на текст.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това заедно ще помислим за скрития му смисъл и ще си нахвърляме ключови думи, които накрая ще използвате да направите оценка на текста с 3-4 изречения. Имате 10 минути на разположение. Първи/а ще започна аз.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учителят работи заедно с учениците – екипна работа;
- Добро затваряне на урок;
- Учениците се научават да пишат оценка на текст.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може да има непознати думи, изрази, термини в текста;
- учителят трябва да насочи учениците към мислене, оценка и анализ на текста – подгответе се предварително;
- трябва да им дадете пример за оценка, преди да започнат да пишат.

3.5.1. ОТКРОВАТ ЕМОЦИОНАЛНО НАТОВАРЕНИТЕ КЛЮЧОВИ ДУМИ И ПРАВЯТ ИЗВОД

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	20 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това в рамките на 10 минути търсят емоционално натоварени ключови думи в него, които да подсказват за отношението на автора към текста. Накрая, на базата на това, оформят оценка на текста с 3-4 изречения. Класът може да работи на групи.

Резултат: Учениците откриват отношение на автора.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. Всяка група има по 10 минути да намери 5-6 емоционално натоварени ключови думи, които подсказват отношението на автора към текста, и с тях напишете оценка на текста от 3-4 изречения. Ето и една такава ключова дума...

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят с различни видове текстове;
- Учениците работят в екип;
- Учениците оценяват авторското отношение към текста;
- Работят на високо ниво на разбиране на текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важен начинът, по който ще бъдат разделени групите;
- нужни са примери от страна на учителя, които да улеснят учениците със задачата;
- трябва да помислите за алгоритъм за писане на оценка на текст.

3.5.2. ПЕРИФРАЗИРА ДУМИ НА АВТОРА СЪС СВОИ ДУМИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	7 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това имат 6-7 минути да открият местата, където авторът показва отношението си към него, и да перифразират неговите думи, като разсъждават върху тях. Тази стратегия отнема не повече от 7 минути без четенето на текста.

Резултат: Учениците откриват отношение на автора към текста.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. Имате 7 минути да откриете местата, където авторът показва отношението си към текста, и да ги перифразирате с 2-3 изречения, като разсъждавате върху тях.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се научават да перифразират чужд текст;
- Разсъждават върху авторското отношение към текст;
- Вникват по-дълбоко в смисъла на текста.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може не всички ученици да знаят как се перифразира и какво означава това;
- може не всички ученици да открият местата, където авторът показва отношението си;
- трябва да се подготвите предварително с примери, които да им помогнат със задачата;
- трябва да сте готови да обясните непознатите думи, ако се появят такива.

3.5.3. ИЗВАЖДА КЛЮЧОВИ ДУМИ В ДВЕ КОЛОНИ НА БАЗАТА НА КОНТРАСТ, ПРОТИВОПОЛОЖНОСТ И РАЗСЪЖДАВА ВЪРХУ ДВОЙКИТЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текста. След това имат 10 минути да извадят поне 4 двойки думи, които да са противоположни или да си контрастират. Накрая на базата на това сравнение и като разсъждават, да направят оценка на текста с 3-4 изречения, анализирайки авторското отношение към него.

Резултат: Учениците откриват отношение на автора към текста.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Прочетете внимателно текста. След това имате 10 минути да извадите поне 4 двойки противоположни думи и разсъждавайки върху тях, да направите оценка на текста с 3-4 изречения, като помислите и за авторското отношение.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците разсъждават, сравнявайки двойки думи по критерий;
- Би било сполучливо и полезно домашно;
- Може да се използва и за самостоятелна практика.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици може да се затруднят при анализа на двойките думи, дайте им пример с една двойка;
- трябва да сте готови да дадете и пример с пасаж с авторско отношение;
- някои ученици може да се затруднят при оценката, дайте им насоки.

3.5.4 ПРЕДВАРИТЕЛНА ИНФОРМАЦИЯ ЗА АВТОРА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст.	5-12	20 МИН	15 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците прочитат внимателно текст с предварителна информация за автора и си маркират основни неща за творчеството му. След това ги откриват в неговия текст и правят връзката между двата, давайки оценка. Тази стратегия не би трябвало да отнеме повече от 15 минути.

Резултат: Учениците откриват отношение на автора.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 15 минути да прочетете двата текста, да откриете характерни черти от творчеството на автора в неговия текст и да направите оценка с 3-4 изречения.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Сравняват два текста;
- Може да се получи прекрасна тема за матура и всякакви видове съчинения с анализи;
- Така научават полезна информация за творчеството и похватите на авторите, което влиза и като тестови въпроси в някои матури.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- информацията за автора, която ще поднесете на учениците, трябва да е добре подбрана предварително, така че да има връзка с текста;
- на някои ученици може да им е трудно да направят оценка – дайте предварителни насоки, най-лесно ще им бъде в стъпки;
- тази стратегия отнема доста време.

5.1.1. МАРКИРА/ОТБЕЛЯЗВА СТОЙНОСТИТЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст.	5-12	5 МИН	3 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците извличат най-високата, средната и най-ниската стойност по различни критерии от таблица/диаграма. Могат да си разделят лист на три колони – според различните критерии, и да нанесат в него стойностите. Тази стратегия не отнема повече от 2-3 минути за поне 5 критерия.

Резултат: Извлича стойност по критерий (най-висока, най-ниска, средна, по-голяма...), стойност от таблица, диаграма.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имате 3 минути да разграфите листа си на 3 колони и по тези 5 критерия да нанесете най-високата, средната и най-ниската стойност.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се научават да работят с таблици и диаграми;
- Учениците различават критериите и стойностите;
- Добра домашна работа.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици може да са готови за минута, а други да срещнат затруднения с диаграмата.

От практиката

Критерий 1 (Напр. „Най-голяма стойност“)	Критерий 2 (Напр. „Средна стойност“)	Критерий 3 (Напр. „Най-малка стойност“)

ПРИМЕРНИ ПРОЕКТИ

Всички примерни проекти, които споделяме в този раздел, са разработени и осъществени от учители по програма *Заедно в час*.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ

ПРОЕКТ

Как живеят моите връстници в развиващите се страни? (умение Гражданска активност)

АВТОР

Как живеят моите връстници в развиващите се страни? (умение Гражданска активност)

Описание

Идеята на този проект беше учениците да работят заедно като голям екип за създаването на продукт, който да остане в наследство за училищната библиотека. Видяха, че това е процес, който е свързан с последователна, систематизирана и целенасочена дейност, чийто краен резултат зависи от споделените усилия на всеки от класа. Всеки вторник, първи час, когато имах час с класа, им задавах тема от тематичното разпределение по география. Всеки от учениците до петък трябваше да предаде по 5 въпроса, които е формулирал сам, след като е прочел поне 2 статии по дадената тема. Върху някоя от темите им давах графики или таблици с информация, които трябваше да анализират и след това да измислят въпроси, свързани с тях. Самите въпроси също бяха създавани по определени критерии. Така за събота и неделя имахме поне 100 въпроса от дадената тема, от които работна група от трима ученици да избере най-оригиналните и интересни 25 въпроса. В понеделник след часовете се събрахме за 30 мин, за да съобща кои въпроси влизат в сборника или да гласуваме за въпроси, за които екипът по подбора има разногласия. Целта ми беше най-вече всеки ученик вкъщи да работи самостоятелно в ниските нива на Блум – като описание, сравнение и приложение, защото такива са въпросите за НВО, а в клас да продължим да развиваме умения и нагласи и да работим на ниво анализ, синтез и оценка. Готовият сборник ще съдържа около 200 въпроса.

Кои цели по четивна грамотност покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Извлича информация от прекъснат текст;
3. Извлича информация от смесен текст;
4. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Обобщава, тълкува информация от смесен текст;
7. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
8. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.

Времетраене: Процесът по създаване на задачите, крайното оформление в електронен вариант, рисуването на корицата и отпечатването на сборника ни отнеха около 4 месеца работа.

Краен продукт: Книжка – сборник, която беше отпечатана в печатницата в Костинброд. Всеки ученик има по един сборник в своята библиотека и няколко броя бяха подарени на колегите по време на TSIP конференцията.

Примерни въпроси за рефлексия/Насоки за коментар

1. Как работата ми по сборника ми помага да получа висок резултат на НВО по география?
2. Какви други умения ще придобия в процеса по създаване на сборника?
3. Как всеки от учениците подпомага процеса по създаване на сборника?
4. Какво ще се случи с работата на целият екип, ако един или повече ученици от класа откажат да работят и не предават въпросите си?
5. Мога ли да приложа наученото при създаването на сборника по география при създаване на сборник по друг предмет или за създаване на друг продукт?

Примерна критериална матрица

Критерий	1 – 2 т.	3 – 4 т.	3 т.
Количествена оценка за брой предадени въпроси	Ученикът е предал 1-2 въпроса	Ученикът е предал 3-4 въпроса	Ученикът е предал 5 въпроса
Количествена оценка за прочетени/ анализирани източници на информация, необходими за създаване на авторски въпроси за сборника	Ученикът е преписал готови въпроси и не е прочел нито една статия.	Ученикът е прочел само 1 статия или 1 графичен източник или таблица за създаването на въпросите.	Ученикът е прочел поне 2 статии или е анализирал поне 2 графични източника, за създаването на въпросите.
Качествена оценка на въпросите	Ученикът е преписал готови въпроси от интернет или сборници и те не са авторски и създадени на базата на прочетена от него статия или анализирана графика или таблица.	Ученикът е създал 1-3 задачи самостоятелно след прочетена статия и те са авторски и ясно формулирани, а останалите е преписал наготово.	Ученикът е създал всичките си въпроси самостоятелно, на базата на статията, която е прочел, и те са авторски, ясно формулирани и интересни.

ПРОЕКТ

Панаир на континентите – раздел Южна Америка

АВТОР

Десислава Стоянова, випуск 2014-2016

Описание

Учениците са разделени на групи, като всяка група представлява различна туристическа агенция, която иска да представи своите нови екзотични дестинации. На всеки ученик е дадена задачата да създаде туристическа брошура на една страна в Южна Америка (определена на случаен принцип). Брошурата трябва да съдържа текст, графика и карта. Ученикът трябва да използва минимум 5 източника на информация от различен вид (текст, карта, графика, таблица, снимки и т.н). След края на раздела всяка туристическа фирма и нейните членове ще презентират пред останалите своите брошури.

Кои цели по четивна грамотност покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Извлича информация от прекъснат текст;
3. Извлича информация от смесен текст;
4. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Обобщава, тълкува информация от смесен текст.

Времетраене: 1 месец**Краен продукт:** Брошура за страна от Южна Америка.**Примерни въпроси за рефлексия/Насоки за коментар**

- Защо ни беше необходимо да създаваме брошура? Как тази брошура се обвързва с голямата цел?
- Кои умения развих, докато създавах брошурата?
- Какви трудности/предизвикателства срещнах при създаването на брошурата? Как ги преодолях?
- Какво бих направил по-различно, ако започна отначало?

Примерна критериална матрица

Критерий	1 т.	2 т.	3 т.
Ученикът е създал брошура с всички компоненти.	Ученикът е пропуснал повече от 2 компонента.	Ученикът е пропуснал не повече от 2 компонента.	Ученикът е включил всички компоненти на брошурата.
Ученикът е разгледал всички компоненти на брошурата и ги е разгледал подробно.	Ученикът е пропуснал да разгледа повече от 2 компонента подробно.	Ученикът е пропуснал да разгледа най-малко един от компонентите на брошурата подробно.	Ученикът е разгледал всички компоненти и е дал обяснения за тях.
Ученикът е включил 3 различни по вид източника (текст, графика, карта).	Ученикът е включил само един вид източници на информация.	Ученикът е включил само 2 вида източници на информация.	Ученикът е включил 3 вида източници на информация.
Ученикът е използвал 5 източника на информация (примерно учебник, енциклопедия и т.н.).	Ученикът е използвал по-малко от 3 източника на информация.	Ученикът е използвал повече от 3 източника на информация.	Ученикът е използвал 5 източника на информация.

ПРОЕКТ**Пиеса по история за Първо и Второ българско царство****АВТОР**

Ралица Петкова, випуск 2014-2016

Описание

Проектът се състои в подготовката и реализирането на историческа пиеса. Обхваща материала от цялата учебна година. Пиесата е голямата цел за края на годината, но всеки раздел също има голяма цел, която подпомага реализирането на годишната цел. Чрез пиеса се усвоява необходимият материал по интересен начин, същевременно учениците вникват в духа на епохата, научават повече за начина на мислене на българите, традициите, обичаите, вярванията им. Тя съчетава в себе си предметно знание, умения, компетенции, творческо мислене, креативност, дисциплинираност, различни таланти.

Всеки ученик от класа разполага с индивидуални задачи, но има и групови. Стъпките, през които учениците преминават, са: уводна рефлексия (защо е важно да правим това); определяне на темата на пиесата, разписване на роли, случаен принцип на разпределяне на роли, подбор на информация, разписване на сценарий, репетиции, изработване на реквизит, репетиции, рефлексии (междинни и финална).

На стената се визуализират стъпките, през които ще премине класът, и всяка седмица по време на рефлексии/репетиции се дискутира през какво са преминали и какво предстои. Подобен тип проект ангажира и значимите други – в изработването на реквизита, наблюдаване на репетиции, даване на ОВ. Учениците боравят с повече източници на информация и излизат извън рамките на стандартния час или учебник. Учат се да мислят критично, да синтезират и резюмират различни видове информация, да откриват първостепенни и второстепенни моменти. Всеки ученик има делегирани отговорности и задължения, но и работи в екип с всички останали, дава им ОВ

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
4. Извлича информация от прекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст.

Времетраене: Около 6 месеца, но материалът е от цялата учебна година.**Краен продукт:** Историческа пиеса, подготвена и представена от един клас пред всички ученици.**Примерни въпроси за рефлексия**

1. Защо е важно да учим историята си?
2. В кои случаи можем да приложим опита на владетелите си?
3. Какви поуки можем да извлечем и къде можем да ги приложим в реалния живот?
4. Какви послания отправяме към останалите (съученици, семейство, близки)?
5. Какви умения и компетенции усвоих по време на подготовката на пиесата?
6. Смятам ли, че сега мога да покажа много повече от качествата и уменията си?

Примерна критериална матрица

Критерий	0 – 2 т.	2 – 4 т.	4 – 6 т.
Ученикът е подбрал информация за ролята си.	Подбрал е информация само от един източник.	Намерил е информация от учебника и интернет.	Намерил е информация от повече от 3 източника.
Синтезиране на информацията за ролята	Ученикът е намерил информация, но не е успял да я синтезира и резюмира.	Ученикът е подбрал необходимата информация. Синтезирал я е, но не се вместила в отделеното за него време и дължина на репликите.	Ученикът е открил най-подходящата информация, синтезирал и резюмирал я е с оглед на времето и репликите, с които разполага всеки един участник.
Участие в репетиции и рефлексии	Има пропусната една репетиция и една рефлексия.	Няма пропуснати репетиции и рефлексии, но не дава предложения за подобрене и следващи стъпки.	Няма пропуснати репетиции и рефлексии. Идентифицира поне 1 място за подобрене и набелязва поне 3 следващи стъпки.

Времетраене: Цялата учебна година, като в началото залагаме два крайни срока – в края на първия срок и в края на учебната година.

Краен продукт: Кратък наръчник по история „В помощ на ученика“, който ще им бъде от полза през целия период на обучение, а след това могат да го завещаят и на децата си.

Примерни въпроси за рефлексия/Насоки за коментар

В края на всяка седмица правим рефлексия за това, което ще включим от изминалата седмица в наръчника.

- Защо решихме да включим това?
- Би ли ни било полезно в бъдеще?
- Пропуснахме ли нещо, което би ни било от полза?
- Бих ли препоръчал и на други да направят такъв речник?

Примерна критериална матрица

Критерий	1 – 2 т.	3 – 4 т.	5 – 6 т.
Учениците са локализирали и извадили всички непознати и затрудняващи ги исторически термини и дават дефиниция.	Учениците са локализирали повече от половината непознати и затрудняващи ги термини.	Учениците са локализирали всички затрудняващи ги термини.	Учениците са локализирали всички затрудняващи ги термини и дават дефиниция.
Учениците описват алгоритъма за анализ на различните видове исторически документи.	Учениците са описали половината на стъпките за анализ на исторически документ.	Учениците са описали повече от половината от стъпките за анализ на всички видове исторически документи.	Учениците са описали стъпките за анализ на всички видове исторически документи.
Учениците анализират различни видове исторически документи.	Учениците са направили собствен анализ на 2 вида исторически документи.	Учениците са направили собствен анализ на повече от 2 вида исторически документи.	Учениците са направили собствен анализ на всички видове исторически документи.

ПРОЕКТ

Кратък наръчник по история „В помощ на ученика“

АВТОР

Росен Богомилов, випуск 2015-2017

Описание

Учениците създават кратък наръчник по история, който съдържа най-важните термини и понятия по история, алгоритъм за анализ на исторически документ с конкретни примери от часовете по история. По време на учебните часове учениците записват непознатите термини и ги обясняват с примери, близки до тях. Описват стъпките за анализ на различни видове исторически документи (писмени, фотографии, карикатури, паметници на културно-историческото наследство). Това би помогнало на учениците да повишат четивната и писмената си грамотност, да използват термините правилно, което ще увеличи речниковия им запас. Анализите на документи, освен четивната и писмена грамотност, ще развият и критичното им мислене.

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
4. Извлича информация от прекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ

Енциклопедия на интересните факти от живота на българските писатели и историите на написване на техните произведения

АВТОР

Мария Иванова, випуск 2013-2015

Описание

За този проект е нужно да се проучи предварително библиографията, която биха могли да използват учениците, и да им се предостави списъкът. Подходящ е и за работа в екип по групи. Всяка група проучва отделен автор. Идеята е да се открият интересни и рядко срещани факти от живота на творците и историите на написване на емблематичните им произведения. Би било от помощ на учениците да им бъдат зададени предварителни критерии какво точно да търсят, как да отсяват ключовата информация, как да я подреждат; обемът, който трябва да спазват, и крайният резултат, който се очаква от тях. Тук могат да влязат интересни и рядко срещани фотоси с история, фотоси на ръкописи на произведенията и т.н.

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
4. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст;

Времетраене: 24 седмици

Краен продукт: Книга/Диплянка с профили на авторите.

ПРОЕКТ

„The Very Famous Christmas Instructions“ / „Най-желаните коледни инструкции“

АВТОР

Богдана Денчева, випуск 2013-2015

Описание

Първата задача на учениците е да съставят анкета и да я разпространят сред съученици в училището, за да съберат информация за това, кои са най-желаните коледни подаръци. След като анализират информацията от анкетите и разберат кои са най-желаните подаръци и защо (вероятно, но не задължително, това ще са устройства от типа на смартфони, планшети, мини тонколони), учениците гласуват и избират няколко устройства, чиито инструкции за употреба (manuals) трябва да намерят в интернет. След намирането на инструкциите за употреба, учениците трябва да ги преведат от английски на български и да ги адаптират/съкратят, така че крайните потребители (учениците, които досега са учили руски и френски, и учителите) да могат да се работят с устройствата си в лесни стъпки, безпроблемно и без да губят време в излишно четене.

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат и прекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат и прекъснат текст.

Времетраене: 2 месеца преди Коледната ваканция.

Краен продукт/Визуализация

PDF документи с преведените редактирани инструкции, като в PDF-ите графично са пресъздадени и някои от технологичните схеми на устройствата (например общ изглед на смартфона със стрелки и описания за какво служат портовете му).

Примерни въпроси за рефлексия

- Защо ни е необходимо да ползваме текстови анкети? С какво ни помагат те и къде в живота анкетите имат практическо приложение?
- Защо е важно да тренираме как да търсим правилната информация в интернет?
- Защо е важно да можем да преведем дадена информация от чужд език на родния ни и кой беше най-полезният инструмент в превода?
- Защо е важно да умеем да адаптираме информацията в текста?
- Коя фаза от проекта ви затрудни най-много?

Примерна критериална матрица

Критерий	1 т.	2 т.	3 т.
Съставяне на въпроси за анкетата	Ученикът е съставил поне 1 въпрос за анкетата.	Ученикът е съставил поне 2 въпроса за анкетата.	Ученикът е съставил поне 3 въпроса за анкетата.
Анализиране на отговори от анкетата	Ученикът извежда поне 1 ключова тенденция на базата на резултатите от анкетата.	Ученикът извежда поне 2 ключови тенденции на базата на резултатите от анкетата.	Ученикът извежда поне 3 ключови тенденции на базата на резултатите от анкетата.
Намиране на онлайн инструкции за употреба на устройства	Ученикът е намерил поне 1 легитимна онлайн инструкция на английски език за употреба на устройство.	Ученикът е намерил поне 2 легитимни онлайн инструкции на английски език за употреба на устройство.	Ученикът е намерил поне 3 легитимни онлайн инструкции на английски език за употреба на устройство.
Създаване на преводни PDF-и с инструкции за употреба на устройства	Ученикът е създал поне 1 преведено и адаптирано кратко ръководство с инструкции.	Ученикът е създал поне 2 преведени и адаптирани кратки ръководства с инструкции.	Ученикът е създал поне 3 преведени и адаптирани кратки ръководства с инструкции.
Създаване на обозначителна схема/таблица	Ученикът е създал поне 1 обозначителна схема/таблица в ръководството.	Ученикът е създал поне 2 обозначителни схеми/таблицы в ръководството.	Ученикът е създал поне 3 обозначителни схеми/таблицы в ръководството.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СПОРТ

ПРОЕКТ

Спортно четене

АВТОР

Георги Мишев, випуск 2014-2016

Описание

Идеята на този проект е учениците да разберат, че може да съчетават четенето с друга полезна дейност и така да се забавляват. Проектът е предвиден да се използва като част от работата на основния учител по БЕЛ в зависимост от тематиката и от целите, които си е заложил. В този случай се прилага само за първи срок и втория срок учителят по БЕЛ използва сходни упражнения.

Когато проектът се използва като основен от учителя по ФВС, целите и задачите, както и времевият план се задават от него. В този случай се използват 36 часа в годината за такива уроци, което е половината от учебния план за горен курс и 1/3 от учебния план за прогимназиалния курс.

Възрастова граница: Подходящ за 5. – 8. клас и за 9. – 12. клас

Методите, които ще се използват, са щафетни, състезателни и кръгово занятие.

Ще се съчетаят различните четивни методи със спортни упражнения. В зависимост от предмета и целта на занятието може да се съчетават по следните начини:

- Първо се изпълнява дадено физическо упражнение и след това работа с текст;
- Първо работа с текст и след това физически упражнение;
- Едната част от отбора изпълнява физически упражнения, другата – работа с текст.

Темата на текстовете е винаги свързана със спорта и със специфичната спортна работа, която се прилага в конкретния или в предишния час по ФВС. Пример: Ако темата на раздела е баскетбол, могат да се зададат текстове с правилата на баскетбола, за известен баскетболист и/или история на баскетболната игра.

Как да работим по този проект и да задаваме различни цели спрямо различното ниво на подготовка за всеки ученик? – Повечето игри може да са щафетни, така че всеки да има определено място в дадената щафета. Поставянето на сюжетно-ролеви игри е винаги добро решение за този проблем. Задаване на различно време за всеки ученик за определени четивни и физически упражнения.

Този проект ще помогне на учениците да си съставят изводи след работата им с дадена информация, да свързват тези изводи и да могат да оформят едно систематизирано и аргументирано мнение на базата на предишен опит и на базата на исторически факти.

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
4. Извлича информация от прекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.

Времетраене:

- 18 часа за 1 срок, ако е допълнителен.
- 36 часа за 1 учебна година, ако е основен.

Краен продукт

Есе на тема „Баскетболът – любим и полезен спорт“

Примерни въпроси за рефлексия

1. Как стигнахме до този резултат?
2. От кои упражнения научихме за това и защо?
3. Как четенето ни помогна в този час да развием техниката си?
4. Как четенето ни помогна в този час да сме по-добри баскетболисти?
5. Създадох своето мнение на базата на...
6. Източници на информация и как да ги използваме?

Примерна критериална матрица

Критерий	0 т.	1 – 2 т.	3 т.
Извлича информация от текст	Извлякъл е по-малко от 2-3 ключови понятия, без да се аргументира.	Извлякъл е 4-5 ключови точки без аргументиране/ извлякъл е 2-3 ключови понятия, точки и е дал аргументация.	Извлякъл е всяка една (6 важни ключови точки) важна ключова точка и е дал подробна аргументация.
Работа с инструкции от текст	Изпълнил е по-малко от 2-3 инструкции от текста.	Изпълнил е всички инструкции и няма високи резултати./ Изпълнил е 2-3 инструкции и има високи резултати.	Изпълнил е всички (5) инструкции от текста последователно и след това има високи резултати на това упражнение.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЗАНИМАЛНЯ

ПРОЕКТ

Видеонаръчник за четивна грамотност

АВТОР

Мариян Ранков, випуск 2015-2016

Описание

Децата заснемат видеоклипове, свързани с четивна грамотност. В клиповете се говори за стратегии за справяне с различните типове въпроси. Децата сами са стигнали до изработването на тези стратегии. Предварително се изготвя списък с роли на учениците за заснемането на клиповете (оператор, сценарист, водещи, режисьор, кой разполага техниката).

Примерно разпределение на клиповете:

1. Система за извличане на информация от непрекъснат текст;
2. Система за обобщаване, тълкуване на информация от непрекъснат текст;
3. Система за осмисляне, оценяване на информация от непрекъснат текст;
4. Работа с таблици, диаграми и графики;
5. Система за извличане на информация от прекъснат текст;
6. Система за обобщаване, тълкуване на информация от прекъснат текст;
7. Система за осмисляне, оценяване на информация от прекъснат текст.

Кои цели покрива?

1. Извлича информация от непрекъснат текст;
2. Обобщава, тълкува информация от непрекъснат текст;
3. Осмисля, оценява информация от непрекъснат текст;
4. Извлича информация от прекъснат текст;
5. Обобщава, тълкува информация от прекъснат текст;
6. Осмисля, оценява информация от прекъснат текст.

Времетраене: Цяла учебна година, като се работи за проекта 3 часа седмично.

Краен продукт: Видеоуроци

Примерни въпроси за рефлексия

- Каква оценка искам да изкарам на НВО?
- Колко % от моята оценка зависи от справянето с такива задачи – обсъждане.
- Къде срещам най-много трудности?
- С кои задачи се чувствам уверен, че мога да се справя?

ИЗТОЧНИЦИ

Education for All Global Monitoring Report 2006. (2006). Извлечено от:
<http://www.uis.unesco.org/>.

OECD. (2010). PISA 2009 Results: Executive Summary.

Грамотност: Приемане на заключения на Съвета. (2012). Извлечено от Публичен регистър на документите на Съвета:

<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?!=BG&f=ST%2015888%202012%20INIT>

Петрова, С. (2010). Училище за утрешния ден. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2009. София.

ЦКОКУО. (2011). Тематични анализи на резултатите на българските ученици при четене в PISA 2009. София.

ЦКОКУО. (2011). Четивната грамотност като предизвикателство към съвременния човек: как да помогнем на учениците да се справят успешно с четенето. София.

МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ

Стефан Лазаров (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО Е МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ И ЗАЩО Е ВАЖНА

КАКВО Е МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ?

Едно възможно определение за математическа грамотност е: „свкупността от знания, умения, отношение и склонност към това учениците да могат да използват математически подход и/или логика за разрешаването на разнообразни проблеми и ситуации“ (Australian Curriculum, n.d.). Като отчита факта, че хората не обичат да се придържат към дефиниции, виден специалист по математическо образование, Моген Нис, предлага под математическа грамотност да се разбира най-общо идеята „да се направи математиката функционална в различен от нея контекст“ (Niss, 2015).

С други думи, да развиваме математическа грамотност в часовете си не означава към основния предмет, който преподаваме, да добавим конкретно съдържание по математика, а да предоставим на учениците си много силен инструментариум, който да им помага да се справят ефективно с предизвикателства в нашата предметна област. В този смисъл развиването на математическа грамотност в часове, различни от математика, не пречи на развиването на знания и умения по конкретния предмет, а напротив – помага на учениците да се задълбочат разбирането си за изучавания материал и да станат активната страна в учебния процес. Това е така, защото чрез развиването на математическа грамотност учим учениците си как да подхождат към непознати проблеми, как да превеждат сложни реални ситуации на формален език (или да направят техен модел), така че върху тях да могат да прилагат познати математически инструменти, за да намират решение на проблемите и отговори на въпросите си.

КАКВО Е МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ?

Резултатите от стандартизираните тестове PISA показват, че българските ученици сериозно изостават по отношение на математическата и четивната си грамотност в сравнение с връстниците си от други европейски държави. Какво обаче означава това в съвременния глобален свят?

Хората с ниска четивна и математическа грамотност трудно развиват професионални умения и получават предимно ниско платена работа. (EU Skills Panorama (2014) Literacy and numeracy Analytical Highlight, prepared by ICF and Cedefop for the European Commission)

Двата вида грамотност са пряко свързани с усвояването на материала и успеха на учениците по останалите предмети. (Пак там.)

Децата на родители с ниска грамотност в над 80% от случаите страдат от същия проблем, феноменът се нарича цикъл на неграмотността (cycle of illiteracy). Последният е пряко свързан с цикъла на бедността (cycle of poverty). Още повече проучванията показват, че за ученици с ниска грамотност съществува много по-голяма вероятност да извършат престъпление в сравнение с техните връстници.

Хората с висока четивна и математическа грамотност има по голяма вероятност да са умствено и физически здрави, да живеят по-дълго, да бъдат по-продуктивни и удовлетворени на работа; както има по-малка вероятност да изпаднат в състояние на трайна безработица и бедност.

ЗАЩО ТРЯБВА ДА СЕ ПОЛАГАТ ЦЕЛЕНАСОЧЕНИ УСИЛИЯ ЗА ТАЗИ ЦЕЛ?

Съществуват множество изследвания, чиито изводи потвърждават тази нужда:

- математиката, която хората използват в контекст, е по-лесно разбрана в сравнение с математиката, преподавана в „изолация“ (Carragher, Carragher and Schliemann 1985);
- знанието не се пренася автоматично от часовете по математика в останалите предмети (Lave 1988); математическата грамотност изисква не само математически умения, но и стратегическо разбиране и контекстуалност (AAMT 1998);
- нуждата от математическа грамотност често възниква в неочаквани ситуации както в класната стая така и в живота (Thornton and Hogan 2005).

Всичко това показва, че развиването на математическата грамотност не може да остане ангажимент само на учителите по математика, а е важно да се превърне в приоритет на всеки учител. В настоящата глава ще споделим идеи как може да осъществим това на практика.

КАРТА НА УМЕНИЕТО МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ

Елемент	Цели	Стратегии
о. Математическо мислене	о.1. Изгражда нагласа за математическо мислене.	о.1.1. Стремеж към стегнатост, яснота и прецизност на изказа; о.1.2. Задаване на характерни математически въпроси; о.1.3. Индуктивни и дедуктивни методи на разсъждение; о.1.4. Какво би станало ако? – вж. главата Критическо мислене.
1. Превежда реална ситуация на математически език и обратно	1.1. Използва правилно основни математически понятия и символи;	1.1.1. Математически записки – използване на математически символи за съкратен запис; 1.1.2. Намери различни представяния на едно и също нещо;
	1.2. Опрости реална ситуация (проблем) до реален модел – определя кои са основните данни и какви са връзките между тях;	1.2.1. Разбери проблема – кажи със свои думи. Конкретизирай въпроса. Открий неизвестните. Отсей важното; 1.2.2. Дадено, търси се, решение;
	1.3. Избира подходящ формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.) за представяне реален модел;	1.3.1. Учениците сравняват различни математически методи за представяне;
	1.4. Описва реален модел с подходящ формален запис;	1.4.1. Текстови задачи;
	1.5. Разчита/интерпретира формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.).	1.5.1. Разчитат информация от пиктограми, иконки (за най-малките); 1.5.2. Направи история/новина по графика/формула/диаграма.
2. Решава математическа задача	2.1. Прилага евристични стратегии (разделя задачата на подзадачи, използва връзки с аналогични или подобни задачи и т.н.);	2.1.1. Направи план за действие.
	2.2. Прилага подходящ математически апарат.	

3. Анализира	3.1. Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини, данни);	3.1.1. Не даваме принцип на готово, а стимулираме децата да го извлекат след наблюдение на данни; 3.1.2. Търсят причинно-следствени връзки; 3.1.3. Анализират графики на функционални зависимости;
	3.2. Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела.	3.2.1. Какво ще стане ако... (вж. главата Критическо мислене)
4. Оценява решението	4.1. Оценява модел и получено решение за правдоподобност;	4.1.1. Възможно ли е? 4.1.2. Пресмятат по порядък, закръглят; 4.4.3. Провери си решението;
	4.2. Анализира възможността за други решения;	4.2.1. Споделят се и се обсъждат различни решения на ученици в класа; 4.2.2. Изискват се различни решения, които са оптимални по различни критерии;
	4.3. Прави релевантни заключения, базирани на данни;	4.3.1. Свързват данни с интерпретации; 4.3.2. Правят заключение въз основа на данни в таблица, графика, диаграма;
	4.4. Оценява приложимостта на резултат в по-широк контекст (представителност на извадката).	4.4.2. Доколко намереното решение е валидно/приложимо в по-широк контекст?

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	0.1.	Изгражда нагласа за математическо мислене;
	1.1.	Използва правилно основни математически понятия и символи;
Междинна оценка на напредъка		
5 – 14	0.1.	Изгражда нагласа за математическо мислене;
	1.2.	Опростила реална ситуация (проблем) до реален модел – определя кои са основните данни и какви са връзките между тях;
	1.3.	Избира подходящ формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.) за представяне на реален модел;
	1.4.	Описва реален модел с подходящ формален запис;
Междинна оценка на напредъка		
14 – 18	1.5.	Разчита/интерпретира формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.);
	2.1.	Прилага евристични стратегии (разделя задачата на подзадачи, използва връзки с аналогични или подобни задачи и т.н.);
	2.2.	Прилага подходящ математически апарат;
Междинна оценка на напредъка		
18 – 22	1.5.	Разчита/интерпретира формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.);
	3.1.	Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини, данни);
	3.2.	Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела;
	4.3.	Прави релевантни заключения, базирани на данни;
Междинна оценка на напредъка		
22 – 32	1.2.	Опростила реална ситуация (проблем) до реален модел – определя кои са основните данни и какви са връзките между тях;
	3.2.	Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела;
	4.1.	Оценява модел и получено решение за правдоподобност;
	4.2.	Анализира възможността за други решения;
Междинна оценка на напредъка		
32 – 36	4.4.	Оценява приложимостта на резултат в по-широк контекст (представителност на извадката).
	Финално оценяване	

Това е само примерно годишно разпределение, което показва как може да бъдат покрити всички цели по математическа грамотност в рамките на една учебна година. Тук е важно да уточним, че не е задължително да работим по всички цели през годината. Съвсем спокойно може да се фокусираме върху един или два елемента от уменията, които най-естествено се съчетават с предмета, който преподаваме. Важното е, щом изберем целите, да осигурим систематична и фокусирана работа по тях. По-долу споделяме основната логика, която стои зад предложеното разпределение на целите във времето.

Седмици 1 – 4: Основният фокус през този период е да търсим заедно с учениците връзката между предмета, който преподаваме, и математическата грамотност. Това е и периодът, в който трябва да поставим основите на по-структуриран начин на мислене и изразяване в нашите часове.

Седмици 5 – 14: Тук работим основно по цели, свързани с елемента Превежда реална ситуация на математически език и обратно. Съзнателно на този елемент е отделено повече време, тъй като той е в основата на математическата грамотност. За този елемент е много важно да градираме постепенно сложността на задачите, които даваме на учениците. Може да започнем със съвсем прости ситуации. Важно е учениците да минават многократно през целия процес на това да опростяват реална ситуация и да отсяват важната информация от нея (да създават реален модел), след това да избират подходящ вариант за формално представяне (уравнение, графика, диаграма) и накрая да превеждат създадения модел на математически език. Без да сме сигурни, че този елемент от уменията е овладян от учениците, работата по следващите цели би била изключително трудна.

След този начален период разпределението на целите във времето може да бъде съгласувано с логиката на проектите, които възлагаме на учениците за развиване на уменията.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА МАТЕМАТИЧЕСКА ГРАМОТНОСТ

0.1.1. СТРЕМЕЖ КЪМ СТЕГНАТОСТ, ЯСНОТА И ПРЕЦИЗНОСТ НА ИЗКАЗА

Цел	Възрастова група
0.1. Изгражда нагласа за математическо мислене.	1-12

ОПИСАНИЕ

Идеята на тази стратегия е да работим за изграждане на култура на класната стая, в която се цени простият, ясен и прецизен изказ. Можем да го постигнем, като систематично обръщаме внимание на учениците върху това как се изразяват и ги насърчаваме да бъдат максимално точни, ясни и същевременно стегнати в изказа си

Смисълът на тази стратегия е да развиваме у учениците една от най-характерните черти на математическото мислене – стремежа към простота и еднозначност. Математическият подход към решаването на един проблем включва следните стъпки: да изчистим проблема от всякакви неясноти, неопределености и субективни тълкувания, да изчистим излишната информация и да създадем модел, с който да търсим решение. Стратегията се фокусира върху първите две стъпки от този подход.

Пример

Изказвания като „Плътноста на вселената е много ниска“, „Страната има голямо население“ е важно да бъдат следвани от въпроси като „Ниска спрямо какво?“, „Голямо спрямо какво?“.

Друг елемент на същата стратегия е свързан с това да насърчаваме учениците да дефинират понятията, с които боравят, в контекста на предмета, който преподаваме.

Пример

В час по маркетинг и реклама – да дефинираме какво ще разбираме по иновация, преди да определим, че някакъв продукт е иновативен.

В час по история – да дефинираме какви са характеристиките на социалната система робство, преди да назоваваме период от историята на дадена държава с това име.

Както казва един от най-известните логици Бърtrand Ръсел, „Много от неразбирателства в света произтичат от това, че хората назовават с едни и същи имена различни неща или едни и същи неща с различни имена.“

0.1.2. ЗАДАВАНЕ НА ХАРАКТЕРНИ МАТЕМАТИЧЕСКИ ВЪПРОСИ (SCHOENFELD, 1987, P. 133):

Цел	Възрастова група
0.1. Изгражда нагласа за математическо мислене.	1-12

ОПИСАНИЕ

Важно е да изградим у учениците си навик как да подхождат към непознати за тях проблеми. Въпросите по-долу са типични математически въпроси, които помагат за ориентиране в ситуация. Затова колкото по-често ги задаваме в час, толкова в по-голяма степен развиваме у учениците нагласата да поставят информацията/данните/задачата в контекст и да търсят връзки.

- Колко?
- По колко начина?
- Кое е най-голямо/най-малко?
- Какво е общото между...?
- Какви свойства има?
- Виждал ли съм подобно нещо преди и къде?
- Кое е същественото?
- Защо този метод е приложим тук?

0.1.3. ИНДУКТИВНИ И ДЕДУКТИВНИ МЕТОДИ НА РАЗСЪЖДЕНИЕ

Цел	Възрастова група
0.1. Изгражда нагласа за математическо мислене.	5-12

ОПИСАНИЕ

Важно е учениците да свикнат, че има два основни подхода за решаването на проблем от какъвто и да е тип – от общото към частното (дедуктивен подход) и от частното към общото (индуктивен подход). Преди решаването на конкретен проблем е добре да обсъждаме с учениците кой е подходящият подход в конкретния случай. Индуктивният метод изисква от учениците да проведат наблюдения (анкети, събиране на данни и т.н.), след това да обработят данните и да анализират тенденции и повтарящи се елементи, на тази база да изградят своето становище (заключение, решени и т.н.) и да го оценят. При дедуктивния метод учениците стартират с хипотеза, след това трябва да изберат начин да тестват хипотезата (чрез наблюдение, анкети, анализ на данни), да анализират резултатите от тестването ѝ и да излязат със заключение, което я потвърждава или отрича. Подробности и примери за двата метода могат да бъдат намерени в главата Научна грамотност.

1.1.1. МАТЕМАТИЧЕСКИ ЗАПИСКИ

Цел	Възрастова група
1.1. Използва правилно основни математически понятия и символи.	5-12

ОПИСАНИЕ

Идеята на тази стратегия е да покажем на учениците как могат бързо да водят записки, като използват за удобство математически символи за често използвани думи. За целта показваме на учениците как могат да съкращават чрез математическите символи, например: > (по-голямо, повече), < (по-малко), $\forall$ (всеки, всяко), $\neq$ (различно от), Δ (промяна/разлика), $\in$ (част от, принадлежи на), $\therefore$ (ето защо), $\sim$ (приблизително), ∞ (безкрайност), (следователно), (съществува), (няма, не съществува) и пр.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Изгражда положителна нагласа към математическия език, който е удобен и опростява записването.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците може още да не са срещали символа в часовете по математика – и тогава е важно да отделим време накратко да обясним математическото му значение, преди да започнем да го ползваме за съкратен запис.

1.1.2. НАМЕРИ РАЗЛИЧНИ ПРЕДСТАВЯНИЯ НА ЕДНО И СЪЩО НЕЩО

Цел	Възрастова група
1.1. Използва правилно основни математически понятия и символи.	5-12

ОПИСАНИЕ

Важна концепция в математическата грамотност е, че за да можем да работим с количества, е необходимо да работим с едни и същи мерни единици, а при измерване е важно да можем да си представим какво стои зад количеството, с което боравим. В естествения език невинаги сме много прецизни, когато боравим с различни мерни единици и количества, и е възможно да не си даваме сметка, че учениците заучават ново наименование, без да правят връзка с това какво седи зад него. Например често има объркване при децата как така половин час е 30 мин, а половинка сирене е 500 г. Затова е важно непрекъснато да провокираме децата да представят едно и също количество по различни начини, за да сме сигурни, че го разбират.

Примерни въпроси

В час по история: Намерете поне два различни начина за числово представяне на хилядолетие (1000 години, 10 века).

Пример

Колко години са изминали от събитие, случило се през 20 г. пр.Хр. и друго – през 10 г. сл.Хр. (отг.: 29 години, защото в историята няма нулева година.) Може да дадем задача на учениците да визуализират историческата ос на времето и да обяснят каква е разликата с математическата.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема време;
- Тя е отличен начин за проверка на разбирането.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно да обясняваме какво стои зад определена мерна единица и да не караме децата да наизустяват. Например, вместо да обясняваме вековете с „когато имаме 1845 г., прибавяме 1 към 18 и това е 19. век“, да отделим време да обясним каква е причината това да е така (липса на нулева година/век).

1.2.1. РАЗБЕРИ ПРОБЛЕМА

Цел	Възрастова група
1.2. Опрости реална ситуация (проблем) до реален модел.	2-12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е заимствана от първата стъпка от известния модел на Дьорд Пойа за решаване на проблеми в четири стъпки (Polya, 1973):

- Кажете със свои думи;
- Конкретизирайте въпроса;
- Открийте неизвестните;
- Отсеете важното.

На практика това са стъпките за опростяване на реална ситуация до реален модел.

Пример

В час по география поставяме казус, в който учениците трябва да излязат със становище пред българското министерство на енергетиката в каква електроенергия да инвестира. Учениците разполагат с кратки текстове за атомна, слънчева, водна, вятърна енергия и показатели как се използват в България. Ако използват горепосочената стратегия, учениците трябва да:

- кажат със свои думи какво означава да дадат препоръка на министерството – да видят плюсовете и минусите на различните видове енергия и да излязат с препоръка коя би била най-изгодната за България;
- конкретизират въпроса – не само да намерят плюсовете и минусите, но и да преценят кое ще бъде най-изгодно икономически и екологично;
- открият неизвестните – колко ще струват различните варианти, за колко време ще се изплати инвестицията;
- отсеят важното – да извлекат от текстовете, с които разполагат, информацията, която ще им помогне да си отговорят на горните въпроси.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Дава алгоритъм на учениците как да подхождат към непознати проблеми;
- Може да се използва във всяка сфера.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е много важно да изискваме от учениците първо да преминават през този процес и след това да извършват операции със стойностите (дори когато учениците си мислят, че им е ясно какво трябва да направят). Първоначално това може да води до забавяне на процеса, но помага на учениците да се отучат от вредния навик – видят ли числа, да започват да правят операции с тях, преди да са вникнали в смисъла на задачата.

1.5.2. НАПРАВИ ИСТОРИЯ/НОВИНА ПО ГРАФИКА/ФОРМУЛА/ДИАГРАМА

Цел	Възрастова група
1.5. Разчита/интерпретира формален запис.	2-12

ОПИСАНИЕ

Същността на тази стратегия е разчитане на формален запис, като прибавяме забавен елемент. При нея даваме на учениците графика, формула, диаграма и им поставяме задача да измислят история/новина или друг текст по нея. По този начин ги провокираме да вникнат в това, което им показва формалният запис, и в същото време стимулираме тяхната креативност.

Пример

В час по география даваме графика на валежите в страната и поставяме задача на учениците да напишат репликите на Емо Чолаков за вечерните новини.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Може да се използва във всеки предмет;
- Провокира сериозно вникване във формалния запис;
- Поставя формалния запис в реален контекст;
- Много ясно показва, че формалният запис е вид текст, който носи много конкретна информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да отделим време да обясним принципа на съответния формален запис, преди да използваме тази стратегия.

2.1.1. НАПРАВИ ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ

Цел	Възрастова група
2.1. Прилага евристични стратегии.	4-12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е заимствана от втората стъпка от известния модел на Дьорд Пойа за решаване на проблеми в четири стъпки (Polya, 1973). Основната идея тук е, че когато срещнем проблем, невинаги имаме ясна представа как да подходим към него. За учениците е важно да знаят, че разполагат с различни видове стратегии, които им помагат да се ориентират. Такива стратегии са:

- Потърси някаква закономерност;
- Потърси аналог;
- Помогни си с чертеж (таблица диаграма);
- Напиши уравнение;
- Пробвай възможни отговори;
- Тръгни отзад напред;
- Определи си жалони, които водят към целта.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тази стратегия е чудесен начин да се борим с репликата „не мога“ на учениците. Тя дава набор от възможности какво може да направи ученикът, за да подходи към решаване на задачата, вместо да се отказва.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно да се визуализира в класната стая, така че да бъде на разположение на учениците ни през цялото време.

3.1.3. АНАЛИЗИРАТ ГРАФИКИ НА ФУНКЦИОНАЛНИ ЗАВИСИМОСТИ

Цел	Възрастова група
3.1. Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини/данни).	3-12

ОПИСАНИЕ

Ключовото в тази стратегия е при всяка възможност, която имаме, да представяме информация/данни в графичен вид и да провокираме учениците сами да извличат информация и да правят заключения от тях, а не да им ги даваме наготово.

За да подкрепим учениците да извличат и анализират информацията, е важно не просто да обясним принципа на графиката, а и да им задаваме насочващи въпроси. Можем да подготвяме готови работни листове, които учениците да използват при работа с данни/величини. Насочващи въпроси могат да бъдат:

За разчитане на графика/диаграма:

- Какво е заглавието?
- Какво показва легендата?
- Какво показват данните на абсцисата/ординатата/колоната/реда?
- Какви величини са изобразени?
- Какви мерни единици се използват?
- Открийте конкретна стойност на една величина от графиката.

За анализ на данните:

- Коя е най-малката/голямата стойност?
- Каква е приблизителната средна стойност?
- Каква е разликата между две стойности на една и съща величина?
- Наблюдава ли се тенденция? Каква е тя?
- Има ли стойност, която се откроява рязко от останалите?
- Има ли корелация между величините? Каква е тя?
- Кои стойности са близки? С какво е свързано това?
- Как се променят стойностите?
- Сравнете стойности в различни периоди.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тази стратегия позволява учениците да се задълбочат в това, което учат, защото сами стигат до отговори на въпроси, на които иначе учителите отговарят;
- Учениците са в ролята на анализатори;
- Стратегията ги предизвиква да си задават допълнителни въпроси.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- максимална мотивация се постига, когато учениците работят с реални данни. Все още в български контекст няма твърде много данни с отворен достъп, но пък съществуват такива в световен контекст и те изискват само базово владение на чужд език;
- много полезно е учениците сами да събират данни и да ги анализират. Например собствения си напредък по предмета, връзка между отсъствия и резултати на теста, връзка между процент написани домашни и резултат на теста и т.н..

4.1.1. ВЪЗМОЖНО ЛИ Е?

Цел	Възрастова група
4.1. Оценява модел и получено решение за правдоподобност.	3-12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия стимулира учениците да оценяват получен резултат, като го сравняват с разбирането си за проблема, и поставя акцент върху разбирането на проблема, а не върху механичната сметка. За да я приложим, е необходимо да провокираме учениците да си задават въпроса „Възможен ли е този отговор?“ всеки път когато стигнат до краен резултат. За да могат да отговорят на този въпрос, е необходимо, преди да започнат да смятат, да са осмислили задачата и модела, който ще приложат за решението (т.е. да са преминали през предишните елементи на уменията).

Примери

Когато говорим за част от цяло, няма как резултатът да е по-голям от цялото. Например при задача какъв процент от населението има висше образование, няма как да се получи резултат, който е по-голям от броя на пълнолетните българи.

Когато говорим за брой хора/процент валежи/наличие на вещество, няма как да получим отрицателно число.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива усета за достоверност на резултат и предпазва учениците да се доверяват сляпо на получените резултати;
- Развива у учениците ни уменията да ценят повече процеса и разбирането му, отколкото крайния резултат.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно да даваме на учениците задачи, които имат контекст и изискват от тях повече от едно пресмятане.

4.1.2. ПРЕСМЯТАТ ПО ПОРЯДЪК, ЗАКРЪГЛЯТ

Цел	Възрастова група
4.1. Оценява модел и получено решение за правдоподобност.	3 -12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е вариант на предишната (4.1.1.), като тук провокираме учениците да предположат горедолу какъв резултат ще получат, преди да направят конкретното пресмятане. Например, ако смятат част от стойност, да могат да преценят, че резултатът ще е по-малък от стойността.

4.2.2. ИЗИСКВАТ СЕ РАЗЛИЧНИ РЕШЕНИЯ, КОИТО СА ОПТИМАЛНИ ПО РАЗЛИЧНИ КРИТЕРИИ

Цел	Възрастова група
4.1 Оценява модел и получено решение за правдоподобност.	5 -12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е свързана с това не просто да очакваме от учениците решение, а и да оценят решението по критерии (дали решението изисква най-малко ресурси, дали е най-бързо, дали отговаря на изискванията на клиента и т.н.). За да приложим стратегията, е необходимо да добавим това изискване към задачата, която поставяме.

Пример

Учениците трябва да направят туристически маршрут по география и да оценят кой от вариантите ще е най-евтин, при кой ще могат да се посетят най-много обекти, кой е най-бърз и т.н.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Изгражда у учениците разбирането, че обикновено има повече от едно решение и е важно да можем да оценяваме кое е най-подходящото решение за конкретния случай и целите, които си поставяме.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е добре да включим повече от един критерий, за да могат учениците да правят сравнение между вариантите и да търсят различни решения.

4.3.1. СВЪРЗВАТ ДАННИ С ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Цел	Възрастова група
4.3. Прави релевантни заключения, базирани на данни.	5-12

ОПИСАНИЕ

Тук трябва да опишем процес и да дадем различни графики, като поставим на учениците задача да посочат коя от графиките отговаря на описания процес. Може да се приложи и в обратна посока – даваме една графика и различни интерпретации.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща е за проверка на разбирането на изучавания процес.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време на учителя да създаде подходящи ресурси.

4.4.2. ДОКОЛКО НАМЕРЕНОТО РЕШЕНИЕ Е ВАЛИДНО/ПРИЛОЖИМО В ПО-ШИРОК КОНТЕКСТ

Цел	Възрастова група
4.4. Оценява приложимостта на резултат в по-широк контекст.	5-12

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия помага на учениците да откриват връзки и приложения на вече изработени от тях модели/продукти/изводи в друг контекст. Тук е важно учениците да отсеят кои са ключовите моменти в техните модели/продукти/изводи и да потърсят начини да ги приложат в друга ситуация. За целта е необходимо да добавим въпроси и изисквания в тази посока към задачите/проектите, които поставяме.

Пример

Ако са правили модел за решаване на даден проблем, доколко той може да бъде приложен в друг контекст.

Ако учениците са правили проект, свързан с анализ на данни за техния регион, доколко може да се направи заключение за други региони в страната, базирано на техните изводи.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учим учениците, че не е достатъчно просто да решиш дадена задача/проблем, а е важно да си зададеш допълнителен въпрос след това.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ИЗКУСТВО

Тук даваме примери за проекти, които могат да се използват в часове по музика и изобразително изкуство. Развиването на математическа грамотност в тези часове дава възможност учениците да подхождат изследователски към изкуството и да се научат да търсят езика, на който говори изкуството. Това, от гледна точка на математическата грамотност, работи за следните цели:

- 1.2. Опрости реална ситуация (проблем) до реален модел – определя кои са основните данни и какви са връзките между тях;
- 3.1. Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини, данни).

Предлагаме идеи за три големи посоки, в които могат да се създават проекти в часовете по изкуства:

1. Учениците формализират стила на даден художник/течение в изкуството

Тук целта ни е учениците да откриват общото в различните картини на един художник, като по този начин определят стила му или аналогично – общото в едно течение в изкуството.

Такъв проект може да се раздели условно на следните етапи:

- Учениците намират картини на съответния художник/течение;
- Учениците търсят общото в различните картини, което определя стила на художника/течението;
- Учениците извличат модел/демонстрация/скица на общите характеристики или посочват общите характеристики върху картините, като използват информационни технологии;
- Учениците рисуват картина в стила на изследвания художник/течение.

2. Учениците наблюдават основни геометрични трансформации в изкуство, архитектура, занаяти

Тези три сфери са изключително благодатни за наблюдаване на геометрични трансформации, като симетрия, ротация, трансляция, еднаквости, хомотетия и съотношения като златното сечение. Такъв проект дава възможност за много междупредметни връзки – изкуства, биология, математика, както и да се изследва как традиционни мотиви влизат в изкуството (шевици, тавани, мозайки).

Примерен проект

Учениците изследват антични мозайки/тавани/шевици/картини на Ешер от тип „паркетирание на равнината“. Етапи на проекта:

- Събират примери за изследването;
- Изследват кой е най-малкият елемент, от който е изградена мозайката;
- Изследват на какви геометрични трансформации е подложен този елемент, за да се получи мозайката;
- Правят своя версия на мозайка, която следва принципите, които са открили.

3. Учениците изследват вариации на тема

Идеята на този тип проекти е да провокираме учениците да изследват т.нар. вариации на тема в изкуството – различни версии на един сюжет от един и същи автор (напр. Автопортрети на Майстора, Руанската катедрала на Моне; 12 вариации на Моцарт на френската приспивна песен Ah, vous dirai-je maman).

Етапи на проекта

- Учениците намират вариациите;
- Учениците откриват кое е постоянно и кое се променя във вариациите;
- Учениците дават идея за следваща вариация, която продължава същия принцип, или правят подобна вариация на друга тема (напр. рисуват училището си в различни часове на деня, различните сезони, от различна гледна точка)

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ

В тази сфера, за да развиваме математическа грамотност, е изключително подходящо да се разработват проекти, в които учениците правят проучвания, събират и анализират данни, на чиято основа правят изводи. В това се включва: провеждане на анкети, търсене на отворени бази данни за съответния предмет, обработка и анализ на данните, формулиране на извод. Целите, за които работят подобни проекти, са:

- 3.1. Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини, данни);
- 3.2. Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела;
- 4.2. Анализира възможността за други решения;
- 4.3. Прави релевантни заключения, базирани на данни.

Когато говорим за анализ на данни, е важно да проучим откъде можем да намерим бази данни, съдържащи действителна информация с реални икономически, социални, исторически данни. Все повече в интернет пространството се появяват отворени бази данни, които могат да се ползват за учебни цели. Ето примери за такива сайтове:

- <http://www.garminder.org/> – Данни от 1800 г. до наши дни за страни от целия свят в сферата на икономиката, образованието, здравеопазването, демографията, околната среда, енергетиката и др. Платформата позволява сравнения, изследване на връзки, промяна във времето на всички показатели, визуализирани чрез динамична графика. Всички статистики могат да бъдат проследени до оригиналния им източник.
- <http://ec.europa.eu/eurostat> – Бази данни от ЕС.
- <https://opendata.government.bg/> – Портал за отворени данни на Република България.
- <http://opendata.yurukov.net/> – Отворени данни с динамична графична визуализация за България.
- <http://opendata.bg/> – Данни от актуални социологически проучвания за България.

Примерен проект

Примерният проект е подходящ за часове по Свят и личност, икономика или география. Стъпките на проекта са приложими за проект във всеки друг предмет от социалните науки.

Учениците изследват връзката между равнището на образование и БВП на глава от населението в страните в Европа. Учениците преминават през следните етапи на проекта:

- Избират конкретни данни за образованието, които ще изследват – процент отпаднали ученици, процент висшисти, резултати от PISA и т.н.;
- Намират подходящи бази данни (в случая е подходящ www.garminder.org, Евростат);
- Анализират данните (проследяват тенденции, сравняват страни със сходни показатели, и т.н.);
- Визуализират резултатите от анализа на данни;
- Правят изводи на базата на резултатите от анализа.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ПРИРОДНИ НАУКИ

Проектите, с които развиваме математическа грамотност в областта на природните науки, могат да бъдат основно в две посоки:

- наблюдаване на процеси, събиране, обработка и анализ на данни и изводи

Цели от математическа грамотност, за които работят такъв тип проекти:

- 3.1. Търси/открива зависимости, закономерности и тенденции (между величини, данни);
- 3.2. Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела;
- 4.2. Анализира възможността за други решения;

4.3. Прави релевантни заключения, базирани на данни.

- създаване на модел на процес, явление или система

Цели от математическа грамотност, за които работят такъв тип проекти:

- 1.2. Опростява реална ситуация (проблем) до реален модел – определя кои са основните данни и какви са връзките между тях;
- 1.3. Избира подходящ формален запис (уравнение, графика, диаграма, блок схема и т.н.) за представяне реален модел;
- 1.4. Описва реален модел с подходящ формализиран запис;
- 3.2. Анализира ефекта от промяна на стойности и допускания върху резултата/модела.

Примерни стъпки за проекти, свързани с наблюдаване на процеси, събиране, обработка и анализ на данни и изводи:

- Избират конкретни характеристики, които ще проследяват;
- Намират подходящи бази данни или провеждат експеримент/наблюдение, от което събират данни;
- Анализират данните (проследяват тенденции, сравняват сходни показатели, и т.н.);
- Визуализират резултатите от анализа на данни;
- Правят изводи на база на резултатите от анализа.

Идеи за проекти

За ученици в начален курс е подходящо да събираме с учениците данни за всичко, което ги заобикаля, и всичко, което им се случва. Важно е да моделираме така процеса, че визуализациите на тези данни да стават по естествен начин (напр. с натрупване на кубчета или точки да се оформя стълбова диаграма). Ето няколко примера какво можем да проследяваме:

- Всеки ден от месеца да отбелязваме на табло какво е било времето и така в края на месеца имаме стълбова диаграма за времето през съответния месец;
- Колко ученици са подготвени за час/закъсниели, в края на месеца представят статистика;
- Записват в кои месеци са рождените им дни и визуализират с диаграма.

Примерни стъпки за проекти, свързани със създаване на модел на процес, явление или система:

- Наблюдение на процес, явление или система;
- Проучват принципите на процеса, явлението, системата;
- Правят модел (макет, схема, и т.н.).

ИЗТОЧНИЦИ

Събева-Колева, Н., За мястото на математическото моделиране в училищния курс по математика. Извлечено от

http://www.math.bas.bg/omi/DidMod/Articles/Volume04/Nevena_MathModeling.pdf

Australian Association of Mathematics Teachers 1998, Policy on Numeracy Education in Schools, AAMT, Adelaide.

Australian Curriculum, R. a. (н.д.). Numeracy. Извлечено от <http://www.australiancurriculum.edu.au>:

<http://www.australiancurriculum.edu.au/generalcapabilities/numeracy/introduction/introduction>

Carraher, T., Carraher, D. & Schliemann, A. 1985, 'Mathematics in the streets and in schools', British Journal of Developmental Psychology, 3, pp. 21-29.

EU Skills Panorama (2014) Literacy and numeracy Analytical Highlight, prepared by ICF and Cedefop for the European Commission. Извлечено от

http://skillspanorama.cedefop.europa.eu/sites/default/files/EUSP_AH_LiteracyNumeracy_o.pdf

Lave, J. 1988, Cognition in practice: Mind, mathematics and culture in everyday life, Cambridge University Press, Cambridge.

Niss, M. (2015). Mathematical Literacy. The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education.

Polya, G. (1973). How To Solve It. New Jersey: Princeton University Press.

Schoenfeld, A. H. (1987). Cognitive Science and Mathematics Education. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Thornton, S. & Hogan, J. 2005, 'Mathematics for Everybody: implications for the lower secondary school', in Coupland, M., Anderson, J. & Spencer, T. (eds), Making Mathematics Vital, Proceedings of the 20th Biennial Conference of the Australian Association of Mathematics Teachers, pp. 243-252, AAMT, Adelaide.

НАУЧНА ГРАМОТНОСТ

Ренета Богданова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2012-2014)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е НАУЧНА ГРАМОТНОСТ?

Научната грамотност е специфичен начин на гледане на света. Както казва Чад Орзел (Orzel, 2014), това е най-оптимистичният поглед към света, защото ти дава увереност, че светът е разбираем и че всеки въпрос има свой отговор. Всеки един от нас, още от тригодишен, има учен в себе си.

И ако продължим мисълта на Чад Орзел, този малък учен какво всъщност ни кара да правим? Да си задаваме въпроси и да сме любопитни към света, да подлагаме на съмнение неща, които на пръв поглед изглеждат очевидни, да имаме импулса да отговорим на неотговорени въпроси, да търсим възможни обяснения и да искаме да ги проверим, да имаме смелост да експериментираме, да пробваме различни подходи за изследване на света, да споделяме целия процес на търсене и откриване с останалия свят. И така отново и отново.

ЗАЩО ДА РАЗВИВАМЕ НАУЧНА ГРАМОТНОСТ?

Ако се замислим, децата се раждат именно с тази нагласа към света и всъщност най-детският въпрос „Защо?“ е основният научен въпрос. За жалост обаче, много често в училище успяваме да притъпим точно този изследователски дух у децата, като започнем да ги заливаме с готови отговори на незададени въпроси. А всъщност нашата роля като учители е да подкрепяме тъкмо искреното желание на децата да опознават света. Това изгражда самостоятелност и увереност, че знаят как да подхождат, ако попаднат на въпрос, на който нямат отговор, и нагласа, че всичко е обяснимо, стига да търсиш достатъчно задълбочено.

Научната грамотност е една от трите функционални грамотности и като такава е в основата на способността на човека да оперира в днешния свят. (PISA 2015 Draft Science Framework, 2013). Научната грамотност дава инструментариума, с който човек да подхожда към неизвестното. Хората със силно развита научна грамотност подхождат с градивно съмнение към неща, които се представят като очевидни, търсят факти за доказателства, задават си допълнителни въпроси, общуват прецизно (с прецизен изказ и аргументация) и очакват това от общуването си с останалите. Ето защо научната грамотност прави учениците ни самостоятелни, убедителни комуникатори и хора, които трудно могат да бъдат манипулирани.

Още една важна причина да развиваме научна грамотност в часовете си е, че така получаваме възможност да подхождаме към децата като към малки учени, като към хора, които откриват света заедно с учителя, а не го „попиват“. Това естествено води до повишаване на ангажираността на учениците и тяхната мотивация да учат.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ НАУЧНА ГРАМОТНОСТ?

За да постигнем това, е необходимо да превърнем класната стая в място за изследвания:

- да стимулираме учениците да си задават въпроси;
- при всяка възможност да им помагаме сами да откриват това, което трябва да научат;
- да търсят възможни отговори;
- да правят експерименти и изследвания;
- да споделят откритията си със съучениците си;
- никога да не даваме отговори наготово.

Елементите, които съставят уменията, са представени в Картата на уменията.

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМИНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 1. – 4. КЛАС

За да представим уменията пред ученици от начален курс е важно да визуализираме какво означава да си изследовател. Можем да използваме сравнение с частен детектив или герой от анимационен филм – например в „Плодчетата“ (бананът е изследовател) или „Декстър“. Да обясним, че ще бъдем учени, че ще сме умни като героя. Добре е да ги насочваме към това как изглежда и какво има героят (очила, бинокъл, компютър, мозък). Можем да обясним, че ще развиваме суперсили (например да задаваме въпроси). Всеки от елементите на уменията може да е суперсила – да задаваме големи въпроси, да търсим отговори като детективи; да имаме експертно мнение, да можем да убедим мама, татко и президента (или някой друг авторитет) в откритията си. Важно е да обясним, че ще правим опити, както и че ще представим на други учени/изследователи това, което сме направили.

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМИНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 5. – 8. КЛАС

В тази възрастова група можем да представим уменията като обясним, че ще задаваме трудни въпроси, ще провокираме у други хора въпроси; ще правим предвиждания, ще можем да консултираме, да даваме съвети. Казваме им директно, че ще сме учени и ще развиваме себе си. Можем да използваме различни аргументи за ползността на уменията – никой няма да може да ни победи в спор; няма да могат да ни излъжат лесно и ще успеем да си обясним много от нещата, които ни се случват – защо и как се случват.

За да започнем, можем да им дадем голям въпрос, свързан с предмета, който преподаваме, и да заложим рамката, че часът ще е по-различен, защото те вече са изследователи – сами ще откриват много от нещата, които ще научат.

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМИНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 9. – 12. КЛАС

За големи ученици е важно да кажем, че научната грамотност ще им помогне да се научат да обясняват нещата, които им се случват, ще могат да водят спор и да демонстрират колко могат и знаят, като са уверени, че сами са го разбрали, а не чули от някого. Това умение ще им помага и при бъдещата работа – при нови задачи, с които не знаят как точно се справят, ще имат ясен подход за действие. Можем да провокираме и обичайната за възрастта склонност към бунт – че ще поставяме под съмнение това, което пише в учебниците, ще търсим свои отговори на важни въпроси. Освен това с развиването на научна грамотност те ще се научат да мислят самостоятелно, така че никой няма да може да ги манипулира, а напротив – те ще могат да преценяват сами за себе си и да взимат самостоятелни решения.

Друг много силен аргумент за големите ученици е, че ще могат да учат други хора на това умение. Ако веднъж си преминал през целия цикъл от умения и можеш да го обясниш, ще помогнеш и на другите хора (братя, сестри, родители) да виждат света по този начин и така ще ги предпазиш от лесно манипулиране.

За да започнем, можем да използваме заглавие от Фейсбук за края на света или друга абсурдна ситуация. Например „НЛО кацна в Щатите“ или „Българска бактерия „яде“ лошите бактерии, които причиняват язва“. След това, както при по-малките ученици, им задаваме голям въпрос и обясняваме стъпките, през които ще преминем.

КАРТА НА УМИНИЕТО НАУЧНА ГРАМОТНОСТ¹

Елемент	Цели	Стратегии
1. Научен въпрос	1.1. Формулира научен въпрос	1.1.1. Сравни научни с ненаучни въпроси; 1.1.2. Задай най-много въпроси към обекта; 1.1.3. Попитай ЗАЩО; 1.1.4. Къде в темата на новия раздел би задълбал един истински учен (историк, географ, физик, литератор)? 1.1.5. Научната десетка на месеца – предизвикателство в рамките на 1 месец учениците да генерират 10 научни въпроса към раздела.
2. Проучване	2.1. Планира проучване (ключови точки; процеси, които влияят; източници на информация)	2.1.1. Да надхитрим Google – създаване на план за ефективно търсене на информация (вж. стратегия 1.1.1. от Дигитална грамотност); 2.1.2. Чертаят схема, описваща всички влияния, на които е подложен даден обект. Втора стъпка – с кои науки са свързани тези влияния? 2.1.3. Изследват обект от гледна точка на различни науки; 2.1.4. Къде мога да намеря информация по темата? 2.1.5. Намерете водещите имена в дадената сфера;
	2.2. Провежда проучване (търси, систематизира, извлича информация)	2.2.1. Търсят информация по ключови точки (Въвеждане на нов материал); 2.2.2. Сами правят план на урока; 2.2.3. Празна таблица – сами определят кои са критериите и систематизират; 2.2.4. Празен майндмап – определят какво слагат като главно понятие и в разклоненията; 2.2.5. Събират ключова информация от текст по зададен въпрос.

¹ Стратегиите, отбелязани в получерен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

3. Хипотеза	3.1. Формулира хипотеза на базата на научен въпрос	3.1.1. Изброяват възможни отговори на даден въпрос; 3.1.2. След споделяне на големия въпрос на раздела всеки ученик дава своя хипотеза за отговора и казва защо мисли така; 3.1.3. Изследователски дневник – как еволюира хипотезата (Продължение на 3.1.2.);
	3.2. Прогнозира възможни резултати	3.2.1. Започни с хипотеза – в началото на всеки час или преди решаване на задача всеки ученик записва своята хипотеза за разглеждания проблем.
4. Проверка на хипотеза	4.1. Планира проверката на хипотезата: 1. Дефинира индикатор за успех; 2. Определя алгоритъм (етапи) за провеждане на експеримент; 3. Определя необходими ресурси	4.1.1. Избират най-ефективен подход за решаване на задача; 4.1.2. Анализират научни открития в съответната наука – двама учени откриват едно и също, но по различен начин; кой подход биха избрали те и защо? 4.1.3. Изброени проблеми – да брейнстормат възможни действия за доказването, решаването им; 4.1.4. Прави план за проверка на хипотеза;
	4.2. Провежда проверката на хипотезата	4.2.1. Водят протокол на час; 4.2.2. Дневник на изследователя; 4.2.3. Наблюдават показатели за управление на класната стая;
	4.3. Анализира резултатите от проверката	4.3.1. Подчертават ключовата информация в протокол; 4.3.2. Визуализират данните; 4.3.3. Представя зависимост между променливи.
	5.1. Формулира извод на базата на експеримент	
5. Изводи	5.2. Определя следващи стъпки	5.2.1. Проверка на пътя и разглеждане на отрицателен резултат на експеримент като + – намаляване на възможните отговори; 5.2.2. Правят блок схема за начертаване на следващи стъпки.
	6. Комуникация на резултатите	6.1. Представя (писмена и устна форма) изследването и резултатите му на език, съобразен с аудиторията
6.2. Спазва научноетични норми		6.2.1. Цитирането на използвани източници е един от критериите за оценка на продукта.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО НАУЧНА ГРАМОТНОСТ

Това примерно годишно разпределение предвижда учениците да минат два пъти спираловидно през пълния цикъл на изследователския процес (т.е. през всички елементи на научната грамотност). Нашата задача е първият цикъл да бъде с много повече супервизия от наша страна и по-прости задания, които дават възможност на учениците да усетят какво е да са изследователи. При втория цикъл можем да очакваме по-голяма самостоятелност от тях.

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	1.1.	Формулира научен въпрос.
	Междинна оценка на напредъка	
5 – 8	1.1.	Формулира научен въпрос;
	2.1.	Планира проучване (ключови точки; процеси, които влияят; източници на информация);
	2.2.	Провежда проучване (търси, систематизира, извлича информация).
Междинна оценка на напредъка		
9 – 12	3.1.	Формулира хипотеза на база научен въпрос;
	3.2.	Прогнозира възможни резултати;
	4.1.	Планира проверката на хипотезата;
	4.2.	Провежда проверката на хипотезата.
Междинна оценка на напредъка		
13 – 16	4.2.	Провежда проверката на хипотезата;
	4.3.	Анализира резултатите от проверката;
	5.1.	Формулира извод на базата на експеримент;
	6.1.	Представя (в писмена и устна форма) изследването и резултатите му на език, съобразен с аудиторията;
	5.2.	Определя следващи стъпки;
	6.2.	Спазва научноетични норми.
Междинна оценка на напредъка		
17 – 20	1.1.	Формулира научен въпрос;
	2.1.	Планира проучване (ключови точки; процеси, които влияят; източници на информация);
	2.2.	Провежда проучване (търси, систематизира, извлича информация).
Междинна оценка на напредъка		
21 – 24	3.1.	Формулира хипотеза на база научен въпрос;
	3.2.	Прогнозира възможни резултати;
	4.1.	Планира проверката на хипотезата;
	4.2.	Провежда проверката на хипотезата.
Междинна оценка на напредъка		

25 – 32	4.2.	Провежда проверката на хипотезата;
	4.3.	Анализира резултатите от проверката;
	5.1.	Формулира извод на базата на експеримент;
	6.1.	Представя (в писмена и устна форма) изследването и резултатите му на език, съобразен с аудиторията;
	5.2.	Определя следващи стъпки;
33 – 36	6.2.	Спазва научноетични норми.
		Резерв.
Финално оценяване		

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА

Критерии	Начинаещ	Напреднал	Експерт
Научен въпрос	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Базиран на наблюдение, преживяване, предишна информация; Има цитиран факт или наблюдение; Отговорът му би бил общовалиден и изисква доказателство.
Планира проучване	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Проучването съдържа: • ключови точки; • идентифицирани процеси, които влияят на елемента; • идентифицирани п на брой източници на информация, които съответстват на ключовите точки.
Провежда проучване	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Проучването е проведено съгласно плана; Информацията е систематизирана на базата на п на брой критерии (свързаност с научния въпрос или елементи на въпроса, достоверност, автор...); Ключовата информация е обобщена и структурирана.
Хипотеза/ допускане	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Формулираната хипотеза е възможен отговор на научния въпрос; Базирана е на поне един аргумент; Ученикът може да се аргументира какво следва от потвърждаването/отхвърлянето на хипотезата.
Планира изследване (проверка на хипотеза или допускане)	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Планът съдържа: • индикатори за потвърждаване/отхвърляне на хипотезата; • етапи на експеримента/изследването; • необходими ресурси (материални, информационни, човешки, времеви интервал...).
Провежда изследване (проверка на хипотеза или допускане)	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Изследването е проведено съгласно плана; Всички данни/наблюдения/интервюта са събрани и обективно описани; Събраната информация е структурирана във вид, в който може да бъде анализирана.
Анализ на данни	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Данните са систематизирани в графичен/табличен вид; Изследвани и описани са зависимости между получените данни; Резултатите от анализа са сравнени с очакваните резултати.
Изводи	Липсват два от критериите	Липсва един от критериите	Изводите се основават на: • обобщение на п на брой зависимости; • определяне на ключовите зависимости; • аргументация на избора.

Представя резултатите	Липсват 3-5 от критериите	Липсват 1-2 от критериите	Избран е подходящ формат за представяне на резултатите; Представянето съдържа: • резюме (задължително трябва да съдържа препратка към началния научен въпрос); • представяне на най-важните зависимости; • аргументация за това до каква степен ученикът е отговорил на началния въпрос, подкрепена с примери от изследването (цитирани са стъпки от изследването); • цитирани изводи от други, свързани с проблема на нашето изследване резултати; • всички източници коректно цитирани.
Следващи стъпки			Планират следващи стъпки, съгласувани с резултатите от изследването.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА НАУЧНА ГРАМОТНОСТ

1.1.4. КЪДЕ В ТЕМАТА НА НОВИЯ РАЗДЕЛ БИ ЗАДЪЛБАЛ ЕДИН ИСТИНСКИ УЧЕН (ИСТОРИК, ГЕОГРАФ, ФИЗИК, ЛИТЕРАТОР)?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Формулира научен въпрос.	5-12	30 мин	1 учебен час

ОПИСАНИЕ

В първия час от даден раздел, предоставяме на учениците разнообразни уводни материали, които дават най-обща представа за темата на раздела. Учениците обсъждат по групи възникналите въпроси. Обсъждаме въпросите с целия клас, като открояваме онези от тях, които имат потенциал за изследване. Когато приключим с дискусиата, слагаме тези въпроси на видно място в класната стая. Това ще бъдат нашите големи (водещи) въпроси, чийто отговор ще търсим по време на раздела.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Ангажира учениците с темата на раздела, защото работи с техен въпрос;
- Поставя учениците в ролята на изследователи;
- Създава естествен увод в темата на раздела;
- Подходяща стратегия за първи стъпки във формулирането на научни въпроси.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- материалите, които подбираме, трябва да са достатъчно лесни за разбиране;
- при избора на въпроси за раздела е нужно да обясняваме защо избираме конкретен въпрос, като реферираме към най-основните характеристики на научните въпроси (вж. критериалната матрица, критерий научен въпрос).

1.1.5. НАУЧНАТА ДЕСЕТКА НА МЕСЕЦА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Формулира научен въпрос.	1-12	-	5 мин

ОПИСАНИЕ

В рамките на раздела отправяме предизвикателство към учениците да генерират научни въпроса по темата на раздела. Избираме ден, в който гласуваме за десетте най-добри въпроса. Вариация на стратегията за ученици, които са по-напреднали в задаването на научни въпроси, е да ограничим времето за генериране на въпроси до първите няколко часа от раздела и след това да търсим отговорите им заедно с учениците чрез проекти и т.н.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Има състезателен елемент;
- Не отнема време в рамките на часа;
- Ангажира учениците с темата на раздела;
- Може да ги провокира да търсят допълнителна информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно да мислим как да ангажираме всички ученици в създаването на въпроси, дори и тези, които не се чувстват уверени в предмета;
- важно е да мислим как да управляваме процеса, така че да не са избрани всеки месец въпросите на едни и същи ученици.

2.1.2. ЧЕРТАЯТ СХЕМА, ОПИСВАЩА ВСИЧКИ СИЛИ, КОИТО ВЛИЯТ НА ДАДЕН ОБЕКТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Планира проучване (ключови точки; процеси, които влияят; източници на информация).	1-12	15 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Стъпка 1

Изберете обект или предмет. Напишете думата на обекта на дъската, нарисуйте го или раздайте малки листчета с името на обекта на децата. Ако имате на разположение 3D обект, подгответе го преди часа на видно място в стаята.

Примери:

- При отварянето на урока помолете децата да нарисуват всичко, което влияе на обекта (1. клас, 1. срок), или да напишат около него какво според тях му влияе (ако ползвате лепящи се листчета).
- Литература: Христо Ботев – изброяват всичко, което е повлияло на поета.
- Физика: Стол (вие сте седнали на него).

Записвайте всяко предположение на децата, като обсъждате и гласувате дали наистина влияе, или не.

Целта е да извлечете всички влияния, които децата знаят в съответния клас и да ги поставите в обща схема.

Стъпка 2

Вариант 1 – нека всяко дете напише по кой предмет в училище според него се изучава съответното влияние.

Вариант 2 (по-големи ученици) – да запишат в коя наука се изучава съответното влияние.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Кара учениците да виждат междудисциплинарните връзки, да си задават въпроси;
- Подходяща е при започване на нов раздел – подчертават влиянията, които ще учите в него;
- Подходяща е за първи урок, в началото на учебната година, за да подчертаете посоката, фокуса на науката, която преподавате;
- Кара учениците да мислят по-дълбоко за процеси и явления от всекидневието.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ще се наложи първия път да насочвате децата чрез въпроси, за да достигнат до всички влияния;
- би могла да отнеме повече време, ако има неясноти в разбирането защо нещо влияе или не влияе на даден обект;
- ако ползвате вариант с листчета, ще ви отнеме време дете да ги събере и да ги четете едно по едно/записвате на дъската;
- могат да започнат разпалени дискусии.

3.1.2. СЛЕД СПОДЕЛЯНЕ НА ГОЛЕМИЯ ВЪПРОС НА РАЗДЕЛА ВСЕКИ УЧЕНИК ДАВА СВОЯ ХИПОТЕЗА ЗА ОТГОВОРА И КАЗВА ЗАЩО МИСЛИ ТАКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Формулира хипотеза на базата на научен въпрос.	1-12	-	15 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е подходяща за началото на раздел. Когато споделяме с учениците какъв е големият въпрос, на който ще търсим отговор в този раздел, ги питаме до какъв извод мислят, че ще достигнем. Даваме възможност всеки да запише хипотезата си в тетрадката или в изследователския дневник (ако има такъв). Обсъждаме няколко от хипотезите заедно с класа. Периодично по време на раздела се връщаме към тези хипотези и обсъждаме дали това, което са научили до момента, променя тяхната хипотеза.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Поставя учениците в ролята на изследователи;
- Проследяването на това как се променя отношението им към първоначалната им хипотеза им помага да видят как се задълбочава разбирането им по темата.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото е важно да отделяме време да си припомним с децата характеристиките на добрата научна хипотеза.

3.1.3. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ДНЕВНИК

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Формулира хипотеза на базата на научен въпрос.	2-12	-	10 мин в часа или извън часа

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е насочена към два от най-важните елементи на провеждането на изследване – обективно описание на наблюденията и рефлексия върху процеса. Изследователският дневник е място, в което учениците описват процеса на собственото си учене – хипотези, как се променят хипотезите, наблюдения, които им привличат вниманието, рефлексия върху процеса. Може да има различен формат в зависимост от предмета, но е добре да има следните елементи за всеки раздел:

- място за хипотеза/начално допускане по темата;
- място за ключови идеи от наученото, които са им направили впечатление, наблюдения;
- място за описание на промяна на хипотезите и причини за това;
- регулярна обратна връзка от учителя – насочена към открояване на ценните прозрения на учениците и задаване на допълнителни въпроси.

Можем да дадем попълването на дневника като домашно в края на седмицата или да отделяме последните 10 мин от последния час за седмицата, за да го направим в клас.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Възпитава постоянство, което е изключително важно за развиване на научна грамотност;
- Поставя учениците в ролята на изследователи;
- Помага на учениците да се задълбочат в материята, която изучават, и осъзнато да напредват.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- изисква постоянство както от учениците, така и от учителя. Важно да отделяме време, за да даваме обратна връзка на учениците;
- когато даваме обратна връзка, трябва да избягваме негативни оценки по разсъжденията на учениците, които могат да изградят у тях страх от грешка. Ако открием грешна посока на разсъждение, трябва да посочим какво може да бъде научено от допуснатата грешка;
- изследователският дневник може да бъде както на хартиен носител, така и в електронен формат. Електронният формат би ни дал по-лесна възможност за обратна връзка.

4.1.4. ПРАВИ ПЛАН ЗА ПРОВЕРКА НА ХИПОТЕЗА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Планира проверката на хипотезата.	5-8	5 мин	5 мин

ОПИСАНИЕ

Стъпка 1

Предварителна подготовка на учителя:

- Изброява и разписва методите за изследване в дадената наука (наблюдение, експеримент, анкета и т.н.).
- За всеки метод – разписва максимум 5 стъпки, които в общия случай са: цел на изследването, очакван резултат, необходими материали, действия, провеждане/описание.

Учителят преподава тези методи чрез предметното знание.

Пример

Преподава нов урок за Хан Крум – записва на дъската „Защо Хан Крум е обявен за „законодателя“ на първата българска държава?“ и пита учениците как биха подхождали, за да отговорят на въпроса.

1. Цел: да докажа, че Хан Крум е „законодател“;
2. Очакван резултат – ще е въвел закони, общовалидни;

3. Ще прочета учебник, ще прочета в Гугъл, ще записвам и слушам по време на въвеждането на нов материал;
4. Учебник, тетрадка, химикалка, писмени сведения;
5. Описват отговора на въпроса, който са намерили с конкретни факти.

Стъпка 2

Когато ученикът има становище или хипотеза по даден въпрос, стратегията изисква да го попитаме как би постъпил, за да докаже това свое твърдение. Може да се ползва при всяка задача, не изисква повече от 3-4 мин на становище/хипотеза.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Може да се ползва целогодишно – след първото „завъртане“ на методите;
- Развива и критично мислене;
- Може да се ползва като отваряне на всеки урок;
- Може да се ползва за стъпка преди всяка задача от практиките.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- изисква по-продължителна първоначална подготовка (преди началото на учебната година).

4.2.1. ВОДЯТ ПРОТОКОЛ НА ЧАС

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.2. Провежда проверката на хипотезата.	5-12	-	1 учебен час

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е подходяща за един от най-ключовите елементи на научното изследване – умението за безпристрастно наблюдение на процеси. Поставя учениците в ролята на дистанцирани наблюдатели, които записват случващото се в часа без оценка. Можем да поставим различен фокус на наблюденията, например работа по групи в часа. Тогава очакваме от учениците да записват само наблюдавано поведение, без да му дават оценка. Вариант на това е да бъдат наблюдатели при провеждане на експеримент/упражнение/обсъждане в часа. При тези варианти учениците отново описват само това, което наблюдават, без да дават оценка.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива умението на учениците да наблюдават;
- Развива умението да водят записки;
- Дава страничен поглед към конкретен, важен за ученето процес, който може да бъде полезен за целия клас;
- Дава възможност учениците да наблюдават отстрани процес, в който по принцип са активно включени, и това им позволява по-добре да го разберат.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно записките от тези протоколи да се използват – да бъде направен анализ спрямо първоначалния фокус на наблюдението;
- лишава ученика от възможност за активно участие в конкретния час.

4.2.3. НАБЛЮДАВАТ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КЛАСНАТА СТАЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.2. Провежда проверката на хипотезата.	7-12	20 мин	1 учебен час

ОПИСАНИЕ

Това е вариация на стратегия 4.2.1. „Водят протокол на час“. В този вариант поставяме като фокус на наблюдението действията на учителя и учениците в час. Задачата на наблюдаващия ученик е да записва безпристрастно действия и реплики на ученици и учител по време на един учебен час. Тази стратегия е подходяща, когато имаме предизвикателства с управлението на класната стая. При нея даваме възможност на ученик да види отстрани как изглежда учебният процес в класната стая и събраният материал от наблюдението може да бъде основа за задълбочен разговор с класа какво ни помага и какво ни пречи да учим и как можем да подобрим учебния процес.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива уменията на учениците да наблюдават обективно;
- Развива уменията на учениците да водят записки;
- Ученик получава лидерска роля.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- уменията да записваш в реално време сложни процеси не е даденост. Първите протоколи може да не са лесни за ползване;
- важно е да отделим време да подготвим ученика за такова наблюдение и да дадем пример за обективно записване на действия.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Почти всеки учебен проект може да бъде превърнат в изследователски, ако осигурим преминаването през няколко ключови етапа. Всеки един от тези етапи е свързан с елемент от научната грамотност. Тук представяме в табличен вид отделните етапи, каква е ролята на учителя във всеки един от тях, какво трябва да очакваме от учениците и каква е препоръчителната продължителност на етапа

Етап	Какво трябва да осигури учителят	Какво очакваме от учениците	Продължителност	
Научен въпрос	Ниско ниво: Научен въпрос, зададен от учителя (вече има отговор на този въпрос в науката, но учителят подкрепя учениците да минат по стъпките на изследователя, открил отговора).	Поставяме въпроса. Най-важното е да събудим любопитството на учениците към него (напр. защо е важен, как търсенето на отговора ще ни направи откриватели).	1 час	
	Високо ниво: Ученикът сам поставя научен въпрос в област, зададена от учителя.	Даваме област и насоки за изискванията за научен въпрос (критерии какво прави един въпрос научен). Важно е да предвидим време, в което учениците да направят предварително проучване на темата, за да достигнат до научен въпрос.	• Правят първоначално проучване по темата; • Систематизират информацията в удобен за ползване вид (бележки, информационни карти, основни идеи от различните източници); • Формулират въпрос.	1 седмица
Планиране на проучване	Обсъждаме различни подходи с учениците.	Правят план по критериите за план на проучване от критериалната матрица: • съдържа ключови точки, по които ще търсим информация; • възможни източници (литература, хора, обекти); • срокове.	1 час	
Междинна спирка (споделяне на напредъка със съучениците и получаване на обратна връзка)	Осигуряваме условия за конструктивна обратна връзка от съучениците. Даваме обратна връзка.	Учениците споделят какво са открили, как са подхождали, какви източници са ползвали и получават обратна връзка от учителя и съучениците.	1 час	

Провеждане на проучване + Формулиране на хипотеза/допускане	Предоставяме критериите за провеждане на проучване и формулиране на хипотеза на учениците и ги обсъждаме с тях.	Интегрират обратната връзка за плана и провеждат проучването. В края на този период всеки от учениците (или всеки екип) трябва да е формулирал хипотеза/допускане.	2 седмица
Междинна спирка (споделяне на напредъка със съучениците и получаване на обратна връзка)	Осигуряваме условия за конструктивна обратна връзка от съучениците. Даваме обратна връзка за хипотезите/допусканията.	• Споделят хипотезите си пред класа и получават обратна връзка.	1 час
Планиране на изследване за доказване на хипотезата/допускането	Обсъждаме с учениците: • различни варианти и подходи за доказване на хипотеза/допускане; • критериите за проверка на хипотезата.	• Дефинират индикатори за потвърждаване/отхвърляне на хипотезата; • Определят етапи на експеримента/изследването; • Определят необходими ресурси (материални, информационни, човешки, времеви интервал...).	2 часа
Провеждане на изследване	Помагаме на учениците да изработят листове за наблюдения/анкетни карти/дневник на изследователя или им даваме готови бланки. Важно е тези бланки да дават възможност за категоризиране на информацията, така че след това тя да може да бъде анализирана.	• Следват плана, който са разписали. • Търпеливо и обективно описват наблюдения и/или събират данни за изследването. • Събират информацията във вид, в който тя може да бъде анализирана.	поне 2-3 седмици
Анализиране на данни	Важно е да осигурим необходимата подкрепа на учениците. Не е нужно целият анали да бъде правен в рамките на учебните часове. Важно да отделим поне 1 учебен час, за да сме сигурни, че всички ученици са овладели принципа, и евентуално време извън часовете за консултации и допълнителни въпроси.	• Систематизират данните в графичен и/или табличен вид. • Определят зависимости. • Сравняват получените резултати с очакваните резултати.	1 учебен час + допълнителни консултации в рамките на поне 1 седмица

Формулиране на извод	Даваме примери за научни изводи. Обсъждаме с учениците ключовите характеристики на добре формулиран извод.	Формулират извод по модела, обсъден с учителя.	2-3 дни
Планиране на представянето на резултатите от изследването	Представяме и обсъждаме критерии за „добро“ представяне на резултати.	• Избират подходящ формат за представяне на целия изследователски процес, през който са преминали. • Систематизират наличните данни/артефакти от целия изследователски процес, за да подберат какво ще включат в представянето. • Подготвят презентация.	1 седмица
Представяне на резултатите от изследването	Осигуряваме добронамерена и подкрепяща среда за представянето на учениците. Може да повишим мотивацията, като поканим външни гости (родители, учители, ученици от други класове, истински учени от нашата научна област...).	Всеки малък учен: • представя своето изследване пред аудиторията; • отговаря на въпроси; • получава обратна връзка.	1 ден – 1 седмица
Следващи стъпки	Осигуряваме условия за ефективна обратна връзка от съучениците. Даваме обратна връзка.	Отговарят на въпроса какви следващи стъпки предполага резултата от изследването: • проучване на нов въпрос, възникнал по време на процеса на изследване; • търсене на ново обяснение, ако е била отхвърлена първоначалната хипотеза; • други.	

ИЗТОЧНИЦИ

Orzel, C. (2014). Eureka: Discovering Your Inner Scientist. Basic Books.

PISA 2015 Draft Science Framework. (2013). Извлечено от www.oecd.org:

<http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/Draft%20PISA%202015%20Science%20Framework%20.pdf>

Project 2061

<http://www.project2061.org/publications/bsl/online/index.php?home=true>

<http://entomology.wsu.edu/wp-content/uploads/2012/02/Anellizo11scientific-lit.pdf>

ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ

Валерия Симеонова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ?

Емоционалната интелигентност е умението да разпознаваш и управляваш своите емоции, да разпознаваш емоциите на околните и да се приспособяваш към тях. Смята се, че като цяло емоционалната интелигентност се състои от 3 основни умения:

1. Умението да осъзнаваш и разпознаваш емоциите – способността да идентифицираш своите собствени емоции, както и емоциите на другите хора;
2. Умението да свързваш емоцията си с реакциите и поведението си. Тук се включва и способността да „разчиташ“ реакциите и поведението на отсрещната страна и да правиш хипотези каква емоция може да ги предизвиква;
3. Умението да управляваш емоциите – да обуздаваш и насочваш реакциите си, така че да ти помагат в мисленето и решаването на проблеми, а не да ти пречат; да регулираш своите собствени емоции; да си способен да разбереш друг човек.

ЗАЩО Е ВАЖНО ДА РАЗВИВАМЕ ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ У УЧЕНИЦИТЕ?

Щастието и успехът в живота са основна цел на всяко човешко същество. Емоционалната интелигентност е също толкова свързана с тези две неща, колкото и високите умствени възможности и предметното знание. Емоционалната интелигентност помага в изграждането на удовлетворяващи взаимоотношения, повишава шансовете за успех в работата и постигането на професионалните и личните цели. Както добре знаем, невинаги хората с най-високо IQ са тези, които са най-успешни или най-удовлетворени в живота. Има хора, които имат брилянтен академичен ум, но в същото време не се справят с работата си или в личните си взаимоотношения. Оказва се, че интелектуалната интелигентност (високото IQ) не е достатъчна предпоставка за един човек да бъде успешен в своя живот.

Високото IQ и конкретните знания ще помогнат на учениците да влязат в университет, но не то ще е водещо, когато трябва да се справят със стреса и емоциите, изправяйки се пред държавния си изпит. Същото важи и за интервюто за работа – хората, които се представят блестящо, често не са тези с най-високите академични постижения, а тези с най-високи нива на емоционална интелигентност. Последната се възприема като толкова важен компонент от характеристиките на успешната личност, че някои компании провеждат тест за емоционална интелигентност, преди да наемат новите си служители.

Емоционалната интелигентност се отразява на:

- Резултатите на учениците в училище

От една страна, развиването на емоционална интелигентност у учениците помага за това те да са по-спокойни и да разрешават лесно, бързо и ефективно настъпили конфликти. Това ги прави по-концентрирани и целенасочени в учебния процес, като им помага да се справят по-добре с учебния материал и да постигат по-високи резултати.

- Справянето на учителя с работата

Развивайки емоционална интелигентност у учениците, учителят усъвършенства своите умения в тази област. Това му помага да се справя по-успешно със социалните предизвикателства в професията – като разрешаване на конфликти при децата, общуване с родителите, ефективна комуникация с колегите и постигане на сътрудничество, успешно партниране с директора, непедagogическия персонал и др. Не на последно място по важност, емоционалната интелигентност помага на учителя да осъществи по-добър контакт с учениците и така по-лесно да ги мотивира. Всичко това се отразява на поведението им по време на час, на присъствието и ангажираността им в учебния процес, на постигането на добри резултати.

- Здравословното състояние на учителя и учениците

Емоционалната интелигентност е пряко свързана с уменията за справяне и редуциране на стреса. Доказано е, че високите нива на стрес се отразяват неблагоприятно върху здравословното състояние на човек, като могат да играят ролята на отключващ фактор на редица заболявания. Ето защо развиването на емоционална интелигентност у учениците ще подобри шансовете им да се справят по-ефективно със стресогенни събития (например развод, болест в семейството, пубертет, конфликти с приятелите и т.н.) и ще ги направи не само по-здрави, но и по-концентрирани в учебния процес и с това – по-успешни хора. Намалването на негативните влияния на стреса върху учениците неминуемо води до намаляването на стресиращите ситуации за учителя и оттам – до подобряване на неговото физическо здраве.

От друга страна, неумението да управляваме емоциите си и да се справяме със стреса влошава психическото ни здраве и това ни прави склонни към депресия и тревожност. Ако не можем да разбираме и да се справяме с емоциите си, е по-вероятно да изпитваме чести смени на настроението, да не успяваме да установим пълноценна връзка с другите и да се чувстваме изолирани и самотни. Ето защо класна стая с ученици, които познават и управляват емоциите си, е много по-привлекателна, спокойна и предвидима.

- Взаимоотношенията с другите

Както казахме вече, емоционалната интелигентност е директно свързана с уменията да поддържаш пълноценни взаимоотношения с другите хора, да формираш дълготрайни приятелства, да се справяш с конфликтни ситуации. Всекидневните конфликти между учениците или между учителя и учениците често превръщат учителската професия в изпитание. Развиването на емоционална интелигентност у учениците и подобряването на собствените умения в тази област ще помогнат на педагога да се справя с една от най-големите трудности в професията.

МОЖЕМ ЛИ ДА РАЗВИВАМЕ ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ В УЧИЛИЩНА СРЕДА?

Емоциите са най-личните ни преживявания, а реакцията ни често представлява начин да се предпазим и защитим от усещане за неуспех и неадекватност. Споделянето на емоции в среда, която е враждебна, нетолерантна, в която отсъства емпатия, може да причини сериозен психичен дискомфорт и стрес. Децата прекарват по-голямата част от времето си в училище, формират голяма част от стила си на общуване там, установяват приятелства, взаимоотношения, изправят се пред конфликти, стрес, фрустрация. Желанието да бъдем приети, харесвани, оценени е естествено за всяка възраст и често ни кара да общуваме по начин, който отразява онова, което според нас ни прави харесвани и успешни, а не истинските ни емоции. Това е толкова по-вярно за младите хора, които все още търсят себе си, опитват се да се еманципират от родителите си и непрекъснато са разкъсвани от притеснения и комплекси, присъщи на възрастта им. Често училището е единствената среда, в която младежите имат шанс да работят по своята емоционална интелигентност, а учителят – единствената фигура, която да управлява този процес. Ето защо работата в училище по емоционалната интелигентност на учениците е начинание, което ще има ефект върху учебния процес и много отвъд него и в този смисъл е важно и смислено занимание.

Работата за емоционална интелигентност е едновременно важна и много предизвикателна, ето защо въпреки многото ползи педагозите избират да не се концентрират върху нея. Учителят трябва да бъде много внимателен в прилагането на стратегиите, като първата стъпка е да отчита климата на взаимоотношенията в класа, готовността на учениците и бариерите, които те сами слагат пред себе си и които могат в началото да ги доведат до бойкотиране на процеса или до протест срещу важността му. Трябва да отчитаме също и че развитието на емоционална интелигентност е строго индивидуален процес, който може да отнеме различно време за различните класове и ученици.

Емоционалната интелигентност е едно от ключовите умения на XXI век. Развиването ѝ у учениците не само ще улесни работата на учителя, но и ще даде необходимата основа и предпоставка те да израснат като ефективни, адаптивни и удовлетворени личности.

КАК ДА ПРЕДСТАВИМ НА УЧЕНИЦИТЕ СИ, ЧЕ ЩЕ РАЗВИВАМЕ ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ?

Най-добрият начин да „запалите“ учениците си по това да развият дадено умение е да им дадете възможност сами да отговорят на въпроса какво представлява то, защо е важно и какви биха били техните ползи от него. От разбирането на уменията всъщност започва изграждането му.

Ето и няколко подхода, които могат да бъдат използвани:

ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
Представяне на уменията.	1-12	0 мин	10-15 мин

ОПИСАНИЕ

Целта е учениците сами да стигнат до отговорите на въпроса какво е емоционална интелигентност, защо е важна и какви ползи биха имали те самите от нея.

Може да разгърнете дискусиата върху няколко основни въпроса:

1. Какво е интелигентност? Какво е емоция? Какви емоции има? (дайте примери)
2. Какво според вас е емоционална интелигентност? Как я разбирате вие?
3. Защо е важна тази интелигентност?
4. Какви ползи биха имали хората/бихме имали ние, ако развием емоционалната си интелигентност?

След обсъждането на последния въпрос може да обобщите с това, че вие също намирате емоционалната интелигентност за много важна и бихте искали да използвате вашите часове, за да усъвършенствате взаимно това умение.

Независимо колко са големи учениците, с които работите, в началото на дискусиата задължително трябва да уточните какво означава емоция и интелигентност. Отново отговорите могат да дойдат от децата, а вие бихте могли да им помогнете в даването на примери („Емоция е да се чувстваш по някакъв начин – например ядосан, щастлив“ и т.н.)

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Чували ли сте за емоционална интелигентност? Да си емоционално интелигентен се оказва изключително важно в днешно време. Всъщност някои го нареждат сред ключовите умения на XXI век. Днес ми се иска да поговорим за това и да си представим в кои случаи имаме нужда от емоционална интелигентност.

1. Какво е интелигентност? Какво е емоция? Какви емоции има? (дайте примери)
2. Какво според вас е емоционална интелигентност? Как я разбирате вие?
3. Защо е важна тази интелигентност?
4. Какви ползи биха имали хората/бихме имали ние, ако развием емоционалната си интелигентност?

Аз също намирам емоционалната интелигентност за много важна. Бих искал/а да използваме нашите часове, за да усъвършенстваме взаимно това умение.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Децата и тийнейджърите обичат, когато тяхното мнение се чува и зачита. В процеса на дискусиата те ще могат да развият уменията си да се изразяват и да говорят пред публика;
- Дискусиата е удобен, неизискващ допълнителни материали начин да бъде обсъдено ново предложение.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците вероятно имат нужда от време да формулират отговор и от примери, на които да го базират;
- отнема време, ако искате да чуете мнението на повече ученици;
- възможно е в класната стая да стане шумно и да настъпи хаос от това, че няколко ученици искат да вземат думата едновременно;
- нямате възможност да чуете всички по всички въпроси.

ИЗГОТВЯНЕ НА ТЕМАТИЧНО ТАБЛО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
Представяне на уменията.	1-12	10 МИН	6-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Подгответе цветни листчета, ножици, лепило, бял лист от флипчарт/голям кадастрон, канцеларска дъвка/тиксо. Разделете флипчарта на 3 основни полета и запишете там следните въпроси:

1. Какво е емоционална интелигентност?
2. Защо е важна?
3. Какви ползи бихме имали от нея?

Разбира се, бихте могли да запишете повече от тези въпроси, ако прецените, че е необходимо.

Залепете таблото на стената/на дъската или го поставете на празен чин/бюро. Раздайте по 3 цветни листчета (колкото е броят на въпросите) на всеки ученик. Бихте могли да разделите учениците по групи (например по двойка на чин) и всяка група да работи заедно, за да отговори на въпросите. Задайте време за работа – около 5 минути за ученици от 5. – 12. клас, между 7 и 10 минути за 1. – 4. клас. Приканете учениците/групите, които са готови, да залепят листчетата си на таблото. Предложете им да украсят таблото, докато изчакват останалите. Дайте минута време всеки да прочете какво са написали останалите.

Учениците от 1. клас, които все още не могат да пишат, могат да нарисуват случка, когато някой е бил емоционално интелигентен. При тях е най-удачно изготвянето на табло да се комбинира с дискусия.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Написал/а съм 3 въпроса на това табло, на които много искам да намерим отговор днес. Въпросите са (прочитате ги). Раздавам по 3 листчета на всеки (на група). На всяко листче напишете вашия отговор на всеки отделен въпрос. След това залепете отговорите си в колонката под всеки въпрос на таблото. Който е готов, може да се включи в украсяването на таблото, защото то ще остане в класната ви стая. Времето ви за работа е 5 минути.

Нека в рамките на минута всеки да разгледа какво е написано на таблото (след като таблото е готово).

Аз също намирам емоционалната интелигентност за много важна и бих искал/а да използваме нашите часове, за да усъвършенстваме взаимно това умение.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се включват с ентузиазъм независимо от възрастта си, движат се из класната стая и се забавляват, докато работят;
- Мнението/отговорът на всеки ученик е „зачетен“ – може да се види на таблото;
- Всеки ученик е помислил върху въпросите, не е стоял пасивно, докато другите участват;
- Таблото остава да краси класната стая и да напомня защо емоционалната интелигентност е важна.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време;
- учениците са по-шумни;
- нямате възможност да обсъдите отговорите (освен, ако не решите да съчетаете с дискусия).

ПИСАНЕ НА ЛИЧЕН ОТГОВОР

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
Представяне на уменията.	1-12	10 мин	5-8 мин

ОПИСАНИЕ

Целта е всеки да отговори сам за себе си какво е емоционална интелигентност, защо е важна и какви ползи би имал, ако усъвършенства това умение. Вие задавате всеки от въпросите (вж. въпросите от „Дискусия“), а учениците отговарят в тетрадката си/на отделен лист/на предварително подготвена от вас бланка (хендаут). Може да зададете въпросите устно, да ги напишете на дъската или на предварително подготвена от вас бланка (хендаут). След това при желание може да предложите на тези от учениците, които биха искали да споделят отговора си, да го направят.

Вариант 2 на тази стратегия: Учениците сами да довършат започнатите изречения:

Емоционална интелигентност е .....

Емоционалната интелигентност е важна, защото .....

Ако развием своята емоционална интелигентност, бихме имали следните ползи: .....

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Вариант 1: Имам няколко въпроса за емоционалната интелигентност, на които много искам да намерим отговор днес. Въпросите са (прочитате ги). Моля всеки един от вас да даде своя отговор на всеки въпрос в тетрадката си/на отделен лист/ на бланката за отговори. Ще ги прочета отново (ако ги четете) или Може да видите въпросите на дъската/в бланката (ако са написани на дъската или сте им раздали предварително подготвени бланки). Имате 5 минути време за работа (за ученици от 5. – 12. клас) или 8 минути време за работа (за ученици от 1. – 4. клас).

По желание, след като учениците са готови: Времето изтече. Кой би искал да сподели с останалите своите отговори? (2-3 минути)

След приключване на дейността обобщавате, че вие също намирате емоционалната интелигентност за много важна и бихте искали да използвате вашите часове, за да усъвършенствате взаимно това умение.

Вариант 2: Имам няколко въпроса за емоционалната интелигентност, на които много искам да намерим отговор днес. аз ще започна едно изречение, а всеки от вас трябва да го довърши сам за себе си в тетрадката си/на отделен лист/в бланката за отговори или (ако сте написали предварително изреченията на дъската/в бланката за отговори) Започнала съм 3 изречения на дъската/в бланката за отговори, всеки от вас трябва да ги довърши сам за себе си в тетрадката си/на отделен лист/в бланката за отговори. Имате 5 минути време за работа (за ученици от 5. – 12. клас) или 8 минути време за работа (за ученици от 2. – 4. клас).

По желание, след като учениците са готови: Времето изтече. Кой би искал да сподели с останалите своите отговори?

След приключване на дейността обобщавате, че вие също намирате емоционалната интелигентност за много важна и бихте искали да използвате вашите часове, за да усъвършенствате взаимно това умение.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Всеки ученик отговаря сам за себе си на въпросите;
- Не е нужно написаното да се споделя пред класа – възможно е отговорите на някой ученик да са по-лични и той/тя да изпита неудобство при споделяне;
- Не се изискват предварително подготвени материали;
- Не се вдига шум в класната стая.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- не може да сте сигурни, че действително всеки е отговорил;
- ако времето ви притиска и не отделите време за споделяне, не може да сте сигурни, че наистина е станало ясно какво е емоционална интелигентност и защо е важна;
- учениците в 1. клас биха се затруднили в даването на писмен отговор.

РОЛЕВА ИГРА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
Представяне на уменията.	1-12	15 мин	3-7 мин

ОПИСАНИЕ

Целта е нагледно, чрез разиграване на кратка сценка, да покажете кога емоционалната интелигентност е нужна. Сценката може да включва конфликтна ситуация, в която участниците не проявяват достатъчно емоционална интелигентност. Например герои, които не могат да управляват/владят емоциите си. Може да добавите и герои, които успяват да проявят емоционална интелигентност или да попитате децата как би могла да се прояви емоционалната интелигентност в тези случаи.

Така на база на разиграното може да изведете ползите от емоционалната интелигентност. Тази стратегия лесно се съчетава с останалите – допълнителна дискусия, табло с въпрос Какви са ползите от емоционалната интелигентност?, писане на личен отговор. Препоръчително е учениците да знаят на какви въпроси трябва да си отговорят – напишете ги на дъската, на хендаути и т.н. Предварително подгответе поне един екземпляр от разписаната сценка, за да могат участниците – актьори, да се запознаят с нея. Разпределете ролите на всеки участник.

Пример 1 (1. – 12. клас): Стоян залита и бута Георги. Георги политва назад и настъпва силно Магдалена. Магдалена удря Георги. Георги блъска Магдалена и тя пада.

Пример 2 (6. – 12. клас): Стоян казва, че не иска да излиза повече с Магдалена пред входа на училището. Магдалена влиза в училище и среща Анета. Анета казва: „Добро утро!“ Магдалена започва да крещи: „Какво му е доброто? Ти подиграваш ли ми се?“

Пример 3 (1. – 12. клас): Георги прави контролно. Много се притеснява, че може да не се справи и да получи слаба оценка. Блокира (трепери, не може да мисли) и се проваля на контролното.

Друг начин да се използва стратегията е предварително да обясните на учениците какво е емоционална интелигентност и да им поставите за задача да следят дали героите в сценката са проявили такава.

Примерни въпроси за последваща дискусия/личен отговор в тетрадка:

1. Проявиха ли емоционална интелигентност героите? Защо?
2. Защо е важна емоционалната интелигентност?
3. Какви ползи бихме имали, ако усъвършенстваме своята емоционална интелигентност?

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Имам няколко въпроса за емоционалната интелигентност, на които много искам да намерим отговор днес. Въпросите са (прочитате ги/записвате ги на дъската/раздавате ги на хендаути). Сега ще избира няколко от вас, които да изиграят пред останалите кратка сценка. Има ли желаещи? (може да изтеглите участниците от предварително подготвена томбола с техните имена) Учениците, които ще бъдат актьори днес, имат 1 минута да прочетат казуса (разяснявате им допълнително, ако имат някакви въпроси; разпределяте ролите) и още 1 минута, за да го разиграят пред съучениците си. През това време всички останали търсят отговор на въпросите, които зададохме в началото.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията привлича вниманието на учениците;
- Учениците разбират нагледно какво е емоционална интелигентност/липсата на емоционална интелигентност;
- Учениците свързват емоционалната интелигентност с училищния живот и с конкретни ситуации;
- Лесно се съчетава с някои от останалите стратегии;
- Отнема сравнително малко време – сама по себе си отнема 2 минути (за една сценка), ако се съчетае с 5-минутна дискусия, цялата активност отнема общо 7 минути;
- Лесно се адаптира спрямо проблемите в класа, интересите на учениците, времето, с което разполагате;
- Подходяща е за всички възрастови групи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците се превъзбудят и стават шумни; по-трудно е да продължите с урока си – може да я използвате в края на часа;
- ако времето ви притиска и не отделите време за споделяне, не може да сте сигурни, че наистина е станало ясно какво е емоционална интелигентност и защо е важна.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ¹

Елемент	Цел	Стратегии
1. Разпознават емоции	1.1. Учениците разпознават своите емоции	1.1.1. Списък на емоциите 1.1.2. Как се чувствате? (устен отговор) 1.1.3. Хаштаг емоция 1.1.4. Емоционално бинго – вариант 1 1.1.5. Емоциите на класа – табло 1.1.6. Моята емоция от произведение на изкуството/историческо събитие
	1.2. Учениците разпознават емоциите на другите	1.2.1. Познай как се чувствам? 1.2.2. Емоционално бинго – вариант 2 1.2.3. Как се чувства героят/авторът/ученият?
2. Свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение	2.1. Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение	2.1.1. Експресна рефлексия – вариант 1 2.1.2. Емоциите на класа – допълнителна дискусия 2.1.3. Моята емоция от произведение на изкуството/историческо събитие – допълнителна дискусия
	2.2. Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват	2.2.1. Какво биха направили героите, ако чувстваха друга емоция? 2.2.2. Наблюдение на приятелче (и препоръка) 2.2.3. Познай как се чувствам – допълнителна дискусия 2.2.4. Емоционално бинго – вариант 2 + допълнителна дискусия 2.2.5. Как се чувства героят/авторът/ученият? – допълнителна дискусия

¹ Стратегиите, отбелязани в получен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

3. Управляват емоциите си	3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат	3.1.1. Поощрение от учителя 3.1.2. Поощрение от учениците 3.1.3. Даване и получаване на обратна връзка 3.1.4. Кутия за успехи 3.1.5. Какъв резултат биха постигнали героите, ако не се бяха поддали на моментната емоция? 3.1.6. Препоръка от приятелче 3.1.7. Какво биха направили героите? – допълнителна дискусия
	3.2. Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат	3.2.1. Какво ми помогна и какво ми попречи? Следващи стъпки 3.2.2. Експресна рефлексия – анализ; оценка; ревизия (вариант 2) 3.2.3. Дневник на напредъка и зоните за подобрене 3.2.4. В какво напреднах и какво искам да подобря? – дискусия
	3.1. Управляват емоциите си	3.3.1. Работи с човека, когото най-малко познаваш от класа! 3.3.2. Приеми да направиш задача, която те притеснява
4. Годишна рефлексия	4.1. Рефлектират върху напредъка по умението през учебната година	4.1.1. Годишна рефлексия

ИНДИКАТОРИ ЗА УСПЕШНО ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ ПРИ РАЗВИТИЕ НА ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ

РАЗПОЗНАВАТ ЕМОЦИИ (СВОИТЕ И НА ДРУГИТЕ)

- Назовават различни емоции и техните нюанси във всекидневието си.

Учениците рефлектират върху собствените си емоционални преживявания и споменават емоциите, които по-често изпитват към определено събитие, разпознават ги и могат да ги нюансират. Учениците назовават емоциите, които изпитват в разговор или спор. Тази стратегия е полезна и за развиването на речево богатство, и е особено важна за малки ученици и ученици, които идват от двуезични общности.

СВЪРЗВАТ ИЗПИТВАНЕТО НА ОПРЕДЕЛЕНИ ЕМОЦИИ С КОНКРЕТНО ПОВЕДЕНИЕ

- Рефлектират върху поведението си и успяват да го свържат с емоцията, която са изпитвали по това време;
- Обясняват поведението и действията на другия с емоцията, която вероятно е изпитал – не реагират прибързано.

Учениците могат да обяснят реакцията на другия с предполагаема емоция, която той/тя изпитва. Склонни са да допуснат, че дадено поведение не е насочено срещу тях, а е в отговор на определена емоция. Не реагират прибързано и по-рядко изпадат в конфликтни ситуации.

- Намаляват конфликтите или те се разрешават по-бързо и със значително по-редки случаи на вербална и физическа агресия.

УПРАВЛЯВАТ ЕМОЦИИТЕ СИ

- Разграничават ефективни от неефективни поведения/реакции.

Учениците разпознават кога реакцията/поведението им ще доведе до негативен или позитивен краен резултат (например гневен изблик ще доведе до разговор с директора, което не е позитивен краен резултат; извинение/допълнителен разговор ще доведе до затопляне на отношенията с учителя, което е позитивен резултат).

- Ревизират поведението/реакциите си при неефективност.

Учениците разпознават кога са постъпили по неефективен начин вследствие на моментна емоция и са склонни да ревизират/променят реакцията/поведението си. Например, ако са се развикали на съученик, че ги е настъпил, в момента, в който чуят извинение от него/ разберат, че не е било нарочно/осъзнаят, че „викането“ не е най-добрата реакция, са склонни да се извинят/да потърсят допълнителен разговор и разясняване на ситуацията, и др.

- Анализират емоциите, които изпитват, свързват ги с реакциите си и търсения краен резултат и ревизират реакциите си/поведението си в зависимост от търсения резултат.

Ако задачата на ученика е да изготви постер с друг съученик, когото не харесва, това не влияе на крайния резултат – постерът е изготвен независимо от емоциите, които са изпитали, конфликтните ситуации, в които са изпаднали и т.н. Учениците умеят да анализират процеса и приоритизират поведението/реакциите си спрямо крайната цел.

- Участват ефективно в проекти/групови задачи/домашни/изпитвания/комуникация независимо от емоциите, които изпитват към задачата/участниците/учителя;
- Управляват конфликтни ситуации, така че те да не повлияват на ефективността им в училище или на междуличностните им взаимоотношения;
- Необходимостта от намеса на учителя при конфликтни ситуации значително намалява;

- Учениците са по-самостоятелни – работят без да се оплакват, целенасочени са, ефективни;
- Взаимоотношенията в класа се подобряват – учениците са по-подкрепящи, емпатични, няма изолирани ученици, случаите на тормоз/подигравки са единични или напълно изчезват;
- Неконтролируемите емоционални изблици изчезват напълно или са единични изолирани случаи.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ЕМОЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНТНОСТ

1.1.1. СПИСЪК С ЕМОЦИИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Подгответе предварително списък с колкото може повече емоции – нека всяка емоция има пореден номер. Постарайте се видовете емоции да следват логическа подредба – обособете ги на групи по валентност (положителни и отрицателни). Ако се затруднявате, потърсете в интернет диаграми с целия спектър с емоции.

В началото и в края на часа „отчитайте“ емоциите си – нека всеки покаже с пръстите на ръцете си/ или предварително подготвени картончета номера на емоцията, която изпитва. Може да го направите едновременно всички или да се редувате. Не забравяйте, че вие също участвате в тази активност – покажете своята емоция.

Бонус: Тъй като правите „отчитането“ в началото и края на часа, може да наблюдавате по какъв начин съдържанието на уроците ви и активностите в тях се отразяват на емоционалното състояние на учениците ви. По този начин имате възможност да отсеете онези активности, които предизвикват положителни емоции у учениците ви.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите, които изпитват в началото и края на часа.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Първия път, когато пристъпите към тази активност, припомнете нейната цел: „С вас решихме, че ще развиваме своята емоционална интелигентност през тази учебна година. Умението да разпознаваш и назоваваш своите емоции е първата стъпка към проявяване на емоционална интелигентност. Това е списък с някои основни емоции. Той не е изчерпателен. Задачата ни е всеки да покаже с пръстите на ръцете/картонче кой номер емоция изпитва в момента. Ако вашата емоция отсъства от списъка, покажете номера на най-близката до нея емоция.“

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Дава ви допълнителна информация за емоционалното състояние на учениците, която може да ви помогне в хода на урока.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да посочват номер на емоция на случаен принцип;
- някои ученици могат да се чувстват некомфортно от споделянето на емоциите си;
- ако прилагате твърде дълго стратегията, вероятно учениците ще се отегчат, но ако я прилагате твърде кратко, не давате възможност да станат по-добри в назоваването на емоцията.

1.1.2. КАК СЕ ЧУВСТВАТЕ?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

В началото на всеки час питате учениците си: „Как се чувствате?“ Вероятно в началото ще получите общ отговор – „Добре“ или „Зле“. Задължително е тук да уточните „Добре като...“ (например ентусиазирани, спокойни, щастливи и т.н.) или „Зле като...“ (например тъжни, ядосани, разтревожени, уплашени и т.н.). Макар че не можете да чуete отговора на всеки, важното е, че учениците се замислят как точно се чувстват в момента, това вероятно се случва дори и да не отговарят на глас. Чрез допълнителните въпроси им помагате действително да назоват определена емоция и да я различат от другите.

Бонус: Ако задавате въпроса в началото и в края на часа, може да наблюдавате по какъв начин съдържанието на уроците ви и активностите в тях се отразяват на емоционалното състояние на учениците ви. По този начин имате възможност да отсеете онези активности, които предизвикват положителни емоции у учениците ви.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите, които изпитват.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Първия път, когато пристъпите към тази активност, припомнете нейната цел: „С вас решихме, че ще развиваме своята емоционална интелигентност през тази учебна година. Умението да разпознаваш и назоваваш своите емоции е първата стъпка към проявяване на емоционална интелигентност.“ Продължете с въпроса: „Как се чувствате? Добре/Зле? Добре като ентусиазирани, като спокойни/ Зле като ядосани, разтревожени (изброявате)?“

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите си.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Дава ви допълнителна информация за емоционалното състояние на учениците, която може да ви помогне в хода на урока.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- не може да чуete какво казва всеки ученик и дали изобщо участва в активността;
- ако прилагате твърде дълго стратегията, вероятно учениците ще се отегчат, но ако я прилагате твърде кратко, не давате възможност да станат по-добри в назоваването на емоцията;
- някои ученици могат да се чувстват дискомфортно от споделянето на емоциите си.

1.1.3. ХАШТАГ ЕМОЦИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-12	0 МИН	1-3 МИН

ОПИСАНИЕ

В началото на часа помолете всеки ученик да сложи хаштаг в тетрадката си/на отделно листче, описващ с една дума емоцията, която чувства в момента. Например #ядосан. Отново може да се прави в началото и в края на часа. Може да отделите 1 мин време преди биенето на звънеца всеки да види как се е променила емоцията му между началото и края на часа и да дадете думата на тези ученици, които биха искали да коментират.

Тази стратегия лесно може да се съчетае с изготвянето на „Емоциите на класа – табло“ (вж. 1.1.5.).

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите, които изпитват в началото и в края на часа.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

„Нека всеки напише в тетрадката си хаштаг с емоцията, която изпитва в момента. Например моят хаштаг е #любопитство. Не е нужно да споделяте с останалите своята емоция, ако това ви кара да се чувствате дискомфортно.“

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Близка е до интересите на учениците;
- Дискретна е;
- В края на учебната година учениците могат да проследят през какви периоди са преминали.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- все пак някои ученици могат да се чувстват дискомфортно от това, че друг може да надникне в тетрадките им и да види тяхната емоция;
- ако прилагате твърде дълго стратегията, вероятно учениците ще се отегчат, но ако я прилагате твърде кратко, не давате възможност да станат по-добри в назоваването на емоцията.

1.1.4. ЕМОЦИОНАЛНО БИНГО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-4	0 МИН	3 МИН

ОПИСАНИЕ

В началото на часа помолете всеки ученик да запише в тетрадката си емоцията, която изпитва. След това започват да назовават различни емоции (но не всички, например 5 емоции) и всеки, който чуе своята емоция, има бинго.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите си.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Нека всеки напише в тетрадката си емоцията, която изпитва в момента. Например любопитство, гняв, ентусиазъм. Аз ще изброя 5 различни емоции. Ако емоцията, която изпитвате в момента и сте записали в тетрадките си, съвпада с тази, която назовавам, имате бинго.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Има състезателен елемент и учениците са концентрирани.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е подходяща само за малките ученици;
- учениците в 1. клас могат да участват едва след като се научат да пишат – преди това може да използват знак, буква на емоцията, цвят;
- не може да сте сигурни, че всеки път учениците ще записват емоцията, която наистина изпитват, а не тази, която предполагат, че ще кажете (особено след като вече познават играта).

1.1.5. ЕМОЦИИТЕ НА КЛАСА – ТАБЛО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

За тази стратегия е нужно да подготвите табло от кадастрон/лист от флипчарт и да го именувате – примерно „Емоциите на класа“/„ Табло за емоции“.

Класът създава табло със своите емоции постепенно – в течение на учебната година. Всеки ден в началото или в края на часа учениците отбелязват емоциите, които изпитват, като ги записват/изобразяват. Може да се използва и хаштаг емоция (#емоция).

Постепенно таблото ще се запълни с различните емоции, които учениците от класа са изпитвали.

В края на месеца/срока/годината може да направите дискусия за това:

- През какви емоции е минал класът?
- Кои са емоциите, които преобладават? Защо?
- Има ли обстоятелства/случки, които са повлияли на това да се чувстваме по определен начин?
- С какво поведение са се изразили емоциите, които са на таблото?

Бонус: Въпросите от дискусията са свързани с цел 2: „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите, които изпитват в началото и края на часа.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

„Нека всеки запише/изобрази/сложи хаштаг с емоцията, която изпитва в момента, на таблото. Например моята емоция е любопитство и ще я запиша.“

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Приложима е към всички възрастови групи – учениците в 1. клас могат да „изобразяват“ емоцията си;
- В края на учебната година учениците могат да проследят през какви емоции са минали, кои са най-честите им емоции;
- Позволява плавен преход към следващите цели по развиването на емоционална интелигентност.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да се чувстват дискомфортно от това, че другите виждат какви емоции записват/изобразяват.

1.1.6. МОЯТА ЕМОЦИЯ ОТ ПРОИЗВЕДЕНИЕ НА ИЗКУСТВОТО/ИСТОРИЧЕСКО СЪБИТИЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разпознават своите емоции.	1-12	1 МИН	1-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Стратегията е подходяща за часовете по музика, изобразително изкуство, литература, чужди езици, история и цивилизация. Може да се използва обаче и по другите предмети, ако дейностите по време на час включват някаква форма на изкуство или събитие – филм, песен, картина, откъс от литературно произведение/събитие.

Целта е всеки ученик да назове емоцията, която произведението на изкуството/събитието предизвиква у него. Например, обсъждайки творби на Гоген/четейки Смирненски/слушайки Вивалди/гледайки видео или филм на чужд език, всеки ученик да усети каква емоция предизвикват те у него. Ако в часа по история обсъждате откриването на Америка/подписването на Санстефанския мирен договор, може да попитате учениците каква емоция предизвиква това събитие у тях. Времето, което стратегията отнема, зависи от това дали ще включите допълнителна дискусия. Примерни въпроси за дискусия може да са:

- Какви мисли предизвика у мен тази творба/това събитие?
- Каква емоция предизвика у мен тази творба/това събитие?
- Какво ми се иска да направя сега, докато чувствам тази емоция?

Бонус: Последният въпрос е свързана с цел 2: „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите си. Ако направите цялостно дискусията, учениците ще свързват емоцията, която изпитват, с желанието за определено действие/поведение (например „Да подскочам от щастие“, „Да избягам и да се скрия“, „Да се махна от тук“, „Да прегърна някого“).

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Сега ще чуем песен/ще видим картина/ще прочетем поема/ще видим филм/видео. Усетете емоцията, която се появява у вас. Каква е тя? Опишете я в тетрадките си/Нарисувайте я. (Изчакват в зависимост от задачата) Кой би искал да сподели? (въпросът е по желание)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време и лесно се адаптира според времето, с което разполагате в час;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Прави лесен преход към цел 2 „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото е възможно да има ученици, затрудняващи се да опишат емоциите, които усещат – дайте им пример със себе си;
- приложима е най-лесно към часовете по изобразително изкуство, музика, литература, чужди езици;
- при прилагането на стратегията към исторически събития бъдете внимателни да не засегнете религиозната, културната, етническата принадлежност на някои ученици.

1.2.1. ПОЗНАЙ КАК СЕ ЧУВСТВАМ?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Разпознават емоциите на другите.	1-12	0 МИН	2-4 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да наблюдават своите съученици или учителя и въз основа на това наблюдение да предположат емоцията, която изпитва човекът срещу тях. Стратегията може да се използва в два варианта.

Първият вариант е: 1 минута след влизането на учителя в класната стая учениците да предположат емоцията, която той изпитва в момента, наблюдавайки поведението му в началото на часа. Ако се притеснявате да споделяте своите емоции с учениците, може да „изиграете“ емоция, която не отговаря на реалното ви емоционално състояние (например да се направите на ядосани, тревожни, екзалтирани и др.).

Вторият вариант на стратегията е: 1 минута след началото на часа всеки ученик да предположи каква емоция изпитва човекът, който седи до него на чина. Ако учениците седят по 1 или 3-ма на чин, може всеки да дава предположение за следващия пореден номер след неговия в дневника (например 2-ри номер предполага за 3-ти номер, а 3-ти номер за 4-ти). Друг начин при единични чинове или чинове с повече от 2-ма ученици е всеки да предполага за човека на чина отдясно/отляво/отпред/отзад. Отново първите 1-2 минути от часа са нужни за взаимно наблюдение.

След приключване на активността може да попитате колко ученици са успели да познаят емоцията на другия. Например да вдигнат ръка тези, чиято емоция е била отгатната – така останалите ще се ориентират дали са предположили правилно.

Бонус: Може да направите и кратка дискусия (2 мин) – какво от поведението на другия е показало тази емоция, което е работа по следващата подцел 2.2.: „Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват“.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите на другите. При включване на допълнителната дискусия – учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Вариант 1: Имате минута да наблюдавате моето поведение и да се опитате да отгатнете каква емоция изпитвам в момента. Може да напишете предположението си в тетрадките (докато тече минутата може, да продължавате да правите обичайните неща в класната стая – проверка на отсъстващите, писане на темата и целта на урока на дъската, връщане на контролни работи, обсъждане на важен въпрос и т.н.). Минутата изтече. Всички ли са написали предположенията си? Какви са предположенията ви? (този въпрос е по желание) Добре, днес се чувствам разтревожен/а/ентузиизиран/а. Колко от вас познаха? По какво от моето поведение предположихте, че се чувствам така? (при вариант с допълнителната дискусия)

Вариант 2: Имате минута да наблюдавате поведението на човека, който стои до вас (зад вас/ваше дясно/ляво/е следващият пореден номер в дневника) и да се опитате да отгатнете каква емоция изпитва в момента. Може да напишете предположението в тетрадките си (докато тече минутата, може да продължавате да правите обичайните неща в класната стая – проверка на отсъстващите, писане на темата и целта на урока на дъската, връщане на контролни работи, обсъждане на важен въпрос и т.н.). Минутата изтече. Всички ли са написали предположенията си? Какви са предположенията ви? Споделете ги помежду си. На колко от вас беше правилно назована емоцията? По какво от поведението на другия предположихте, че се чувства така? (при вариант с допълнителната дискусия)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време и лесно се адаптира според времето, с което разполагате в час;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Прави лесен преход към целите от цел 2 „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- назоваването на емоцията на съученик (вместо на учителя) може да се възприеме като агресивно нахлуване в личното пространство. Ако няма добра атмосфера на сътрудничество и взаимно приемане в класа, е възможно да създаде огромен дискомфорт у някои ученици – трябва да внимавате много с използването на този метод;
- възможно е някои ученици да не желаят да споделят емоционалното си състояние и макар техният съученик да е разчел правилно знаците на поведението им, те да отрекат.

1.2.2. ЕМОЦИОНАЛНО БИНГО – ВАРИАНТ 2

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Разпознават емоциите на другите.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Този вариант на емоционалното бинго прилича много на предходната стратегия. Наблюдавайки поведението на учителя в началото на часа, учениците трябва да „заложат“ каква емоция изпитва той в момента. Ако се притеснявате да споделяте лична информация с учениците, може да „изиграете“ емоция, която не отговаря на реалното ви емоционално състояние (например да се направите на ядосани, тревожни, екзалтирани и др.).

След записването на „залозите“ в тетрадките учителят споделя преобладаващата емоция от първата 1 минута от часа и всеки, който я е познал, има „бинго“.

По желание може да следите резултатите на учениците на специално предварително подготвено табло (да отбелязвате точка за всеки ученик, който има бинго) и в края на срока/годината да обявите кой от класа е най-добър в разчитането на емоциите на другия.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Нека всеки напише в тетрадката си своето предположение каква емоция показвах с поведението си през първата минута от часа. Например любопитство, гняв, ентузиазъм. След това аз ще споделя каква емоция се опитам да покажа (ако само я изигравате) или каква е била моята преобладаваща емоция (ако споделяте истинската си емоция). Всички, които са разчели поведението ми и са посочили точно тази емоция, имат бинго. Ще добавим по 1 точка за всеки, който има бинго, на таблото ни, за да разберем кой е най-добър в разчитането на емоции (по желание).

Бонус: Ако попитате: „Какво от моето поведение ви насочи към това да „заложите“ на именно тази емоция?“, директно започвате работа по подцел 2.2.: „Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват“.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите на другите. При включване на допълнителната дискусия – учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време и лесно се адаптира според времето, с което разполагате в час;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Не изисква споделяне на емоции от учениците и така е по-малко вероятно да предизвика съпротиви и чувство на дискомфорт у тях;
- Състезателният характер при въвеждане на табло за резултатите ще поддържа мотивиращо на учениците от всички възрасти;
- Прави лесен преход към подцелите от Цел 2 „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- компонентът „записване“ на предполагаемата емоция може да затрудни приложението на стратегията в първите месеци на 1. клас – може да използвате „намисляне“ наум или рисуване вместо писане през този период;
- възможно е учениците между 10. и 12. клас да не проявят интерес към тази стратегия.

1.2.3. КАК СЕ ЧУВСТВА ГЕРОЯТ/АВТОРЪТ/УЧЕНИЯТ?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Разпознават емоциите на другите.	1-12	0 мин	5-7 мин

ОПИСАНИЕ

Стратегията включва обсъждането на предположения за емоционалното състояние на героя на литературно/музикално/филмово произведение, историческо събитие/казус/сценка. Например, ако разигравате и обсъждате казус, в който участват различни герои, може да отделите време за това да предположите какви са емоциите, които те чувстват.

Подобни казуси се обсъждат често в часовете по чужд език, философски цикъл (особено етика и право, психология), час на класа.

Ако в часовете по природни науки споменете научно откритие, научен спор, получаване на Нобелова награда от някой учен, може да отделите 1 минута да коментирате как вероятно се чувстват в тази ситуация учените и защо мислите така.

Стратегията може да се приложи и към часовете по география чрез географските открития. Например „Каква според вас е била емоцията на Колумб, когато е разбрал, че не е стигнал до Индия, а е открил нов континент?“

Обсъждането на исторически събития, герои и епохи също позволяват въвеждане на темата за емоциите. Може да попитате учениците как предполагат, че са се чувствали хората по време на Средновековието/Ренесанса/Френската революция и т.н.

Литературата дава възможност учениците да обсъждат емоционалното състояние на героите на различни произведения. Може да въведете темата за автора и да направите предположения какви негови чувства/емоции са провокирали създаването на въпросното произведение.

Чуждите езици често включват разиграване на сценки/четене и създаване на текстове/разиграване на диалози, които позволяват обсъждането на емоциите на героите.

Важно за тази стратегия е да внимавате обсъждането на хипотетичните емоции да се отнасят към героя/автора/събитието, а не към ученика, който играе определена роля или обсъжда казус/творба/събитие.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Сега ще се опитаме да предположим каква ли емоция изпитва в момента героят на това произведение/казус.

Примерни въпроси за дискусия:

- Каква емоция изпитва героят на този казус/това произведение/тази сценка според вас? Какво ви навежда на това предположение? (за часовете по чужди езици, музика, изобразително изкуство, литература)
- Каква емоция е накарала автора на това произведение да го създаде? (литература, изобразително изкуство, музика, чужди езици)
- Как според вас се чувстват хората през тази историческа епоха/по време на това историческо събитие? (история и цивилизация)
- Как според вас се е почувствал ученият по време на това научно откритие/спор/събитие?

Бонус: Ако попитате учениците „Какво от поведението на героя/учения/автора ви насочва към тази емоция?“, директно започвате работа по подцел 2.2.: „Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват“.

Резултат: Учениците разпознават и назовават емоциите на другите. При включване на допълнителните въпроси – учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време (1 или 2 допълнителни въпроса към обичайния урок) и лесно се адаптира според времето, с което разполагате в час;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към почти всички предмети;
- Не изисква споделяне на лични емоции от учениците и така е по-малко вероятно да предизвика съпротиви и чувство на дискомфорт у тях;
- Разчупва стандартните обсъждания по изброените предмети и привлича допълнително вниманието на учениците;
- Прави лесен преход и позволява директна работа по подцелите от Цел 2 „Учениците свързват изпитването на определени емоции с конкретно поведение“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- провеждането на дискусия може да предизвика суматоха в час;
- нужно е да внимавате да не обсъждате емоциите на учениците, които играят определена роля, а емоциите на самия герой.

2.1.1. ЕКСПРЕСНА РЕФЛЕКСИЯ – ВАРИАНТ 1

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Свързват емоциите си с конкретно свое поведение.	3-12	10 МИН	2-3 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да свържат изпитването на определени емоции с конкретно свое поведение, независимо дали то е било „добро“ (ефективно), или „недобро“ (не е довело до добър резултат). В тази стратегия не коментираме поведението (ще го направим при работата по следващата цел), а само наблюдаваме връзката между емоция и поведение.

За тази стратегия е добре да подготвите предварително листове (хендаути) с табличка, която да включва информация за това какво се е случило в час, каква емоция е изпитал ученикът, какво е било поведението му и какво се е случило след това. Шестата (последната празна графа) е важна и трябва да присъства в таблицата, тъй като учениците ще я попълнят при работата си по следващата Цел 3: „Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

По-долу може да видите примерна таблица с примерно попълване.

Какъв час/задача имахме?	Какво се случи в часа/задачата?	Каква емоция/емоции изпитах?	Какво направих?	Какво се случи след реакцията ми?
История	Говорех с Надя и ми направиха забележка.	Раздразнение и срам	Казах на господина, че не ме интересува.	Написаха ми забележка.
Математика	Имахме контролно.	Притеснение, страх	Блокирах и реших само една задача.	Получих слаб 2.

Може да раздавате хендаути с таблицата след всеки час, след всяка групова или индивидуална задача (проект, доклад, презентация) или да направите една голяма – двустранно на лист А4, която да раздадете в началото на работата си с тази стратегия. Бихте могли да отделите време учениците да разчертаят сами таблицата на последните 2-3 листа от тетрадките си. Ако използвате таблици на отделни листове (хендаути), не в тетрадка, е добре да помислите как да ги съхранявате, така че да не се загубят.

Експресната рефлексия е приложима след всяка задача, домашна или контролна работа и позволява съчетаването на развиването на емоционална интелигентност с всяко друго умение.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Сега е време всеки да попълни таблицата с експресната рефлексия. В първата графа пишете предмета/ часа, който сте имали. Имате 10 сек да го направите (изчаквате). Във втората графа записвате това от случилото се в часа, което е предизвикало най-силна емоция у вас. Например „Направиха ми забележка, че не внимавам“. Имате 30 сек да го направите (изчаквате). В третата графа записвате каква емоция е предизвикала тази случка у вас. Например – срам/яд/вина/безразличие. Имате 30 сек да го направите (изчаквате). В четвъртата колона записвате какво сте направили/какво е бил вашето поведение след емоцията, която сте изпитали. Например „Казах на господина, че не ме интересува“. Имате 30 сек да го направите (изчаквате). В петата колона записвате какво се е случило след вашата реакция. Например „Написаха ми забележка“. Имате 30 сек да го направите (изчаквате). Шестата колона засега ще остане празна.

Резултат: Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време;
- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Не включва споделяне на лични емоции от учениците пред целия клас и така е по-малко вероятно да предизвика съпротиви и чувство на дискомфорт у тях;
- Прави лесен преход към Цел 3.1. „Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- прилагането ѝ при малките ученици (3. – 4. клас) вероятно ще отнеме двойно повече време от посоченото;
- учениците (особено в 3. – 8. клас) вероятно ще имат нужда от допълнителна индивидуална помощ/ пример при тази стратегия, особено в началото;
- може да се приложи и при ученици в 1. и 2. клас, но вероятно те ще се затруднят с попълването на таблицата – в началото може да използвате устни отговори или вие да попълвате таблицата от тяхно име, минавайки между чиновете за обсъждане, докато те правят нещо друго (например рисуват).

2.1.2. ЕМОЦИИТЕ НА КЛАСА – ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение; 2.2. Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е продължение на Стратегия 1.1.5. „Емоциите на класа – табло“. Целта ѝ е да свърже изпитваните емоции с конкретно поведение. В края на месеца/срока/годината разгледайте табло и направете дискусия за това:

- През какви емоции е минал класът?
- Кои са емоциите, които преобладават? Защо?
- С какво поведение са се изразили емоциите, които са на таблото?

Резултат: Учениците свързват емоциите си с конкретно свое и чуждо поведение.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Знаете, че, за да бъдем емоционално интелигентни, е важно не само да осъзнаваме емоциите си, но и да ги свързваме с поведението си, с това как се държим и как реагираме. Нека разгледаме нашето „Табло на емоциите“.

- През какви емоции е минал класът?
- Кой са емоциите, които преобладават? Защо?
- С какво поведение са се изразили емоциите, които са на таблото?

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Не отнема почти никакво време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към часовете по всички предмети;
- Приложима е към всички възрастови групи – учениците в 1. клас могат да „изобразяват“ емоцията си;
- В края на учебната година, учениците могат да проследят през какви емоции са минали, кои са най-честите емоции.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да се чувстват дискомфортно от това, че другите коментират емоции, които те са записали.

2.1.3. МОЯТА ЕМОЦИЯ ОТ ПРОИЗВЕДЕНИЕ НА ИЗКУСТВОТО/ИСТОРИЧЕСКО СЪБИТИЕ – ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение.	1-12	0 мин	2 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е продължение на Стратегия 1.1.6 „Моята емоция от произведение на изкуството/ историческо събитие“, като тук са задължителни въпросите от допълнителната дискусия:

- Какви мисли предизвика у мен тази творба/това събитие?
- Каква емоция предизвика у мен тази творба/това събитие?
- Какво ми се иска да направя сега, докато изпитвам тази емоция?

За повече информация вж. Стратегия 1.1.6. „Моята емоция от произведение на изкуството/ историческо събитие“.

2.2.1. КАКВО БИХА НАПРАВИЛИ ГЕРОИТЕ, АКО ЧУВСТВАХА ДРУГА ЕМОЦИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват; 3.2. Анализират поведението си и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 мин	5-8 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да свържат поведението на героите от литературни произведения, диалози/текстове/пиеси по чужд език с емоциите, които изпитват. Важно е не само да коментирате поведението на героя, но и да обсъдите с какво би било по-различно то, ако героят изпитваше друга емоция. Например „Какво би направил героят Х., ако вместо гняв чувстваше тъга?“

Може да зададете този въпрос в дискусия, да го дадете за домашна работа, да го включите в хендаут, по който работите с учениците.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Говорихме колко е важно да можем да свързваме своето или поведението на другите с нашите/ техните емоции. Какво според вас би направил героят Х., ако чувстваше друга емоция – например тъга? (назовават няколко различни емоции) Как би реагирал, ако не се чувстваше ядосан от разговор с У., а например беше развеселен?

Бонус: Може да разпрострате дискусията до следващата цел по развитието на емоционална интелигентност: 3.2. „Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“. Попитайте:

- Какво би станала по-нататък, ако Х. не беше реагирал по този начин?
- По какъв по-добър начин би могъл да реагира Х., за да не се стигне до тази развръзка?
- Как би се променил краят/реакцията на У., ако Х не беше реагирал по този начин?

Резултат: Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение. Ако използвате допълнителната дискусия, работите по цел 3.2. „Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Не включва споделяне на лични емоции от учениците пред целия клас и така е по-малко вероятно да предизвика съпротиви и чувство на дискомфорт у тях;
- Позволява работа по цел 3.2. „Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“;
- Развива творческото мислене и окуражава учениците сами да „променят“ изучаваното.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ако вече сте предвидили дискусия за часа и включите въпросите от стратегията като допълнителни, може би дискусията ще стане прекалено дълга и ще отегчи учениците;
- стратегията е подходяща за часовете по литература и чужди езици, в които по-често се водят подобен тип обсъждания.

2.2.2. НАБЛЮДЕНИЕ НА ПРИЯТЕЛЧЕ (И ПРЕПОРЪКА)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват; 3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 мин	1-15 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия отново позволява едновременна работа по две цели. Решението е на учителя – дали да включи работата по цел 3.1., но ако го направи, ще си спести време и усилия.

Целта на стратегията е всеки ученик да наблюдава свой съученик – какво му се случва, какви емоции е показал, какво поведение се е появило вследствие на емоциите (работа по цел 2.2.). Целта на препоръката е учениците да идентифицират кое поведение е неефективно и да дадат предложение как може да стане по-успешно (работа по цел 3.1.).

Пример за наблюдение: „В четвъртък, когато върнаха контролните, Яна разбра, че е получила ниска оценка. Емоцията, която изпита, е гняв, а поведението ѝ – каза на госпожата, че повече няма да влиза в часовете ѝ“. Пример за препоръка: „Мисля, че това няма да доведе до добри резултати в края на срока. Затова според мен по-успешно поведение би било, ако Яна, въпреки че се чувства ядосана, разгледа грешките си и помоли госпожата да ѝ обясни отново това, което не разбира.“

Ако отношенията в класа не са добри, не включвайте втората част на стратегията – „Препоръка“. Ще имате възможност да работите с нея на по-късен етап.

Наблюдението може да е за часа, деня, седмицата, месеца.

За да разпределите двойките „приятелчета“, може да използвате томбола, седенето на един чин и др. Възможно е участниците в двойката да наблюдават един друг или всеки да наблюдава различен съученик. В началото на използването на стратегията е препоръчително така да разпределите двойките, че ученици, които са приятели, да попаднат в една двойка, за да избегнете конфликти вследствие на неумело дадени препоръка или наблюдение.

В края на часа/деня/седмицата/месеца всеки споделя на своето „приятелче“ какво е видял и каква препоръка му дава. Ако наблюдението е за по-дълъг интервал (например седмица, месец), помислете как да бъде записано и къде да бъде оставено, за да не бъде забравено от наблюдателя, докато дойде време за споделяне (в тези случаи може да използвате кутия за споделяне). Може да използвате следната таблица (подобно на Стратегия 2.1.1. „Експресна рефлексия“). С нея обаче вероятно ще се затруднят по-малките ученици (1. – 2. клас).

Какво се случи?	Каква емоция/емоции показва съученикът?	Какво направи съученикът?	Какво се случи след реакцията му/й?
Яна говори с Надя и ѝ направи забележка.	Раздразнение	Каза на господина, че не я интересува.	Написаха ѝ забележка.
Имахме контролно.	Притеснение, страх	Реши само 1 задача.	Получи слаб 2.

Споделянето може да става в голяма или малка група в специално отделено време от часа (например пред целия клас или в групи от 3-4 души). Може да направите кутия за споделяне – всеки да оставя в нея наблюдение (и препоръка), а в края на седмицата да отделите 1 минута учениците да получат наблюденията (и препоръките) и да ги разгледат индивидуално. В този случай, след като получи „наблюдението“ си, всеки може да оцени с плюс или минус дали поведението му е довело до успех или неуспех.

Друг вариант на прилагане на стратегията е да отделите 1 минута в края на часа, в която учениците да споделят по двойки наблюденията (и препоръките си).

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Говорихме колко е важно да можем да свързваме своето или поведението на другите с нашите/техните емоции. Задачата ви сега е да помогнете на приятелче, като му подскажете до какво поведение е довела негова/нейна емоция.

След това задачата ви е да препоръчате какво да направи вашето приятелче, така че да постигне по-добър резултат с поведението си. Например, ако сте „приятелче“ на Георги, а той се е обидил на Стефан и сега се сърди, може да му препоръчате да обясни защо се чувства обиден и да провери дали не е станало недоразумение (тази част на инструкцията е, ако смятате да работите едновременно по цел 3.1.).

Важно е да коментирате само поведението на вашето „приятелче“, а не неговия характер и неговата личност!!!

Резултат: Учениците свързват емоциите си с конкретно свое поведение. Ако използвате допълнителната дискусия – „Учениците анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Позволява работа по цел 3.1. „Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- включва коментар върху реални емоции и реално поведение и с това може да причини чувство на дискомфорт или дори конфликти – затова използвайте стратегията в класове, в които вече има добър екипен дух, и се старайте да наблюдавате процеса на споделяне;
- ако разпределите случайно двойките, които се наблюдават, е възможно съученици, които не се харесват, да попаднат в една двойка и това да доведе до по-големи конфликти – ако приложите този подход, е важно да следите „отблизо“ наблюденията, като например присъствате на първите споделяния в „рисковите“ двойки;
- в началото е препоръчително да разпределите така двойките, че ученици, които по принцип са приятели, да попаднат в една двойка и чак след известно време работа със стратегията да повишите „трудността“, като размените двойките на случаен принцип;
- когато учениците споделят наблюденията си от часа/деня/седмицата по двойки, спестявате време, но не може да сте сигурни, че всички реално споделят наблюдения и дават препоръки и как го правят;
- ако изберете споделянето в малки групи, е добре да минавате покрай всяка група, за да наблюдавате и управлявате процеса;
- споделянето в голяма група ви дава възможност да управлявате процеса, но губите много време – може да сложите времево ограничение за всяко изказване (например 30 сек);
- ако използвате кутия за оставяне на наблюденията и препоръките, е добре да отделите 1 мин в час, в която да напомните за задачата и дори да отделите време да се запишат наблюдения; друг вариант е да назначите „отговорник“ от учениците, който да напомня на останалите за задачата (и да раздава материали, ако е предвидено) – в противен случай рискувате учениците да забравят за задачата и да не направят наблюдения и препоръки.

2.2.3. ПОЗНАЙ КАК СЕ ЧУВСТВАМ? – ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.	1-12	0 МИН	2-4 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да наблюдават своите съученици или учителя и на базата на това наблюдение да предположат емоцията, която изпитва човекът срещу тях. Стратегията е продължение на Стратегия 1.2.1. „Познай как се чувствам?“, като тук допълнителната дискусия е задължителна, защото помага на учениците да правят хипотези за изпитвана емоция на базата на наблюдаваното поведение.

Въпроси за дискусия:

- Какво от поведението/реакциите на учителя/съученика те накара да предположиш, че изпитва точно тази емоция?

За повече информация вж. Стратегия 1.2.1. „Познай как се чувствам?“

2.2.4. ЕМОЦИОНАЛНО БИНГО – ВАРИАНТ 2 + ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да свържат поведението и реакциите на другите с предполагаема тяхна емоция. Стратегията е продължение на Стратегия 1.2.2. „Емоционално бинго – вариант 2“, като тук допълнителната дискусия е задължителна, защото помага на учениците да правят хипотези за изпитвана емоция на базата на наблюдаваното поведение.

Въпроси за дискусия:

- Какво от поведението/реакциите ми (на учителя) те накара да предположиш, че изпитва(м) точно тази емоция?

За повече информация вж. Стратегия 1.2.2 „Емоционално бинго – вариант 2“.

2.2.5. КАК СЕ ЧУВСТВА ГЕРОЯТ/АВТОРЪТ/УЧЕНИЯТ? – ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците свързват поведението на другите с емоцията, която изпитват.	1-12	0 МИН	5-7 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е продължение на Стратегия 1.2.3. „Как се чувства героят/авторът/ученият?“, но тук допълнителната дискусия е задължителна, защото помага на учениците да правят хипотези за изпитвана емоция на база на наблюдавано поведение.

Въпроси за допълнителна дискусия:

- Каква емоция изпитва героят на този казус/това произведение/тази сценка според вас? Какво ви навежда на това предположение? (за часовете по чужди езици, музика, изобразително изкуство, литература)
- Каква емоция е накарала автора на това произведение да го създаде? (литература, изобразително изкуство, музика, чужди езици)
- Как според вас се чувстват хората през тази историческа епоха/по време на това историческо събитие/географско откритие? (история и цивилизация, география и икономика)
- Как според вас се е почувствал ученият по време на това научно откритие/спор/събитие? (природни науки и др.)

За повече информация вж. Стратегия 1.2.3. „Как се чувства героят/авторът/ученият?“

3.1.1. ПООЩРЕНИЕ ОТ УЧИТЕЛЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 МИН	1-2 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е добре позната на всеки, но това не я прави по-малко ефективна. Поощрението е един от най-силните инструменти за затвърждаване на желано поведение у учениците. Учителят има огромна роля в това учениците да започнат да осъзнават кое поведение е успешно, независимо от първоначалните емоции. Колкото повече отличавате и награждавате онези поведения на учениците, които показват успешно управление на емоциите, толкова повече тези поведения ще зачестят в класната стая.

Отделяйте по 1-2 минути в края на часа, за да назовете имената и успешните поведения на всички ученици, които въпреки изпитването на определена емоция са се справили успешно с дадена задача. Например: „Искам да поздравя Мария, която видимо се притесняваше преди контролното, но въпреки тревожността си се е справила много добре“, „Искам да поздравя Александра за това, че макар да се ядоса, че класът я прекъсва и се шегува с нея по време на презентацията ѝ, тя все пак запази самообладание и презентира работата си отлично“, „Искам да поздравя Антон за това, че макар на моменти да показва отчаяние заради трудния материала, не престана да се опитва да реши задачите до края на часа“.

Резултат: Учениците идентифицират кои от техните поведения и от тези на съучениците им са успешни и водят до положителен резултат.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Както знаете, с вас се усъвършенстваме в нашата емоционална интелигентност. Вече се научихме да разпознаваме своите емоции и емоциите на другите, научихме се да свързваме емоциите и поведението си. Достигнахме до най-високото ниво от емоционалната интелигентност – изпитването на определени емоции да не ни пречи да постъпваме правилно, да не позволяваме на моментна емоция да управлява поведението ни и да ни навлича неприятности. Например, ако ревнуваме и се ядосваме от това, че наш приятел излиза с друга компания, вместо да го обиждаме или да му се сърдим, може да постъпим емоционално интелигентно и да обясним на себе си и на него причината да реагираме така – „Чувствам се изоставен и предаден от това, че ти излизаш с тях“.

Тъй като имам възможност да ви наблюдавам всеки час, искам да похваля онези от вас, които забелязах, че постъпват емоционално интелигентно (не са позволили на моментна емоция да им попречи да завършат задачата/да постъпят правилно). Ако пропусна някого, а вие сте забелязали неговото поведение, моля да ме допълните. Всеки час ще отделям 2 минути за похвала на поведението на различни хора от класа, така че не се притеснявайте, ако този час не спомена вашето име.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Спомага за изграждането на добра и положителна връзка между учител и ученици.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно споменаването на едни и същи имена всеки час да подразни останалите ученици – опитайте се да намерите положителна проява на поведение за всеки ученик и всеки час, споменавайте различни имена.

3.1.2. ПООЩРЕНИЕ ОТ УЧЕНИЦИТЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 мин	3-10 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да се поощряват едни други, идентифицирайки успешните поведения, които са свързани с управление на емоциите. Всъщност стратегията почти повтаря предишната (3.1.1.), но разликата е в това, че поощренията не идват от учителя, а от учениците помежду им. Пример за поощрение е: „Искам да поздравя Иво за това, че въпреки разочарованието и яда от загубата на мача в часа по физическо поздрави нашия отбор за победата“.

Поощрението може да стане пред целия клас в края на часа за 1-2 минути, в малки групи от 3-4 души или по двойки. Въпрос на избор е дали всеки наблюдава всеки, или учениците са разделени по двойки и наблюдават конкретен свой съученик. Ако решите споделянето да е в малки групи по 3-4 души, то най-удобно е учениците да са се наблюдавали по двойки според това с кого седят на един чин. След това споделянето на поощрение се случва между два съседни чина, така че всеки да чуе „похвалата“ за себе си от съученика, който стои до него, и в същото време да е „похвален“ пред „свидетели“ – учениците на съседния чин.

При учениците в начален и прогимназиален етап вероятно поощрението би имало по-голям ефект, ако се случва пред целия клас или в малки групи, но така че учителят да има възможност да „чуе“ похвалите, тъй като неговата фигура и мнение са все още централни за децата в тази възраст (тоест обикаляйте между малките групи). При малките ученици (1. – 6. клас) е препоръчително да дадете знак, че „одобрявате“ и се „впечатлявате“ от поощренията и поведенията, за които се отнасят (усмихвате се, кимате, коментирате „Страхотно!“, „Браво!“, „Впечатлен/а съм!“ и т.н.). Друг вариант за разпределение е всеки да наблюдава всеки, но така рискувате да има ученици, които никога не са похвалени. Удобно групиране е всеки да наблюдава този, който седи с него на чин.

При учениците в гимназиален етап групата на връстниците е най-важна и поощрение на поведение от тяхна страна би имало мощен ефект на затвърждаване на коментираното поведение. Затова при тях може да използвате поощрение по двойки или в малка група.

Ако някой иска да поощри учителя, това е напълно приемливо – включвайки се в активността, давате много добър пример и учениците ще наблюдават още по-внимателно поведението ви и ще се учат от вас.

Резултат: Учениците идентифицират кои от техните поведения и от тези на съучениците им са успешни и водят до положителен резултат.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Инструкция за началото на използването на стратегията

Както знаете, с вас се усъвършенстваме в нашата емоционална интелигентност. Вече се научихме да разпознаваме своите емоции и емоциите на другите, научихме се да свързваме емоциите и поведението си. Достигнахме до най-високото ниво от емоционалната интелигентност – изпитването на определени емоции да не ни пречи да постъпваме правилно, да не позволяваме на моментна емоция да управлява поведението ни и да ни навлича неприятности. Например, ако ревнуваме и се ядосваме от това, че наш приятел излиза с друга компания, вместо да го обиждаме или да му се сърдим, може да постъпим емоционално интелигентно и да обясним на себе си и на него причината да реагираме така – „Чувствам се изоставен и предаден от това, че ти излизаш с тях“. Сега с вас ще започнем да се наблюдаваме един друг и да поощряваме с похвала случаите, в които някой е постъпил емоционално интелигентно (не е позволил на моментна емоция да му попречи да завърши задача/да постъпи правилно). Задачата ви е да наблюдавате своите съученици/човека, който седи до вас на чин, и да запомните/запишете случаите, в които някой е постъпил емоционално интелигентно. В края на часа/деня/седмицата ще отделим 2 минути, за да го похвалите за постъпката му.

Вариант 1 (поощрение пред целия клас): Кой би искал да сподели какво успешно поведение е наблюдавал у свой ученик? Търсим онези случки, в които – въпреки изпитваната емоция – той или тя са успели да постъпят правилно/добре. Например, въпреки че Деян се чувстваше засрамен от постъпката си, е казал на родителите си, че предстои родителска среща. Имаме 2 минути, в които да се похвалим едни други. Кой ще започне?

Вариант 2 (поощрения в малки групи): Разделете се на групи по 4-ма. Нека хората от първите и третите чинове се обърнат назад към чина зад тях. Сега е време да „поощрите“ човека, който седи на чина до вас, пред останалите за това как се е справил с трудна ситуация въпреки емоциите, които е изпитвал. Например, въпреки че Деян се чувстваше засрамен от постъпката си, е казал на родителите си, че предстои родителска среща. Имате 2 минути да се поощрите един друг в групата (по 30 сек на човек).

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време;
- Не изисква допълнителни ресурси;
- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Спомага изграждането на добра и положителна връзка между учител и ученици, сплотява класа, създава чувство на екипност и подкрепа;
- Устното поощрение става бързо и изисква по-малко усилия от учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ако всеки наблюдава всеки е възможно да останат ученици, които никога не са били „похвалени“ – намесете се и поощрете ефективното поведение на тези ученици дори да е било проявено на минимално ниво;
- споделянето пред целия клас може да продължи повече от 2 мин, ако има много желаещи да споделят;
- споделянето по двойки става бързо и е лично, но не ви позволява да следите дали действително учениците се поощряват, или просто си говорят.

3.1.3. ДАВАНЕ И ПОЛУЧАВАНЕ НА ОБРАТНА ВРЪЗКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12		Минимум 3 мин на човек

Умението за даване и получаване на обратна връзка е ключово за успешното функциониране на личността във всяка една среда – професионална, неформална, семейна. Да дадеш обратна връзка, означава да отправиш препоръка към човека отсреща за това в каква посока би могъл да подобри работата/представянето/резултатите си. Може да включва и конкретни предположения как да постигне въпросното подобрене. Изключително важно е обратната връзка да не представлява наставление, да не включва констатации, оценка и заповедни изречения.

Добър пример за обратна връзка е: „Смятам, че би могъл да постигнеш по-добри резултати по математика“ или „Мисля, че би могъл да овладяваш яда си по по-добър начин, като например поемеш дълбоко въздух, преди да реагираш“. Лош пример за обратна връзка е: „Смятам, че имаш ужасни резултати по математика“ (оценка + констатация, липсва препоръка) или „Не си владееш гнева. Брой до 10 следващия път!“ (констатация + наставление + заповедно изречение).

Важно е да се коментира поведението, а не личността на ученика. Например вместо да се каже „Трябва да бъдеш по-внимателен“, да се каже „Опитай се да постъпваш по-внимателно с този учител“.

Един от най-разпространените начини за даване на обратна връзка е т.нар. тип „сандвич“. В този случай обратната връзка се дава на 3 етапа. На първия и третия етап се отбелязва напредъкът на човека, а между тях (на втория етап) се посочва препоръката за подобрене.

1. Посочва се напредъкът на ученика. Например: „Забелязвам, че си напреднал значително по математика през последния месец“.
2. Посочва се областта, която се нуждае от подобрене. Например: „Смятам, че би могъл да демонстрираш сходни резултати и по литература, ако проявиш същото постоянство и упоритост, пишеш домашната си работа и идваш на консултации“.
3. Завършва се с позитивен коментар. Например: „Прави ми впечатление също така, че много по-рядко се случва да избухваш и да се караш с Мартин и Петър“.

Добре дадената обратна връзка е предпоставка за развитието на умение у учениците за получаване на обратна връзка. То е пряко свързано с нагласата за личностно развитие, която е ключова за превръщането на младежите в успешни и завършени личности. Умението да даваш и получаваш обратна връзка може да даде криле на учениците и те наистина да работят върху областите си за подобрене. За сметка на това неумело дадената обратна връзка е твърде вероятно да доведе до конфликти, демотивация, чувство на потиснатост и неспособност.

Най-подходящият начин да научите учениците си да дават обратна връзка е личният пример. Използвайте всяка възможност да коментирате напредъка на учениците и областите/препоръките ви за подобрене. След известно време децата в класната стая ще започнат да използват вашия език и стил. Така ще работите върху изграждането на позитивна и гравивна атмосфера и ще положите основата за развитието на всички останали знания и умения у учениците.

3.1.4. КУТИЯ ЗА УСПЕХИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	2 мин	3-5 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да се поощряват едни други, идентифицирайки успешните поведения, които са свързани с управление на емоциите. Поощрението при тази стратегия е писмено. Пример за поощрение е: „Искам да поздравя Иво за това, че въпреки разочарованието и яда от загубата на мача в часа по физическо поздрави нашия отбор за победата“.

Писменото поощрение представлява „похвала“, написана на листче и пусната в специално създадена „Кутия за успехи“. За целта учителят трябва да подготви предварително кутията. Препоръчително е учителят да подготви и празни листчета, на които учениците да записват похвалите. Добре е периодично да напомняте на учениците за похвалите или да им давате задача да запишат „успехите“ на своите съученици и да ги пуснат в кутията. В противен случай рискувате да забравят и кутията да остане празна. Друг вариант е да отделяте време (2 мин) веднъж в седмицата в края на часа учениците да напишат похвалата си на листче.

Относно разпределението на това кой кого наблюдава, имате различни възможности – например всеки да наблюдава всеки. Това носи разнообразие и е по-предизвикателно, но рискувате да има ученици, които никога не са похвалени. Ако има такава тенденция, помислете дали има начин и вие да се включите в споделянето на похвали, като приоритизирате онези ученици, които по-рядко получават признание. Удобен вариант е учениците да наблюдават този, който стои с тях на чин. Може и вие да направите разпределението – например да дадете задача на децата, които са по-емпатични, приемачи и подкрепящи, да наблюдават и записват успехите на съучениците си с по-проблемно поведение.

Препоръчително е да направите „ритуал“ по връчване на „успехите“ – колкото по-тържествено, толкова по-положителна емоция ще предизвикате у учениците, както и ще им създадете чувство, че всичко това е важно за тях. Така ще спомогнете да затвърдят още по-силно поведението/реакциите, които коментирате.

Резултат: Учениците идентифицират кои от техните поведения и от тези на съучениците им са успешни и водят до положителен резултат.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Ако това е първата стратегия, която използвате, за да работите по цел 3.1. „Учениците анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“, погледнете и приложете „Инструкция за началото на използването на стратегията“ от Стратегия 3.1.2. „Поощрение от ученици“. Едва след това преминете към следната примерна инструкция:

Нека всеки опише какво успешно справяне с трудна ситуация – въпреки емоциите – е наблюдавал у свой съученик. Например: „Макар Даниела да се чувстваше притеснена, че може да ѝ се подиграват, тя вдигна ръка и каза своето мнение в часа по история“. Имате 2 минути да запишете успехите на своите съученици и да ги пуснете в кутията.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Спомага за изграждането на добра и положителна връзка между учител и ученици, сплотява класа, създава чувство на екипност и подкрепа.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно учениците да не запишат „успехи“, ако не им напомняте за задачата или не им дадете специално време от часа, за да опишат „успехите“, които са наблюдавали;
- възможно е да има ученици, чиито „успехи“ не са забелязани и записани – бъдете готови да ги похвалите устно;
- възможно е ученик да откаже да наблюдава определен свой съученик, ако учениците не са избрали до кого да седят на чин или вие сте избрали кой кого да наблюдава, използвайки случаен принцип за разпределение; тогава обяснете защо тази задача е важна и какви ползи ще има за тях.

3.1.5. КАКЪВ РЕЗУЛТАТ БИХА ПОСТИГНАЛИ ГЕРОИТЕ, АКО НЕ СЕ БЯХА ПОДДАЛИ НА МОМЕНТНАТА ЕМОЦИЯ?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 МИН	3-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да отличат какво поведение на героите от литературни произведения/диалози/текстове/пиеси по чужд език може да доведе до по-успешен резултат. Тоест какво поведение на героите ще е отговор на добре управлявани емоции. Например: „В разговора по телефона Х. се ядосва и се разкрещява на своя син. Така конфликтът между тях се задълбочава. Явно „разкрещяването“ не е било толкова успешно поведение за Х. Какво поведение би било по-успешно? Как Х. би показал, че управлява емоциите си добре?“ Примерни отговори, които търсим: „Резултатът щеше да е по-добър, ако Х. беше обяснил причината, поради която се чувства ядосан/обиден от постъпката на сина си“; „Резултатът щеше да е по-добър, ако Х. беше опитал да сдържи яда си и беше продължил да говори спокойно“; „Резултатът щеше да е по-добър, ако Х. беше поел дълбоко въздух и беше изчакал малко да се успокои, преди да започне да говори“ и т.н.

Може да зададете този въпрос в дискусия, да го дадете за домашна работа, да го включите в хендаут, по който работите с учениците.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Говорихме колко е важно да можем да управляваме емоциите си и да не позволяваме моментните емоции да определят поведението/реакциите ни. Нека видим по какъв начин героят на този разказ/диалог/филм можеше да управлява по-добре емоциите/поведението си. Х. чувстваше (назовават) и постъпи (назовават). Как би могъл да управлява по-добре чувствата си и да постъпи по по-добър начин? По какъв начин би могъл да реагира Х, за да не се стигне до тази развръзка/този резултат?

Резултат: Учениците анализират поведението и идентифицират кои поведения водят до по-успешни резултати.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Не включва споделяне на лични емоции от учениците пред целия клас и така е по-малко вероятно да предизвика съпротиви и чувство на дискомфорт у тях;
- Разчупва стандартните обсъждания на текстове/филми/казуси и др.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ако вече сте предвидили дискусия за часа и включите въпросите от стратегията като допълнителни, може би дискусията ще стане прекалено дълга и ще отегчи учениците;
- стратегията е подходяща за часовете по литература и чужди езици, в които по-често се водят подобен тип обсъждания;
- ако се притеснявате, че учениците нямат достатъчно „думи“ в речника си, за да проведат дискусията (важи за чуждоезиковото обучение), помислете за варианти с предварително написана лексика, която да се използва като „подсказка“ и да освободи учениците от притеснението, че не знаят как се нарича нещо.

3.1.6. ПРЕПОРЪКА ОТ ПРИЯТЕЛЧЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 МИН	3 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е учениците да започнат да идентифицират кои от поведението на другите са успешни и кои не (тоест кои са случаите на успешно управление на емоциите). Тази стратегия е продължение на стратегия 2.2.2. „Наблюдение на приятелче“ и се използва в случай, че не сте включили препоръката, докато сте използвали стратегия 2.2.2. Стратегията е подходяща за включване, след като известно време са били използвани стратегии 3.1.2. „Поощрение от ученици“ или 3.1.3. „Кутия за успехи“, защото те подобряват климата в класа и подготвят учениците да реагират по-отворено при получаване на „Препоръка от приятелче“. Добре е, преди въвеждането на тази стратегия, да отделите малко време и на стратегия 3.1.4. „Какъв резултат биха постигнали героите, ако...“, защото тя прави плавен преход от даване на препоръка към художествени герои към реални хора в класната стая.

Препоръката може да се дава устно или писмено в края на часа/деня/седмицата. Важно е да включва елементите от таблицата (може да използвате таблицата директно за писмена препоръка – вижте идеи за създаването и съхранението на таблицата в стратегия 2.1.1. „Експресна рефлексия – вариант 1“):

Какво се случи в часа?	Каква емоция/емоции показва съученикът?	Какво направи съученикът?	Какво се случи след реакцията му/й?	Препоръка от приятелче
Яна говори с Надя и й направиха забележка.	Раздразнение	Каза на господина, че не я интересува.	Написаха й забележка.	Може би, ако се беше извинила, нямаше да се стигне до забележка.
Имахме контролно.	Притеснение, страх	Реши само 1 задача	Получи слаб 2.	Може би, ако решава повече задачи преди контролното, ще се чувства по-спокоен.

Устната препоръка изисква по-малко усилия от учениците, но може да отнеме повече време и самите те да не запомнят „поведенията“ и да няма каква препоръка да дадат.

Относно разпределението на това кой кого наблюдава, имате различни възможности – например всеки да наблюдава всеки. Това носи разнообразие и е по-предизвикателно, но рискувате да има ученици, които никога не са похвалени. Удобен вариант е учениците да наблюдават този, който седи с тях на чин. Може и вие да направите разпределението – например да дадете задача на децата, които са по-емпатични, приемащи и подкрепящи, да наблюдават и записват успехите на съучениците си с проблемно поведение.

Препоръката може да се дава пред целия клас, в малки групи или по двойки между ученици, които по принцип са в приятелски и близки отношения. Преценете кой е най-подходящият вариант за конкретния клас – колко са големи учениците; какви са отношенията в класа; кой на кого прави препоръка? Може да започнете със споделяне пред целия клас и постепенно, когато учениците станат по-умели в даването и получаването на препоръка, да започнете работа в малки групи или по двойки.

„Препоръката от приятелче“ до голяма степен следва принципите за даване на обратна връзка (вж. стратегия 3.1.3. „Даване и получаване на обратна връзка“).

Резултат: Учениците идентифицират кои от техните поведения и от тези на съучениците им са успешни и водят до положителен резултат.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Говорихме колко е важно да можем да свързваме своето или поведението на другите с нашите/техните емоции. Задачата ви сега е да помогнете на приятелче, като му подскажете до какво поведение е довела негова/нейна емоция. След това задачата ви е да препоръчате какво да направи вашето приятелче, така че да постигне по-добър резултат с поведението си. Например, ако сте „приятелче“ на Георги, а той се е обидил на Стефан и сега се сърди, може да му препоръчате да обясни защо се чувства обиден и да провери дали не е станало недоразумение.

Важно е да коментирате само поведението на вашето „приятелче“, а не неговия характер и неговата личност! Например, вместо да се каже „Трябва да бъдеш по-внимателен“, да се каже „Опитай се да постъпваш по-внимателно с този учител“.

Ето и пример за препоръка:

Какво се случи в часа?	Каква емоция/емоции показва съученикът?	Какво направи съученикът?	Какво се случи след реакцията му/й?	Препоръка от приятелче
Яна говори с Надя и ѝ направиха забележка.	Раздразнение	Каза на господина, че не я интересува	Написаха ѝ забележка.	Може би, ако се беше извинила, нямаше да се стигне до забележка.

Имате 2 минути да дадете/запишете препоръката.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Включва анализ и преоценка на поведение.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- стратегията включва коментар върху реални емоции и реално поведение и с това може да причини чувство на дискомфорт или дори конфликти – затова използвайте стратегията в класове, в които има добър екипен дух, и се старайте да наблюдавате процеса на споделяне;
- ако разпределите случайно двойките, които се наблюдават, е възможно съученици, които не се харесват, да попаднат в една двойка и това да доведе до по-големи конфликти – ако приложите този подход, е важно да наблюдавате „отблизо“ споделянето, като например присъствате на първите споделяния в „рисковите“ двойки (в началото е препоръчително да разпределите така двойките, че ученици, които по принцип са приятели, да попаднат в една двойка);
- ако изберете споделянето в малки групи, минавайте покрай всяка група, наблюдавайте и управлявайте процеса;
- ако учениците споделят в голяма група, може да управлявате процеса, но губите много време – сложете времево ограничение за всяко изказване (например 30 сек);
- ако учениците правят наблюденията и препоръките си писмено, е добре да отделите 1 мин в час, в която да напомните за задачата, и дори да планирате време (2-3 мин) да се запишат наблюденията и препоръките – иначе рискувате учениците да забравят за задачата.

3.1.7. КАКВО БИХА НАПРАВИЛИ ГЕРОИТЕ? – ДОПЪЛНИТЕЛНА ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Анализират поведението на другите и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 МИН	5-8 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е продължение на Стратегия 2.2.1. „Какво биха направили героите, ако чувстваха друга емоция?“, като включва задължително допълнителните въпроси:

- Какво би станала по-нататък, ако Х. не беше реагирал по този начин?
- По какъв по-добър начин би могъл да реагира Х., за да не се стигне до тази развръзка/този резултат?

За допълнителна информация вж. Стратегия 2.2.1. „Какво биха направили героите, ако чувстваха друга емоция?“.

3.2.1. КАКВО МИ ПОМОГНА И КАКВО МИ ПОПРЕЧИ? СЛЕДВАЩА СЪПКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	2 МИН	3 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да помогне на учениците да идентифицират какво им помага и какво им пречи в дадена ситуация, като поставят следваща стъпка/цел за управлението на емоциите и поведението си. Стратегията е лесно приложима към всякакви задачи, които учениците имат, и може да се съчетае с развиването на което и да е от другите умения. Например, ако развивате уменията за работа в екип, след екипна работа по дадена задача попитайте учениците „Какво ти помогна и какво ти попречи?“; „Каква емоция ти помогна/попречи?“; „Какво поведение ти помогна/попречи?“; „Каква е следващата ти стъпка/цел, за да станеш по-добър в управлението на емоциите/ поведението си?“

Може да включите този въпрос в дискусия, да го дадете за домашна работа; да го добавите в хендаут, по който работите с учениците; да изискате устен или писмен отговор в края на презентация/доклад/контролно/час и т.н. Например да го включите като задължителен елемент на всяка презентация и последният слайд да представлява анализ на това „Каква емоция ми помогна/попречи за изпълнението на задачата?“, „Какво поведение ми помогна/попречи за изпълнението на задачата?“; „Каква е следващата ми стъпка/цел, за да стана по-добър в управлението на емоциите/поведението си?“

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Инструкция при използване на стратегията за първи път:

Говорихме колко е важно да можем да управляваме емоциите и поведението си. За да стане това, трябва добре да познаваме себе си и да знаем кога дадена моментна емоция ни пречи да реагираме трезво и рационално. Да управляваш емоциите и поведението си, означава да знаеш каква емоция изпитваш в момента, какво я е предизвикало и как да постъпиш така, че да не взимаш прибързани и необмислени решения, да не реагираш остро, да успяваш да завършиш успешно задачите, които имаш.

Сега ви предстои да помислите/запишете/представите какво ви помогна и какво ви попречи в изпълнението на задачата. Помислете за емоциите, които сте изпитали, и за вашите реакции. Коя емоция ви помогна или попречи, коя реакция/поведение ви помогна/попречи? Например: „Помогна ми това, че се чувствах ентусиазиран/а по време на подготовката на презентацията, но ми попречи това, че по време на представянето се чувствах притеснен/а. От реакциите/поведението ми ми попречи това, че от притеснение забравих какво беше важно да кажа. Помогна ми това, че си поех дълбоко въздух, казах си, че друг път съм се справял/а, и продължих напред“; или: „Попречи ми това, че се ядосах на Йоана, че не прави своята част от презентацията. Помогна ми това, че си напомних, че задачата ни е да завършим презентацията, а не да се караме и я попитах как мога да ѝ помогна.“

Имате 2 минути да го направите.

Резултат: Учениците анализират поведението си и идентифицират кои поведения водят до по-успешни резултати.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Може да се прилага както устно пред всички, така и писмено и индивидуално;
- За учениците, които все още не могат сами да формулират отговорите си, има шаблон, който да ги подпомага в началото.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- споделянето на емоции и реакции/поведения пред всички може да предизвика чувство на дискомфорт у учениците – уверете се, че преди това сте постигнали добър климат в класа.

3.2.2. ЕКСПРЕСНА РЕФЛЕКСИЯ – АНАЛИЗ; ОЦЕНКА; РЕВИЗИЯ (ВАРИАНТ 2)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	3-12	2 мин	3 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да помогне на учениците да идентифицират кои поведения са били успешни и са довели до положителен резултат – тоест в кои ситуации учениците са успели да се справят с моментната си реакция и да бъдат ефективни. Стратегията е продължение на стратегия 2.1.1. и представлява ревизия и оценка на поведението, описани там. Помолете учениците да извадят попълнените таблици. Първата стъпка е да оценят поведението/реакциите си като ефективни или неефективни. Може да ги отбележат с + или – или с два различни цвята (например зелено за ефективно поведение, червено за неефективно поведение). Тази оценка би трябвало да отнеме не повече от 1 минута.

Следваща стъпка е на всички неефективни поведения учениците да дадат „алтернативни“ – тоест какво би било по-успешното поведение в случая. Могат да направят това устно, споделяйки пред целия клас, в малки групи или по двойки. Могат да го направят и писмено, като попълнят последната празна графа на таблицата. Тъй като измислянето на алтернативни поведения отнема повече минути, има различни варианти да спестите време – да зададете попълването на последната графа като домашна работа/да го направите в час на класа/да му отделите по 10 минути в края на всяка седмица. Ако разполагате с по-малко време, но държите да направите генерирането на алтернативни поведения в час, просто попълнете само една или две графи от таблицата. Например 2 минути за записване на 1 алтернативно поведение/реакция.

Пример за алтернативна реакция/поведение:

Какъв час/задача имахме?	Какво се случи в часа/задачата?	Каква емоция/емоции изпитах?	Какво направих?	Какво се случи след реакцията ми?	Алтернатива
История	Говорех с Надя и ми направиха забележка.	Раздразнение и срам	Казах на господина, че не ме интересува.	Написаха ми забележка.	Вместо да кажа, че не ме интересува, да се извиня.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Ако използвате стратегията за пръв път, вижте „Инструкция при използване на стратегията за първи път“ от стратегия 3.2.1. и чак след това преминете към следващата част на инструкцията.

Задачата ви сега е да оцените като ефективни или неефективни (с добър резултат/с лош резултат) реакциите/поведенията, които сте записали в табличката с експресната рефлексия. Отбележете с + (със зелен цвят) тези реакции/поведения, които са били ефективни (довели са до добър резултат), а с – (с червен цвят) онези, които са били неефективни (довели са до лош резултат). Пример за лош резултат е, ако са ви изгонили от час, получили сте ниска оценка, скарали сте се с приятел или родител. Добър резултат е, ако сте получили добра оценка, представили сте се отлично, подобрили сте си отношенията с някого. Имате 1 мин, за да го направите.

Сега е време да помислите каква би била по-ефективната реакция (която да доведе до по-добър резултат) в случаите, които отбелязахте с – (червен цвят). Например, вместо да кажете на учителя, че не ви интересува забележката му, да се извините, че говорите в час. Ще направим това устно/писмено и индивидуално/пред класа/по двойки/в малки групи/за домашна работа. Имате 2 минути за работа за записване на поне една по-добра/ефективна реакция/поведение.

Резултат: Учениците анализират поведението си и идентифицират кои поведения водят до по-успешни резултати.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към почти всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Може да се прилага както устно пред всички, в малки групи, по двойки, така и писмено и индивидуално;
- Лесно се адаптира според времето, с което разполагате в час.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- споделянето на емоции и реакции/поведения пред всички може да предизвика чувство на дискомфорт у учениците – уверете се, че преди това сте постигнали добър климат в класа;
- вероятно в началото учениците ще имат нужда от индивидуална помощ за даването на алтернативни поведения/реакции.

3.2.3. ДНЕВНИК НА НАПРЕДЪКА И ЗОНИТЕ ЗА ПОДОБРЕНИЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	2 МИН	3 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да помогне на учениците да идентифицират кои поведения са били успешни и са довели до положителен резултат – тоест в кои ситуации учениците са успели да се справят с моментната си реакция/емоция, така че поведението им е донесло добър резултат. „Дневник на напредъка“ прилича на стратегия 3.1.3. „Кутия за успехи“ и 3.1.5. „Препоръка от приятелче“, но в този случай всеки сам отчита успехите си и посочва зоните за подобрене. Дневникът представлява специално създадена тетрадка/папка за всеки ученик, която стои в класната стая.

Отделяйте по 1-2 минути всяка седмица учениците да запишат минимум 1 свое успешно поведение и минимум 1 зона за подобрене. Пример за успешно поведение и управление на емоциите: „Вчера, въпреки че много се притеснявах, вдигнах ръка, за да ме изпитат по математика“. Пример за зона за подобрене: „Искам да се опитам да не се сърдя на приятелите си, а просто да казвам с какво тяхното поведение ме е обидило и да правя опит да разрешим конфликта/спора“.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Част от това да бъдем емоционално интелигентни е умението да си казваме „Браво“ сами, когато сме постигнали успех и напредък. Време е всеки от вас да запише в „Дневника на напредъка“ си с какво е напреднал тази седмица – как е успял да се справи с трудна ситуация въпреки първоначалната емоция. Например: „Вчера, въпреки че много се притеснявах, вдигнах ръка, за да ме изпитат по математика“. Имате 1 минута да го направите (изчаквате). Сега нека всеки посочи 1 зона/1 нещо, което иска да подобри. Например: „Искам да се опитам да не се сърдя на приятелите си, а просто да казвам с какво тяхно поведение ме е обидило и да правя опит да разрешим конфликта/спора“. Имате 1 минута да го направите (изчаквате).

Има ли някой, който иска да сподели напредъка и зоната си за подобрене (въпросът е по желание на учителя)?

Резултат: Учениците анализират поведението си, идентифицират кои поведения водят до по-успешни резултати, затвърждават ги.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Отнема сравнително малко време;
- Създава добро настроение у учениците и положителна атмосфера в класа.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно да има ученици, които не могат да се сетят за свой успех – помогнете им или подканете другите да им „подскажат“;
- вероятно в началото учениците ще имат нужда от индивидуална помощ за посочването на напредък/успех и зони за подобрене;
- в началото учениците в 1. клас могат да посочват напредъка и зоната си за подобрене чрез рисунки.

3.2.4. В КАКВО НАПРЕДНАХ И КАКВО ИСКАМ ДА ПОДОБРЯ? – ДИСКУСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат.	1-12	0 МИН	2-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да помогне на учениците да идентифицират кои поведения са били успешни и са довели до положителен резултат – тоест в кои ситуации учениците са успели да се справят с моментната си реакция/емоция, така че поведението им е донесло добър резултат. Не на последно място по важност за управление на поведението и емоциите е учениците да развият умение сами да поощряват себе си. В същността си тази стратегия повтаря стратегия 3.2.3. „Дневник на напредъка“, но с тази разлика, че споделянето не се прави индивидуално и писмено, а в група и устно. Може да се използват малки групи от 3-4 ученици, както и целият клас. За да не отнема много време от часа, въведете ограничение на всяко изказване (например 30 сек на ученик). Споделянето в малки групи по 4-ма ще отнеме по-малко време (2-3 минути), отколкото в големи, но няма да имате възможност да чуете всеки ученик. Адаптирайте стратегията така, че да е максимално удобна за вас и класа.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Част от това да бъдем емоционално интелигентни е да си казваме „Браво“ сами, когато сме постигнали успех и напредък. Време е всеки от вас да сподели на другите с какво е напреднал тази седмица – как е успял да се справи с трудна ситуация въпреки първоначалната си емоция? Например: „Вчера, въпреки че много се притеснявах, вдигнах ръка, за да ме изпитат по математика“. Всеки има 30 сек, за да сподели с другите своя напредък и да посочи зона за развитие.

Резултат: Учениците анализират поведението си, идентифицират кои поведения водят до по-успешни резултати, затвърждават ги.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Отнема сравнително малко време;
- Създава добро настроение у учениците и положителна атмосфера в класа.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно да има ученици, които не могат да се сетят за свой успех – помогнете им или подканете другите да им „подскажат“;
- вероятно в началото учениците ще имат нужда от индивидуална помощ за посочването на напредък/успех и зони за подобрение.

3.3.1. РАБОТИ С ЧОВЕКА, КОГОТО НАЙ-МАЛКО ПОЗНАВАШ ОТ КЛАСА!

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.3. Управляват емоциите си.	1-12	0 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да създаде ситуация, в която учениците трябва да управляват емоциите си и да завършат задача, независимо от това как се чувстват. Стратегията е приложима към всички предмети, към всички останали стратегии и умения. Идеята е всеки път, когато има работа по двойки или в група, учителят така да разпределя учениците (или учениците да се разпределят сами), че всеки да попада в двойка/група от съученици, с които общува най-малко. Вероятно това ще бъдат съучениците, които не харесва толкова много или не разбира достатъчно.

Важно е да напомните, че целта на задачата е всеки да работи с човек, с когото му е по-трудно и нетипично да работи, именно с цел да постигне майсторство в управлението на емоциите и най-високи нива в своята емоционална интелигентност. Добре е учениците да чуват, че подобни ситуации вероятно ще им се случват в бъдеще, когато учат или работят, така че това е една чудесна възможност да събират опит.

Препоръчително е стратегията да се използва, след като вече сте приключили работа по цел 1 и цел 2 – учениците ще са натрупали опит в разпознаването на емоциите и ще са направили единични опити за анализ. Възможно е да използвате стратегията, докато все още работите по цел 3.1. и цел 3.2.

За по-голям ефект съчетайте тази стратегия с някоя от стратегиите от подцел 3.2. „Учениците анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

Ключов момент на стратегията е нейната инструкция. Изключително важно е учениците да знаят какво умение ще развият и защо това предизвикателство е полезно за тях.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Едно от най-важните умения на хората, които показват високи нива на емоционална интелигентност, е способността да управляват емоциите, които изпитват, така че моментна емоция да не се отразява негативно на работата и взаимоотношенията им. Сега е ваш ред да демонстрирате това най-високо ниво на емоционална интелигентност. Убеден/а съм, че сте напълно готови да излезете от зоната си на комфорт и да демонстрирате управление на емоциите си.

Тъй като в този час е необходимо да се разпределим по двойки/групи (независимо от задачата и предмета), предизвикателството към вас е да бъдете в двойка/група с човека/хората, с който най-рядко общувате (оставяте учениците да се разпределят сами или вие ги разпределяте).

Бонус: Всеки път, когато използвате разпределение на случаен принцип на учениците, може да прилагате стратегията.

Резултат: Учениците управляват емоциите си – работят в двойка/група независимо от емоциите, които изпитват към задачата/другия.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Отнема малко време.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е вероятно първите пъти, когато я прилагате, да има ученици, които се възпротивяват на нея – не пропускайте да обясните защо това упражнение е важно и полезно (вж. инструкцията).

3.3.2. ПРИЕМИ ДА НАПРАВИШ ЗАДАЧА, КОЯТО ТЕ ПРИТЕСНЯВА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.3. Управляват емоциите си.	1-12	15 МИН	2 МИН

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да даде създаде ситуация, в която учениците трябва да управляват емоциите си и да завършат задача независимо от тях. Стратегията е приложима към всички предмети и умения. Идеята е всеки ученик да приеме да изпълни задача, която по принцип го притеснява. Това може да е презентация пред класа по който и да е предмет, изнесен/открит урок, включване в организацията на събитие (екскурзия, благотворителен базар в училище, спортно събитие), участие в спортно състезание и т.н. Препоръчително е стратегията да се използва, след като вече сте приключили работа по цел 1, цел 2 и сте започнали работа по цел 3.1. и 3.2., тоест учениците ще са натрупали опит в разпознаването на емоциите и анализирането им. Възможно е комбинирането на работата по цел 3.1. и 3.2. с тази стратегия.

Изгответе списък със „задачи“, които са свързани с предмета, който преподавате, или с училищния живот като цяло (като изброените по-горе). Помолете всеки ученик да избере 1 или 2 задачи, които смята, че биха го затруднили и притеснили. След това разпределете във времето кой ученик каква задача ще изпълни до края на учебната година (всеки трябва да изпълни задачата, която го притеснява). Бъдете готови да окажете допълнителна подкрепа и помощ, докато учениците се подготвят за изпълнение на задачата.

За по-голям ефект съчетайте тази стратегия с някоя от стратегиите от подцел 3.2. „Учениците анализират своето поведение и идентифицират кое поведение води до по-успешен резултат“.

Важно е да припомняте периодично, че целта на стратегията е всеки да постигне майсторство в управлението на емоциите и най-високи нива в своята емоционална интелигентност.

Ключов момент на стратегията е нейната инструкция. Изключително важно е учениците да знаят какво умение ще развият и защо това предизвикателство е полезно за тях.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Едно от най-важните умения на хората, които показват високи нива на емоционална интелигентност, е способността да управляват емоциите си, така че моментна емоция да не се отразява негативно на работата/изпълнението на задачите и взаимоотношенията им. Сега е ваш ред да демонстрирате това най-високо ниво на емоционална интелигентност. Убеден/а съм, че сте напълно готови да излезете от зоната си на комфорт и да започнете работа върху управлението на емоциите си. Аз ще бъда насреща във всеки момент, в който имате нужда от помощ.

Всеки от вас посочи една задача, която би го затруднила и предизвикала притеснение у него. Всеки от вас ще се изправи пред предизвикателството да се справи именно с тази задача. Това ще ви направи не само по-силни, по-уверени и сигурни в себе си, но и ще ви помогне да се научите така да управлявате емоциите си, че те да не се отразяват негативно на работата ви, отговорностите ви, взаимоотношенията с другите.

(Разпределяте задачите във времето до края на учебната година. Например втората седмица на март Дани прави презентация; третата седмица на март Юлия изнася урок; първата седмица на април Георги се включва в организацията на училищния концерт и т.н.).

Резултат: Учениците управляват емоциите си.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети и задачи;
- Отнема малко време.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- вероятно ще се наложи да отделите повече време в убеждаването на учениците защо това е полезно за тях и във вдъхването на кураж, че могат да се справят със задачите.

4.1.1. ГОДИШНА РЕФЛЕКСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците провеждат рефлексия върху работата си през учебната година по развитие на умението.	1-12	10 мин	15-20 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на стратегията е да помогне на учениците да обобщят и синтезират опита си от развитие на умението през учебната година. За да бъде използвана стратегията, работата по нея трябва да е разделена между 2 учебни часа на 2 части. В първия учебен час (първата част) представете въпросите за рефлексия и помолете учениците да помислят върху тях и да отговорят писмено. Раздайте разпечатана посочената по-долу таблица на хендаут или продиктувайте въпросите от нея на учениците. Отговорите могат да дадат в часа (10 минути) или да останат за домашна работа. Важно е да дадете възможност на учениците да разгледат отново всички продукти (табла, дневници на емоциите, хендаути), които сте създали с цел развитие на емоционалната интелигентност. Ако сте правили снимки през годината, сега е моментът да ги разгледате.

Втората част от стратегията включва споделяне пред класа на отговорите на въпросите. Може да го направите в малки групи от 3-4 или с целия клас. Ако изберете малките групи, добра идея е всяка група да обобщи отговорите си на флипчарт лист (5 мин за работа), след което да ги представи пред голямата група (2 мин за споделяне пред целия клас). Малките групи ще ви спестят време от една страна, но от друга няма да успеете да чуete индивидуалното споделяне на всеки ученик. Все пак, ако работите с малки ученици (1. – 4. клас), работата по групи е удобен вариант, тъй като те по-лесно губят търпение и концентрация и за тях би било по-трудно да изслушат споделянето на всеки в класа.

Подходящо за провеждането на рефлексия е учениците да седнат в кръг и учителят да е част от кръга.

Въпроси за рефлексия:

Как се чувствам по отношение на работата си по ЕИ през годината?	Постигнах ли целта си да разпознавам и управлявам емоциите си?	Какво ми помогна в работата върху ЕИ?	Какво ми попречи в работата върху ЕИ?	Какво бих подобрил/а в умението си да разпознавам и управлявам емоциите си?

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Първа част (първи час):

Дойде време да погледнем назад и да помислим доколко сме изпълнили целта си да развием своята емоционална интелигентност – да се научим да разпознаваме емоциите, да ги свързваме с действията си и да избираме такова поведение, което да не е продиктувано от моментната ни емоция. Задачата ви е да помислите и след това да отговорите писмено на следните въпроси (представяте въпросите на хендаут или ги диктувате). Ще ви отнеме не повече от 10 минути.

Втора част (втори час):

(Ако споделянето е пред класа) Всеки от вас има 1 минута, за да сподели с останалите отговорите на въпросите, които ви зададох. Започваме в посока на часовниковата стрелка (обратно на часовниковата стрелка).

(Ако споделянето е в малки групи) Нека всеки от вас за 1 минута сподели в групата си отговорите на въпросите, които ви дадох. След това имате 1 допълнителна минута да запишете това, което ви се струва най-важно от отговорите ви на големия лист пред вас. Когато сте готови, всяка група ще има 2 минути да сподели обобщените си отговори пред останалите групи.

Резултат: Учениците анализират напредъка си по умението през учебната година, правят заключения, надграждат със следващи стъпки.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Приложима е към всички възрасти;
- Приложима е към всички предмети;
- Обобщава опита от учебната година, позволява проследяване на напредъка.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време и трябва да се разпредели в повече от един учебен час; в противен случай трябва да жертвате цял учебен час – може да използвате часа на класа.
- може да се направи и в края на първия срок/на определен период от започването на работа по емоционална интелигентност, за да придобиват учениците навик.

УМЕНИЕ ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ

Мила Иванова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

„Успешните и неуспешните хора не се различават значително по своите способности. Те се различават в желанието си да достигнат своя потенциал.“

Джон Максуел

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

Развитието е прогресивен процес, протичащ през целия живот на човек. То не трябва да спира, докато има желание и необходимост от него. То е начин, по който хората оценяват своите умения и качества, осмислят житейските си приоритети и си поставят цели, за да реализират своя потенциал. Личностното развитие е придобиване на нови умения и знания в зависимост от поставените цели.

Личният план за развитие осигурява на учениците възможност за самоанализ – оценка на собствените знания, умения, способности и квалификации. Тази самооценка дава ясна представа за силните и слабите страни на личността и служи за ориентир към потенциални възможности и опасности. Основната цел на развиване на уменията за личностно развитие е да се подобри капацитетът на учениците; да разберат какво и как да учат; да преразгледат, да планират и да поемат отговорност за собственото си академично, професионално и лично развитие.

Това ще **помогне на учениците** да:

- **рефлектират** върху силните и слабите си страни;
- **подобрят** своите умения за академично, професионално и лично реализиране;
- **представят** себе си уверено и със самочувствие пред разнородна публика;
- **артикулират** академични, професионални и лични цели;
- **оценяват** своя напредък;
- **станат** по-ефективни, независими и уверени в работата/обучението си;
- **дават, търсят и интегрират** обратна връзка;
- **търсят, използват и създават** възможности за развитие;
- **развият** положително отношение към ученето през целия живот.

ЕЛЕМЕНТИ И ЦЕЛИ

1. Самопознание

- 1.1. Оценяват силните и слабите си страни (R2)
- 1.2. Идентифицират възможности и заплахи според анализа на силните и слабите страни (R2)

2. Личностна мотивация

- 2.1. Идентифицират възможности за личностно развитие (R2)
- 2.2. Използват възможности за личностно развитие (R2)
- 2.3. Създават възможности за личностно развитие (R3)

3. Лична ефективност (Умения за планиране и организиране)

- 3.1. Задават SMART цели (Dogan, 1981) с ясни критерии за успех (R3)
- 3.2. Използват времето и управляват работното натоварване ефективно (приоритизират) (R3)
- 3.3. Разработват цялостен личен план за развитие (R3)
- 3.4. Проследяват напредък по целите чрез изготвени инструменти (R2)
- 3.5. Дават конструктивна обратна връзка (R2/3)
- 3.6. Интегрират ефективно обратна връзка (R2/3)
- 3.7. Търсят обратна връзка

4. Личностно представяне

- 4.1. Изготвят CV/резюме/мотивационни писма за различни позиции и цели (R2/3)
- 4.2. Презентират собствените силни и слаби страни с увереност и самочувствие пред разнородна публика (R2/3)

5. Рефлексия

- 5.1. Рефлектират критично върху представянето си и постигнатите резултати (R3)
- 5.2. Използват рефлексията като насока за бъдещи действия (R3)

ИДЕИ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМЕНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ

7. – 12. клас:

- Учителят споделя своя личен план за развитие, обсъжда уменията за създаване на личен план с учениците.
- Серия от уроци в час на класа на тема „Успех“, които преминават през отделните елементи на уменията и завършват с изготвяне на индивидуален личностен план за развитие.
- Обвързване на плана за развитие с работата по предмета и с оценката за годината.
- Разглеждане на известна в съответната предметна област личност през призмата на уменията за личностно развитие (начертване на силни/слаби страни; възможности/заплахи; анализиране на целите и стъпките за постигането им).
- Използването на мотивиращи цитати и примери от реалния живот.
- Гост-лектор/и, които да разкажат за своето личностно израстване. Учениците разсъждават върху пътя, който е изминал гостът, за да постигне успехите си.
- Урок, базиран на лекцията „Как да постигнем детските си мечти“ на Ранди Пауш.¹

¹ Кратка версия на лекцията с български субтитри може да намерите тук: <https://www.youtube.com/watch?v=pVh6SvpGAmE>

- Дискусия за целите на човек в живота и поставяне на голяма цел на класа/индивидуална голяма цел за всеки ученик.
- Разглеждане на казус, описващ даден човек (неговите силни и слаби страни, целите му в живота). Учениците предлагат идеи как този човек да постигне голямата си цел.
- Учениците изготвят въпросник за целите, мотивациите, нагласите и желанията на човек. Провеждат интервю с някого, на когото се възхищават, и изнасят кратка презентация за резултатите от проучването.

4. – 6. клас:

- Разглеждане на популярни супергерои и техните лични истории; суперсили (силни страни) и слабости (места за подобрение). Обсъждане на възможностите за геройства, които стоят пред тях, и за заплахите, които ги дебнат. Поставяне на тайна мисия със суперцел за конкретния герой. И изготвяне на таен план за действие. Представяне на плановете на отделните герои и гласуване за супергерой на класа, който да е талисманът/закрилникът на учениците.
- Използване на примери от литературата/киното. Познати герои, които преминават през процес на личностно израстване. Учениците предлагат идеи за края на историята, така че героят да постигне целите си/да получи това, което иска.
- В началото на годината всеки ученик влиза в ролята на супергерой, постъпващ в специална академия за герои. С помощта на учителя учениците анализират своите сили и слабости и избират 3-5 суперсили, които притежават и/или искат да развият; както и 3-5 слабости, с които искат да се преборят. Залагат си индивидуални геройски цели за годината, както и общи цели за „Лигата на необикновените“ (класа им в академията). Начертават си таен план за действие, който да им помогне да изпълнят мисията. Получават тайни съобщения от своя суперментор за напредъка си в мисията; участват на тайни събрания с останалите супергерои. Презентират своите мисии на специалното годишно Суперсъбитие, където получават своите супергеройски титли.
- Изготвят кратък въпросник за целите, интересите, мечтите и суперсилите на своите близки. Провеждат интервю с роднина, на когото се възхищават, и го представят пред класа.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ²

Елемент	Цели	Стратегии
1. Само-познание	1.1. Оценяват силни и слаби страни	1.1.1. „Добрата дума“; 1.1.2. „Познай кой“; 1.1.3. „Моите силни и слаби страни“; 1.1.4. „Нашите силни и слаби страни“; 1.1.5. „Разгадай ме“; 1.1.6. Решават тестове, за да изследват качествата на личността си; анализират валидността на резултатите; представят накратко резултатите, като ги подкрепят с реални примери от живота си; 1.1.7. Ролеви модел: учениците анализират свой ролеви модел, като идентифицират приликите и разликите помежду си; съставят обобщение на анализа и изнасят кратка презентация;
	1.2. Идентифицират възможности и заплахи на базата на силни и слаби страни	1.2.1. Изготвят кратки лични визии, базирани на SWOT³ анализ. (вж. плана за личностно развитие в края на главата); 1.2.2. Разпределят роли в груповата работа на базата на силни и слаби страни; 1.2.3. Разглеждат обяви за реални работни места – идентифицират какви умения ще са им необходими; кои слаби страни биха могли да им попречат (вж. плана за личностно развитие в края на главата).
2. Лична ефективност	2.1. Поставят SMART цели с ясни критерии за успех	2.1.1. Поставят си индивидуални цели за раздела на базата на силни и слаби страни по предмета; 2.1.2. Поставят си групови цели за групов проект/задача; 2.1.3. Поставят си цел на класа за раздел/срок/година; 2.1.4. Анализират и оценяват цели според SMART принципа; Примери: Използвайки критериална матрица, учениците правят кратък анализ на урочната цел в началото на часа; оценка на учебните цели за раздела преди неговото начало; оценка на целите от плана за личностно развитие на съученик; 2.1.5. Поставят си професионални цели на базата на силни и слаби страни (вж. плана за личностно развитие в края на главата);

2. Лична ефективност	2.2. Проследява напредъка по целите	2.2.1. Индивидуален тракер (таблица на последните страници от тетрадката; отделна папка; споделена онлайн Excell таблица); 2.2.2. Тракер на класа (табло с отговорници за неговото поддържане; споделен Excell файл с отговорници за неговото попълване); 2.2.3. Учениците сами определят последствията за неспазването на срок или качество на поставените цели; 2.2.4. Периодичен анализ на напредъка; 2.2.5. Портфолио – събират всичко, което са изготвили и го систематизират на базата на целите си; критерии за портфолио; 2.2.6. Система за празнуване на успехите на класа/на ученика: при 60%/75%/85% постигната цел учениците могат да/имат право да...
	2.3. Използват времето и разпределят работното натоварване ефективно (приоритизират)	2.3.1. Учениците създават (Google) календар, в който нанасят срокове и го споделят с класа; Edmondo календар; 2.3.2. Tomato timer: мобилно приложение за фокусиране и преодоляване на бариери с концентрацията и мотивацията: http://tomato-timer.com/; 2.3.3. Rescue time или Toggl: мобилно приложение за оптимизиране на времето: https://www.rescuetime.com/; https://toggl.com/signup 2.3.4. Gantt chart: http://www.ganttproject.biz/; 2.3.5. Изготвяне на списък със задачи за деня/седмицата/срока и подреждане на тези задачи по приоритет и разпределяне между членове на проект: https://trello.com/; 2.3.6. Бонус/наказателни точки: учениците получават определен брой бонус/наказателни точки за спазване на срок и предаване на работа, в която определен от учителя процент от материала не се нуждае от преработване;
	2.4. Разработват план за личностно развитие	2.4.1. Анализират и оценяват различни планове за личностно развитие според зададени критерии; 2.4.2. Задачите и проектите в час биват ясно свързани с отделни елементи от индивидуалните планове за личностно развитие на учениците; 2.4.3. Създават план за личностно развитие на даден човек/ историческа личност/герой от книга на базата на SWOT анализ; 2.4.4. „Ментор“: Всеки ментор отговаря за ученик от по-долен клас или за по-слабо представящ се ученик от класа/випуска. Задачата на ментора е да помогне на съответния ученик при изготвянето и изпълнението на плана за личностно развитие. Менторът се очаква да: - окаже помощ в анализирането на силните и слабите страни на ученика; - да помогне с формулирането на ясни, измерими, постижими и времево ограничени цели в конкретна проблемна сфера; - да помогне в изготвянето на план за действие; - да следи за неговото изпълнение и да дава редовна обратна връзка; - да провежда редовни сесии за рефлексия с ученика.

² Стратегиите, отбелязани в получен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

³ За SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) анализа вж.

[http://www.how2manage.com/component/content/article/35-SWOT-\(SWOT-Analysis\)](http://www.how2manage.com/component/content/article/35-SWOT-(SWOT-Analysis))

2. Лична ефективност	2.5. Дават конструктивна обратна връзка	2.5.1. Обратна връзка от съученик (вж. стратегията в главата Емоционална интелигентност); 2.5.2. Обратна връзка ученик – учител (вж. стратегията в главата Емоционална интелигентност); 2.5.3. Символи за обратна връзка;
	2.6. Интегрират ефективно обратна връзка	2.6.1. Обратна връзка „Светофар“; 2.6.2. Неформална обратна връзка; 2.6.3. Обратна връзка чрез бележки (post-it notes); 2.6.4. Оценяване на продукт след интегрирана обратна връзка.
3. Лична мотивация	3.1. Идентифицират възможности за личностно развитие	3.1.1. Обособяват си място в класната стая/онлайн място, където споделят ресурси за академични и професионални възможности; 3.1.2. Правят проучване на университети и списък с изисквания към тях; 3.1.3. Изготвят списък с предимствата, недостатъците и изискванията на различни професионални сфери; 3.1.4. Изготвят списък с извънкласни дейности, доброволчески инициативи, клубове по интереси; 3.1.5. Изготвят списък с ресурси, базиран на конкретна лична/групова/чужда цел;
	3.2. Използват възможности за личностно развитие	3.2.1. Обвързване на използването на възможности с финалната оценка на плана за личностно развитие: учителят поставя като критерий в оценителната критериална матрица използването на възможности;
	3.3. Създават възможности за личностно развитие	3.3.1. Обвързване на създаването на възможности за личностно развитие с финалната оценка на плана за личностно развитие: учителят дава съответен брой бонус точки за организирането на различни доброволчески, училищни, общностни проекти и инициативи, които са ясно обвързани с целите в ПЛР.
4. Личностно представяне	4.1. Изготвят CV/ мотивационни писма за различни позиции и цели	4.1.1. Създават CV и мотивационно писмо, за да кандидатстват за различни длъжности в класната стая/за групови проекти; 4.1.2. Създават CV и мотивационно писмо, за да кандидатстват за различни академични и професионални възможности; 4.1.3. Създават CV и мотивационно писмо, за да кандидатстват за позиции от името на някоя известна личност; известен учен, историк, философ, математик; литературен герой;

4. Личностно представяне	4.2. Презентират убедително и адекватно собствените силни и слаби страни в различни видове контекст	4.2.1. Представяне на плана за личностно развитие по етапи: цели на базата на анализ на силни и слаби страни; намерени/използвани/създадени възможности и избегнати заплахи; цялостен прогрес по целите и крайни резултати; рефлексия; 4.2.2. Симулация на интервю за работа; 4.2.3. Симулация на център за оценяване по конкретен предмет: включва провеждане/участие в лични интервюта (силни и слаби страни, постижения и неуспехи), създаване/разрешаване на казус по предмета; създаване/решаване на групови задачи; презентиране/оценяване на решенията; 4.2.4. Конференция „Ученик – Родител – Учител,“: ученикът презентира и анализира своя план за личностно развитие, портфолио, тракер на резултатите през годината; 4.2.5. Elevator pitch (вж. главата Комуникационни умения); 4.2.6. Бърза среща (вж. главата Комуникационни умения.)
	5. Рефлексия	5.1. Рефлектират критично върху представянето си и постигнатите резултати чрез ключови въпроси: как се чувствам, постигнах ли целта, какво ми помогна, какво ми попречи, какво бих подобрил в работата?
5.2. Използват рефлексията като насока за бъдещи действия: как да адаптирам плана за личностно развитие, какви следващи стъпки ще си начертая?		5.2.1. Набелязване на сфери за подобрене след раздел/междинно/финално оценяване; 5.2.2. Набелязване на следващи стъпки за разрешаване на конкретен проблем с някоя дейност, цел, етап от плана за развитие.

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА ПО УМЕНИЕТО

Критерии	1	2	3	
Лична мотивация	Събирам предварителна информация	Събирам и споделям информация за изискванията на 1 престижен университет и/или работна позиция/ стажантска програма, и/или доброволческа инициатива, свързани с конкретна цел от плана ми за личностно развитие.	Събирам и споделям информация за изискванията на 2 престижни университета и/или работни позиции/ стажантски програми, и/или доброволчески инициативи, свързани с конкретна цел от плана ми за личностно развитие.	Събирам и споделям информация за изискванията на минимум 3 престижни университета и/или работни позиции/ стажантски програми, и/или доброволчески инициативи, свързани с конкретна цел от плана ми за личностно развитие.
	Използвам възможности за развитие	Участвам/ кандидатствам за академична/ професионална/ доброволческа възможност, пряко свързана с плана ми за личностно развитие, която не е пряко свързана с плана ми за развитие, като преминавам през половината от етапите на процеса.	Участвам/ кандидатствам за академични/ професионални/ доброволчески възможности, пряко свързани с плана ми за личностно развитие, като преминавам през 2/3 от етапите на процеса.	Участвам/кандидатствам за академични/ професионални/ доброволчески възможности, пряко свързани с плана ми за личностно развитие, като преминавам през всички етапи на процеса.
	Създавам възможности за развитие	Създавам инициатива/ проект, който е пряко свързан с 60%-70% от целите, поставени в плана ми за личностно развитие.	Създавам инициатива/ проект, който е свързан със 70%-80% от целите в плана ми за личностно развитие.	Създавам инициатива/ проект, който е свързан с над 80% от целите в плана ми за личностно развитие.
Самопознание	В какво съм добър?	Идентифицирам 1 своя силна страна, за която мога да представя доказателства.	Идентифицирам 2 свои силни страни, за които мога да представя доказателства.	Идентифицирам минимум 3 свои силни страни, за които мога да представя доказателства.
	Върху какво трябва да работя?	Идентифицирам 1 своя страна (пряко свързана с изискванията на университета или работната позиция, към която се стремя), която искам да подобря.	Идентифицирам 2 свои страни (пряко свързани с изискванията на университета или работната позиция, към която се стремя), които искам да подобря.	Идентифицирам минимум 3 свои страни (пряко свързани с изискванията на университета или работната позиция, към която се стремя), които искам да подобря.
	Какво може да ми помогне?	Идентифицирам 1 събитие/обучение/ контакт/източник на информация до края на учебната година, което може да ми помогне да развия тези умения.	Идентифицирам 2 събития/обучения/ контакти/източници на информация до края на учебната година, които могат да ми помогнат да развия тези умения.	Идентифицирам поне 3 събития/обучения/контакти/ източници на информация до края на учебната година, които могат да ми помогнат да развия тези умения.

Самопознание	Какво може да ми попречи?	Идентифицирам 1 фактор със субективен и/или 1 с обективен характер, който би могъл да ми попречи да развия тези умения в планираните срокове.	Идентифицирам между 1 и 2 фактора със субективен и 1-2 с обективен характер, които биха могли да ми попречат да развия тези умения в планираните срокове.	Идентифицирам минимум 2 фактора със субективен и 2 с обективен характер, които биха могли да ми попречат да развия тези умения в планираните срокове.
	Поставям SMART цели	Нямам дългосрочна цел. 30%-70% от целите са SMART	Имам дългосрочна цел, но не е ясно формулирана. Имам поне една средносрочна цел, с която са обвързани краткосрочните и/или 70%-90% от целите са SMART.	Имам ясна дългосрочна цел (над 5 години), две средносрочни (1-3 г.) и три краткосрочни (до 1 г.) цели. Средносрочните и краткосрочни цели са обвързани с дългосрочната. Краткосрочните са свързани с конкретен предмет/и. 90%-100% от целите са SMART.
Лична ефективност	Определям какви стъпки е важно да предприема, за да постигна целите си	Определям 1 стъпка за всяка от поставените цели.	Определям 2 стъпки за всяка от поставените цели.	Определям поне 3 стъпки за всяка от поставените цели.
	Проследяване на напредъка	Определям измерител за под 2/3 от целите.	Определям измерител за 2/3 от целите.	Определям качествен и/или количествен измерител за всички цели.
	Съставям План за личностно развитие	Изготвям план, в който липсват 3-4 съставни части.	Изготвям план, в който липсват 1 или 2 съставни части.	Съставям план, който съдържа самооценка, SMART цели (дългосрочна, средносрочни, краткосрочни), следващи стъпки, измерители за успех, крайни срокове и необходими ресурси. Всички елементи са разписани според изискванията.
	Използват времето и разпределят работното натоварване ефективно – краткосрочни цели	Изпълнявам по план под 2/3 от краткосрочните цели; не съм предприел стъпки за изпълнение на средносрочните цели.	Изпълнявам по план 2/3 от краткосрочните цели.	Изпълнявам по план всички краткосрочни цели.
Използват времето и разпределят работното натоварване ефективно – средносрочни цели	Предприел съм под 2/3 от определените в плана стъпки за изпълнение на средносрочните цели.	Предприел съм 2/3 от определените в плана стъпки за изпълнение на средносрочните цели.	Предприел съм определените в плана стъпки за изпълнение на средносрочните цели.	

Лична ефективност	Давам конструктивна обратна връзка	Липсват 2/3 от елементите от конструктивната обратна връзка, проведена с уважителен и добронамерен тон.	Липсва 1 елемент от конструктивната обратна връзка, проведена с уважителен и добронамерен тон.	Посочвам силни страни и области за подобрене с ясни примери и конкретни следващи стъпки, използвайки уважителен и добронамерен тон.
	Интегрирам ефективно обратна връзка	Приемам обратна връзка с уважение към срещната страна, но не я интегрирам.	Интегрирам конструктивна обратна връзка, без да показвам разбиране към дадените ми насоки и защо са необходими.	Интегрирам конструктивна обратна връзка като показвам разбиране към дадените ми насоки и защо са необходими.
	Търся обратна връзка	-	Търся обратна връзка след насока от учител.	Проактивно търся обратна връзка от съученици и учител.
Рефлексия	Колко често рефлектирам?	Три пъти по-рядко от уговореното попълвам дневника за рефлексия/билетчета за рефлексия.	Два пъти по-рядко от уговореното попълвам дневника за рефлексия/билетчета за рефлексия.	Регулярно според уговореното попълвам дневника за рефлексия/билетчета за рефлексия.
	Колко задълбочено рефлектирам?	При попълване на дневника за рефлексия проверявам докъде съм стигнал по всяка от поставените цели. Липсва анализ. Не мога да начертая стъпки за подобряване на представянето ми.	При попълване на дневника за рефлексия проверявам докъде съм стигнал по всяка от поставените цели и определям какво ми е помогнало и какво ми е попречило да се движа по предварително съставения план. Липсват следващи стъпки.	При попълване на дневника за рефлексия проверявам докъде съм стигнал по всяка от поставените цели. Определям какво ми е помогнало и какво ми е попречило да се движа по предварително съставения план. Анализът ми помага да начертая стъпки за подобряване на представянето ми.
Личностно Представяне	Презентират убедително собствените силни и слаби страни в различни видове контекст	Презентират убедително и адекватно себе си в един контекст.	Презентират убедително и адекватно себе си в минимум два различни контекста.	Презентират убедително и адекватно себе си в три или повече различни контекста.
	Портфолио	Събирам свидетелства/сертификати/описания на мои продукти/препоръки за 50%-70% от уменията, описани в изискванията за университет/работна позиция, които представям в плана за лично развитие.	Събирам свидетелства/сертификати/описания на мои продукти/препоръки за 70%-90% от уменията, описани в изискванията за университет/работна позиция, които представям в плана за лично развитие.	Събирам свидетелства/сертификати/описания на мои продукти/препоръки за над 90% от уменията, описани в изискванията за университет/работна позиция, които представям в плана за лично развитие.

Личностно Представяне	Изготвят CV/мотивационни писма за различни позиции и цели	Изготвям CV/мотивационно писмо, в което липсват 3 или повече елемента.	Изготвям CV/мотивационно писмо, в което липсват 1 или 2 елемента.	Изготвям CV/мотивационно писмо, което включва всички необходими елементи: академична и/или професионална история; специфични умения/сертификати; референции; аргументирана мотивация за кандидатстване; професионален формат.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ

1.1.1. „ДОБРАТА ДУМА“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни; 1.2. Идентифицират възможности и заплахи на базата на силни и слаби страни.	5-12	3-5 МИН	10-20 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците теглят произволно име на съученик, след което пишат едно добро качество/силна страна и една страна за подобрене на ученика, чието листче са изтеглили. Връщат листчето на указано от учителя място. След упражнението учителят раздава листчетата на съответните ученици и им дава за задача да напишат кратък коментар, идентифицирайки някои възможности и заплахи на базата на съответната силна/слаба страна. Може да бъде записано в дневника им за саморефлексия.

Резултат: Учениците са идентифицирали една силна страна и една област за подобрене на свой съученик; провели са кратка саморефлексия на базата на посочените от съучениците лични силни/слаби страни.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Анализът на силни/слаби страни е двустранен, ученикът е едновременно анализатор и анализиран, което спомага за поддържане на добър тон и обективност;
- Учениците имат шанс да рефлектират над силните/слабите си черти, видени през очите на околните;
- Ефективен начин за приключване на раздел, проект, групово работно: учениците могат да базират анализа си върху конкретна ситуация, задача, предметна област;
- Предоставя възможност за упражняване на уменията за даване на конструктивна ОВ.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- преди да я ползваме, е важно да сме осигурили подкрепяща среда в клас, която да позволява учениците добронамерено да споделят и спокойно да слушат наблюдения за останалите съученици и за себе си.

1.1.2. „ПОЗНАЙ КОЙ“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни.	8-12	5-10 МИН	5-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците се разделят на два отбора. Теглят името на конкретна личност (литературен герой, историческа личност, популярна личност). Представителите на отборите се редуват да описват личността, посочвайки силните и слабите ѝ страни. Отборът, който пръв познае личността, печели точка.

Резултат: Учениците са анализирали силните и слабите страни на изучавани реални личности или литературни герои.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията може да бъде ползвана при преговор или като встъпителна/заклучителна игра;
- Анализът на силни/слаби страни на неутрален/чужд човек помага на ученици, които се срамуват, притесняват, не желаят да анализират себе си, да упражнят това умение;
- Учениците имат шанс да задълбочат познанията си относно личностите/героите, които изучават, чрез анализ на силните и слабите им страни;
- Творческа задача за приключване на раздел.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да се затруднят повече от други с посочването на силни/слаби страни;
- на някои от учениците може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да идентифицират силна/слаба страна;
- за улеснение на задачата учителят може да предостави на описващите кратки резюмета на личностите, а на познаващите да даде списък с имената на участващите в играта личности.

1.1.3. „МОИТЕ СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни.	5-12	5-15 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците получават списък със силни и слаби страни (или гледат PowerPoint презентация), като трябва да оградят, да подчертаят или да извадят тези, които се отнасят за тях по конкретния предмет; в училище като цяло; у дома; в извънкласните им дейности и в проекти.

Резултат: Учениците са идентифицирали своите силните и слабите страни от конкретен списък с такива.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Идентифицирането на силни/слаби страни е улеснено, тъй като са предоставени възможни опции, от които учениците да избират;
- Предоставянето на ясен контекст като конкретен предмет или извънкласно занимание например също спомага за успешното извършване на задачата;
- Тази стратегия може да бъде използвана регулярно преди и след всеки раздел като вид оценка на напредъка и като база за рефлексия.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да се затруднят повече от други при посочването на силни/слаби страни;
- на някои от учениците може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да идентифицират силна/слаба страна;
- по-затворените в себе си ученици може да откажат да изпълнят задачата или да не бъдат откровени;
- някои ученици може механично да изпълнят задачата, без да вложат мисъл и същински анализ.

1.1.4. „НАШИТЕ СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни; 2.1. Учениците си поставят SMART цели.	5-12	10-15 МИН	45-90 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците избират от списък 3 силни и 3 слаби страни, с които най-силно се припознават. Учителят закачва два големи кадастрона в двата края на стаята (Силни страни, Страни за подобрене) и моли учениците да запишат, да залепят или да подчертаят своите топ 3. След това класът се разделя на две групи, които обобщават информацията от съответния кадастрон, представят обобщението на останалата част от класа и правят анализ на силните и слаби страни на целия клас като група.

Учениците използват анализа за поставяне на общи SMART цели за класа:

- По двойки или в малки групи учениците залагат 3-5 цели за класа на базата на проведения анализ на силни и слаби страни;
- Двойките/групите разменят помежду си написаните цели, анализират ги според SMART принципа, гласуват за най-добрата цел.
- След анализа на всички гласове се избира една или няколко общи цели за класа.

Резултат: Учениците са идентифицирали силните и слабите страни на класа като цяло, анализирали са тези силни и слаби страни и са поставили общи цели за класа на базата на анализа.

* Поставянето на обща цел за класа може да бъде доразвито в рамките един допълнителен учебен час и да е съчетано с цел 2.1.3. (поставят си цел на класа за раздел, срок и/или учебна година). Може да ползват следната таблица:

5 стъпки за формулиране на SMART цели					
Стъпка		Описание	Въпроси	Цел	Статус
1	S	Специфична (Specific)	Какво, кой, къде, защо и как?		
2	M	Измерима (Measurable)	Колко?		
3	A	Амбициозна, но постижима (Ambitious but achievable)	Описва ли амбициозен, но реалистичен краен резултат? (взимайки предвид всички значими условия)		ДА/НЕ
4	R	Релевантна (Relevant)	От значение ли е за ученика?		
5	T	С ясни времеви рамки (Time-bound)	Кога/в какви интервали трябва да е изпълнена?		

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците имат шанс да рефлектират над силните/слабите си страни в контекста на функционирането им в група;
- Демократичен и ангажиращ учениците начин за определяне на целите на класа;
- Учителят се превръща във фасилитатор на процеса на целеполагане;
- Учениците могат ясно да видят връзката между поставените цели и техните силни и слаби страни.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици могат да се затруднят повече от други с посочването на силни/слаби страни;
- на някои от учениците може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да идентифицират силна/слаба страна;
- обобщението и анализът на резултатите може да отнеме повече от предвиденото време;
- анализът и целеполагането могат да доведат до спорове и разногласия;
- преди учениците да могат да поставят SMART цели, учителят трябва да разясни критериите, да даде примери за добри/лоши цели, да даде възможност на учениците да анализират дадени цели според конкретен формат и/или критериална матрица.

1.1.5. „РАЗГАДАЙ МЕ“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни.	8-12	10-15 мин	45 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците се разделят по двойки, за да създават въпросник, чрез който да анализират силните и слабите страни на съучениците си по конкретния учебен предмет. Разменят своя въпросник с този на друга двойка, попълват и връщат. След като получат попълнения въпросник от своите съученици, анализират отговорите им и съставят примерен профил на силните и слабите им страни.

Резултат: Учениците са създали въпроси за идентифициране на силните и слабите страни, анализирали са резултатите и са съставили профил на попълнилия въпросника.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията може да бъде развита в минипроект, който да заема 2-3 учебни часа;
- Може да бъде дадена като серия от задачи за домашна работа;
- Анализът на силни/слаби страни е двустранен: ученикът е едновременно анализатор и анализиран;
- Учениците имат шанс да рефлектират над силните/слабите си черти, видени през очите на околните;
- Ефективен начин за приключване на раздел, проект, групов работен материал: учениците могат да базират анализа си върху конкретна ситуация, задача, предметна област;
- Предоставя възможност за упражняване на уменията за даване на конструктивна обратна връзка.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците могат да се нуждаят от разясняване на формата на един въпросник;
- някои ученици могат да се затруднят повече от други със създаването на подходящи въпроси;
- на някои от учениците може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да анализират съответните отговори;
- по-неуверените в себе си ученици може да се почувстват нападнати/обидени от посочените слаби страни и създадения профил;
- може да възникнат разпалени спорове по коментарите и да се създадат междуличностни конфликти.

1.2.2. РАЗПРЕДЕЛЯТ РОЛИ В ГРУПОВА РАБОТА НА БАЗАТА НА СИЛНИ/СЛАБИ СТРАНИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците оценяват силни и слаби страни.	8-12	5-10 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Учениците се разпределят по групи и получават инструкции от учителя за конкретната групов работна задача/проект (ако задачата е по-сложна/отнема повече от един учебен час, може да се предостави кратко описание на отделните групови роли). След като се запознаят със задачата, всеки ученик има 3-5 мин да запише 1-3 силни страни, които биха му помогнали в конкретния контекст, както и 1-3 страни за подобрене, върху които може да работи в тази задача/проект. След това всички членове на групата имат 5 мин да споделят силните/слабите си страни, дискутират и разпределят ролите на базата на тази информация.

Стратегията може успешно да се адаптира и за преговорни задачи. Учениците получават от учителя списък с взетите теми, усвоените умения, постигнатите цели за раздела. Дава им се определено време да разгледат списъка и да изберат 1-3 сфери, които смятат за силна страна, и 1-3, които са им зони за подобрене. Учителят анализира данните и на тази база формира отделни групи за преговор.

Резултат: Учениците анализират своите силни и слаби страни спрямо конкретна задача/проект, за да разпределят помежду си отделните роли.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Ефективен начин да се фокусира вниманието на учениците върху специфичните изисквания на задачата/проекта;
- Дава възможност на учениците сами да разпределят ролята по един демократичен и критичен начин, базиран на сравнително обективен анализ на силни и слаби страни;
- Ефективен начин да направим преговорния процес по-целенасочен, фокусиран и полезен за максимален брой ученици.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време от повечето стратегии за разделяне по групи;
- някои ученици могат да се затруднят с определянето на силни/слаби страни в конкретния контекст;
- някои ученици могат да имат нужда от повече време, за да идентифицират силните/слабите си страни в конкретния контекст;
- учениците могат да изпитат затруднения със свързването на конкретни силни/слаби страни и съответните групови роли;
- може да се създадат условия за междуличностни пререкания и/или твърде дълги дискусии.

2.2.4. ПЕРИОДИЧЕН АНАЛИЗ НА НАПРЕДЪКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците проследяват напредъка.	8-12	5-15 МИН	10-20 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците заемат на ротационен принцип ролята на отговорници за тракера на класа. Задълженията им включват както редовното попълване на резултатите, така и периодичното анализиране на данните.

В началото на годината учителят описва кратко и ясно ролята и задълженията на отговорниците по тракера, като предоставя и насочващи въпроси, които да помогнат при анализа на данните. След това учителят използва някаква система за определяне на първите отговорници (дава възможност на учениците да кандидатстват за позицията; сам посочва отговорниците; първите два номера в класа отговарят за първите две седмици и др.). В края на определения срок отговорниците изготвят писмен анализ на данните, който въвеждат в общото портфолио (онлайн и/или на хартиен носител) на класа. Правят 5-10 минутна презентация пред останалата част от класа, която може да бъде последвана от кратка групово рефлексия (може да се ползват въпросите от стратегиите за рефлексия в секция 5) и начертаване на следващи стъпки за подобряване на резултатите.

Насочващи въпроси

- Има ли положителен напредък/спад в резултатите на класа?
- Колко процента от учениците са под 60%?
- Колко процента са над 60%?
- Има ли ясни/необясними тенденции в разпределянето на резултатите?
- Какви изводи/следващи стъпки можем да предложим на базата на тези данни?

Резултат: Учениците извършват периодичен анализ на данните на класа, групово обсъждат и начертават следващи стъпки.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Дава възможност на учениците критично да анализират резултатите от тракера и сами да извеждат конкретни предложения за подобряване на резултатите;
- Тракерът се превръща в полезен инструмент за определяне на следващи стъпки и цели на класа, а не просто в табло с резултати;
- Учениците лично се ангажират с проследяване на напредъка, което засилва личната им мотивация за учене;
- Учениците започват да разглеждат резултатите като полезен източник на информация, а не като нещо обезкуражаващо, крайно и/или непроменимо.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- задълженията на отговорниците трябва да са ясно представени/разписани (може дори да се подписва вид 'трудов договор');
- анализът на данните може да затрудни някои ученици;
- определянето на следващи стъпки и/или цели може да отнеме повече време от предвиденото.

2.5.3. СИМВОЛИ ЗА ОБРАТНА ВРЪЗКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.5. Дават конструктивна ОБ.	1-12	15 мин за избор на система	секунди

ОПИСАНИЕ

Символите могат да се ползват за работа в клас; домашна работа и/или тестове. Учителят предварително запознава учениците със символите или заедно измислят собствена система. Учениците използват символите, за да демонстрират разбиране, възможни въпроси или важни моменти в своята работа. Символите могат да се използват по време на четене, писмени или тестови задачи. Например * за грешно употребена дума, + за вярно решена задача, ==> за редактиране на словоред и т.н. В зависимост от възрастта на учениците може да изберем различни символи, които са разбираеми за учениците. След това учениците на базата на символите сами редактират работата си.

Примерни категории

Съгласен съм; не съм съгласен; интересно; чудя се; това е трудно; това е лесно; не съм много сигурен; сигурен съм; имам нужда от помощ.

Резултат: Учениците рефлексират върху работата си в реално време. Дават постоянна обратна връзка на учителя, което помага да се адаптира подходът, целите, цялостният учебен план.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Дава възможност на ученици и учител да подържат постоянен канал за комуникация;
- На базата на информацията от символите учителят може да адаптира самата задача, да планира консултация с конкретни ученици, да адаптира учебния си план;
- Писмените данни могат да се ползват при даването на обратна връзка;
- Символите позволяват на учениците да са критични към своята работа и непрестанно да анализират процеса на учене;
- Стратегията е вид рефлексия, вървяща паралелно с изпълнението на дадена задача/домашно/тест.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- символите трябва да са достатъчно прости и ясни за всички;
- използването на символи може да доведе до разфокусиране и/или объркване на учениците по време на изпълнението на задачата;
- полезно би било стратегията да се ползва като вид проверка на работата, след като задачата/теста/домашното е приключена;
- изисква от учителя допълнителна работа по обработката на данните и прилагането на конкретни стъпки на базата на тези данни.

2.6.1. ОБРАТНА ВРЪЗКА „СВЕТОФАР“

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.6. Учениците ефективно интегрират ОБ.	8-12	3-5 МИН	45-90 МИН

ОПИСАНИЕ

Учителят първо обяснява на учениците значението на зеления, жълтия и червения цвят:

Зелен = отговаря на критериите;

Жълт = частично отговаря на критериите;

Червен = не отговарят на критериите.

Учителят отбелязва работата на всеки ученик спрямо предварително зададени критерии, използвайки трите цвята. Учениците анализират по групи работите си, за да разберат защо някоя част е в червено или в жълто, и работят заедно за подобряване на работата си, където е необходимо.

Резултат: Учениците имат възможност сами да поправят/подобряват работата си, след като са анализирали обратната връзка от проверката „светофар“.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учителят може да работи с малки групи върху миниурок според информацията, събрана от проверката 'светофар' (т.е. работа с тези ученици, които са имали много червени точки);
- Създава позитивна нагласа у учениците, че винаги могат повече, отколкото си мислят, и че с малко насока сами могат да подобрят работата си;
- Дава възможност за повторен, по-задълбочен анализ на работата;
- Възпитава учениците на навици за самостоятелно учене;

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време от стандартните начини за проверка на ученически работи;
- изисква ангажираност и подходяща нагласа от страна на учениците, което се постига с много постоянни усилия и търпение от страна на учителя;
- учителят трябва да даде ясни инструкции за това как протича анализът по групи и какви правила за работа трябва да се следват, за да се получи конструктивна дискусия, а не междуличностен конфликт.

2.6.3. ОБРАТНА ВРЪЗКА ЧРЕЗ БЕЛЕЖКИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.5. Учениците интегрират ефективно ОБ; 2.6. Дават конструктивна ОБ; 2.2. Проследяват напредъка.	8-12	3-5 МИН	45-90 МИН

ОПИСАНИЕ

Учителят наблюдава работата на учениците по време на час. Когато забележи, че някой от тях се справя добре, му дава бележка с поощрителен текст. Ако забележи, че някой се затруднява, му дава бележка с кратка насока.

Възможност за надграждане на тази стратегия

Ако учениците пазят бележките с насоки от учителя, може да отбелязват със свой знак върху тях (напр. усмивка, „разбрах“, „научих“), когато са интегрирали обратната връзка от учителя или вече са овладели начина на решаване на задачата, за която са получили насока от учителя. Всяка следваща бележка, която получава такъв знак за интегрирана обратна връзка, е свидетелство за преодоляна трудност от ученика.

Резултат: Учениците получават ОБ в реално време и могат веднага да я интегрират.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Ефективен начин за даване на лична обратна връзка по време на час, без това да наруши процеса на работа на останалите ученици;
- Учениците имат възможност сами да отбелязват и следят напредъка си.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е подходяща само за много кратки насоки към учениците.

2.6.4. ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРОДУКТ СЛЕД ИНТЕГРИРАНА ОБРАТНА ВРЪЗКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час / извън час
2.6 Интегрират ефективно ОБ.	8-12	Времето за проверка	45 МИН / 90 МИН

ОПИСАНИЕ

Ученикът предава първата версия на своята работа. Учителят я проверява, дава насоки и коментира как да бъде подобрена. Ученикът интегрира обратната връзка в конкретен срок и предава финалната версия на продукта. Учителят поставя оценка на продукта единствено след интегрирана обратна връзка от страна на ученика.

При поправка на контролно учениците трябва да дойдат с конкретни цели, по които да работят извънредно у дома и/или на консултации.

Резултат: Учениците получават оценка на базата на поправена работа с интегрирана обратна връзка.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците развиват нагласата, че не е важно само да се създаде даден продукт в срок, но и той да отговаря на най-високите стандарти и качество;
- Мотивира учениците, като им дава втори шанс да покажат най-доброто от себе си;
- Създава положителната нагласа, че не оценката, а качеството на извършената работа е от значение.
- коментарите и насоките е добре да са в писмена форма, за да може ученикът да ги ползва по време на поправката на работата си;
- критериите за оценка трябва да са дадени преди започване на работата;
- стратегията отнема двойно повече време от стандартната проверка.

5.1.1. БИЛЕТЧЕ ЗА РЕФЛЕКСИЯ (СЛЕД ЧАС/КОНТРОЛНО)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
5.1. Рефлектират критично върху представянето си и постигнатите резултати чрез ключови въпроси; 5.2. Използват рефлексията като насока за бъдещи действия.	5-12	3-5 МИН	5-8 МИН

ОПИСАНИЕ

А. Всеки ученик получава билет с въпроси за рефлексия, на които да отговори в края на часа:

1. Кое е най-важното нещо, което научих в днешния час?
2. Какъв въпрос, свързан с този урок, остана неизяснен?
3. Как това, което научих днес, е свързано с други училищни предмети и/или сфери от живота извън училище, и/или с плана ми за личностно развитие?

Б. В края на раздел:

1. Кое е най-важното, което научих в този раздел?
2. Какъв въпрос/и, свързан/и с този раздел остана/ха неизяснен/и?
3. Как това, което научих в този раздел, е свързано с други училищни предмети и/или сфери от живота извън училище, и/или с плана ми за личностно развитие?

В. В края на оценяване:

1. С коя учебна цел/задача се затрудних най-много? Защо?
2. С коя учебна цел/задача се справих най-лесно? Кое ми помогна?
3. Какви умения и знания е необходимо да (до)развия, за да се справя по-успешно при следващото оценяване?

Г. В края на писмена работа/домашна работа/проект:

1. Колко знаех по темата, преди да започна работа?
2. Какви умения и знания използвах, за да създам конкретната писмена работа/проект?
3. Кои са елементите от работата, които смятам за най-успешни? Защо?
4. По какъв начин смятам, че мога да подобря работата си?
5. Какви проблеми срещнах, докато работех? Как успях да ги реша?
6. Какви ресурси използвах по време на работа? Които бяха най-полезни? Кои бих използвал/а отново?

Посочените тук въпроси са само примерни и всеки учител може да ги адаптира. В зависимост от времето, което може да бъде отделено за рефлексия, броят на въпросите може да варира.

Резултат: Учениците регулярно рефлектират върху работата си по урочните и учебни цели. Анализират връзката между знанията и уменията, които развиват по конкретния предмет, и останалите сфери от живота в/извън училище. Постоянно работят върху идентифициране и засилване на силните си страни и подобряване на слабите в контекста на конкретния предмет.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците са по-ангажирани с учебния материал, когато виждат връзката с други предмети и сфери от реалния живот;
- Учениците развиват чувство за лична отговорност към учебния процес, когато имат възможност регулярно да рефлектират над работата си;
- Учениците успяват по-лесно да трансферират уменията, развити по един предмет, в други предметни област и сфери от живота;
- Учениците развиват уменията да анализират обективно собствения си труд.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- съдържанието на отговорите на учениците не трябва да бъде санкционирано под никаква форма; важно е непрекъснато да изпращаме посланието, че няма верни и грешни отговори на тези въпроси;
- учениците може да събират билетите като част от своето портфолио и да бъдат поощрявани за редовно попълване на билетите за рефлексия;
- билетите може да бъдат използвани като основа на разговор за напредъка на ученика.

5.1.2. ДНЕВНИК ЗА РЕФЛЕКСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
5.1. Рефлектират критично върху представянето си и постигнатите резултати чрез ключови въпроси; 5.2. Използват рефлексията като насока за бъдещи действия.	5-12	5 МИН	15 МИН / 30 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците попълват регулярно (седмично, месечно) дневник за рефлексия, в който отговарят на няколко основни въпроса. Учителят проверява дневника на всеки ученик на определени интервали от време и вписва своите коментари.

Примерни въпроси

1. Какво постигнах тази седмица/раздел/месец?
2. Какви трудности срещнах по пътя?
3. Как преодолях тези трудности?
4. Какво бих направил/а по различен начин?

Резултат: Целта е дневникът да се поддържа като канал за регулярна писмена обратна връзка между ученик и учител и/или ученик и ментор, и/или ученик и родител.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Въпросите са достатъчно общи, за да дадат свобода на ученика да рефлектира върху това, което смята за най-важно. Дневникът може да представлява обобщение и анализ на билетите за рефлексия;
- Обратната връзка от учител/ментор/родител засилва мотивацията за редовно поддържане на дневника;
- Писменият формат позволява на някои по-неуверените ученици да се изразят свободно и да получат обратна връзка, без да изпитват ненужно притеснение.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- някои ученици не се чувстват уверени да споделят писмено своите мисли и притеснения;
- някои ученици могат да изпитват затруднения да се изказват ясно в писмена форма;
- някои ученици могат да предпочитат устна обратна връзка;
- дневниците трябва да бъдат съхранявани на сигурно място, до което само учителят да има достъп.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

СЪЗДАВАНЕ НА ЕДНОГОДИШЕН ПЛАН ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ, ВКЛЮЧВАЩ АКАДЕМИЧНИ, ЛИЧНИ И/ИЛИ ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕЛИ

ОПИСАНИЕ

На този проект е нужно да се посвети една цяла учебна година. Самият проект е индивидуален, но отделните стъпки за постигането на целите в него могат да бъдат както индивидуални дейности, така и групови задачи.

1. Всеки ученик в началото на годината изготвя с помощта на учителя, съучениците си или ментор профил на силните и слабите си страни в дадени области (училище, работа, връзки), както и на възможностите и заплахите, които стоят пред него.
2. На базата на този анализ ученикът изгражда своята визия за бъдещето, като си поставя:
  - една дългосрочна цел (до 5 години);
  - ограничен брой средносрочни цели (1-3 г.), които да представляват повратни точки по пътя към голямата цел;
  - неограничен брой краткосрочни цели по конкретни предмети, които да спомагат постигането на средносрочните.

Целите могат да бъдат свързани с академичната, професионалната или личната сфера на живот на ученика. Единственото условие е да спазват SMART принципа (специфични, измерими, амбициозни, реалистични, времево ограничени) и да могат да бъдат постигнати с помощта на часовете в училище и извънкласните дейности и проекти.

3. След като целите са поставени, всеки ученик изготвя конкретен план за действие, с помощта на който те ще бъдат постигнати. Планът трябва да включва:
  - ясни краткосрочни цели, обвързани с конкретен предмет и конкретни средносрочни цели;
  - последователни стъпки за постигането на тези цели;
  - измерители за напредък;
  - конкретни времеви срокове;

- стратегии за лична мотивация;
- възможност за регулярна рефлексия;
- периодично даване и интегриране на обратна връзка.

Още в самото начало на първия срок учениците се запознават с критериите, по които ще бъдат оценявани в края на годината. Учителят представя примерен план за личностно развитие, който да служи за модел и дава ясни указания за протичането на всеки един от етапите на проекта. Самото финално представяне на плановете може да се осъществи в няколко различни формата в зависимост от зададения контекст.

Основната идея е учениците да намерят начин да използват всеки един от предметите в училище, за да идентифицират и развият своите силни страни, да преодолеят слабите си места и да се възползват от подходящите възможности за академично, личностно и професионално развитие. Крайната цел на проекта е не просто постигането на заложените цели в ПЛР, а най-вече развиването на устойчиво желание за учене през целия живот, вътрешна нагласа за постоянно израстване и откриване на възможности за развитие във всяка сфера от живота.

ВАРИАНТИТЕ ЗА ФИНАЛНО ПРЕДСТАВЯНЕ И АВТЕНТИЧНО ОЦЕНЯВАНЕ ВКЛЮЧВАТ:

А. Изложение на плановете за личностно развитие. Учениците подготвят кратки устни презентации (съпроводени от плакат и/или мултимедийна презентация, и/или песен, снимка, картина и т.н.), представящи целия процес по създаването, изпълнението и анализирането на плана за личностно развитие. Презентациите биват проведени на специално събитие с участието на учители, съученици и други значими лица. Учениците организират и кратки консултации/работни групи за гости заинтересовани от създаването на собствен план за личностно развитие.

Б. Конференция „Ученик – Родител – Учител“. Финално събитие, на което всеки ученик има възможността да представи и защити труда си пред своите връстници, родители и учители. Учениците представят процеса по изготвяне на плана за личностно развитие и рефлектират върху най-важните аспекти от изпълнението му. Основната информация е представена под формата на портфолио от артефакти, обобщено в плакат и/или мултимедийна презентация.

В. Изложение на университети по света и у нас. В началото на годината всеки ученик си поставя като цел в плана за личностно развитие да проучи конкретен университет и да премине през процедурата по кандидатстване. Всеки ученик с помощта на своя учител/ментор съставя план за личностно развитие, чиито цели биват развивани чрез конкретния предмет и проекта за университетско изложение.

В края на годината учениците организират университетско изложение, на което всеки организира щанд, представящ съответен университет; подготвя образователни материали и помага на заинтересованите ученици с лични консултации по процеса на кандидатстване за университет; представя собствения си опит в съставянето и изпълнението на план за личностно развитие.

Г. Ученическо кариерно изложение. В началото на годината всеки ученик си поставя като цел в плана за личностно развитие да проучи конкретна професионална сфера/професия и да премине през процедурата по кандидатстване за работа. Всеки ученик с помощта на своя учител/ментор съставя план за личностно развитие, чиито цели биват развивани чрез конкретния предмет и проекта за кариерно изложение.

В края на годината учениците организират кариерно изложение, на което всеки отговаря за щанд, представящ съответна професия; подготвя образователни материали и помага на заинтересованите ученици с лични консултации по процеса на кандидатстване за работа; представя собствения си опит в съставянето и изпълнението на план за личностно развитие.

Д. Добрата кауза – изложение на доброволчески и общностни инициативи. В началото на годината учениците се разпределят в отбори, като всеки член на екипа си поставя за индивидуална цел в плана за личностно развитие да организира доброволческа инициатива/проект/клуб. Екипите идентифицират важна за тях кауза/проблем в общността и я обвързват с конкретни предметни области; екипът решава

как да направи разлика/промяна; поставя си краткосрочни групови и лични цели за развитие, които да бъдат постигнати чрез конкретния проект; изброяват, разпределят и приоритизират задачи; създават план с ясни и измерими критерии за успех; постоянно анализират своя напредък и рефлектират върху изпълнението на плана; регулярно дават и получават обратна връзка.

В края на годината отборите презентират своите проекти и резултатите от тях на специално изложение; подготвят образователни материали относно темата на проекта и помагат на заинтересовани ученици с лични консултации по процеса на създаване на доброволчески проект.

ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОЕКТА

Чрез изпълнението на този проект учениците ще се научат да:

- рефлектират върху силните и слабите си страни и възможностите и заплахите пред тях;
- си поставят амбициозни, постижими и измерими академични, професионални и лични цели и да оценяват обективно своя напредък;
- презентират своите качества, умения и знания уверено и със самочувствие;
- бъдат по-ефективни, независими и уверени в работата/обучението си;
- дават и интегрират обратна връзка;
- търсят, използват и създават възможности за развитие;
- развият нагласа за учене и развитие през целия живот;

Времетраене: 36 седмици.

Инструмент за оценка на проекта: Да бъде използвана критериалната матрица за уменията.

ПРИМЕРНА БЛАНКА ЗА ПЛАН ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ:

План за личностно развитие	
на:	
Дата: _____	
Клас: _____	
Предмет: _____	

Първи етап: Самоанализ	
Какво е моето настоящо състояние в конкретна сфера от живота (училище; семейство; работа)?	
Силни страни	В какво съм наистина добър? 1. 2. 3.
Слаби страни	Върху какво трябва усилено да работя? 1. 2. 3.
Обратна връзка	Какви коментари/обратни връзки (положителни и отрицателни), получавам често от другите? 1. 2. 3.
Възможности	Какви фактори могат да ми помогнат в конкретната сфера? 1. 2. 3.
Заплахи	Какви фактори могат да ми попречат в конкретната сфера? 1. 2. 3.
Приоритетни области	Какви приоритетни области за развитие в тази сфера мога да идентифицирам на базата на по-горния анализ? 1. 2. 3.

Втори етап: Изготвяне на визия за личностно развитие	
• Какво състояние желая да постигна? • Каква е моята цялостна визия за развитие?	
Каква е голямата ми цел?	Моята голяма цел е
Защо искам да постигна тази цел?	Важно е да я постигна, защото:
Какво искам да подобря/ да постигна, за да изпълня голямата си цел?	Желано състояние (Например: какви умения, знания, нагласи искам да развия/ придобия?) 1. 2. 3.
Как тези приоритетни области ще ми помогнат да постигна голямата си цел?	

Трети етап: Проучване	
От какви ресурси имам нужда, за да постигна визията си/голямата си цел?	
Какво трябва да подобря/науча/ преживея, за да постигна желаната визия/цел?	1. 2. 3.
Имам нужда от предварителна информация относно:	1. 2. 3.
Мога да потърся информация на следните места:	1. 2. 3.
Мога да потърся информация от следните хора:	1. 2. 3.
Имам следните ресурси на свое разположение:	1. 2. 3.

Четвърти етап: Планиране	
• Какви средносрочни цели (обвързани с приоритетните области от плана ми) е необходимо да си поставя, за да постигна голямата си дългосрочна цел? • Какви краткосрочни цели мога да си поставя по конкретния предмет, които да ми помогнат за постигане на средносрочните ми цели?	
Средносрочни цели	Краткосрочни цели
Възможности	
Мога да използвам следните възможности за развитие:	
Мога да създам следните проекти/ инициативи:	
Мога да ползвам следните ресурси:	
Бележки	

Пети етап: Рефлексия и обратна връзка				
• Кога и как рефлектирам върху напредъка по постигане на целите? • Кога и как давам и/или интегрирам обратна връзка?				
Рефлексия:				
Как?	Кога?	С кого?	Статус	Бележки
Обратна връзка:				
Каква?	Кога?	Приемам/давам?	Статус	Бележки

УМЕНИЕ ЗА УЧЕНЕ

Йордан Демиров (учител по програма Заедно в час, Випуск 2014-2016)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО ЗА УЧЕНЕ И ЗАЩО Е ВАЖНО

Обикновено в тази категория включваме основните инструменти, които са необходими за учене в училище или университет (study skills), като например способността на ученика да води записки, да управлява времето си или да се концентрира върху дадена задача. Същинските умения за учене обаче включват не само прилагането на тези инструменти, но и осъзнатост на процеса на учене. С други думи, уменията за учене са насочени към развиване на мислене от по-висш порядък, което позволява да наблюдаваме и оценяваме процесите, чрез които учим (метапознание или learning to learn).

Съвременните рамки за образование определят уменията за учене (learning to learn) като една от ключовите компетенции, необходими за успех през 21. век (Binkley, 2011). Тази компетенция е определена като осъзнатост, наблюдение и управление на мисловните процеси и процеса на учене (Emily R. Lai, 2012). Според рамката на PISA пък способността за рефлексивно и метапознавателните умения са не просто една от компетенциите, а основата, която позволява и стимулира развитието на всички останали ключови умения (DeSeCo). Следвайки тези дефиниции, под „умения за учене“ ще разбираме:

- A. Инструментите, необходими за ефективно управление на процеса на учене, и
- B. Способността да се размишлява критично върху прилагането на тези инструменти, върху целта и процеса на решаване на задача.

Уменията за учене са важни по няколко причини. Първо, развитите умения за учене подобряват представянето на учениците по всеки един предмет и помагат за създаването на позитивна учебна среда. Второ, те осигуряват на учениците инструменти за учене през целия живот, които подпомагат за успешното полагане на всякакъв вид изпити и тестове (Hazagi). Трето, тези умения са емпирично различни от общата интелигентност и дори могат да компенсират дефицит в общата грамотност и/или предварителни познания по дадена тема при решаване на проблеми (Emily R. Lai, 2012).

ЕЛЕМЕНТИ/ПОДУМЕНЯ

Можем да разделим уменията за учене на 12 ключови елемента.¹ Елементи 1-8 са от група А (инструменти, необходими в учебния процес), а елементи 8-11 са от група В (критично размишляване върху процеса на учене). Това разделение е условно, тъй като елементът на осъзнатост е ключов при всеки един от тези елементи.

¹ Разделението е базирано на класификацията, дадена в М. Binkley et al., „Defining Twenty-First Century Skills“, с. 43.

Инструменти, необходими за учебния процес

1. Стиллове на учене – ученикът идентифицира и обяснява предпочитаните от него методи за учене.

Това умение се базира на 8-те начина, по които можем да възприемаме информация – визуален (пространствен), слухов (музикален), езиков (лингвистичен), физически (кинестетичен), логически (математически), социален (междучелностен), индивидуален (вътреличностен) и природен (екологичен). Стилът на учене е строго индивидуален и най-ефективният начин за възприемане на информация (и съответно за преподаване) е различен за всеки ученик. Ако ученикът знае какъв е неговият предпочитан стил на учене, той може да направи целия процес по-ефективен и мотивиращ. Има два начина ученикът да развива това умение. Първо, учи предимно чрез своя предпочитан стил на учене – така ученето става по-бързо и по-лесно. Второ, знае кой е неговият предпочитан стил, но целенасочено учи и чрез други стиллове – така ученикът развива уменията си за учене в дългосрочен план. При развиване и оценяване на това умение следва да се вземат предвид и двете възможности.

2. Водене на записки и организиране на информация – ученикът организира познания и информация.

За да могат учениците да извлекат максимална полза от уроците в училище, те трябва да могат да записват информация и да организират записките си по начин, който да им бъде полезен при учене/преговор. Някои ученици не си водят записки в училище не защото не внимават, а защото нямат необходимите умения да го направят. Именно затова фокусът върху това умение трябва да е още в началото на учебната година. А за да видят учениците смисъла от воденето на записки, трябва да могат да ги използват – по време на упражнение или на тест.

3. Четене и намиране на информация – ученикът намира подходящи източници на информация и оценява надеждността, качеството и стойността на получената информация.

Това подумение е тясно свързано с четивната грамотност на учениците и стратегиите за развиване на четивна грамотност могат да бъдат прилагани и тук. Този елемент обаче е с по-тесен фокус – тук става въпрос за способността на ученика да разбере условието на зададената задача (в клас или за домашна работа), както и да намери подходящите източници на информация (печатни или онлайн), за да я изпълни успешно. Същевременно това подумение включва и оценяване на надеждността, качеството и стойността на получената информация. Тази оценка е възможна само когато ученикът участва осъзнато в процеса на търсене на информация. Развиването на уменията изисква последователна работа с източници на информация извън класната стая. Две неща, които са полезни за учениците и улесняват тяхната работа, са сътрудничество с училищната библиотека и наличие на ясни критерии за надеждност и качество на източник на информация.

4. Концентрация – ученикът се концентрира върху задача за кратки или дълги периоди от време.

Способността за концентриране не е физическа даденост, а е умение, което може да бъде развивано ефективно у учениците. Всеки един ученик (и особено тези, които страдат от дефицит на внимание) има нужда да развива това умение най-малко защото всички стандартни изпити от НВО в 4. клас до кандидатстудентските изпити изискват учениците да работят концентрирано за определен период от време.

5. Запаметяване и припомняне на информация (Управление на процеса на учене 1) – ученикът управлява информацията ефективно.

Процесът на запаметяване на информация не е наизустяване и рецитиране на факти или данни, а е резултат от ефективно управляване на получената информация. Процесът на учене включва, от една страна, отсяване на важното от маловажното, а от друга – запаметяване на важното. Това умение е необходимо дори днес, когато повечето информация може да бъде намерена или проверена онлайн. От един добър служител например не се очаква да помни наизуст правилника за работа, но се очаква да спазва правилата по време на работа, което е невъзможно, ако той не ги е запомнил. Именно затова у учениците трябва да се развива способността да запомнят най-важната информация, за да могат след това, въз основа на нея, да правят смислени съждения.

6. Управление на времето (Управление на процеса на учене 2) – ученикът целенасочено отделя време за учене.

Ефективното управление на времето е ключово умение само по себе си. Тук се фокусираме върху уменията на ученика да отделя целенасочено време за учене. Това умение може да бъде приложено във всяка една сфера от живота на ученика и е полезно дълго след завършване на училище.

7. Мотивация за учене (Управление на процеса на учене 3) – ученикът проявява постоянство.

Мотивацията на учениците е тема, която не може да бъде разгледана в един абзац и затова тук ще се фокусираме само върху един неин аспект – доколко ученикът е мотивиран да изпълнява зададените му задачи. Крайната цел е не просто той да напише дадена домашна работа, а да е постоянен в усилията си, т.е. мотивацията му за учене да е дългосрочна. Основно предизвикателство при този елемент е оценяването, тъй като се налага да използваме краткосрочни средства, за да измерим дългосрочен ефект. За да може да бъде измерен дългосрочният ефект на мотивацията, оценяването трябва да е редовно и резултатите от него да се сравняват периодично – в противен случай е лесно да се изгуби представа откъде е тръгнал ученикът и какво е постигнал в дългосрочен план. Развиването на мотивация у учениците е постоянен процес, който трябва да се адаптира редовно според нуждите на общността, така че изброените по-долу стратегии са по-скоро отправна точка, отколкото дефинитивен списък.

8. Управление на обучителната среда извън училище (Управление на процеса на учене 4) – ученикът учи автономно и дисциплинирано.

Един от факторите, които влияят силно успеха на учениците, е средата, в която живеят извън училище. Ученикът може да има желание да учи и да работи фокусирано в училище, но да не постига висок успех, защото въкъщи няма обособено място за учене, има брат/сестра, който го разсейва, или родители, които не смятат ученето за важно и му дават други задачи. Каквито и да са тези странични фактори, ученикът може да се научи да ги управлява. Крайната цел е ученикът да може да учи автономно и дисциплинирано независимо от средата, в която се намира. Трудно е да се оцени реалната ситуация, в която се намира ученикът, но това, което може да бъде оценено, е неговата представа за тази ситуация и чувството за контрол над нея.

Критично размишляване върху процеса на учене

9. Рефлектиране върху целта и процеса на решаване на задача – ученикът размишлява критично върху целта и процеса на решаване на задача.

Целта на рефлектирането, както вече бе споменато, е да се постигне осъзнатост на учебния процес. Чрез критично размишляване върху целта и процеса на решаване на дадена задача ученикът може сам да достигне до смисъла на учебния процес. Ролята на учителя е да му осигури необходимите инструменти – подходящи въпроси за рефлексия и структура или процедура, която да следва. Самото рефлектиране може да се извърши на три етапа – преди задачата, по време на задачата и след задачата (съответно на ниво планиране, наблюдение и оценка). Развиването на това умение носи и силна добавена стойност – колкото по-често учениците рефлектират в час, толкова по-ефективен става процесът и толкова по-дълбоко достига нивото на дискусия.

10. Рефлектиране върху себе си – ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни.

Рефлектирането върху себе си е естественото продължение на рефлектирането върху целта и процеса на решаване на задача. След като оцени какъв е смисълът от задачата и какво е необходимо за ефективното ѝ изпълнение, ученикът трябва да приложи собствените си умения към нея. Следователно е необходимо ученикът да познава и разбира силните и слабите си страни. Осъзнатостта на този процес носи две допълнителни ползи. Първо, помага на ученика да се самоусъвършенства, защото чрез рефлектиране уменията се разглеждат не като даденост, а като нещо, което подлежи на развиване. И второ, дава автономност на ученика – тъй като може да разграничи това, което му помага да учи, от онова, което му пречи, ученикът вече може да управлява процеса. И тук, както и при рефлектирането върху целта и процеса на решаване на задачата, колкото по-често учениците рефлектират, толкова по-ефективен и по-задълбочен става процесът.

11. Рефлектиране върху познанието – ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи.

Това е последният етап в рефлектирането. За да може да рефлектира върху познанието, ученикът трябва да оценява смисъла на ученето и да знае кои са неговите силни и слаби страни. Чрез това подумение ученикът разграничава и определя това, което знае и може, от онова, с което се затруднява. Целта на този елемент е не само да се направи разграничението, но и да се анализират причините за затрудненията, както и да се потърсят стратегии за елиминиране на тези причини.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ЗА УЧЕНЕ

Елемент	Цели	Стратегии
I. Инструменти, необходими в учебния процес		
1. Стилоре на учене	1.1. Ученикът идентифицира и обяснява предпочитаните от него методи за учене.	1.1.1. Тест в началото на годината/срока, който определя стила на учене на учениците; 1.1.2. Въпроси за определяне на стила на учене като част от задача за часа/изходния билет; 1.1.3. Планиране на уроци, които включват всички видове стилоре (в рамките на няколко седмици); 1.1.4. Планиране на задачи за учениците, които включват различни стилоре; 1.1.5. Проекти, които дават възможност на учениците да приложат различни стилоре: музикални/театрални проекти; изготвяне на илюстрации/комикси/карти; 1.1.6. Проект, в който ученикът трябва да избере един определен стил и да обоснове своя избор.
2. Водене на записки и организиране на информация	2.1. Ученикът организира познания и информация. ²	2.1.1. Подчертаване на ключовите места в текст; 2.1.2. Разделяне на текст на абзаци; 2.1.3. Идентифициране на ключови думи в текст; 2.1.4. Записване на информация от страни на текст; 2.1.5. Упражнения за обобщаване на информация – по-дълъг текст да бъде съкратен до 5 изречения, после до 4, 3, 2 и накрая до 1 изречение; 2.1.5. Работен лист с ключови въпроси към текст или към урок; 2.1.6. План на урока – по-подробен в началото на годината и постепенно преминаване към по-кратък план, към който учениците трябва да си водят записки; 2.1.7. Използване на различни цветове в плана на урока; 2.1.8. Използване на различни цветове при водене на записки; 2.1.9. Флашкарти с ключова информация; 2.1.10. Използване на карти/графики, където учениците трябва да попълнят ключова информация от даден текст; 2.1.11. Използване на линия на времето при преподаване на глаголни времена.

² Вж. главата Дигитална грамотност.

3. Четене и намиране на информация	3.1. Ученикът търси и намира подходящите източници на информация и оценява надеждността, качеството и стойността на получената информация.	3.1.1. Задачи за откриване на ключови моменти в текст; 3.1.2. Градация – започване с по-лесни задачи, които изискват намиране на конкретна информация, и преминаване към по-трудни, в които учениците постепенно трябва да търсят по-сложна информация; 3.1.3. Обратна връзка от учениците относно източниците на информация, които ползват при проекти, домашни и др. 3.1.4. Сравнителен анализ на различни източници като задача в час; 3.1.5. Изискване за използване на различни източници – библиотека, интернет, интервюта; 3.1.6. Стратегия за използване на различни източници, вкл. плюсове и минуси за всеки вид източник; 3.1.7. План със стъпки, който учениците трябва да следват; 3.1.8. Задачи за изпълнение в училищната библиотека.
4. Концентрация	4.1. Ученикът се концентрира върху задача за кратки или дълги периоди от време.	4.1.1. Проверка на разбирането – проверява нивото на концентрация във всеки един момент; 4.1.2. Задачи за слушане – изискват повишена концентрация, тъй като необходимата информация е синтезирана в ограничено време; 4.1.3. Ролеви игри – особено когато е необходимо ученикът да се концентрира за по-дълъг период от време или върху задача с по-голям обем информация; 4.1.4. Редовна смяна на видовете дейности – държи учениците концентрирани, тъй като изискванията към тях се променят бързо; 4.1.5. Повтаряне на една задача с увеличаваща се сложност и продължителност – за подобряване на продължителността на концентрацията; 4.1.6. Определяне и ограничаване на външни дразнителни. Първо може да бъде направено от учителя, а след това да се даде като задача са учениците да се самодиагностицират; 4.1.7. Времеви ограничения за задачи с награди – за по-интензивни задачи с по-кратки срокове за изпълнение; 4.1.8. Индивидуален план, който ученикът трябва да следва.

5. Запаметяване и припомняне на информация	5.1. Ученикът управлява информация ефективно.	5.1.1. Придаване на контекст на дати/имена/събития – както учителят може да направи това в урока, така и учениците могат да направят това като самостоятелна задача; 5.1.2. Използване на различни цветове за подчертаване на различни видове информация; 5.1.3. Визуализиране на информация и използване на картинки; 5.1.4. Предаване на информация под формата на песни/ стихотворения; 5.1.5. Придаване на емоционална важност на информацията (свързване на информацията с някаква важна част от живота на ученика); 5.1.6. Повтаряне (групово/индивидуално) – особено при изучаване на нови думи на чужд език; 5.1.7. Използване на стратегиите за стилове на учене и за организиране на информация; 5.1.8. Връстници обучават връстници – децата – учители, ще запомнят по-голяма част от материала, а децата – ученици, ще възприемат по-лесно това, което им е предадено от връстници; 5.1.9. Обобщение на наученото – вж. 5-стъпков модел на урок (стъпка 5); 5.1.10. Мисловни карти.
6. Управление на времето	6.1. Ученикът целенасочено отделя време за учене.	6.1.1. Задачи за изпълнение със зададена времева рамка. Освен задачи в час, това може да са и задачи за домашна работа с времева рамка от 1 ден до няколко седмици; 6.1.2. Изготвяне на списък със задачи; 6.1.3. Приоритизиране на задачите от изготвения списък; 6.1.4. Създаване на седмичен график или календар на базата на т. 2 и 3; 6.1.5. Използване на матрицата на Айзенхауер (важни и спешни, важни/неспешни, спешни/неважни, неспешни/неважни задачи); 6.1.6. Разработване на план за седмицата/месеца/срока – на базата на графика със задачи; 6.1.7. Поставяне на конкретни цели за конкретно време; 6.1.8. Използване на пясъчен часовник за визуализация на времето – ученикът трябва да работи по дадена задача, докато изтече пясъкът.

7. Мотивация за учене	7.1. Ученикът проявява постоянство.	7.1.1. Изградена система от правила и последствия във и извън класната стая; 7.1.2. Последователност при прилагане на правилата и последствията; 7.1.3. Припомняне на успехите – от учителя или от самите ученици; 7.1.4. Обвързване на учебния материал с възможности за професионално развитие; 7.1.5. Рефлексия с учениците.
8. Управление на обучителната среда извън училище	8.1. Ученикът учи автономно и дисциплинирано.	8.1.1. Задаване на домашна работа, обвързана с тази среда; 8.1.2. Задаване на дългосрочни проекти, за да се ограничи краткосрочното влияние на средата; 8.1.3. Определяне на място за учене; 8.1.4. Определяне на време за учене (вж. управление на времето); 8.1.5. Работа с родител – списък с въпроси, които родителят може да задава всеки ден на ученика, за да провери работата му.
II. Критично размишляване върху процеса на учене		
9. Рефлектиране върху целта и процеса на решаване на задача	9.1. Ученикът размишлява критично върху целта и процеса на решаване на задачата.	9.1.1. Рефлексия в процеса на учене; 9.1.2. Обособено време за рефлексия в час – веднъж седмично/месечно; 9.1.3. Въпроси за рефлексия към зададена домашна работа; 9.1.4. Рефлексия като ролева игра с водещ, модератор и др.
10. Рефлектиране върху себе си	10.1. Ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни.	10.1.1. Могат да се приложат всички стратегии от „Рефлектиране върху предмета на учене“; 10.1.2. Изграждане на личностен профил; 10.1.3. Писане на автобиография с въпроси за рефлексия към нея; 10.1.4. План за личностно развитие със стъпки; 10.1.5. Диференцирана рефлексия върху силните и слабите страни на учениците.
11. Рефлектиране върху познанието	11.1. Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи.	11.1.1. Могат да се приложат всички стратегии от „Рефлектиране върху предмета на учене“ и „Рефлектиране върху себе си“; 11.1.2. Сравнение между целите на два урока или между целите на две задачи – какво е нужно да се знае за първата и какво – за втората? 11.1.3. Обрато планиране – поставяне на цел и разработване на стратегия за постигането ѝ; 11.1.4. Изработване на наръчник за подготовка за финалното оценяване и следене на наученото по него.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ

Това примерно годишно разпределение е структурирано в два спираловидно надграждащи се цикъла. През първия срок е предвидено учениците да преминат през процеса на опознаване на своя стил на учене, силните и слабите си страни и заедно като клас да работят върху един от инструментите на учебния процес. През втория срок е предвидено учениците отново да минат през процеса на самооценка, но вече много по-задълбочено и самостоятелно и всеки сам да определи за себе си кой от инструментите на учебния процес е най-важно да развива.

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	10.1.	Ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни;
	1.1.	Ученикът идентифицира и обяснява предпочитаните от него методи за учене;
	7.1	Ученикът проявява постоянство;
	Междинна оценка на напредъка	
5 – 8	10.1.	Ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни;
	8.1.	Ученикът учи автономно и дисциплинирано;
	7.1	Ученикът проявява постоянство;
	Междинна оценка на напредъка	
9 – 12	10.1.	Ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1. до 6.1. според преобладаващата нужда за класа;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		
13 – 16	10.1.	Ученикът идентифицира и обяснява своите силни и слаби страни;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1 до 6.1 според преобладаващата нужда за класа;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		
17 – 20	11.1.	Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1. до 6.1., която ученикът идентифицира като приоритетна за себе си в плана си за личностно развитие;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		

21 – 24	11.1.	Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1. до 6.1., която ученикът идентифицира като приоритетна за себе си в плана си за личностно развитие;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		
25 – 28	11.1.	Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1 до 6.1, която ученикът идентифицира като приоритетна за себе си в плана си за личностно развитие;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		
25 – 28	11.1.	Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1. до 6.1., която ученикът идентифицира като приоритетна за себе си в плана си за личностно развитие;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство;
Междинна оценка на напредъка		
33 – 36	11.1.	Ученикът разграничава и определя това, което трябва да научи;
	9.1.	Ученикът размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача;
	Една от целите от 2.1 до 6.1, която ученикът идентифицира като приоритетна за себе си в плана си за личностно развитие;	
	7.1.	Ученикът проявява постоянство.
Финално оценяване		

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА

Умение	Предназначаещ (0 т.)	Начинаещ (1 т.)	Напреднал (2 т.)	Експерт (3 т.)
Подхождане към проблема	Ученикът не познава своя предпочитан стил на учене и не прилага стратегии за учене.	Ученикът познава своя предпочитан стил на учене, без да прилага стратегии за учене.	Ученикът познава своя предпочитан стил на учене и прилага стратегии за учене, които невинаги са свързани с него.	Ученикът познава своя предпочитан стил на учене и го използва, за да прилага стратегии за учене.
Ученикът познава и разбира предпочитаните от него методи за учене.	Ученикът не може да идентифицира ключова информация, нито да я запише.	Ученикът записва информация, част от която е полезна.	Ученикът идентифицира най-важната информация и записва част от нея.	Ученикът идентифицира ключова информация и я записва по подходящ начин.
Ученикът организира познания и информация.	Ученикът не може да намери подходящи източници на информация по зададената задача.	Ученикът намира подходящи източници на информация, но не може да оцени надеждността им.	Ученикът намира подходящи източници на информация (по предварително зададени критерии), но някои от тях не са надеждни или качествени.	Ученикът намира надеждни и качествени източници на информация (по предварително зададени критерии) и обосновава избора си.
Ученикът може да намери подходящите източници на информация и оценява надеждността, качеството и стойността на получената информация.	Ученикът не може да работи фокусирано върху задача.	Ученикът може да работи фокусирано върху задача с прекъсвания, които са общо 10%-30% от времето за изпълнение на задачата.	Ученикът може да работи фокусирано върху задача с прекъсвания, които са общо не повече от 10% от времето за изпълнение на задачата.	Ученикът може да работи фокусирано върху задача – за предварително зададен период от време, без да прекъсва работа и без да се занимава със странични дейности.
Ученикът управлява информация ефективно.	Ученикът не може да приложи нужната информация.	Ученикът прилага ключова информация, без да прави изводи.	Ученикът използва ключова информация и прави изводи, някои от които са базирани на тази информация.	Ученикът използва ключова информация и прави изводи на базата на тази информация.
Ученикът целенасочено отделя време за учене.	Ученикът не може да се придържа към графика си.	Ученикът създава график и се придържа към него в поне 70% от случаите.	Ученикът създава график и се придържа към него, но не може да го адаптира при нужда.	Ученикът създава график, придържа се към него и го адаптира, когато е необходимо.

Ученикът е постоянен.	Ученикът полага усилие да направи дадената задача по възможно най-добрия начин в по-малко от 60% от случаите.	Ученикът полага усилие да направи дадената задача по възможно най-добрия начин в поне 60% от случаите.	Ученикът полага усилие да направи дадената задача по възможно най-добрия начин в поне 80% от случаите.	Ученикът полага усилие да направи дадената задача по възможно най-добрия начин в поне 90% от случаите.
Ученикът учи автономно и дисциплинирано.	Ученикът не може да идентифицира страничните фактори, които влияят на успеха му.	Ученикът идентифицира странични фактори, които влияят на успеха му в училище, без да прилага стратегии за управление.	Ученикът идентифицира странични фактори, които влияят на успеха му в училище, и посочва стратегии за управление, които невинаги прилага.	Ученикът идентифицира странични фактори, които влияят на успеха му в училище, и прилага стратегии, за да ги управлява ефективно.
Ученикът може да размишлява (рефлектира) критично върху целта и процеса на решаване на задача.	Ученикът не може да посочи ползи от зададената задача.	Ученикът идентифицира целта на задачата и посочва ползи от нея.	Ученикът идентифицира целта на задачата и оценява смисълът (умения, които развива, допълнителни ползи и др.).	Ученикът идентифицира целта на задачата, оценява смисълът (умения, които развива, допълнителни ползи и др.) и прилага наученото/осъзнатото в други ситуации.
Ученикът познава и разбира силните и слабите си страни.	Ученикът не може да обоснове това, което възприема за свои силни и слаби страни.	Ученикът посочва силните и слабите си страни и обосновава избора си.	Ученикът посочва силните и слабите си страни и анализира причините за тях.	Ученикът посочва силните и слабите си страни, анализира ги и посочва следващи стъпки (за подобрене на слабите страни и за прилагане на силните).
Ученикът разграничава и определя това, което не знае.	Ученикът не може да разграничи това, което знае, от онова, което не знае, или да обоснове това разграничение.	Ученикът посочва това, което не знае, и обосновава избора си.	Ученикът посочва това, което не знае, и анализира причините за незнанието.	Ученикът посочва това, което не знае, анализира причините за незнанието и посочва стратегии за елиминиране на тези причини.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ

9.1.1. РЕФЛЕКСИЯ В ПРОЦЕСА НА УЧЕНЕ

Какво представлява рефлексията и защо е важно?

Накратко, това означава да наблюдаваме себе си, докато извършваме учебна дейност. Важно е, защото изисква сложни умствени процеси, но и защото по този начин учениците могат да се дистанцират от социален натиск, да има различни гледни точки, да вземат независими решения и да поемат отговорност за своите действия.

Повечето учебници не представят материали, които стимулират подобно мислене, т.е. трябва съзнателно да работим за това. Рефлексията включва и ученици, и учители. По този начин можете да научите от вашите ученици важни неща за начина, по който преподавате.

Процесът на рефлексия е приложим във всяка една ситуация в класната стая и изисква минимални промени в урочния план.

Как да развивам такива умения?

За да отговорим на този въпрос, трябва да преценим кога се случва рефлексията. Рефлексията се случва преди, по време и след учене. Трите стъпки съответно са планиране, наблюдение и оценяване.

- Планиране – отнася се до избора на подходящи стратегии и ресурси, които влияят върху изпълнението на задачата, като прогнозиране, последователност и разпределение на времето преди началото на дадена задача.
- Наблюдение – показва „разбиране в реално време“ на задачата, която се изпълнява. Тази способност се развива много бавно, но умението може да бъде подобро чрез практика и обучение.
- Оценка – отнася се до вземане на обосновани решения относно ефективността на собственото учене, като например равностойност и оценяване на собствените цели и резултати.

Как може да изглежда такава задача?

Задача: Писане в екип³

В групи от по 3-ма отговорете писмено на следния въпрос: _____

(тук може да бъде зададен всякакъв въпрос за разискване, свързан с целта на урока)

³ Тази задача е приложима за всеки предмет и за всяка възрастова група. Достатъчно е да се постави подходящ въпрос за разискване.

Въпроси за рефлексия

Планиране (преди изпълнението на задачата)	Наблюдение (по време на изпълнението на задачата)	Самооценка (след изпълнението на задачата)
Колко и какви идеи имам за начало?	Как се справяме до момента?	Какво научих от тази задача?
С коя идея да започна?	Имаме ли достатъчно време?	Хареса ли ми работата в екип? Защо?
Как да работя заедно с партньорите си?	Срещаме ли затруднения?	Хареса ли ми самият проект? Защо?
Как можем да пишем „екипно“?	Има ли нужда да променим първоначалния план?	Какво бих променил?
	Как можем да разрешим проблема?	Какъв съвет бих дал на следващата група, която ще изпълнява подобна задача?
	Как можем да получим подкрепа?	Други идеи/въпроси?

10.1.5. ДИФЕРЕНЦИРАНА РЕФЛЕКСИЯ ВЪРХУ СИЛНИТЕ И СЛАБИТЕ СТРАНИ НА УЧЕНИЦИТЕ

Умението за рефлексия, като всяко друго умение, се усвоява постепенно. Възможно е учениците ни да бъдат на различен етап от усвояването на умението. Тази стратегия ни позволява да диференцираме, когато провеждаме някакъв тип рефлексия, за да бъде тя полезна за всичките ни ученици.

Учителят може да зададе няколко въпроса, които са на различни нива, а учениците да отговорят само на някои от тях – според собственото си ниво. Примерни въпроси с диференциация по нивата на Блум:

Примерни въпроси за самооценка (по нивата на Блум)

1. Какво научих от тази задача? Посочете 2 неща.
2. Кое от тези две неща е по-важно за мен? Защо?
3. Какво знание/умение, което имам, ми беше полезно днес? Как го използвах?
4. Бях ли успешен? Защо?
5. Кои действия и кои умения водят до успех при изпълнението на тази задача? Защо?
6. Как изпълнението на тази задача е полезно за моето развитие?

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Тук представяме вариант на проект, базиран на примерното годишно разпределение. За да има смисъл от такъв проект, той трябва да е продължителен – поне един срок или една учебна година. Точно това предизвиква и развива постоянството на учениците. Затова е много важно да представим проекта като нещо голямо, значимо и вълнуващо, като изследователски проект, в който ще научим много за себе си. Важно е да имаме видим продукт на малки отрязъци от време, който позволява на учениците да виждат напредък и да осмислят до какво води.

В този случай, проектът е за един учебен срок. За втория срок, учениците трябва да преминат през подобен цикъл, но вече много по-самостоятелно и с фокус върху голяма лична учебна цел, която си поставят за годината. Представили сме примерен Дневник на уменията за учене, който може да се използва за тази цел, в края на главата.

ПРОЕКТ

Развий своите суперсили

Етап 1: Какъв е моят стил?

Цели

- 1.1. Ученикът идентифицира и обяснява предпочитаните от него методи на учене;
- 7.1. Ученикът проявява постоянство.

Описание

В този етап е важно да осигурим възможност на учениците да се запознаят с различните стилове на учене и да оценят себе си, т.е. да изследват собствените си реакции, имайки предвид различните стилове на учене. За да могат те да рефлектират и да вникнат задълбочено в начина си на учене, е важно ние, учителите, да им осигурим възможности по различен начин да се самооценят – чрез тестове, наблюдение, наблюдение от съученик, таен приятел и т.н.

Очакван резултат

Учениците да обяснят стила си на учене. За целта могат да изработят краен продукт според техния стил на учене. Той може да включва:

- информация за тяхното съотношение на стиловете на учене;
- примери от техните собствени наблюдения, подкрепящи това съотношение;
- как това изглежда в часа по „...“ (предмета, който преподаваме);
- изводи какво им помага да учат най-добре спрямо стила им на учене (уча най-добре, когато... срещам трудности, когато...).

Например, визуалите да направят постер, аудиалите – да го разкажат през приказка, кинеститиците – макет, модел и т.н.

Времетраене: Поне две седмици

Необходими ресурси

- Тестове за стил на учене;
- Научнопопулярни статии за стилове на учене.

Етап 2: Кои са моите суперсили и моите пробойни?

Цели

- 7.1. Ученикът проявява постоянство;
- 9.1. Ученикът размишлява критично върху целта и процеса на решаване на задача;
- 10.1. Ученикът идентифицира своите силни и слаби страни.

Описание

В този етап се фокусираме върху това да помогнем на учениците да открият своите силни и слаби страни по отношение на ученето. За целта:

1. Първо трябва да обсъдим с учениците какви могат да бъдат тези силни и слаби страни. Това може да стане чрез мозъчна атака за всякакви наши характеристики, които ни помагат в процеса на учене, и такива, които ни пречат. След това може да ги групираме в категории и да допълним с характеристики, които ние, учителите, наблюдаваме. Когато имаме всичко това, учениците изработват постер, който да им служи като пътна карта в рамките на този етап.
2. Отделяме по 5 мин в последния час от седмицата да рефлектираме кои от суперсилите са проявили и с какви задачи по предмета са им помогнали да се справят успешно, както и какви пробойни са допуснали и какво са им попречили да изпълнят. Най-удобно е този тип рефлексии да се правят в опростен схематичен вид, за да не отнемат време и да помогнат на учениците в края на етапа да анализират данните за собственото си учене. Когато правим контролно върху раздела, е полезно да отделим време да анализираме резултатите заедно с учениците, да групираме задачите по типове и да им дадем възможност по групи да обсъдят за кои типове задачи какви суперсили са им помогнали и кои са пробойните, които най-много пречат. След това всеки ученик разглежда собственото си контролно и описва проявените от него суперсили и пробойни.

Може да използваме следната примерна таблица за всеки ученик:

Седмица	Кои от суперсилите проявих?	За какъв тип задачи ми помогнаха?	Кои от пробойните допуснах?	За какъв тип задачи ми попречиха?
1				
2				
...				

В края на този етап учениците трябва да обобщят данните от всички рефлексии, които са направили (в края на седмицата и анализа на контролното), и да определят кои са техните суперсили и пробойни. За тази цел изчисляват кои са най-често проявените от тях силни страни (суперсили) и слаби страни (пробойни) и посочват топ 3 от тях. Като краен продукт учениците изработват свой профил, в който посочват трите си най-често срещани суперсили, трите си най-често срещани пробойни и стила си на учене, открит в предния период. Към профила прилагат анализа на данни, с който са достигнали до извода кои са тези силни и слаби страни.

Всеки ученик представя своя профил и правим обобщение кои са суперсилите и пробойните на класа.

Очакван резултат

Учениците правят свой профил (може да се обясни като профил в електронна игра). Профилът включва стила на учене, открит в предния етап, суперсили и пробойни, които е открил по време на тази част от проекта. Към това може да има приложение със събраните данни и анализа, който е извършил.

Времетраене: 6 седмици

Необходими ресурси

- Примерен списък с умения за учене (суперсили) и типични слабости (пробойни);
- Схема/формат за рефлексия.

Етап 3: Заедно превръщаме пробойна в суперсила

Цели

Една от целите от 2.1. до 6.1. (според избрания инструмент);

7.1. Ученикът проявява постоянство.

Описание

След като имаме голямата картина на класа с всички силни и слаби страни, е важно да обсъдим с учениците какви инструменти на учебния процес (вж. картата на уменията) помагат за превръщането на пробойните в суперсили. След това в обща дискусия избираме една пробойна и един от деветте инструмента, върху който целият клас целенасочено да работи. През този етап се фокусираме върху развиването на този инструмент, като за целта можем да използваме всяка от стратегиите, посочени в картата на уменията. Важно е да изберем начин, по който да проследяваме напредъка, като помислим за визуализация както на ниво клас, така и на ниво ученик. Добре е в този период да запазим кратките рефлексии в края на седмицата, в които учениците да се замислят как напредъкът по уменията се отразява на представянето им по предмета.

Очакван резултат

Крайният продукт в този случай ще бъде напредъкът по уменията и анализ как този напредък се е отразил на резултатите по предмета.

Времетраене: 8 седмици

Необходими ресурси: Критериална матрица за напредък по уменията.

ПРИМЕРЕН ДНЕВНИК ЗА УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ

Какво знам за себе си?	
Стил на учене:	
Силни страни, които ми помагат да уча:	Слаби страни, които ми пречат да уча:
Каква голяма цел си поставям за края на учебната година?	
Как ще я постигна?	
Върху какво ще се фокусирам (какъв инструмент ще развивам)?	Защо? (Кои мои слаби страни ще ми помогне да преодоляя?)
Проследяване на напредъка	
Седмица	Какво постигнах?
1	
2	
3	
4	
5	
...	
18	
Какво постигнах за периода?	
Коментар от учител	
Коментар от родител	

ИЗТОЧНИЦИ

Binkley, M. e. (2011). Defining Twenty-First Century Skills. От B. M. Patrick Griffin, Assessment and Teaching of 21st Century Skills. Springer Netherlands.

DeSeCo. (н.д.). The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary.

Извлечено от <http://www.oecd.org>:

<http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/definitionandselectionofcompetenciesdeseco.htm>

Emily R. Lai, M. V. (2012). Assessing 21st Century Skills: Integrating Research Findings (National Council on Measurement in Education). Vancouver, B.C.: Pearson.

Hazari, S. (н.д.). Equipping young learners with learning to learn strategies by developing their meta-cognitive skills through reflection, (MA dissertation, University of Warwick)

КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ

Иван Петров (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

Катя Гогова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2014-2016)

Петя Желева (учител по програма Заедно в час, Випуск 2014-2016)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

Ученик с критическо мислене? Това е все още обект на обсъждане и най-вероятно има различни интерпретации според културния и социален контекст.

Най-общо казано, това е умение да анализираш, синтезираш, оценяваш и прилагаш информация, събрана при наблюдение, опит, размисление с цел решаване на проблеми. Или, ако цитираме определението на Робърт Енис, водещ изследовател в областта на критичната мисъл, „Критичното мислене е смислено, разсъдъчно мислене, чиято цел е да решим на какво да вярваме или как да постъпваме.“ (Hunter, 2009)

Един от изследователите по темата обобщава основните моменти на критическо мислене (Klooster, 2001):

- то е самостоятелно – трябва да можем да формираме собствено мнение въз основа на придобити вече знания;
- информацията е начална (не крайна) точка на критическото мислене;
- започва със задаването на въпроси и е ориентирано към решаването на проблеми;
- търси убедителни аргументи, тъй като е възможно да има повече от едно решение, и трябва да се докаже защо предпочетеното твърдение е логично и практично;
- необходимо е обсъждане и оспорване на идеите, за да се усъвършенства собствената позиция.

Ако трябва да обобщим, ученик с критическо мислене стъпва на информация, задава въпроси с цел решаване на проблема, привежда аргументи и ги обсъжда – и на тази база формира собствено мнение.

Тук възниква въпросът как да преподаваме критическо мислене в училище, без да пренебрегваме преподаването на предметно знание. Все пак усвояването на нови знания е предпоставка при формирането на критическо мислене и едното не изключва другото.

За да улесним преподаването на това умение, предлагаме да се разбие на следните елементи, по които да работим в определени часове:

КАРТА НА УМЕНИЕТО КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ

Елемент	Цели	Стратегии
1. Подходане към проблема	1.1. Разделя проблема/въпроса на елементи.	1.1.1. Раздробяване на въпроса; 1.1.2. Един въпрос, много отговори; 1.1.3. Обсъждане на различни подходи към задачата, без техническо решение (точни науки, хуманитарни);
	1.2. Проследява тенденции, повтарящи се елементи;	1.2.1. Групиране по критерии; 1.2.2. Данни за проблема, от които да се открие тенденция; 1.2.3. Анализ на резултатите от изходни билети; 1.2.4. Извлечи алгоритъм;
	1.3. Поставя хипотеза, тества мнение; експериментира; провежда симулация;	1.3.1. В началото на раздела – всеки ученик дава своя хипотеза за отговор (вж. главата Научна грамотност); 1.3.2. При разглеждане на задача или въпрос всеки ученик дава своя хипотеза преди да почне разискване (вж. главата Научна грамотност); 1.3.3. Експерименти (вж. главата Научна грамотност); 1.3.4. Анкети/интервюта; 1.3.5. Казус – симулация на проблема.
2. Системно мислене	2.1. Обяснява/представя схематично системата (описва устройството, връзката и ролята на всеки от елементите в системата);	2.1.1. Схематизират и обясняват схемата и ролята на всеки от елементите – чертежи/схеми/таблицы/линии на времето/модел/блок схеми с обяснение (писмено, заснето на видео, устно);
	2.2. Прогнозира и аргументира промените в системата при промяна на един или повече от елементите ѝ;	2.2.1. Какво ще стане ако...; 2.2.2. Чертаят нова схема при промяна на началните условия и обясняват разликата;
	2.3. Обяснява системата като елемент от по-голяма система;	2.3.1. Поставяме разглеждания въпрос винаги като част от по-голяма система (история – взаимовръзки с други държави и концепции на времето); 2.3.2. Визуализация – схема, която се надгражда; mindmap; 2.3.3. Zoom in zoom out – поглед навън и поглед навътре;
	2.4. Прогнозира и аргументира как промените в една система влияят на друга.	2.4.1. Може да ползваме всяка от стратегиите от 2.1.1. до 2.3.3., но мислим за системата като елемент на по-голяма система.

3. Правят оценка на аргументи/възможни решения	3.1. Идентифицира различни аргументи и гледни точки;	3.1.1. Извличат гледна точка от зададен текст/видео; 3.1.2. Даваме източни на различни гледни точки по проблема;
	3.2. Оценява качество на аргументи;	3.2.1. Дават си ОВ; 3.2.2. Оценяват по зададени критерии; 3.2.3. Даваме източници за различни гледни точки по проблема;
	3.3. Анализира как външни и вътрешни фактори влияят на различните гледни точки/позиции;	3.3.1. Обясняват посредством контекст (време, място, учение и т.н.); 3.3.2. Поставят събитието/личността в различен контекст;
	3.4. Обобщава различните позиции/начини за решаване на проблема, познати до момента.	3.4.1. Анализатор; 3.4.2. Заключение на урока;
4. Формулиране на решение/заключение	4.1. Взима решение при съществуваща рамка;	4.1.1. Вземане на решение при зададен контекст; 4.1.2. Решаване на казус.
	4.2. Взима решение, като модифицира съществуваща рамка или създава нова; 4.3. Разпознава своята субективна гледна точка при вземането на решение.	
5. Преразглеждане на резултатите	5.1. Оценка на решението; 5.2. Предлага начини за подобрене.	Вж. главата Математическа грамотност.

**ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИТЕ ЦЕЛИ ЗА
РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО КРИТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ**

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	1.1.	Разделя проблема/въпроса на елементи;
	1.2.	Проследява тенденции, повтарящи се елементи;
	Междинно оценяване	
5 – 8	1.1.	Разделя проблема/въпроса на елементи;
	1.3.	Поставя хипотеза/тества мнение; експериментира; провежда симулация;
	Междинно оценяване	
9 – 12	1.1.	Разделя проблема/въпроса на елементи;
	2.1.	Обяснява/представя схематично системата;
	2.2.	Прогнозира и аргументира промените в системата при промяна на един или повече от елементите;
	Междинно оценяване	
13 – 16	2.1.	Обяснява/представя схематично системата;
	2.2.	Прогнозира и аргументира промените в системата при промяна на един или повече от елементите;
	2.3.	Обяснява системата като елемент от по-голяма система;
	2.4.	Прогнозира и аргументира как промените в една система влияят на друга;
	Междинно оценяване	
17 – 20	3.1.	Идентифицира различни аргументи и гледни точки;
	3.2.	Оценява качество на аргументи;
	3.3.	Анализира как външни и вътрешни фактори влияят на различните гледни точки/позиции;
	3.4.	Обобщава различните позиции/начини за решаване на проблема, познати до момента;
	Междинно оценяване	
21 – 24	3.3.	Анализира как външни и вътрешни фактори влияят на различните гледни точки/позиции;
	3.4.	Обобщава различните позиции/начини за решаване на проблема, познати до момента;
	4.1.	Взема решение при съществуваща рамка;
	Междинно оценяване	
25 – 28	3.3.	Анализира как външни и вътрешни фактори влияят на различните гледни точки/позиции;
	3.4.	Обобщава различните позиции/начини за решаване на проблема, познати до момента;
	4.2.	Взема решение, като модифицира съществуваща или създава нова рамка;
	5.1.	Оценка на решението;
	Междинно оценяване	

25 – 28	4.1.	Взема решение при съществуваща рамка;
	4.3.	Разпознава своята субективна гледна точка при вземането на решение;
	5.1.	Оценка на решението;
	5.2.	Предлага начини за подобрене;
Междинно оценяване		
33 – 36		Резервни часове.
	Финално оценяване	

Критерии	1	2	3
Подходжане към проблема	Липсват два елемента	Липсва един елемент	1. Разделил е проблема на основните елементи; 2. Отсял е важната от неважна информация; 3 ^A . Правилно е идентифицирал всички тенденции и/или повтарящи се елементи; 3 ^B . Формулирал е хипотеза и е избрал подход за тестване, който изцяло обхваща първоначално заложената хипотеза.
Системно мислене	Липсват два или повече елемента	Липсва един елемент	1. Схемата и/или обяснението включват всички елементи, ролята и връзката им в системата; 2. Дава реалистична прогноза за изменение в системата при промяна на един или повече от елементите ѝ. Прогнозата обхваща всички елементи в системата; 3. Обяснява каква е ролята на системата в по-голямата система, кои са другите системи, които ѝ влияят и как тя влияе на тях; 4. Дава реалистична прогноза за това как промените в една система влияят на друга. Аргументира прогнозата си.
Оценка на аргументи/ възможни решения	Липсват два или повече елемента	Липсва един елемент	1. Идентифицира основните гледни точки и/или свързаните с тях аргументи; 2. Оценява аргументите по критерии (базираност на факти, свързаност с въпроса); 3. Идентифицира основните външни фактори, които са повлияли на позицията; 4. Обобщава ключовите аргументи на позициите до момента.
Създаване на заключение/ решение	Липсват два елемента	Липсва един от критериите	1. Взема решение при съществуващата рамка и може да аргументира на каква ценност/гледна точка/позиция е дал тежест и защо; 2. Направил е анализ на съществуващите решения и намира иновативно решение; 3. Дава си сметка от какви вярвания, ценности, предишен опит се влияе гледната му точка.
Преразглеждане на заключението/ решението	Липсва конкретика и елемент	Липсва конкретика или елемент	1. Оценява решението по определени критерии (ефективност, ефикасност, колко хора засяга и т.н.); 2. Формулира конкретни идеи за подобрене.

1.1.1. РАЗДРОБЯВАНЕ НА ВЪПРОСА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разделя проблема/въпроса на елементи.	1-12	5 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е отлична възможност за учениците да приложат своята четивна грамотност в контекста на критическото мислене и да се запознаят с умението. По време на час им задайте отворен въпрос, който предполага повече от един верен отговор, за да сте сигурни, че учениците ще имат възможност да открият различни елементи/съставни части на проблема. Оставете ги да запишат елементите на въпроса в рамките на 5-6 минути. Например в час по география разглеждате различни отраслови сектори и задавате въпрос на учениците да предложат какво би се случило с българската икономика, ако в България не съществуваше туризъм. Тук, от една страна, учениците трябва да помислят за приноса на туризма за българската икономика, а от друга – на кои други сектори в България туризма влияе. Разбира се, може да надградите с повече елементи на проблема. В следващите 8-10 минути помолете различни ученици да споделят идентифицираните елементи.

Резултат: Учениците са посочили всички елементи/съставни части на проблема/въпроса.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

В тетрадките си запишете всички възможни елементи на въпроса в рамките на 5 минути. След изтичане на времето ще споделите отговорите си.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима в широк контекст – както от гледна точка на възрастта на учениците, така и от гледна точка на предметната област;
- Стратегията интегрира в себе си умения като четивна грамотност и математическа грамотност;
- Подходяща стратегия за въвеждане на нов материал.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е необходим добре формулиран въпрос (отворен, да провокира изследване, да предполага различни гледни точки);
- може да отнеме повече време, ако въпросът е по-сложен.

1.1.2. ЕДИН ВЪПРОС, МНОГО ОТГОВОРИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Разделя проблема/въпроса на елементи.	1-12	5 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е възможност за учениците да приложат своята креативност в контекста на критическото мислене. Задайте отворен въпрос на учениците в началото на часа и ги оставете сами да помислят за възможни отговори в рамките на 3-4 минути. В следващите 10 минути помолете различни ученици да споделят решенията/отговорите на зададения въпрос, като посочват конкретни причини за разликата в предложенията си. В оставащото време от часа използвайте отговорите на учениците за основа на упражненията/задачите, върху които работят.

Пример: В час по история може да зададем следния въпрос: Как би изглеждала България днес, ако цар Борис I беше приел католицизма, а не православието?

Резултат: Учениците са посочили всички елементи/съставни части на проблема/въпроса.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима в широк контекст – както от гледна точка на възрастта на учениците, така и от гледна точка на предметната област;
- Стратегията интегрира в себе си умения като четивна грамотност, креативност и математическа грамотност;
- Подходяща стратегия за въвеждане на новия материал.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е необходим добре формулиран въпрос, който предполага различни отговори от учениците;
- необходима е контролирана дискусия при обсъждане на отговорите, тъй като при по-комплексни въпроси учениците биха могли да влязат в разгорещени дискусии.

1.2.1. ГРУПИРАНЕ ПО КРИТЕРИИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Проследява тенденции, повтарящи се елементи.	1-12	5 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия помага на учениците да открият различни характеристики на отделните елементи от проблема, като фокусира вниманието им към идентифициране на сходни и/или повтарящите се характеристики. Голямата идея на стратегията е да запознае учениците с подход към разрешаване на даден проблем, при който се опитваме да намерим сходни характеристики между познати проблеми и такива, за които търсим решение. Например в час по химия може да зададем упражнение, в което учениците да групират непознати елементи към вече познатите групи от Менделеевата таблица, докато по литература бихме могли да зададем на учениците да групират авторите по характеристики като: период, през който са писали, интереси, групи, в които са членували, и пр.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Помага на учениците да структурират сложна информация;
- Изгражда навик у тях да разглеждат информацията в контекст – да видят по-голямата картина.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- при първоначалното ѝ използване е важно да подкрепяме учениците с насоки за принципите, по които да групират елементите.

1.2.4. ИЗВЛЕЧИ АЛГОРИТЪМ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Проследява тенденции, повтарящи се елементи.	1-12	10 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е подходяща за ученици, които предварително са работили по идентифициране на тенденции или повтарящи се елементи, тъй като за да се извлече алгоритъм, се очаква от учениците да създадат модел. Това помага за по-ефективно решаване на проблеми от сходен тип. В основата си стратегията включва елементи от математическата грамотност. Тя би могло да се приложи във всички възрастови групи в зависимост от сложността на алгоритъма, който трябва да се извлече. Стратегията е подходяща за всички предметни области, тъй като този принцип се ползва както при точни науки като математика и физика, така и при хуманитарни и социални науки като психология и икономика.

Примери

Учениците може да извлекат:

- алгоритъм за ефективно даване на обратна връзка; ненасилствена комуникация (по психология);
- алгоритъм за провеждане на експеримент (по химия);
- граматическо правило (по език).

Резултат: Учениците извличат алгоритъм, основан на тенденция или повтарящи се елементи.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Когато учениците сами извлекат алгоритъм, това помага за по-дълбокото разбиране на процеса.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- всеки алгоритъм изпуска крайни, нетипични случаи и е важно да припомним на учениците, че един алгоритъм рядко може да обхване всички случаи и той винаги е опростен модел на реалността;
- важно е да подкрепяме учениците сами да стигнат до алгоритъма, а не да го даваме наготово.

2.1.1. СХЕМАТИЗИРАТ И ОБЯСНЯВАТ СХЕМАТА И РОЛЯТА НА ВСЕКИ ЕЛЕМЕНТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Обяснява/представя схематично система.	1-12	5 мин	15 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е чудесна възможност за учениците да приложат своята математическа грамотност в контекста на критическото мислене и да се запознаят с умението. Преди да я приложите, трябва да се убедите, че учениците са запознати с различните елементи на системата. Чрез стратегията фокусирате вниманието им върху взаимодействието на елементите помежду им (в двете посоки) – например как данъците влияят на доходите на населението, както и как доходите на населението влияят върху данъчната политика. Целта на стратегията е да покажем на учениците, че всяко нещо съществува и си взаимодейства в определена система. Важно е да се наблегне на факта, че от една страна, конкретен елемент от една система влияе върху останалите елементи, и от друга – че върху един елемент от системата влияят множество други елементи на системата. При ползване на схематичното представяне на системата учениците я описват чрез графично представяне.

Резултат: Учениците описват ролята и връзката на различните елементи в една система и/или я представят посредством схема.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Като използвате схема, опишете взаимовръзка между различните елементи в системата X. Разполагате с 10 минути.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Интегрира математическа грамотност;
- При по-големи ученици има широко приложение – може да се ползва и при водене на записки и/или развиване на умението за учене;
- Стратегията е широко приложима;
- Подпомага учениците при систематизиране на информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- задачата би отнела повече време при работа с по-сложни системи;
- учениците трябва предварително да са запознати с различни начини на схематично представяне на системи;
- системите имат един начин на схематично представяне (при константен брой елементи) и трябва да се внимава учениците да не възпроизведат вече обсъждана схема на система.

2.3.1. РАЗГЛЕЖДА ПОСТАВЕНИЯ ВЪПРОС ВИНАГИ КАТО ЧАСТ ОТ ПО-ГОЛЯМА СИСТЕМА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Обяснява системата като елемент от по-голяма система.	1-12	5 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Като част от елемента системно мислене тази стратегия цели да надгради разбирането на учениците, че елементите в една система си взаимодействат, с разбирането, че една система винаги е част от една по-голяма система. Например, когато по литература разглеждаме автори от конкретен период, е важно учениците да си дадат сметка, че това, което се случва в България, се повлиява от това, което се случва на Балканите, което пък се влияе от процесите в Европа, и т.н. Тази стратегия ще помогне на учениците да си дадат сметка, че не може да обясним функционирането на една система само с елементите, от които е съставена, а трябва да мислим и за по-големите системи, от които тя е част.

Резултат: Учениците посочват от коя/кои по-големи системи е част поставеният въпрос.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Изгражда навик учениците да мислят в контекст и да гледат голямата картина, преди да търсят решение за много конкретен случай;
- Помага на учениците да започнат да мислят за междупредметни връзки и да си дават сметка, че конкретното нещо, което учат в момента, е много малка част от цялата картина.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да помогнем на учениците да изградят баланс между отваряне на перспективата и фокусиране върху въпроса, който решават. Можем до безкрайност да търсим все по-голяма и по-голяма система от разглежданата и това дотолкова да усложни картината, че да ни отдалечи много от решавания проблем.

3.1.2. ДАВАМЕ ИЗТОЧНИЦИ НА РАЗЛИЧНИ ГЛЕДНИ ТОЧКИ ПО ПРОБЛЕМА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Идентифицира различни гледни точки и аргументи.	6-12	30 мин	20-30 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е подходяща първа стъпка за развиване на критическо мислене от високо ниво. Стратегията има за цел да провокира учениците, че един проблем има множество решения, тъй като всяко решение изхожда от различна гледна точка, която невинаги съвпада с нашата. Стратегията е подходяща за ученици в 6. – 12. клас, тъй като се очаква те да разбират и синтезират по-дълги и комплексни текстове. При подготовка за часа подберете аргументи по проблема, който ще зададете на вашите ученици, които произтичат от различни гледни точки. Например, ако в час ще коментирате Втората световна война, подберете аргументи от гледните точки на България, Америка и Англия. Може да ползвате цитати от речи, вестници и т.н. Дайте възможност на учениците да се запознаят с текстовете и им поставете задачата да определят какви са били позициите на различните страни и защо всяка от позициите е валидна от гледна точка на страната, която я изказва, но не е валидна за останалите.

Вариант на стратегията може да бъде да разделите учениците на групи и всяка група да влезе в ролята на една от страните. След това може да бъде разиграна дискусия между страните по ключов проблем. След дискусията е важно да бъде направено обсъждане на това какви са били различните гледни точки на страните и какво е било водещото за тяхната позиция.

Резултат: Учениците идентифицират гледните точки при представените аргументи/становища.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е много подходяща за работа в екип;
- Дава се възможност на учениците да се запознаят с автентични и оригинални текстове;
- Може да ползват както текстове, така и видео и аудиоматериали;
- Подходяща за хуманитарни и социални науки.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е по-подходяща за по-големи ученици;
- учениците имат нужна от предварителна подготовка по четивна и писмена грамотност;
- възможно е да отнеме повече време при по-комплексни и дълги текстове и/или повече гледни точки.

3.3.2. ПОСТАВЯ СЪБИТИЕТО/ЛИЧНОСТТА В РАЗЛИЧЕН КОНТЕКСТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.3. Анализира как външни фактори влияят на различните гледни точки/позиции.	1-12	5 МИН	15 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците са успели да идентифицират различните гледните точки и техните аргументи, както и да оценят качеството на всеки аргумент, идва ред да помислят какво е повлияло върху различните гледни точки. Идеята на тази стратегия е събитието/личността да бъдат поставени в различен контекст, за да могат учениците да помислят дали и как събитието би протекло по различен начин или личността би имала различни аргументи. Например по история може да попитаме учениците каква щеше да бъде каузата на Левски, ако беше наш съвременник.

Резултат: Учениците посочват набор от фактори, които са повлияли на личността/събитието.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тя води до много дълбоко осмисляне на разглеждания въпрос;
- Учениците свикват да правят подобни паралели между периоди, пространства, предмети и т.н.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- за да се справят успешно с нея, учениците трябва да имат сериозна база от предметно знание или налични ресурси, от които да черпят информация. В противен случай такъв тип стратегия може да води до стереотипизиране на конкретната личност или събитие.

4.1.1. ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ ПРИ ЗАДАДЕН КОНТЕКСТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Взема решение.	1-12	20 МИН	30 МИН

ОПИСАНИЕ

Този стратегия надгражда достигнатото ниво на критическо мислене, като фокусира учениците в посока да вземат решение, давайки тежест на определени аргументи според зададения контекст. Например, ако учениците са оценявали качеството на аргументите за и против построяването на нов кабинков лифт на Витоша (доколко аргументите са силни и базирани на конкретни данни), на този етап те ще трябва да предложат дали такъв лифт би трябвало да се построи, или не, като поставят тежест на икономическото състояние на региона или екологията. При оценката на аргументите учениците се позовават на обективни данни и факти и тяхната оценка за качеството на аргументите е обективна. При вземането на решението учениците се позовават на субективни факти, тъй като решението им зависи от това, на което избират да придадат тежест. Голямата идея на тази стратегия е да покаже на учениците, че трудно може да бъде намерено универсално решение на конкретен казус. Решенията, които вземаме, винаги зависят от това на какво придаваме тежест (ценности, приоритети, дългосрочност).

Пример

Вие сте депутат в Народното събрание и трябва да решите как да гласувате. В момента се дискутира инвестиция от X млн. лв., като може да се инвестира в инфраструктура или във въвеждането на нова социална политика. Запознайте се с аргументите на вашата парламентарна група, както и с аргументите на опозиционните партии и вземете решение за кой от двата проекта ще гласувате, като разпишете своята аргументирана позиция. Разполагате с 30 минути.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Дава възможност на учениците да разберат, че решенията трудно могат да бъдат еднозначни;
- Учи учениците да ценят стройната аргументация дори когато не отговаря на техните възгледи. Изгражда дълбоко разбиране на това какво стои в основата на истинската толерантност. Учениците разбират, че позицията на хората зависи от и се основава на нещата (ценностна система, традиция, политически убеждения и т.н.), които ги карат да поставят тежест на един или друг аргумент и това, че поставят тежест на нещо различно от нас, не прави аргументацията им по-малко валидна от нашата.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- не можем да я използваме, преди да сме преминали през предходните стъпки.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЧУЖДИ ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ 1

Становище пред директора

Описание

Идеята на проекта е учениците да излязат със становище пред директора: „за“ или „против“ въвеждане на униформи в училище. Можем да използваме и всяка друга значима тема от училищния живот.

Етапи на проекта

1. Разискване на статии, предоставени от учителя – идентифицират ключовите позиции и оценяват аргументите, посочени в статиите;
2. Проучване на училища по света (комбинация от училища със сходен и различен профил). Учениците трябва да намерят минимум 6 училища, които да проучат.
  - a. Даваме на учениците видео с интервюта на ученици по темата;
  - b. Учениците намират сайт на училищата, от които са интервюираните ученици;
  - c. Посочват фактори, които са повлияли на аргументите на учениците от видеото, например училище в богат/беден квартал; престижно/непрестижно; с фокус върху изкуствата/технологиите/хуманитарните науки;
3. Оценяват аргументи от видеото (аргументите емоционални ли са, или са базирани на обективни данни);
4. Обобщават силните и слабите аргументи по темата;
5. Излизат със становище (под формата на писмо, реч, и т.н.) пред директора по посочената тема.

Кои цели покрива?

Оценка на аргументи:

- 3.1. Идентифицира различни гледни точки;
- 3.2. Оценява качество на аргументи;
- 3.3. Анализира външни фактори;
- 3.4. Обобщава аргументите.

Взема решение:

- 4.1. Взема решение при съществуваща рамка.

Времетраене: поне 12 учебни часа

Краен продукт/Визуализация: Становище във формата на реч или писмо

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ

ПРОЕКТ

Какво щеше да стане, ако България не беше част от ЕС?

Описание

Този проект се фокусира върху взаимоотношението на отрасловите сектори и външнотърговските взаимоотношения на България с други държави. Голямата цел на проекта е учениците да оценят ефекта на членството на България в ЕС върху различни аспекти на живота у нас и на базата на тази оценка да направят хипотеза как би изглеждала страната, ако не беше влязла в ЕС.

Етапи на проекта

1. Учениците представят схематично взаимоотношението между различните отраслови сектори в България и обясняват връзката между тях;
2. Учениците схематично представят търговски взаимоотношения с ЕС;
3. Учениците идентифицират върху кои сектори ЕС има най-голямо влияние;
4. Учениците схематично представят външнотърговските взаимоотношения на България с държави извън ЕС;
5. Учениците представят схематично външнотърговските взаимоотношения с ЕС на държава със сходни на България характеристики (т.е. ако България не е част от ЕС, какви взаимоотношения би имала с ЕС);
6. Въз основа на изводите от анализа от предходните стъпки изготвят хипотеза (Икономически доклад за България извън ЕС за настоящата година) как би изглеждала страната, ако не беше влязла в ЕС.

Кои цели покрива?

Системно мислене:

- 2.1. Обяснява системата схематично;
- 2.2. Прогнозира и аргументира промени в системата;
- 2.3. Обяснява системата като част от по-голяма система;
- 2.4. Прогнозира и аргументира как промените в една система влияят на друга.

Времетраене: 24 учебни часа

Краен продукт/Визуализация: Икономически доклад за България извън ЕС за настоящата година

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ТОЧНИ НАУКИ

ПРОЕКТ

Направи игра за приложение на Втория закон на Нютон

Описание

Идеята на проекта е да предизвика учениците да измислят игра, която демонстрира Втория закон на Нютон (можем да използваме който и да е пример за взаимодействие в система). Важно е да поставим условията за играта така, че максимално да се доближават до принципите на научния експеримент, т.е. да имаме възможност да променяме само един от елементите, за да видим как промяната му влияе върху останалите.

Етапи на проекта

1. Учениците проучват различни визуализации на Втория закон на Нютон;
2. Учениците измислят условия на игра, базирани на визуализациите от т. 1;
3. Учениците обясняват писмено как тяхната игра демонстрира Втория закон на Нютон, кой е параметърът, който се променя, и как влияе върху останалите параметри;
4. Учениците пишат инструкция за употреба на играта, като обясняват какви може да бъдат външните влияния, които биха повлияли на играта;
5. Учениците правят „Панаир на игрите“, в който всеки отбор демонстрира своята игра.

Кои цели покрива?

Системно мислене:

- 2.1. Обяснява системата схематично;
- 2.2. Прогнозира и аргументира промени в системата;
- 2.4. Прогнозира и аргументира как промените в една система влияят на друга.

Времетраене: 1 месец

Краен продукт/Визуализация: Физична игра

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ИЗКУСТВА

ПРОЕКТ

Cherchez la femme – Търсете жената в творчеството на Климт, Кокошка, Шиле

Описание

Целта на проекта е учениците да изследват творчеството на художници от един и същи период през мисълта на времето, в което са творили. Примерното задание, което предлагаме тук, е да поставим на учениците задачата да изследват как е представен образът на жената в творчеството на Густав Климт, Оскар Кокошка и Егон Шиле и как този образ се свързва с идеите на времето, идващи от психоаналитичната школа на Зигмунд Фройд.

Етапи на проекта

1. Учениците си начертават план как да подхождат към проблема;
2. Учениците проучват водещите концепции за жената през периода, като използват научнопопулярни източници за историята на психоанализата, и изследват как се променя статутът на жената през този период;
3. Учениците намират картини с изображения на жени на всеки от художниците;
4. Учениците изследват сходни елементи в картините;
5. Учениците анализират как се проявяват идеите на времето в тези картини;
6. Учениците са куратори на виртуална изложба на тримата автори, като представят как експозицията представя идеите на времето.

Кои цели покрива?

- 1.1. Разделя проблема/въпроса на елементи;
- 1.2. Проследява тенденции, повтарящи се елементи;
- 1.3. Поставя хипотеза, тества мнение; експериментира; провежда симулация;
- 3.3. Анализира как външни и вътрешни фактори влияят на различните гледни точки/позиции.

Времетраене: 1 месец

Краен продукт/Визуализация: Виртуална изложба и анализ на връзката между идеите на времето и изложбата

ИЗТОЧНИЦИ

Hunter, D. A. (2009). A practical guide to critical thinking: deciding what to do and believe. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.

Klooster, D. (2001). sdcentras.lt. Извлечено от sdcentras.lt:
http://www.sdcentras.lt/pr_kmusr/whatisct.pdf

Richard Paul, A. B. (2010). Critical Thinking Handbook: A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies, and Science. Извлечено от
<http://www.criticalthinking.org/data/pages/41/ac8b391489123fd21e452be287bbf52a519e5adf9961a.pdf>

РАБОТА В ЕКИП

Цветомира Антонова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е РАБОТА В ЕКИП?

Според една от най-кратките дефиниции за работа в екип това е „съвместна дейност за постигане на обща цел“. Умението за работа в екип е част от социалните и междуличностни умения, които водят до житейски и кариерни успехи. През XXI век значението на умението за работа в екип изключително нарасна поради две основни причини: промяната в структурата на икономиката, базирана върху новите технологии, и промяната в образованието.

Развиването на уменията за сътрудничество и работа в екип между учениците преобразява атмосферата на класната стая и качествено променя ролята на учителя по време на час. Традиционният наследен модел на обучение от епохата на индустриалната революция, при който учителят преподава, а учениците трябва 40-45 минути да мълчат и да попиват новите знания, не е приложим в XXI век, защото учителят не е единственият източник на информация. През последните 20 години образователните експерти установяват, че ефективността от обучението се повишава, когато учениците си сътрудничат, споделят идеи, работят по общи проекти и заедно с учителя изграждат фундаментите на предметното знание. Работата в екип в училище предполага взаимодействие между ученици и учители, в което всеки участва със своя опит, знания и разбиране и надгражда своите компетенции. През XXI век умението да работиш ефективно с другите, да си сътрудничиш и взаимодействаш с тях се свързва с умението за критическо мислене и решаване на проблеми, с уменията за комуникация и креативност. Нещо повече – това е ключово умение за съвременната работна среда, в което взаимодействието и обмяната на идеи имат ключово значение.

ЗАЩО Е ВАЖНО ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП?

Всяка организация (училище, клас от ученици, фирма, футболен отбор и т.н.) е свързана със съвместна работа – работа в екип. Екипът се състои от хора, които работят заедно за постигането на обща цел, като изпълняват определени задачи. Всеки член на екипа трябва да бъде мотивиран да дава най-доброто от себе си при решаване на груповата задача.

За създаването на успешно работещи екипи са необходими време и търпение от страна на учителя и осъзнаване, че по този начин в класната стая се изгражда общност от съмишленици с общи правила и общи цели. Това е важно, защото в защитена среда децата се учат на търпение и толерантност, уважение и взаимопомощ и се подготвят за бъдещето, когато ще им се налага да работят с други хора по зададена цел. Работата в екип помага на учениците да се учат не само от учителя, а и един от друг, да събират различни идеи и да се обогатяват интелектуално от взаимодействието си с другите. Когато работят в екип, децата се учат на споделена отговорност – да държат на своя успех и на успеха на другите, да си помагат и да получават помощ. От друга страна, когато учителят дава групови задачи за изпълнение, пести време и оптимизира всички процеси.

ЗАЩО Е ТРУДНО ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП?

В практиката често се случва учителите да се фрустрират, защото дават групови задачи в час и вместо висока ефективност на екипната работа се получава точно обратното: децата се карат, не желаят да си сътрудничат, не се уважават, обиждат се, отказват да работят със съученици, формирането на екипи се проточва във времето и т.н. Друго сериозно притеснение на учителите е, че учебният материал не предполага групови задачи и по тази причина изглежда, че няма смисъл да се губи време за дейности по отбори. За някои учители видимата децентрализация на управлението на класната стая при групова работа е смущаваща, защото така те губят контрол над случващото се.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП?

Училището е първото място, изпълнено с много непознати, с които се среща всяко дете. Училището е мястото, където децата се учат да уважават другите и да си сътрудничат с тях. Колкото по-добре научат този урок като деца, толкова по-успешни ще бъдат те като възрастни хора. За да се постигне това обаче, се изисква целенасочена и фокусирана работа от страна на учителите, която се базира на уважение и зачитане, а не на манипулация и принуда.

В училище децата се научават да спазват правилата на класната стая, които включват фокус върху ученето, уважение и изслушване, изпълнение на задачите в срок. Тези правила улесняват и груповата работа. Учителите, които развиват уменията за работа в екип, трябва да реферират към тях, защото по този начин класът се развива като общност. Най-общо казано, уменията за работа в екип се състои от четири елемента:

- организация на процеса;
- ефективна работа и управление на времето;
- представяне и защита;
- рефлексия, която позволява на учениците да осмислят процеса и своето участие в него.

За реализирането на тези елементи учителите си поставят цели, които постигат с различни стратегии във времето.

КАРТА НА УМЕНИЕТО РАБОТА В ЕКИП¹

Елемент	Цели	Стратегии
1. Организация на процеса	1.1. Учениците са готови да работят с всекиго;	1.1.1. Пръчици; 1.1.2. Разделяне по групи чрез цитати; 1.1.3. Влизане в роля; 1.1.4. Отборен ритуал;
	1.2. Самостоятелно разпределят роли и задачи;	1.2.1. Разделяне на групи на базата на силни/слаби страни – вж. 1.2.2. от умение Личностно развитие; 1.2.2. Роли на ротационен принцип; 1.2.3. Номинация с мотивация от съученици; 1.2.4. Длъжностна характеристика; 1.2.5. Списък от дейности, разпределени по роли;
	1.3. Сами изработват план за действие.	1.3.1. Списък от дейности, разпределени хронологично; 1.3.2. План за действие по модел; 1.3.3. Обратна връзка на чужди планове за действие.
2. Ефективна работа и управление на времето	2.1. Всеки работи по поставената задача и роля;	2.1.1. Точки за участие на всеки в зависимост от броя на учениците; 2.1.2. Модератор – вж. 1.2.4.; 2.1.3. В края на задачата всеки защитава своя принос;
	2.2. Всеки дава идеи;	2.2.1. Мозъчна атака – вж. описанието на стратегията в глава Креативност; 2.2.2. Световно кафене; 2.2.3. Точки за разнообразие от идеи – всеки отбор получава бонус точки според разнообразието от идеи;
	2.3. Всеки слуша активно и цени различното мнение;	2.3.1. Норма в класа; 2.3.2. Модератор – вж. 1.2.4.; 2.3.3. Какво научих от съотборниците;
	2.4. Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят;	2.4.1. Ценност в класа; 2.4.2. Помощник-учител (в посока взаимопомощ/помощ/консултации); 2.4.3. Титла – вариации на 2.4.2.;
	2.5. Изпълняват задачата в срок.	2.5.1. Отговорник за следене на времето – вж. 1.2.4.; 2.5.2. Даване на бонус точки за спазване на срок; 2.5.3. Gantt chart – вж. Личностно развитие.

¹ Стратегиите, отбелязани в получерен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

3. Представяне и защита	3.1. Учениците представят общия продукт;	3.1.1. Представяне на етапи – идея, прогрес, резултат
	3.2. Говорят свободно и уверено по темата – представят теза и задълбочени аргументи;	3.2.1. Представяне по модел/матрица 3.2.2. Сподели с представител на другия екип – да споделят като гости на другите екипи какво правят, да говорят по темата, за да се чувстват уверени 3.2.3. Живо изречение 3.2.4. Репортаж от класната стая – ритуал за закриване на часа; обобщение под формата на репортаж какво се случва в класната стая – пръчиците определят репортера;
	3.3. Всеки член защитава своята роля/принос в екипа.	3.3.1. Дневник на моята работа – при групов проект, какво правиш и колко време ти е отнело; 3.3.2. 4-те К за мен; 3.3.3. CV формат: роля – отговорности – резултати.
4. Рефлексия	4.1. Учениците сами организират и провеждат рефлексия с ключови въпроси: как се чувствам, постигнахме ли целта, какво ни помогна, какво ни попречи, какво бихме подобрили в груповата работа.	4.1.1. 4-те К след по-голям проект: Какво постигнахме? Какви трудности срещнахме? Какво научихме по пътя? Какво бихме направили по различен път? 4.1.2. Билетче за рефлексия 4.1.3. Дневник за рефлексия 4.1.4. Рефлексия в екипа; 4.1.5. Групова рефлексия.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	1.1.	Учениците са готови да работят с всекиго;
	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	Междинна оценка на напредъка	
5 – 8	1.1.	Учениците са готови да работят с всекиго;
	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	2.2.	Всеки дава идеи;
Междинна оценка на напредъка		
9 – 12	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	2.2.	Всеки дава идеи;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		
13 – 16	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	2.4.	Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят;
	2.3.	Всеки слуша активно и цени различно мнение;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		
17 – 20	1.2.	Самостоятелно разпределят роли и задачи;
	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	2.3.	Всеки слуша активно и цени различно мнение;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		
21 – 24	1.2.	Самостоятелно разпределят роли и задачи;
	1.3.	Сами изработват план за действие;
	2.4.	Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		
25 – 28	2.5.	Изпълняват задачата в срок;
	2.1.	Всеки работи по поставената задача и роля;
	3.1.	Учениците представят общия продукт;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		
29 – 32	2.5.	Изпълняват задачата в срок;
	3.1.	Учениците представят общия продукт;
	3.3.	Всеки член на екипа защитава своята роля/принос в екипа;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си;
Междинна оценка на напредъка		

33 – 36	3.1.	Учениците представят общия продукт;
	3.2.	Учениците говорят свободно и уверено по темата – представят теза и задълбочени аргументи;
	3.3.	Всеки член на екипа защитава своята роля/принос в екипа;
	4.1.	Рефлектират върху представянето си.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ЗА РАБОТА В ЕКИП

1.1.1. РАЗДЕЛЯНЕ НА ГРУПИ ЧРЕЗ ПРЪЧИЦИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците са готови да работят с всекиго.	1-12	15 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Учителят предварително определя броя на групите и надписва имената на учениците на клечки от сладолед или картонени листчета. По време на часа, в началото на груповата работа, учителят разделя учениците според броя на групите, като на случаен принцип изтегля имената на участниците.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Сега ще се разделим на пет отбора с помощта на пръчиците. За всеки отбор на случаен принцип ще изтегля по пет пръчици, на които са написани вашите имена. Слушайте внимателно, за да разберете в кой отбор ще участвате.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Разделянето с пръчици на случаен принцип предотвратява нежеланието на децата да работят с някого и елиминира предразсъдъците сред тях;
- Спестява се време от спорове кой с кого иска да работи;
- Тази стратегия има много разновидности, които може да използвате за разделяне на отбори на случаен принцип: броене 1, 2, 3 – като всеки, който каже 1, е първа група, 2 – втора група, 3 – трета група, и т.н. На същия принцип е разделянето с раздаване на цветни листчета. Всички, на които са се паднали червени листчета, са от един отбор, сини листчета – от другия отбор, и т.н. Друг вариант е разделянето на групи по вкусове: например всички, които обичат ванилов сладолед, са в един отбор, шоколадов сладолед – в друг, плодов – в трети, и т.н.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- това е една от любимите стратегии на децата за разпределяне по групи, защото се получават неочаквани комбинации от участници;
- записването на имената на учениците върху дървени клечки от сладолед може да ви отнеме 15 минути, но ще ги използвате през цялата учебна година.
- с изтегляне на пръчици с имена на ученици може да се разпределят и ролите в отбора.

1.1.2. РАЗДЕЛЯНЕ НА ГРУПИ ЧРЕЗ ЦИТАТИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците са готови да работят с всекиго.	5-12	15 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Изберете цитати/твърдения, свързани с темата на урока, които ще преподавате. Нека броят на цитатите да отговаря на броя на групите, на които искате да разделите класа. Залепете цитатите на различни места из класната стая преди да започне часът. Щом учениците влязат в класната стая, ги насочете да разгледат всички цитати, без да им давате допълнителни разяснения. Нека времето за разглеждане на цитатите да бъде ограничено – между 2 и 5 минути. Когато посоченото от вас време изтече, помолете учениците да застанат пред цитата, която най-силно ги е провокирал/който им е най-близък/който най-силно ги е накарал да се замислят. Отново дайте ясна инструкция за времето за разместване – не повече от 1 минута.

Резултат: Учениците са разделени на желаните от вас брой групи около цитатите.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Разделянето е на доброволен принцип;
- Учениците във всяка група имат минимум едно нещо което ги обединява – цитатът, който са избрали;
- Ефективен начин за отваряне на урока: насочва вниманието на учениците към темата на новия урок и ги провокира да мислят в тази посока още преди да сте въвели новия материал.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време от повечето стратегии за разделяне по групи;
- на някои от учениците може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да вникнат в цитатите;
- по-неуверените в себе си ученици може да не изберат цитата, която наистина най-много им харесва, а онзи, до който е застанал приятелят им;
- може да се получат небалансирани по брой групи (За да го избегнете, може предварително да сложите ограничение. Например – максимум 5 души могат да застанат около един цитат.);
- може да възникнат разпалени дискусии по цитатите още преди да сте започнали урока.

1.1.3. РАЗДЕЛЯНЕ НА ГРУПИ ЧРЕЗ ВЛИЗАНЕ В РОЛЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците са готови да работят с всекиго.	5-7	20-30 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Предварително напишете ролите, в които трябва да влязат учениците по време на часа, като имате предвид учебното съдържание. Ролите могат да бъдат групови и индивидуални. Всяка група получава писмена инструкция с описание на ролите и сценката, която трябва да представи.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Ефективен начин предметното знание да се персонализира и усвои по-трайно и забавно от учениците;
- Влизането в роля помага на учениците да излязат от традиционната си роля в класа и да се представят в нова светлина. Насърчава и помага при работа с по-неуверени и срамежливи ученици. Тази стратегия помага и за развитието на уменията творческо мислене;
- Фокусът на стратегията е да се създаде ситуация, в която екипната работа помага на децата да преодолеят своите предразсъдъци и нежелание да работят с някои от съучениците си.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време за предварителна подготовка от повечето стратегии за разделяне по групи;
- на някои ученици може да им бъде необходимо повече от предвиденото от вас време, за да вникнат в ролите.

1.1.4. СЪЗДАВАНЕ НА ОТБОРЕН РИТУАЛ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците са готови да работят с всекиго.	1-7	5-10 МИН	20-30 МИН

ОПИСАНИЕ

След като разделите групите с помощта на пръчиците или друга стратегия, още в самото начало може да инвестирате време за създаване на отборен дух и усещане за принадлежност у учениците, още повече, ако искате тези групи да работят в този състав в продължение на няколко седмици или месеци. Всяка група трябва да си измисли оригинално име, свой герб, който да представя отборните ценности, химн – кратка песен, отборен танц и отборен ритуал за празнуване на победа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Надъхва и мотивира учениците да работят заедно;
- Стимулира се креативното мислене на децата;
- Получават се много неочаквани и забавни за учениците резултати, с които се създава чувство за принадлежност и гордост.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време за провеждане в часа;
- някои ученици може да се отнесат несериозно и да саботират общата работа с неуместни реплики за песента или движения за танца;
- за избягване на неуместни и несериозни реакции сред учениците е добре да пригответе критериална матрица, по която да се оценяват името, гербът, химнът и танцът на отборите.
- от елементите на отборите може заедно с децата да изработите общ за класа герб, химн, танц, с който децата да изразяват своята уникална идентичност в училище.

Примерна критериална матрица

Критерии	1 т.	2 т.	3 т.
Оригиналност на името.	Съвсем традиционно.	Оригинално име (не е копирано от никъде).	Оригинално, носещо послание за важноста на отборната игра.
Оригинален герб.	Има само една групово ценност.	Има две групови ценности.	Има 3-4 групови ценности.
Всички ученици в групата участват в химна, танца и ритуала за победа.	По-малко от половината деца участват.	Повече от половината деца участват.	Всички деца участват в химна, танца и ритуала за победа.

1.2.2. РАЗПРЕДЕЛЯНЕ НА РОЛИ НА РОТАЦИОНЕН ПРИНЦИП

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1. 2. Самостоятелно разпределят роли и задачи.	5-12	10-20 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците свикнат да работят по групи на случаен принцип, може да надградите, като приложите стратегията за разпределяне на роли на ротационен принцип. В началото обсъдете с децата какви роли трябва да има в един екип, за да се свърши поставената задача и постигне на целта: **лидер, модератор, хронометрист, говорител, дизайнер и др.** Заедно с децата определете какви са задълженията на всяка роля: **лидерът** трябва да ръководи общата работа и да насърчава всички да дават идеи; **модераторът** следи дали се спазват правилата за уважение и изслушване в отбора и дава думата; **хронометристът** следи за времето за говорене и изпълнение на задачата в срок; **дизайнерът** прави художественото оформление на идеите; **говорителят** представя резултатите от екипната работа.

След това във всяка предварително създадена група определете срока за изпълнение на ролите: една седмица, две седмици или един месец. При определяне на срока преценете индивидуалните нужди на децата. Например едно затворено и мълчаливо дете ще се нуждае от повече време, за да се справи успешно с ролята на говорител, и т.н. Целта на тази стратегия е всички деца в класа, разпределени по отбори, да изпълнят в рамките на учебната година различни роли и да изпробват различни възможности в ролята на лидер, модератор, говорител, хронометрист и т.н.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците развиват последователно своите лидерски и комуникативни умения;
- Тази стратегия позволява на учителя да преодолее неформалното разделение в класа, когато само един или няколко ученици изпълняват ролята на лидери, а голяма част от учениците не са ангажирани с отговорности и не участват активно в час.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да следи спазването на ротационния принцип и да насърчава по-неуверените ученици при изпълнението на задачите.

1.2.3. НОМИНАЦИЯ С МОТИВАЦИЯ ОТ СЪУЧЕНИЦИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Самостоятелно разпределят роли и задачи.	5-12	10-20 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Стратегията за изпълнение на роли на ротационен принцип се надгражда от следващата стратегия „Номинация с мотивация“. След като учениците са се запознали и преминали през различните роли в екипа, те трябва да номинират свои съученици за изпълнение на конкретните роли. Всеки ученик на листче може да предложи свой кандидат, като трябва да аргументира номинацията си с необходимите качества, които трябва да притежава един лидер, говорител и пр.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците осъзнават какви качества трябва да притежават за различни роли в екипната работа;
- Стимулира се сътрудничеството между тях;
- Развиват способността си да правят информиран избор между различни възможности;
- С помощта на тази стратегия се развива чувството за отговорност сред учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно някои от учениците да се отнесат несериозно и да провокират с обидни коментари вместо да дадат аргументирани номинации;
- при проява на несериозно отношение и обидни коментари учителят трябва веднага да реагира, като приложи последствията за нарушаване на правилото „Уважаваме се и се изслушваме“ за управление на класната стая.

1.2.4. ДЛЪЖНОСТНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Самостоятелно разпределят роли и задачи.	5-12	30-40 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

При реализиране на по-дълъг проект е подходящо да се приложи стратегията „Длъжностна характеристика“. Тя включва подробно разписани длъжности на участниците в екипа, които те трябва да изпълняват за определения срок. Целта на тази стратегия е учениците да знаят какви умения ще развиват при изпълняване на конкретната длъжност и в рамките на проекта да минат през всички длъжности, като включително кандидатстват за тях и обясняват защо са мотивирани да извършват тази дейност.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците осъзнават какви качества трябва да притежават за различни роли в екипната работа;
- Стимулира се сътрудничеството между тях;
- Развиват способността си да правят информиран избор измежду различни възможности;
- С помощта на тази стратегия се развива чувството за отговорност сред учениците;
- Учениците се приучават към навици, които ще са им полезни и в бъдеще.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва предварително да разпише изискванията за всяка длъжност;
- учениците могат да напишат характеристиките според своята гледна точка.

1.2.5. СПИСЪК ОТ ДЕЙНОСТИ, РАЗПРЕДЕЛЕНИ ПО РОЛИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Самостоятелно разпределят роли и задачи.	8-12	15-20 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Учителят дава на учениците списък с цели и задачи за конкретен срок за изпълнение. Те трябва сами да преценят какви роли и отговорности ще трябва да развият, за да се справят. Учениците се групират сами въз основа на поставените цели и си разпределят ролите и задачите, така че да се справят в определения срок.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тази стратегия развива самостоятелността и отговорността на учениците;
- Стимулира се сътрудничеството между тях;
- Развиват способността си да правят информиран избор измежду различни възможности.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- самостоятелното разпределение на роли и задачи в екипа е най-високото ниво, към което води учителят, когато последователно развива уменията за работа в екип;
- изисква време, постоянство и целенасочена работа от страна на учителя.

1.3.1. СПИСЪК ОТ ДЕЙНОСТИ, РАЗПРЕДЕЛЕНИ ХРОНОЛОГИЧНО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.3. Сами изработват план за действие.	5-12	15-20 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

В началото на часа учителят дава задачите и учениците трябва да изработят сами план за действие, като направят списък от дейностите, през които ще минат, за да постигнат решение на задачата. Списъкът от дейности включва проучване, планиране на дейностите, конкретни действия и представяне на резултатите в определения от учениците срок.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се насърчават самостоятелно да планират работата си и да разпределят задачите и ролите в екипа;
- Учениците се приучават към логично мислене и организация на времето си – умения, които ще им бъдат полезни и в бъдеще.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е подходяща за извънкласни групови дейности като проучвания по поставени проблеми.

От практиката

С помощта на тази стратегия учениците от 6. клас в ОУ „Неофит Рилски“ в с. Дерманци работиха по групи и проучаха глаголните времена в българския език. Резултатите си представиха на организираната от тях и учителката по БЕЛ Виолета Тасева ученическа конференция в края на раздела.

1.3.2. ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ПО МОДЕЛ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.3. Сами изработват план за действие.	7-12	30-40 МИН	15-20 МИН

ОПИСАНИЕ

При работа върху по-дългосрочен проект, учителят изработва структурата на проучването в темплейт, който учениците трябва сами да попълнят и да разпределят задачите и времето за изпълнение. Учителят представя пред учениците общия времеви отрязък за работа и темите за проучване, като изисква тях да групират тематично задачите и да определят конкретни срокове за изпълнението на всяка.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се учат да планират и проследяват процеса на работа;
- Насърчава се изследователската работа на учениците;
- Провокира се тяхната любознателност;
- Развива умения за планиране и организация, които ще им бъдат от полза и в бъдеще.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да изработи структурата на проучването и да формулира задачите за изпълнение;
- учениците трябва да са свикнали с процеса на планиране и определяне на срокове.

1.3.3. ОЦЕНЯВАТ ЧУЖДИ ПЛАНОВЕ ЗА ДЕЙСТВИЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.3. Сами изработват план за действие.	7-12	15-20 МИН	20-30 МИН

ОПИСАНИЕ

Следваща стъпка при реализирането на стратегията „По модел“ е прилагането на стратегията „Оценка на план за действие“. След като екипите са изработили по модел своя план за действие, те се оценяват и си дават едни на други обратна връзка доколко са реалистични и ефективни, дали имат ясни крайно срокове, междинни показатели и ясни резултати.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се учат да дават и интегрират обратна връзка за качеството на своя план за действие.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да модерира процеса с ясни инструкции и правила за даване на обратна връзка;
- учениците могат да се изкушат да намесят лично отношение в даването на обратна връзка – добре е учителят да обясни предварително, че когато сме ангажирани в този процес, оставяме настрана междуличностните отношения и се превръщаме в „професионалисти“.

2.1.1. ТОЧКИ ЗА УЧАСТИЕ НА ВСЕКИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Всеки работи по поставената задача и роля.	5-7	5-10 мин	През целия час.

ОПИСАНИЕ

Една от най-важните цели на груповата работа е да се насърчава работата на всеки ученик по поставената задача и роля. Когато поставя групова задача, учителят следи и дава точки на всеки за участие в нейното изпълнение. Вътре във всяка група има отговорник, който да отговаря дали всеки е участвал и е дал своя принос за изпълнение на задачата.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Даването на точки за участие стимулира учениците да бъдат по-активни и загрижени за участието на всеки в групата;
- По този начин се избягва опасността само едно или две деца да узурпират изпълнението на груповата задача;
- Учениците развиват отговорност към своя принос и приноса на другите в груповата работа;
- Насърчава се сътрудничеството между учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да бъде последователен при прилагането на точките и да аргументира пред учениците необходимостта всеки да участва;
- учениците, които искат да свършат цялата работа, като изземват ролите на другите в групата, трябва да получат ясно послание, че по този начин няма да спечелят точки и отборът им няма да спечели.

2.1.2. ОТГОВОРНИК, КОЙТО ПРОСЛЕДЯВА УЧАСТИЕТО НА ВСЕКИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Всеки работи по поставената задача и роля.	5-7	5-10 мин	През целия час.

ОПИСАНИЕ

Избирането на отговорник, който да проследява участието на всеки в групата, може да бъде самостоятелна стратегия, без да е обвързано с точки, но отново е свързано с целта всеки в групата да работи. В края на груповата задача отговорникът представя пред класа приноса на всеки участник за изпълнението на задачата.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- По този начин се интернализира от учениците важността на участието на всеки в груповата работа;
- Тази стратегия може да се съчетае със стратегията за даване на точки за участие.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно учениците първоначално да отхвърлят идеята за отговорник в групата за следене на участието на всеки;
- учителят трябва последователно и търпеливо да обяснява каква цел се постига с тази стратегия и защо това е важно.

2.1.3. В КРАЯ НА ЗАДАЧАТА ВСЕКИ ЗАЩИТАВА СВОЯ ПРИНОС

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Всеки работи по поставената задача и роля.	5-12	5-10 мин	5-10 мин

ОПИСАНИЕ

За да се постигне целта всички ученици да работят по поставената задача и роля, е много важно учителят да предвиди в края на груповата работа време, в което всички отбори да представят резултатите си. Специфичното изискване в тази стратегия е всеки член на отбора да представи своето участие в групата и собствения принос към общия резултат.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците виждат крайния резултат и своя принос за постигането му;
- Учениците осъзнават значимостта на уменията да си сътрудничат;
- Учениците разсъждават върху процеса, не само върху резултата, което ще им позволи да го повторят в различна ситуация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва внимателно да планира времето за представяне на резултатите, така че всички ученици да могат да участват;

- добре е да се предвиди нещо, с което да се ангажира „публиката“ (водене на бележки, оценка по критериална матрица), защото учениците, които не презентират, може да се разсейват и да пречат на процеса.

2.2.2. СВЕТОВНО КАФЕНЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Всеки дава идеи.	8-12	5-10 МИН	30-40 МИН

ОПИСАНИЕ

Стратегията „Световно кафене“ се използва за творческо решаване на проблеми и чрез нея се насърчава сътрудничеството и споделянето на нови идеи и мнения от всички участници в групите. Учениците се разделят на три групи и сядат на определените за тях маси. Всяка група има поставени въпроси или проблеми, на които трябва да предложи решение или да даде идеи за решение. На равни интервали от време (например 10 мин) учениците се местят на другите маси, като на всяка маса остава по един домакин, който да обобщава информацията от предходния разговор и да записва новите идеи на новата група. Целта е трите групи ученици да минат през трите маси на „Световното кафене“ и в непринудена атмосфера да споделят своите идеи. По този начин разговорите се обогатяват чрез кръстосване на идеи, генерирани в предишни разговори с другите участници. В края на процеса всяка група се връща при началния си лист с въпроси и сравнява натрупването на идеи. Групите обобщават основните идеи и домакините на групите представят резултатите пред целия клас.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Всички ученици участват в решаването на широк спектър от въпроси и дават разнообразни идеи;
- Преодолява се конкуренцията между различните групи и се насърчава сътрудничеството;
- Стимулира се аналитичното мислене чрез надграждане на вече казаното.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото на часа учителят трябва да представи правилата на работа по тази стратегия, както и каква е ролята на домакините, за да не се объркат учениците;
- необходимо е учителят предварително да осигури подходящо пространство, около което учениците могат да се съберат, и да подготви листа от флипчарт за всеки отбор, както и въпросите, по които ще работят групите;
- за ефективното прилагане на тази стратегия трябва да учителят следи за времето и точността при изпълнението и представянето.

2.2.3. ТОЧКИ ЗА РАЗНООБРАЗИЕ ОТ ИДЕИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Всеки дава идеи.	5-7	5-10 МИН	През целия час.

ОПИСАНИЕ

За насърчаване на даването на идеи от всички ученици учителят може да прилага стратегията „Точки за разнообразие от идеи“. Всеки отбор получава допълнителни точки за идеите, които дава, като от учителя зависи на какви предварително определени изисквания трябва да отговарят те.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците се стремят да надграждат идеите си и да не се повтарят;
- Учениците се стимулират да мислят отвъд 2-3 очевидни идеи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- понякога поради недостатъчно предметно знание учениците могат да се затруднят с предлагането на идеи и учителят трябва да ги стимулира да мислят критично и креативно.

2.3.1. НОРМА В КЛАСА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Всеки слуша активно и цени различното мнение.	5-12	5-10 МИН	През целия час.

ОПИСАНИЕ

„Учениците се уважават и изслушват“ – това е едно от основните правила, върху които се гради успешното управление на класната стая. Уважението и изслушването на другите е норма в класа и обща ценност, която се възпитава през целия период на обучение. Затова при работа по групи учителят и учениците следят дали това правило се спазва. Учителят може да отнема точки за групова работа при неговото нарушаване, както и да дава допълнителни точки на отборите, които го спазват. За проверка на активното слушане учителят може да изисква при представяне на отборите всеки ученик да сподели по една идея, която е чул от другите отбори и която е важна за него.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Реферирането към това правило на класа помага на учениците, когато работят в малка група, да осъзнаят неговата важност и да се научат да го спазват през целия период на обучение;
- Отнемането и присъждането на точки за групова работа е чудесен начин всекидневно да се напомня колко важно е да се работи в екип.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- това е едно от правилата, което най-трудно се спазва от учениците, и затова е необходимо учителят да бъде търпелив и последователен при въвеждането и изпълнението му;
- учениците понякога се бунтуват, когато всички получават отрицателно последствие за правило, което не всички са нарушили – добре е да се припомня смисълът на правилото и важността на групата и работата в нея.

2.3.2. МОДЕРАТОР

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Всеки слуша активно и цени различното мнение.	5-12	5-10 мин	През целия час.

ОПИСАНИЕ

За ефективната работа в група и постигането на целта всеки да слуша активно и да цени различното мнение е необходимо във всички отбори да има по един модератор, който да дава думата на говорещите и да следи за спазването на нормата на класа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Участието на модератора в отборите помага на учениците да водят структуриран диалог и повишава ефективното слушане и приемане на различното мнение;
- Способността да се модерира е важна за много професии, ето защо е добре да се развива отрано.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- модераторът е една важните роли в екипа и учителят трябва предварително да е обяснил в какво се състои неговата работа;
- важно е модераторът да остава безпристрастен и да прилага едни и същи правила и последствия към всички. Понякога учениците „пренесат“ междуличностните си взаимоотношения върху работата и е добре да им се напомня, че когато модерират, те са безпристрастни професионалисти.

2.3.3. КАКВО НАУЧИХ ОТ СЪОТБОРНИЦИТЕ СИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Всеки слуша активно и цени различното мнение.	5-12	5-10 мин	10-15 мин

ОПИСАНИЕ

При представяне на резултатите и своя принос, всеки член на групата трябва да може да каже какво ново и значимо е научил от съотборниците си в процеса на работа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Прилагането на стратегията „Какво научих от съотборниците си“ повишава чувствителността на учениците към внимателното изслушване на другите и им помага да учат в процеса на работа;
- Повишава отговорността на учениците, които знаят, че останалите наблюдават участието им и се подготвят да го обсъдят.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да насърчава учениците да се учат един от друг;
- учениците могат на листче да записват конкретни примери за новите знания, научени от съотборниците си.

2.4.1. ЦЕННОСТ НА КЛАСА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.4. Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят.	5-12	-	През целия час.

ОПИСАНИЕ

Умението за сътрудничество и работа в екип е задължително обвързано с помагането на другите да успеят. Взаимопомощта е ценност, върху която трябва да се акцентира от учителя през цялото време на учебно-възпитателна работа с учениците. При поставянето на групови задачи учениците се насърчават да дават най-доброто от себе си и да си помагат при трудности, без да се позволява един или двама да изземват цялата работа и да се изявяват за сметка на останалите членове на екипа. Учителят и учениците могат да визуализират тази ценност на класа с подходящи примери и илюстрации на постери в класната стая, за да бъде винаги пред очите на всички и да не се забравя.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Прилагането на стратегията „Ценност на класа“ помага за интернализирането на необходимостта от взаимопомощ и помагане на другите, за да успее целият отбор и класът като цяло;
- Учениците осъзнават, че общият успех се изгражда с усилията и качествената работа на всички участници в екипа, а не само с изявата на един или двама за сметка на останалите.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да бъде последователен и търпелив при провеждането на тази стратегия и да осъзнава нейното централно място за развиване на уменията за сътрудничество и работа в екип;
- много често в практиката учителите се сблъскват с неразбирането на учениците на тази ценност и с погрешния модел, при който само един или двама души в екипа свършват цялата работа, подценявайки възможностите на другите;
- прилагането на стратегията „Ценност на класа“ се случва по-бавно във времето, но като резултат тя води до повишаване на мотивацията за работа и до промяна в нагласите на учениците.

2.4.2. ПОМОЩНИК-УЧИТЕЛ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.4. Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят.	5-12	5-10 мин	През целия час.

ОПИСАНИЕ

Помощник-учител е стратегия, която се отнася към длъжностните характеристики и тя позволява на изпълняващия тази длъжност да помага на учениците в класа. Помощник-учителят трябва да се „рекламира“ като привилегирована позиция и да се предлага на ротационен принцип. В зависимост от отговорностите помощник-учители могат да бъдат както ученици, които се справят по-добре с учебното съдържание, така и ученици, които имат нужда да се почувстват значими и да бъдат стимулирани.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците упражняват лидерска позиция в класа;
- Учениците се упражняват в менажиране и разрешаване на конфликти;
- Учениците се виждат с друга роля и преодоляват стереотипи за самите себе си, което от своя страна ги стимулира занапред.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва много обмислено да разработи длъжностната характеристика на помощник-учителя – според уменията, които иска да развива у учениците си;
- помощник-учител е длъжност, за която учениците кандидатстват или номинират свой кандидат;
- учителят трябва да има добре обмислена стратегия за разписване на длъжностната характеристика;
- в идеалния случай всеки един от учениците би трябвало да има достъп до тази привилегия, а да не се стига до стереотипизиране на „добри“ и „лоши“ ученици.

2.5.1. ОТГОВОРНИК ЗА СЛЕДЕНЕ НА ВРЕМЕТО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.5.Изпълняват задачата в срок	5-7	-	През целия час.

ОПИСАНИЕ

Отговорникът за следене на времето е една от важните роли в групите, която помага на учениците да изпълняват задачите в срок. Така нареченият „хронометрист“ засича времето за изпълнение и напомня колко минути остават до края на определения срок за работа. Също така отговорникът за следене на времето следи при представяне на отборите дали се спазва времето за презентирание.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците осъзнават важността на изпълнението на конкретните задачи във времето;
- Повишава се усещането за контрол и отговорност към учебния процес и към поставените задачи от страна на учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отговорник за следене на времето/хронометрист е длъжност, за която учениците кандидатстват или номинират свой кандидат;
- практиката показва, че това често е популярна длъжност и е привилегия, която е добре повече ученици да получат.

2.5.2. ДАВАНЕ НА БОНУС ТОЧКИ ЗА СПАЗВАНЕ НА СРОК

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.5. Изпълняват задачата в срок.	5-12	-	В края на часа.

ОПИСАНИЕ

Учителят дава бонус точки при изпълнение на задачата в срок, както и отнема точки за просрочване на времето от учениците.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- По този начин се подобряват организационните умения на учениците;
- Справят се с крайни срокове за изпълнение на краткосрочни и дългосрочни задачи.

4.1.1. И 3.2.2. 4-ТЕ К: КАКВО ПОСТИГНАХМЕ? КАКВИ ТРУДНОСТИ СРЕЩНАХМЕ? КАКВО НАУЧИХМЕ ПО ПЪТЯ? КАКВО БИХМЕ НАПРАВИЛИ ПО РАЗЛИЧЕН НАЧИН?

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Учениците представят общия продукт.	5-12	-	В края на часа.

ОПИСАНИЕ

След като учениците са изпълнили поставената задача в срок, те трябва да представят и защитят своето решение/проект/план. При презентирането всеки отбор трябва да отговори на 4 въпроса – или т.нар. „Стратегия 4-те К“, която съдържа следните въпроси: Какво постигнахме? Какви трудности срещнахме? Какво научихме по пътя? Какво бихме направили по различен начин?

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща е за представяне на резултатите както за краткосрочни дейности по групи в час, така и за по-дългосрочни проекти;
- По този начин се насърчават и развиват комуникативните и презентационни умения на учениците;
- Отговарянето на „4-те К“ води до осмисляне на процеса на работа и помага на учениците да се учат от своите грешки и от грешките на другите;
- Стратегията дава възможност на учениците да структурират изработените продукти, което от своя страна води до по-добре структурирани презентации.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно първоначално някои ученици да откажат да участват в представянето на резултатите;
- учителят трябва да прояви постоянство, търпение и убедителност, за да мотивира всички ученици да участват и отговарят на „4-те К“ въпроси.

3.1.1. ПРЕДСТАВЯНЕ НА ЕТАПИ – ИДЕЯ, ПРОГРЕС, РЕЗУЛТАТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Учениците представят общия продукт	5-12	-	В края на часа.

ОПИСАНИЕ

При представяне на общия продукт учениците споделят най-напред каква е била първоначалната идея, след това какъв прогрес са постигнали при конкретното изпълнение и накрая какъв е резултатът, който са получили. Тази стратегия може да се използва и при поетапното представяне/обсъждане на проект, по който учениците работят заедно.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тази стратегия е подходяща за представяне на резултатите както за краткосрочни дейности по групи в час, така и за по-дългосрочни проекти;
- По този начин се насърчават и развиват комуникативните и презентационни умения на учениците;
- Тази стратегия помага на учениците да осмислят по-задълбочено процеса на работа, така че да прилагат наученото при следващи задачи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно първоначално някои ученици да се затруднят при осмислянето на процеса;
- учителят трябва да мотивира убедително учениците защо това е важно за тях.

3.2.1. ПРЕДСТАВЯНЕ ПО МОДЕЛ/МАТРИЦА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Учениците говорят свободно и уверено по темата, представят теза и задълбочени аргументи..	5-12	20-30 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

За да се насърчи свободното и уверено говорене от учениците при представяне на резултатите учителят дава модел/матрица, по която да структурират речта си. При въвеждането на тази стратегия в самото начало учителят може да даде модела като работен лист с графично оформени полета за попълване на темата, тезата, аргументите в защита на тезата и приноса на всеки участник. Представянето по модел обаче става устно, защото целта е учениците да говорят свободно и убедително по темата.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Представянето по модел помага на учениците да структурират мисълта и речта си;
- Предварително зададената схема/структура отнема от напрежението на учениците, които често се притесняват за формата и губят фокус от съдържанието, защото не са уверени в себе си;
- По преценка на учителя, когато учениците свикнат със схемата, той би могъл да ги насърчи да я „разчупят“ и индивидуализират;
- Този подход е ефективен и в чуждоезиковото обучение, където учителите често се притесняват да дават по-сложни задачи на ученици, които са начинаещи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- увереността при представяне на учениците се изгражда в процеса на работа и учителят трябва да насърчава по-притеснителните ученици да участват и да не се отказват;

3.2.2. СПОДЕЛИ С ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ДРУГИЯ ЕКИП

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Учениците говорят свободно и уверено по темата, представят теза и задълбочени аргументи.	5-12	-	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Една чудесна стратегия за изграждане на увереност в говоренето е споделянето на темата и аргументите с представителите на друг екип. В края на груповата задача учителят определя кои ученици за колко време ще „гостуват“ на другите екипи, така че всеки екип да има по един гост, който да сподели своя опит. При представянето на гостите в екипите може да се използва матрицата от предишната стратегия, тъй като и тук целта е учениците да говорят свободно по темата и да представят задълбочени аргументи. Членовете на екипите имат за задача, след като изслушат госта, да му задават въпроси, свързани с неговата тема, теза, аргументи и принос.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Благодарение на тази стратегия учениците преодоляват първоначалните си притеснения и стават по-уверени в изказването си;
- Постига се ефектът на „връстници обучават връстници“;
- Създава се усещането, че мнението на всеки е ценно и заслужава да бъде споделено.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно някои деца в началото да не осъзнават важността на стратегията и да се опитат да я провалят с несериозно отношение;
- учителят последователно и аргументирано трябва да мотивира учениците, че това е важно за всички участници.

3.2.3. ЖИВО ИЗРЕЧЕНИЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Учениците говорят свободно и уверено по темата, представят теза и задълбочени аргументи.	5-12	-	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Стратегията „Живо изречение“ често се използва от учителите в края на часа и тя дава възможност на учениците да представят свободно и уверено своята работа. Учителят задава началото на изречението, например „През този час по...“, и посочени представители от екипите трябва със свои думи да продължат изречението, като всеки говорещ надгражда казаното от предишния говорител.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- „Живо изречение“ е стратегия, която насърчава учениците да осмислят процеса на работа, стимулира активното слушане и говорене с надграждане.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- при по-малки класове от 15-18 души учителят може да включи всички ученици в „Живо изречение“;
- учителят трябва да постави условие за броя на думите и времето за изпълнение. Най-често учителите дават до три думи на човек за участие в живо изречение;
- има различни разновидности – например учениците могат да използват табелки с думи, с които да сглобят живо изречение по отбори и да го представят устно.

3.2.4. РЕПОРТАЖ ОТ КЛАСНАТА СТАЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Учениците говорят свободно и уверено по темата, представят теза и задълбочени аргументи.	5-12	-	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Репортажът от класната стая е стратегия, в която учениците, изпълняващи ролята на репортери, трябва да опишат какво се случва в час, кои са обсъдените теми и какви са постигнатите резултати. Репортерите от класните стаи могат да използват мобилните си телефони, за да снимат и дори да направят видеоклипове с интервюта по темата със свои съученици.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Репортажите от класната стая стимулират креативността на учениците и повишават мотивацията им да говорят свободно и уверено по изучаваните теми.
- Тази стратегия помага на учениците да демонстрират медийната си грамотност, като им предоставя възможност да използват новите технологии, за да обменят информация и идеи за различна публика;

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да обвърже прилагането на тази стратегия с длъжностната характеристика на репортера;
- възможно е учениците да злоупотребят с предоставената възможност за по-креативно обобщаване на процеса на работа и да не се справят със задачата поради несериозност;
- необходимо е учителят предварително да инвестира време и енергия за разясняването на целта на тази стратегия и да създаде платформа, на която да се публикуват репортажите на учениците.

3.3.1. ДНЕВНИК НА МОЯТА РАБОТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.3. Всеки член защитава своята роля, принос в екипа.	5-12	10-15 МИН	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

За постигане на целта всеки член защитава своята роля/принос в екипната работа е подходяща стратегията „Дневник на моята работа“, в който учениците описват работата си и трудностите, с които са се сблъскали, по време на цялата подготовка на задача/проект.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е подходяща при дългосрочни проекти, за да се проследи процесът на проучване, планиране и изпълнение от учениците;
- Стимулира се способността на учениците да разсъждават върху процеса, изминатия път и своя принос;
- Тази стратегия е чудесен начин да се насърчат учениците да пишат, като така паралелно се работи и за грамотност.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- ценността на този дневник е в натрупването на документална информация за работата и израстването на ученика;
- акцентът при воденето на такъв дневник е създаването на навик за анализиране на собствения принос към екипната работа;
- добре е учителят да задава параметри на това какво ще се „зачита“ за валидна част от дневника, за да се стимулират учениците да се отнасят отговорно към задачата (брой думи/страници, определени въпроси, на които се търси отговор, и др.).

3.3.3. CV ФОРМАТ: РОЛЯ – ОТГОВОРНОСТИ – РЕЗУЛТАТИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.3. Всеки член защитава своята роля, принос в екипа.	8-12	15-20 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Под формата на CV учениците попълват данни за работата си в екип. Те описват ролята, която са изпълнявали, срока за изпълнение, възложените отговорности, постигнатите резултати и оценяват своя принос.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е подходяща за ученици в гимназиален етап и може да се използва за по-дългосрочни проекти;
- Стратегията подготвя учениците за реални житейски ситуации.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото учителят може да представи примерен темплейт на CV и да обясни каква е функцията му, как се попълва, за да обвърже дейностите на учениците в груповата работа с тази стратегия.

4.1.2. БИЛЕТЧЕ ЗА РЕФЛЕКСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците сами организират и провеждат рефлексия с ключови въпроси.	5-7	5-10 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Първата стъпка за постигане на целта учениците сами да организират и провеждат рефлексия е свързана с попълване на билетче с въпроси за рефлексия от всеки ученик. Въпросите са следните: Как се чувствам? Постигнахме ли целта? Какво ни помогна? Какво ни попречи? Какво бихме подобрили в груповата работа? Първоначално учителят изготвя билетите за рефлексия и ги раздава в края на груповата работа, като изисква всяко дете да го попълни. Учителят посочва ученици от всяка група да споделят попълнената си рефлексия с класа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- По този начин учениците придобиват навик да рефлектират след свършена работа и да обмислят конкретни стъпки за подобрене;
- Насочва внимание към процеса, не само към резултата, и по този начин стимулира учениците да разсъждават за извършеното от тях в по-широк контекст.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- рефлексията е ключов елемент от уменията за работа в екип и затова трябва да се развива последователно от учителя и да не се отлага във времето;
- първоначално някои ученици вероятно ще отговарят лаконично и прекалено общо на въпросите за рефлексия. Често учениците отговарят на въпроса „Какво ви попречи?“ с „Всичко“, а на „Какво бихте променили?“ с „Нищо“, без да дават конкретни предложения;
- за да се избегнат общите фрази като „всичко“ и „нищо“, е нужно учителят да даде конкретни примери и стъпки за подобряване. Например: ако учениците не са се изслушвали и не са си помагали, като стъпки за подобрене да се отбележи, че следващия път ще вдигат ръка, когато искат думата в групата, ще се изслушват внимателно и ще си помагат;
- понякога учениците повтарят предложенията за подобрене, които са чули от другите деца, без да се замислят за конкретното си положение. В такъв случай учителят трябва да им помогне да формулират конкретни и измерими стъпки, които са строго индивидуални за тях и да следи през следващите часове за тяхното изпълнение.

4.1.3. ДНЕВНИК ЗА РЕФЛЕКСИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците сами организират и провеждат рефлексия с ключови въпроси.	5-12	10-15 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Следваща стъпка при реализирането на целта учениците сами да организират и провеждат рефлексия е въвеждането на дневник за записване на рефлексията. Дневникът може да съдържа няколко стандартни въпроса, които учителят е преценил, че са подходящи за възрастта на учениците и неговия предмет, и се попълва непосредствено след груповата работа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Воденето на дневник за записване на рефлексията помага на учениците да проследят процеса на учене и да подобрят уменията си за работа в екип;
- Този дневник е много полезен в края на срока и на годината, когато се правят по-обстойни анализи на постиженията, за да си дадат сметка учениците колко много са постигнали.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят въвежда и изисква от учениците да водят своя дневник за записване на рефлексията;
- всички ученици трябва да имат отделни тетрадки за дневник, които учителят съхранява, за да не се загубят, и които им дава в края на часа за попълване;
- учителят по свой избор може да следи дневниците на конкретни ученици – дали спазват наредбата от тях стъпки и дали има смисъл от рефлексията;
- в училище има ученици, които се затрудняват с писането. Те могат да направят аудиодневник на своята рефлексия със своя или на учителя мобилен телефон и да събират аудиофайловете в електронен вид;
- важно е рефлексията да се прави на момента, а не да се отлага за другия ден, защото детайлите, трудностите и постиженията се забравят от учениците.

4.1.4. РЕФЛЕКСИЯ В ЕКИПА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците сами организират и провеждат рефлексия с ключови въпроси.	5-7	5-10 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците са придобили нагласата да рефлектират индивидуално, учителят може да въведе стратегията „Рефлексия по екипи“. Учениците по групи избират на ротационен принцип модератори, които имат за задача да дават последователно думата на членовете на екипите и да следят всички да участват в рефлексията.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Рефлексията по екипи, или общата рефлексия, помага на учениците да осъзнаят на по-високо ниво принадлежността им към групата и към класа, общия път, който са извървели, и общия резултат, който са постигнали;
- Също така рефлексията по екипи благоприятства емоционалното израстване на учениците, защото по този начин те споделят своите емоции и се упражняват в справяне с импулсивността и гнева;
- Рефлексията в екипа помага на учениците да чуят другите как се чувстват и да се поставят на мястото на своите съученици.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учителят трябва да подсури подходящо пространство за провеждането на рефлексията по екипи;
- учителят трябва да е сигурен, че учениците уважават и изслушват модераторите, за да се проведе ефективна и смислена рефлексия.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Всички проекти за развиване на уменията за работа в екип могат да бъдат оценени с помощта на критериалната матрица на уменията. Предложените проекти покриват всички елементи на уменията, защото за успешното им реализиране учениците трябва да организират процеса, да работят ефективно, да изпълнят задачите в срок, да представят общия продукт и да участват в рефлексията на края на проекта.

Кои цели покриват проектите?

- 1.1. Учениците са готови да работят с всекиго;
- 1.2. Самостоятелно разпределят роли и задачи;
- 1.3. Сами изработват план за действие;
- 2.1. Всеки работи по поставената задача и роля;
- 2.4. Взаимопомощ – подпомагат останалите членове на екипа да дадат най-доброто от себе си, не изземват работата на другите, а им помагат да се изявят;
- 3.1. Учениците представят общия продукт;
- 3.2. Говорят свободно и уверено по темата;
- 3.3. Всеки член защитава своята роля/принос;
- 4.1. Учениците сами организират и провеждат рефлексия с ключови въпроси – как се чувствам, постигнахме ли целта, какво ни помогна, какво ни попречи, какво бихме подобрили в груповата работа.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ:

Конференция по БЕЛ – „Глаголните времена в българския език“

Описание

Разделени на 5 отбора (с помощта на ръчиците), учениците от 6. клас проучват глаголните времена в съвременния български език и правят извод за тяхната употреба и значение. Учениците планират и провеждат конференция, на която да представят изводите от проучванията. С този проект учениците развиват умения за четивна грамотност и за работа в екип.

Времетраене: 1 месец, времето на учебния раздел

Краен продукт/Визуализация: Презентации на резултатите

Задачи

1. Всеки от отборите трябва да мине през три стъпки (планиране, проучване и презентирание);
2. Всеки отбор трябва да представи поне три аргумента в подкрепа на тезата си;
3. Учениците трябва да стигнат до извод, като използват различни източници и начини да го представят на публиката;
4. Отборите трябва да изработят добре оформени и изчерпателни презентации;
5. Всеки член на отбора трябва да покаже добри презентационни умения и да защити своята роля в екипа;
6. Всички ученици трябва да участват в организирането и провеждането на конференцията по БЕЛ, като планират подходящ час и място за провеждане, изработват програма на конференцията и я популяризират в училище, изпращат покани на гостите, изработват баджове и списък на гостите, пишат сценарий, разпределят си ролите на водещи на конференцията, домакини на входа и модератори на рефлексията.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ

ПРОЕКТ

Годишен проект „Пиеса върху значим епизод от българската история“

Описание

Учениците от 5. или 6. клас в края на годината представят своя пиеса върху значим епизод от българската история. Най-напред всички ученици избират историческото събитие, върху което ще работят. След това се разпределят на малки групи, за да планират и осъществят проекта. Създават група на сценаристите, които пише репликите и сценария; група на режисьорите, която планира дейностите и ръководи репетициите; група на артистите, която изучава репликите и играе в пиесата; група на сценографите, която отговаря за декорите и костюмите.

Времетраене: цялата учебна година, проектът се представя в края на годината

Краен продукт/Визуализация: Театрална пиеса

В процеса на работа участниците във всяка група попълват следната таблица, в която описват и оценяват работата си.

Име на проект: Цел на проекта:			
	Участник 1 – име	Участник 2 – име	Участник 3 – име
Отговорности (описание)			
Свършена работа (кой какво е направил)			
Собствена оценка на завършената задача + аргументация			
Оценка, поставена от останалите участници + аргументация			
* Оценка + аргументация на учителя:			

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: МАТЕМАТИКА

ПРОЕКТ

Сборник със задачи за подготовка на НВО – 7. клас

Описание

Учениците от 7. клас се разделят на екипи за постигане на общата цел – създаване на сборник със задачи за подготовка на учениците за НВО. Единият екип съчинява задачите за сборника. Другият екип решава и проверява валидността на задачите и при необходимост ги редактира. Третият екип обработва дигитално задачите и ги подготвя за печат. Трите екипа участват в общото планиране на дейностите и представянето на сборника в училищната библиотека.

Времетраене: цялата учебна година

Краен продукт/Визуализация: Сборник със задачи за подготовка на учениците от 7. клас за НВО

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЧУЖДИ ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ

Телевизия на немски език

Описание

Учениците от 8. клас създават свой телевизионен формат на немски език, в който използват изучаваната лексика и глаголни времена от часовете по немски език. В началото на проекта всички ученици проучват кои са най-популярните немски телевизии и ги представят пред класа по следните критерии: какъв е типът на телевизията (новинарски, спортен или обществен), кои са най-популярните предавания и водещи. След това учениците гласуват и избират една от предложените концепции за телевизия, по чиито модел ще направят своя телевизионен формат. Учениците се разделят на екипи, които имат за задача да подготвят свои предавания на немски език. Всеки екип има точно определено време за представяне в общата телевизионна програма. За да се реализира успешно проектът учениците избират с номинация програмен директор на телевизията, който има за задача да организира програмата, реда на представянето на предаванията и рекламата. Останалите ученици си разпределят ролите на новинари, които подготвят новини на немски език, синоптици, представящи времето на немски език, спортни репортери, кулинири, представящи традиционни немски гозби, водещи на забавно предаване и гостите в него, преводачи от немски на български език.

Времетраене: един учебен срок

Краен продукт: Телевизия на немски език

Задачи

1. Проучете какво съдържат и каква е концепцията на немските телевизии PRO SIEBEN, RTL, DW;
2. Номинирайте свой кандидат за програмен директор, като имате предвид каква е длъжностната характеристика;
3. Разпределете се по екипи: новинари, кулинири, синоптици, спортни журналисти, водещи на забавно предаване и участници в него, преводачи;
4. По екипи проучете конкретни предавания и напишете сценарии за вашето участие;
5. Представете вашето предаване като спазвате определеното време.

ИЗТОЧНИЦИ

Plucker, J. A. (н.д.). <http://www.p21.org/>. Извлечено от Partnership for 21st century learning: http://www.p21.org/storage/documents/docs/Research/P21_4Cs_Research_Brief_Series_-_Collaboration.pdf

КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ

Борислава Данева (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО СА КОМУНИКАЦИОННИТЕ УМЕНИЯ?

Когато говорим за комуникационни умения, имаме предвид да предаваш ясно и разбираемо идеи, мисли, чувства и информация както устно (лице в лице, телефон), така и в писмено (писма, есета, съобщения в социални медии и т.н.), визуално (графики, снимки) и невербално (език на тялото, тон на гласа, жестове).

Освен това да комуникираш ефективно, означава още да можеш да адаптираш общуването си спрямо ситуацията, да разчиташ поведението на другите хора, да правиш компромиси, за да постигнеш съгласие, да разрешаваш конфликти и недоразумения. Разбира се, комуникацията е винаги двустранен процес, така че включва и уменията да слушаш активно и уважително с цел да разбереш позицията на другия, както и да прилагаш различни стратегии, за да разбереш цялостното му послание.

За да можем да кажем, че някой притежава отлични комуникационни умения, той/тя трябва да бъде ефективен във всички елементи – от ясното и разбираемо изпращане на посланието до разбирането и приемането на посланието на друг човек – и да се справя ефективно с всички канали на общуване – лично, по телефон, писмено и т.н.

ЗАЩО ДА РАЗВИВАМЕ КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ?

Разбира се, комуникационните умения са неизменна част от обучителния процес – децата се учат да четат и да се изразяват, да представят материал пред класа, да казват стихчета наизуст, да подготвят презентации и да пишат аргументативни есета, учителите и учениците общуват през цялото време, учениците общуват интензивно със свои приятели както на живо, така и онлайн. Защо тогава да развиваме целенасочено точно тези умения?

Виждаме няколко ключови причини. Първо, ефективната комуникация през XXI век е фундаментална за личния, учебния и професионалния ни успех. В личен план уменията да споделяш разбираемо какво мислиш и да разбираш какво и защо мислят останалите около теб спомага за изграждането на смислени, плодотворни и искрени взаимоотношения с хората. В професионален план, без значение какво работим, е важно както да разбираме и изпълняваме задачите си, така и да общуваме ефективно с колегите си. Затова комуникационните умения са в основата и на друго важно умение от този наръчник – работа в екип. Второ, ефективната комуникация става все по-ценна в свят, в който общуваме с много различни хора всеки ден и в който количеството информация, което достига до нас, расте непрекъснато. Става все по-важно да можеш бързо, ясно и запомнящо се да предадеш конкретна информация. Трето, образованието се променя така, както се променя моделът на икономиката, новите технологии и начинът на общуване като цяло. Както говорим и в главата, посветена на работата в екип, моделът на образование, в който учителят преподава, а учениците слушат, е изчерпан. Ако преди е било необходимо само учителят ясно

да артикулира мисълта си, а учениците да я възпроизведат, днес е важно да научим учениците си уверено да защитават позицията си, да структурират собствените си мисли, да убеждават, да търсят различни начини да представят информацията в зависимост от аудиторията, да изслушват и да разбират различни гледни точки. Защото точно това ще ги подготви да бъдат хора, които създават собствения си живот и се борят да постигат целите си.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ?

Когато говорим за целенасочено и задълбочено развиване на дадено умение, не можем да разчитаме само на неговото естествено развитие като страничен ефект от ученето. Важно е да имаме фокус, стратегия, ясни цели и следене на напредъка. Важно е учениците да са наясно какво и защо се прави, какво се очаква от тях, какви са критериите и как могат уменията им да се подобрят.

За да постигнем това, и тук разделяме уменията на основни елементи:

1. Ясно и ефективно артикулира идеи и мисли;
2. Слушане за разбиране на смисъл;
3. Комуникиране за постигане на различни цели в различни среди.

В картата на уменията са посочени и конкретни цели, които развиват основните елементи.

Относно оценяването на напредъка едно от решенията е използването на ясни и разбираеми критериални матрици, които учениците да ползват за самооценка и учителите за оценка на напредъка (такива ще намерите тук за някои от стратегиите, както и основна матрица за напредък по уменията).

Обучението по комуникационни умения е важно да започне още в първи клас, защото тогава се създава и обогатява речникът на децата, както и основните правила за общуване с познати и непознати, по-възрастни хора и връстници. Една от стратегиите, освен целенасочени задачи и упражнения, е интегрирането на комуникационни умения в управлението на класната стая под формата на правила, код на общуване и говорене и т.н.

Друго много важно при развиването на това умение в класната стая е да се дава възможност на учениците за автентично общуване чрез задачи като дебати, дискусии, работа в групи, ролеви игри, презентации, речи, писане на имейли и запознаване с нови, различни хора.

Развиването на тези умения започва от най-основните – говорене, изразяване, изслушване, и след това се надгражда с по-сложни, като долавяне на смисъл и чувство, представяне пред публика, дебатирание. Общуването се състои от множество комплексни умения, затова развиването му трябва да става постепенно, на малки части, с разнообразни активности и рефлектиране върху постигнатото.

КАК ДА ПРЕДСТАВИМ УМЕНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 1. – 4. КЛАС?

В този наръчник ще намерите няколко стратегии, които са приложими предимно при най-малките ученици. Две от тях (1.6.1. Стратегия за управление на класната стая и 3.2.2. Разказване на истории) са дългосрочни, тоест започват да се развиват в началото на годината и продължават докрай и дори в по-горен клас.

В началото на годината отделете време за дискусии и изграждане на **култура на класната стая**, в която да интегрирате правила и процедури, свързани с комуникационните умения:

- обсъдете и създайте правила на общуване заедно с децата;
- нарисуйте ги; изиграйте ги; демонстрирайте ги;
- направете списък/табло с картинки из класната стая, които да им напомнят за тези правила и поведения;
- моделирайте поведението на децата, като им говорите с уважение, спокойно;
- изисквайте от тях във всяка ситуация, която го налага, да използват нововъведените думи и изрази (Благодаря, Заповядай, Извинявай и т.н.);
- оставайте време всяка седмица да поговорите с тях за поведението им и комуникацията едни с други, защо е важно;

- четете им приказки, показвайте им филмчета и извеждайте поуки от тях (как трябва да се държим едни с други; защо е важно да благодарим);
- въведете родителите в правилата, изпълнението им и защо са важни (седмични писма/имейли; ClassDojo – инструмент за проследяване на поведение и комуникация с родители);
- поощрявайте ги системно; благодарете им за позитивното поведение; обяснявайте им какво е било хубаво и какво неправилно.

Децата започват да обичат четенето, когато на тях им се чете много. Това е тясно свързано с втората предложена стратегия – Storytelling (Разказване на истории). Започнете да четете на децата на глас. В много англоезични училища това е задължителна практика и във всяка класна стая има кът, в който децата сядат удобно и слушат истории. **Четете им, започнете да им разказвате разнообразни истории**, да ги обсъждате с тях:

- запалете учениците по четенето и разказването, като сами го правите всекидневно за кратко;
- организирайте състезание, фестивал, регулярни събирания между класовете в един випуск за разказване на истории, сценки;
- кажете им в началото на годината, че те ще станат разказвачи, журналисти, поети, давайте им роли и малки задачи;
- канете детски писатели (не е невъзможно, а напротив – често срещана практика дори в малки градове е писатели да организират беседи).

КАК ДА ПРЕДСТАВИМ УМЕНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 5. – 7. КЛАС?

Може да започнете с дискусия и въпроси **на кои личности учениците се възхищават** и защо им се възхищават. Направете списък с качествата, покажете им видео с интервюта на звезди, уважавани от тях спортисти, успели и световноизвестни хора. Насочете вниманието им към начина им на обличане, говорене, държание (разбира се, важно е да подберете добре примерите). Предложете им и смешни клипчета, такива, на които хората се „излагат“, обсъдете ги.

Направете **дискусия (брейнсторминг) върху ситуациите, в които им се налага да общуват** – да се представят, да презентират (с родители, приятели и учители; пред нови хора; в социалните мрежи); направете списък кое би ги направило успешни в такива ситуации, от какво се нуждаят, кое предизвиква уважение в хората срещу тях.

Гледайте видео с тях – за **добри и лоши примери** на презентации, на запознанства, на интервюта по телевизията, на речи на успели хора, на отличили се деца на тяхната възраст.

Направете спонтанни ролеви игри, рефлектирайте и си поставете цели заедно с учениците: какво да научат и усвоят, за да се чувстват уверени в контакт с хора, да се представят пред нови хора. Поканете външни гости в класната си стая – това поставя учениците извън зоната им на комфорт и ги кара да се представят и общуват с нови хора. Би било полезно за вас да наблюдавате, а след това а обсъдите с тях как е минало, как са се почувствали и т.н.

Направете диагностика на презентирането им, дайте им каквато и да е задача за презентации и наблюдавайте по матрицата тяхното представяне. Нека и наблюдаващите ученици го направят. Ако имате възможност, заснемете ги, покажете им видеото и минете по заснетото заедно, по критериите и зоните за подобрение. Покажете им отново добри и лоши примери, попитайте ги те къде се поставят, кое повече им харесва, какво да направят, за да станат по-добри.

КАК ДА ПРЕДСТАВИМ УМЕНИЕТО ПРЕД УЧЕНИЦИ ОТ 8. – 12. КЛАС?

С ученици в гимназиален етап може отново да ползвате стратегиите, изброени по-горе. Тук би било особено полезно да им **представите нови и успели хора**, да ги въвличате в разговори с тях. Поканете например кариерен консултант, който да обясни значението на добрата комуникация, да им даде примери от практиката си, както и конкретни насоки за развитие.

Отново направете **диагностика и им покажете различни примери**, оценете тяхното представяне и си поставете цели.

КАРТА НА УМЕНИЕТО

Елемент	Цели	Стратегии
1. Ясно и ефективно артикулира идеи и мисли.	1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н).	1.1.1. Ролеви игри; 1.1.2. Оценяват/анализират различни наблюдавани реални ситуации; 1.1.3. Устно представяне в началото на всяко изпитване/представяне на задача/презентация – при различни проекти/презентации; 1.1.4. Предаване на домашни по мейл с кратко писмено представяне в началото (като в мотивационно писмо; официален мейл); 1.1.5. Бърза среща.
	1.2. Използва адекватен речник според ситуацията.	1.2.1. Ролеви игри (интервю; запознанства в група/със съученици/с началник); 1.2.2. Ученици оценяват по критериална матрица представяне на други ученици. В критериалната матрица подробно трябва да бъде разписан критерият за подходящ речник (по предмети); 1.2.3. Представяне на една и съща информация от различна позиция (формална/неформална) – писане на покана, разказ за събитие (на приятел и в работно интервю; имейл до директор и до родител).
	1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт.	1.3.1. Презентации; критериална матрица; обратна връзка; рефлексия; 1.3.2. Интервю + самооценка на представянето + обратна връзка за представянето на интервюто; 1.3.3. Предаване/видео/филми – наблюдаване и оценяване по критерий (лист „Какво ни говори/издава езика на тялото?“).
	1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи.	1.4.1. Предизвикателство: открий; запиши; избегни.
	1.5. Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние.	1.5.1. Дебат + рефлексия.
	1.6. Използва подходящо време, място и платформа за изразяване на позиция, за да е максимално ефективна.	1.6.1. Стратегия за управление на класната стая; 1.6.2. Работа с текст винаги се включва въпрос кой би бил най- подходящ канал за даден аргумент (ФБ; вестник; ТВ + плюсове/минуси).

2. Слушане за разбиране на смисъл.	2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото).	2.1.1. Диалози (четене; разиграване; създаване); 2.1.2. Микрофонът е твой – всеки има правото да говори само ако предметът, който изпълнява ролята на микрофон, е в него/нея; 2.1.3. Помисли/Намери си другар/Сподели (работа по двойки); 2.1.4. Преразказ за време (по двойки); 2.1.5. Дискусия върху постер (малки групи); 2.1.6. Определяне на основните идеи (малки групи).
	2.2. Познава типовете общуване и разчита езика на тялото/чувство.	2.2.1. Наблюдаване/слушане на литературно произведение с цел разпознаване на езика на тялото/емоция (монолози; сценки; видео; филми; заснети пиеси; радио пиеси); 2.2.2. Четене на диалози с поставена задача (за чувство; интонация).
3. Комуникиране за постигане на различни цели в различни среди.	3.1. Разпознава различни цели в общуването между хората (информирание; инструкции; мотивиране; убеждаване; вдъхновяване; манипулиране).	3.1.1. Симулации (професионална среда; всеки има роля; отдел) – За определен период от време дайте конкретни роли на учениците в дадена среда(компания, училище), определете ясно с тях подходящото поведение на всяка роля, както и нейните отговорности. През този период следете за изпълнението на ролите в часовете.
	3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.	3.2.1. Elevator pitch; 3.2.2. Разказване на истории (за начален курс); 3.2.3. Ted talks; 3.2.4. Симулация на работно интервю; 3.2.5. Презентации (1. за кратко време с визуализации; 2. научни/дълги; 3. да продадеш нещо). 3.2.6. Реч.
	3.3. Прилага етични норми в общуването в строго професионална среда.	3.3.1. Вж. стратегия 3.1.1. 3.3.2. Решаване на професионални казуси; конфликтни ситуации.

3. Комуникиране за постигане на различни цели в различни среди.	3.4. Прилага етични норми в мултикултурна среда.	3.4.1. Чрез медии (ТВ, вестници, Фейсбук) да се разпознава нетолерантна реч и как това манипулира общественото мнение. Периодично разглеждайте различни публикации (сайтове; вестници; ТВ), заглавията им и как представят една и съща новина. Наблюдавайте какъв е използваният език, коя е целевата група на медията, как това би повлияло на мнението на целевата група, какви други гледни точки има, как медиите оформят мнението на обществото, понякога подлъгват със заглавията си, колко е важен езикът за това; 3.4.2. Четене за различни контрастни култури (филми) – рефлексия кое е различно + кое може да засегне другата култура; кое е неразбираемо/странно за нас.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	1.1.	Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
	1.4.	Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи.
Междинна оценка на напредъка		
5 – 8	1.2.	Използва адекватен речник според ситуацията;
	1.6.	Използва подходящо време, място и платформа за изразяване на позиция, за да е максимално ефективна.
Междинна оценка на напредъка		
9 – 12	1.3.	Използва езика на тялото и визуален контакт;
	2.2.	Познава типове общуване и разчита езика на тялото/чувство.
Междинна оценка на напредъка		
13 – 16	1.5.	Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние.
Междинна оценка на напредъка		
17 – 20	2.1.	Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото);
	3.1.	Разпознава различни цели в общуването между хората (информирание; инструкции; мотивиране; убеждаване; вдъхновяване; манипулиране).
Междинна оценка на напредъка		
21 – 24	2.2.	Познава типове общуване и разчита езика на тялото/чувство;
	3.2.	Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.
Междинна оценка на напредъка		
25 – 28	3.3.	Прилага етични норми в общуване в строго професионална среда;
	2.1.	Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото);
	1.5.	Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние.
Междинна оценка на напредъка		
29 – 32	3.4.	Прилага етични норми в мултикултурна среда.
Междинна оценка на напредъка		
33 – 36	1.1.	Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
	1.3.	Използва езика на тялото и визуален контакт;
	2.1.	Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото);
	3.2.	Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.
Финално оценяване		

Критерий	Начинаещ	Напреднал	Експерт
Ясно и ефективно артикулиране на идеи и мисли	Има набор от изрази и думи, но представя себе си или дадена тема/идея неуверено, с множество дистрактори, неподходящ тон, сила на гласа. Често демонстрира незаинтересованост в разговор/дискусия.	Представя себе си и теми/идеи уверено, с правилен набор от изрази. На места се срещат дистрактори, неправилна интонация, тон, емоция, сила, темпо на говорене.	Знае кога и как да представи себе си и своите теми/презентации/идеи. Инициира сам в подходящ момент разговор/дискусия: - гледа в очите събеседника; - използва правилно езика на тялото; - съобразява речника си; - сила на говорене, тон, темпо са съобразени с публиката и ситуацията.
Слушане за разбиране на смисъл	Долавя главната идея(и) на даден текст/реч/разговор, но не и детайли. Невинаги успява да разбере въпрос или задача, както и чувството/емоцията/целта на дадено изказване. Прекъсва събеседници и/или показва мнението си чрез мимики/физиономии/ коментари.	Изслушва събеседниците си, без да прекъсва, използва правилно езика на тялото, докато е в разговор/в публика. Изпуска детайли от дадена реч/разговор или не е разбрал смисъла от първия път.	Изслушва събеседници и демонстрира адекватно поведение, докато е в публика. Изчаква събеседникът да приключи и чак тогава задава въпрос/дава отговор. Демонстрира несъгласие с уважение и адекватен речник. Долавя най-малки детайли в чут/прочетен текст и заявява ясно и уверено целта и неговия смисъл.
Комуникиране за постигане на различни цели в различни среди	Назовава различните цели на общуването, но има трудности да ги разпознава в реална среда. Невинаги използва правилен речник за комуникация в зависимост от средата, в която е поставен. Има трудности при създаване на текст за професионална среда. Използва неосъзнато неуважителни коментари/шеги при общуване с други етноси/раси/народи.	Назовава и разпознава целта на общуването. Комуникира уважително с различни етноси/раси. Срещат се трудности при избора на подходящи изрази в професионално общуване/неувереност.	Разпознава целта на общуването във всяка ситуация. Изслушва уважително и демонстрира интерес. Демонстрира различни стратегии в общуването в зависимост от целта му. Уверен е в професионално общуване. Задава свободно адекватни поясняващи въпроси. Разпознава културни особености и се отнася с уважение. Назовава и не използва теми „табу„ в общуването.

1.1.1. РОЛЕВИ ИГРИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Представя себе си в различни ситуации; 1.2. Използва адекватен речник според ситуацията; 3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от ситуацията.	1-12	30 – 60 мин	10 – 45 мин

ОПИСАНИЕ

Ролевите игри могат да бъдат използвани в обучението по всеки предмет, както и във всеки урок/тема. Те могат да бъдат по двойки или в групи от 4-5 души. Освен конкретен материал ролевите игри развиват комуникационни умения у учениците и могат да бъдат структурирани за всяка възраст.

Ролевата игра е симулация, вид драматизация, в която учениците са поставени в реална ситуация, всеки в специфична роля, с ясни инструкции за действия и краен резултат. Ролевата игра може да се прилага в края на раздел като автентично оценяване (напр. Езици – ситуация в магазин; провеждане на кампания; кулинарно шоу; интервю за работа; Биология – кампания против замърсяване/за защитен вид; География – спор за прокаране на нова жп линия, застрояване на планинска местност). Тя може да бъде спонтанна, може задачата да е дадена и за домашно – като проучване, а разиграването да се случва в клас. В зависимост от целите времето за самата сценка е различно.

Основните стъпки, които трябва да се предприемат при създаване на такава задача, за учениците са:

- Ясно дефиниране на целта на ролевата игра (напр. нова лексика при езиците; замърсяване на река/парк по биология; реална историческа сцена по история и т.н.);
- Дефиниране на всички възможни проблеми, които могат да възникнат или външни пречки (място; брой ученици);
- Внимателно преценяване на времето;
- Определяне и описание на различните роли; разпределяне между участниците;
- Детайлно описание на ситуацията;
- Ясни инструкции за остатъка от класа (наблюдаване и даване на обратна връзка, както и когато времето и целите позволяват – преиграване на ситуацията от наблюдаващите);
- Представяне на ситуацията;
- Обсъждане на ситуацията.

Подготовка на учениците

- Раздайте профилите на учениците и целите, които те трябва да постигнат;
- (Ако е нужно) дайте още информация и детайли за случката/сцената;
- Дайте 5-10 мин на учениците да се подготвят, да се потопят в ролята, да изградят своята стратегия и характер;
- Докато групата представя своята сцена, всички останали наблюдават с някаква цел – ОВ във формуляр, оценка по матрица за представяне, извличане на информация (например в таблица), отговор на конкретни въпроси и т.н.;
- След сценката тя се обсъжда, също и поведението на всеки един от участниците, наблюдаващите ученици коментират как биха постъпили и защо, въпросите зависят от предмета и целта на ролевата игра (някои могат да са концентрирани върху комуникативно умение, други могат да са изцяло върху учен материал);
- Много помага, ако сцените се записват на видео и след това учениците гледат и обсъждат своето поведение;
- Рефлектирайте с участниците върху това кое им е харесало и кое не; как мислят, че са постъпили, и кое биха променили; как са се почувствали; дали са постигнали целта.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Потапя учениците в реална среда;
- Поставянето в чужда роля дава увереност;
- Учениците обичат да играят и разиграват;
- Може да се използва за всякакви цели с всички възрасти;
- Включени са множество комуникационни умения (в зависимост на каква фаза сте и кое умение развивате в даден момент ролевите игри могат да включват едно или повече);
- В зависимост от целите ролевите игри могат да са за 2 души, както и за целия клас, за няколко минути, както и за час, седмица, месец, срок;
- Учениците могат сами да създават ролеви игри с ваша помощ.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- целите трябва да са много ясно дефинирани преди самата игра;
- крайният резултат и детайлите в профилите на участниците са също от основно значение;
- не се дават готови диалози, а само насоки, профили на участниците и краен резултат, учениците сами преценяват своето поведение и стратегия;
- рефлексията и дискусията са задължителни;
- учениците, които са в ролята на публика, задължително трябва да имат много ясно дефинирана задача.

1.1.2. ОЦЕНЯВАТ/АНАЛИЗИРАТ РАЗЛИЧНИ НАБЛЮДАВАНИ РЕАЛНИ СИТУАЦИИ

Тази стратегия упражнява усвояването на различните ситуации, в които хората общуват, и как това променя езика, който използват, и поведението им. Трябва да се предхожда от въведение и обсъждане на темата, както и от предоставяне на примери, реални ситуации, изрази. Подходящо е за началото на годината, за начало на раздел, ако сте решили да наблегнете на това умение или да въведете общуването като правило в класната стая.

Стратегията може да представлява наблюдаване на видео на различни хора в различни ситуации/позиции или ученици да демонстрират общуване, а останалите да разпознават позицията и ситуацията или да оценяват/поправят демонстриращите ученици.

1.1.3. УСТНО ПРЕДСТАВЯНЕ В НАЧАЛОТО НА ВСЯКО ИЗПИТВАНЕ/ПРЕДСТАВЯНЕ НА ЗАДАЧА/ПРЕЗЕНТАЦИЯ – ПРИ РАЗЛИЧНИ ПРОЕКТИ/ПРЕЗЕНТАЦИИ

При различни проекти/презентации учениците имат за задача (може да е за определен период от време, еднократно или всеки път) да се представят кратко (себе си и задачата). Подходящо за чуждоезиково обучение, но може да се приложи и при други предмети. Целта на това упражнение е учениците да усъвършенстват представянето си пред нови хора, да прибавят все повече и повече информация, да добиват увереност, да използват езика на тялото. Добре е в началото да се направи въведение защо се изисква това от тях, за какво е важно, къде ще го използват. Видеоклиповете биха били полезни при тази стратегия.

1.1.5. БЪРЗА СРЕЩА (ОТ АНГЛ. SPEED DATING)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н).	5-12	5 МИН	15-20 МИН

ОПИСАНИЕ

Бързи срещи е популярно събитие за запознанства, което лесно може да се пренесе в класната стая. Идеята е, че участниците се разделят на две големи равни групи (оригинално мъже – жени) и всеки говори за ограничено време (3-5 мин) пред всеки от другата група. Тази стратегия е най-приложима при изучаването на чужди езици, но всеки, който се е концентрирал върху комуникационни умения и по-специално върху представяне и създаване на първо впечатление, може да я приложи. Освен върху представяне фокусът може да се мени според целите (напр. фокус „интереси“, „кариериерна ориентация“).

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Учениците се разделят на две равни групи в редици една срещу друга. При сигнал (звънче, „старт“) учениците сядат един срещу друг и започват да говорят по дадената им задача за определеното време. При изчерпване на времето учениците чуват сигнала и трябва да станат и да се преместят при следващия участник (съседен стол/чин). Това се повтаря, докато всички участници са говорили с всеки от срещнатата група.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Лесна за подготовка, изпълнение.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трудно е да се управлява и следи (всички са по двойки и говорят по едно и също време);
- неизбежни са различия в нивото и подготовката на учениците;
- трябва предварително да сте преподавали и демонстрирали поне веднъж представяне, какво означава да се създава първо впечатление и защо е важно.

1.3.1. ПРЕЗЕНТАЦИИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт; 3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.	5-12	20-30 МИН	5-10 МИН на презентация

ОПИСАНИЕ

Презентациите в клас са възможност учениците да демонстрират разбиране/усвояване по дадена тема и да я обяснят пред публика. Внимателно подготвеното представяне и систематизираната обратна връзка дават възможност на учениците да придобият опит и да обогатят комуникационните си умения.

Целта на презентациите е не само ученикът да излезе и представи няколко слайда и да прочете даден материал. Презентациите развиват множество умения: проучване и синтезиране на информация; систематизиране и оформяне на информация; държание и говорене пред публика; избор на подходящ език и увереност.

Важно е, когато изискваме от учениците да представят дадена тема под формата на презентация, да сме преподали тези неща и след това целенасочено да следим за тях по време на представянето. Това включва оценяване на добри и лоши презентации, оформяне на информация в различна форма (слайдове; плакати), публично говорене, а не четене. Също така е важно учениците да са наясно какво ще се наблюдава в презентациите им още от началото на зададената задача и затова е нужно да се изработи и предостави критериална матрица (рубрика) за оценяване с всички критерии и нива.

Няколко опорни точки

- Бъдете наясно с целта на презентациите (оценяване; развиване на умения; преговор);
- Как ще подготвите учениците си, за да бъде успешна тяхната презентация;
- Как ще оценявате презентациите;
- Какво правят останалите ученици по време на презентацията (попълват критериалната матрица или бланка за обратна връзка; записват въпроси, които задават след презентацията; пишат план по темата, която се представя; самите те отговарят на въпроси за слушане с разбиране, докато наблюдават);
- По какъв начин презентиращите ще получат обратна връзка и насоки?

Предложения за успешни кратки презентации в клас

- Основната идея (тема) трябва да се заяви ясно;
- Обяснете я;
- Подкрепете я с доказателства от други източници; дайте примери;
- Направете заключение на темата/споменете я отново;
- Практикувайте презентацията предварително с различни хора;
- Говорете, не четете. Използвайте малки листчета с основни думи, които да ви подсказват;
- Придържайте се към зададеното време;
- Не претоварвайте кратки презентации с прекалено много визуални опори.

Основни сфери за наблюдаване и оценяване по време на презентация

- Представяне – контакт с публиката; сила на гласа; държание; облекло;
- Съдържание – как ученикът е разбрал темата;
- Организация на презентацията – има ли въведение; теза; доказателства/ примери; заключение и т.н.

Предложения за подготовка на учениците (задачи)

1. Оценяване на презентации според изгледа и организацията (визуални опори; текст);
2. Гледане на видео от TED и оценяване на речите по рубрика (цел 2.2.4.):

Тук обсъдете с учениците всеки един критерий и примери за него, след това гледайте една презентация заедно, попълнете заедно таблицата с конкретни действия. Следващата стъпка е те да гледат сами следващите (или само няколко минути от тях) без звук и да оценят по критериите. Дайте им 1-2 речи за домашно и след това ги обсъдете в групи в клас.

- Упражнявайте учениците да представят първоначално нещо, което те знаят, тяхно хоби, спорт, игра. Така ще забележат какво е наистина да разбират темата, да говорят с ентузиазъм и удоволствие, а не да заучават и четат.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива множество умения;
- Приложима е за всички предмети и теми;
- Два възможност да се работи на различни нива

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците трябва да се добре подготвени, преди да им бъде дадена задачата;
- трудно е проследяването и оценяването на групови задачи;
- изисква време за подготовка, представяне и даване на обратна връзка;
- изисква техника (ако презентациите са на PowerPoint).

Примерна критериална матрица (приложима за всякакъв вид устна презентация)

Категория	1 – Има нужда от подобрения	2 – Доближава се до стандарта	3 – Отлично	Резултат
Съдържание	- представя се темата на презентацията, но съдържанието е хаотично; - не се реферира/върща към основната идея на презентацията; - само един източник на информация, чисто информативен; - наизустено съдържание, затруднява се да отговаря на каквито и да е въпроси по темата; - презентацията просто свършва, без да има заключение или обобщение/ финални думи.	- заявена тема, но не всичко е свързано/в подкрепа на тази теза/тема; - не всеки аргумент/ пример е релевантен или подкрепен с доказателство; - повече от два източника на информация, но недостатъчно, за да обхванат множество гледни точки; - несигурен в някои от въпросите/замисля се/ опитва се да си припомни наизустеното; - има извод/ заключение, но е непълно и/или различно от началната тема/теза.	- ясно заявена тема/теза; - всички слайдове/ точки подкрепят тази теза; - има примери и доказателства в подкрепа; - множество различни източници на информация, множество гледни точки; - участникът спокойно и сигурно отговаря на всички въпроси по темата; - ясен извод, който върща към основната тема и „затваря“ презентацията.	

Организация	- типът презентация е неподходящ за темата; - няма визуални опори или са недостатъчно/неподходящи; - няма логическа структура и преход между темите; - не се вмести във времето.	- типът презентация е съобразен с темата и публиката, но визуалните опори невинаги са подходящи (прекалено малко или много текст, малко снимки); - презентацията е прекалено дълга или прекалено кратка за темата; - пропуска между различните теми или отделя дълго време само на една-две от тях и пропуска останалите; - не се вмести във времето.	- типът на презентацията е подходящ за темата и публиката (дигитална/постер/реч); - дължината на презентацията е подходяща за темата; - ясен баланс между реч/текст и визуални опори (видео, аудио, хендаути); - плавен преход между подтезистите/точките; - вмести се във времето.	
Презентиране	- езикът е неподходящ; - чете през цялото време; - не демонстрира интерес; - не гледа публиката, а само бележките си; - притеснява се, стои на едно място; - спира често, замисля се, „ъ“-ка, забравя и се губи; - информацията се чете набързо, без удоволствие, тихо и с мрънкане.	- използва подходящ език; - не е сигурен във всичко, което казва, напомня си от бележките/забравя на места; - демонстрира интерес, но не и ентузиазъм по темата, който да завладява и публиката; - гледа само в една част от публиката; - личи моментно притеснение, свитост, прибрани ръце или треперене; - от време на време използва паразитни думи/звуци, без те да пречат; - не всички чуват; говори много тихо или много силно; - накъсан говор или много бърз/притеснен; - облеклото е подходящо.	- използва подходящ език и изрази по темата; - разказва, не чете; - демонстрира искрен интерес и ентузиазъм от темата; - гледа публиката, в контакт е с нея; - демонстрира увереност чрез езика на тялото (без нервни жестове), отворена позиция на тялото и подходящи жестове; - говори без никакви дистрактори и „ъ“-кане; - всички от публиката ясно чуват и разбират говора, без презентаторът да крещи; - плавен, спокоен говор с подходяща интонация според момента (наративен, забавен, шокиращ); - облеклото е подходящо.	

* Предложената критериална матрица е примерна и може да се използва при всяко устно презентирание. Преподавателят адаптира частта със съдържанието според предмета, нуждите и приоритети си.

Не е нужно да се следи за изпълнението на всяка една точка от тази матрица, зависи на какъв етап е обучението, може да се фокусирате върху едно умение, да добавяте или махате.

Задължително обаче е учениците да знаят какъв е фокусът на въпросната презентация и оценяване (в различни случаи може да оценяват съдържание и знание по предмета, в други може да дадете на учениците сами да избират темата и да се концентрират върху презентационни умения и организация например).

Добре е, когато използвате матрици (рубрики), да ги разглеждате и обсъждате предварително с учениците си – какво значи всяко изискване, как те го разбират, какви примери могат да дадат, какво мислят и т.н.

Помнете, че ако поставите един критерий в матрица и оценявате учениците по него, трябва да сте сигурни, че сте достигнали до това ниво, че това е преподадено и упражнено от учениците.

Примерна критериална матрица (приложима за всякакъв вид устна презентация)

Въведение Успя ли да привлече интереса? Даде ли достатъчно добър контекст на презентацията си?		
Организация Имаше ли ясна организация на цялостното представяне? Имаше ли плавна връзка между отделните секции (идеи)? Водеше ли логично към крайното заключение?		
Съдържание Защити ли идеите си? Приведе ли солидни аргументи?		
Подпомагащи средства Качество. Подпомагат ли целта на презентацията? Засилват ли внушението?		
Заклучение Ясно ли е изведено желаното послание? Има ли усещане за завършеност?		
Представяне Ентузиазъм на представящия Ясно изразяване		
Допълнителни бележки		

*Тази бланка, както и критериалната матрица, е примерна. Тя се попълва от другите ученици, докато някой представя. Може да раздадете освен нея и самата критериална матрица и учениците да се оценяват едни други. Тук също въпросите могат да се променят според задачата или равнището, до което е достигнато.

Примерна критериална матрица (приложима за всякакъв вид устна презентация)

Име на ученика	
Име на проекта	
Тема на презентацията	
Кои са най-важните неща, които научи по време на тази задача?	
За какво ти се иска да беше отделил/а повече време или да беше направил/а различно?	
В коя част даде най-доброто от себе си? / Кое смяташ, че си направил/а най-добре?	
Коя беше най-приятната част от тази задача?	
Коя беше най-неприятната част?	
Какво според теб трябва да промени учителят, за да може задачи като тази да са по-приятни?	
Други коментари	

1.4.1. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО: ОТКРИЙ, ЗАПИШИ, ИЗБЕГНИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи.	2-12	5 мин	-

ОПИСАНИЕ

Учениците наблюдават своите съученици за паразитни думи и дистрактори, записват ги и за определен период от време отбелязват колко често се използват. Целта е да се избягват колкото може повече. Може да започнете, като дадете задача на учениците да следят вас, да записват и да ви информират кои са паразитите/изразите, както и колко често ги използват. Това ще е забавен начин да въведете тази стратегия.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Разпределете класа по двойки и дайте за задача в следващата седмица всеки ученик да наблюдава своето другарче по двойка по време на час какви изрази и думи използва, когато не може да се сети. Учениците трябва да записват тези думи и да ги споделят с другия от двойката. Може да направите плакат с най-често срещаните, които да обявите за забранени. Направете го като игра и задайте период, в който по двойки учениците да се наблюдават и да записват колко пъти са чули думата/израза. След това поощрете учениците с най-малко думи или с най-намалели.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Може да се организира като игра;
- Учениците си дават сметка за думите и изразите, които не осъзнават, че използват;
- Започва да им прави впечатление използването на паразити.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трудно се проследява кой кога и дали наблюдава другарчето си;
- първоначалният ентузиазъм спада бързо;
- ефектите са краткотрайни

1.5.1. ДЕБАТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.5 Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние.	5-12	30-40 мин	20-40 мин

ОПИСАНИЕ

Дебатът е структурирана дискусия. Нивото на структурираност и формалност зависи от учителя. Обикновено има два отбора с поне двама участници във всеки. Единият отбор е в подкрепа на твърдението, а другият го отрича. Може да изберете темата според учебните си цели, може да оставите учениците да помислят и изберат теми, близки до техните интереси и всекидневие.

В дебата се развиват множество умения, като публично говорене, критическо мислене, проучване, толерантност към друга позиция, работа в екип. Важно е учениците да бъдат подготвени да дебатират и в подкрепа, и срещу твърдението.

Двата основни типа дебати са:

- Дебат, който изисква задълбочена предварителна подготовка и проучване;
- Импровизиран дебат в рамките на часа с кратко време за подготовка и аргументиране.

Трябва да се отбележи, че дебатът като стратегия за развиване на умения в класната стая е широко обсъждана и използвана стратегия, особено в други държави, и включва задълбочена подготовка на учениците по различни умения, за да се стигне до същински дебат. Има различни техники, упражнения и цели уроци, които да упражнят умения като аргументиране и защитаване на позиция (вж. линковете). Тук ще бъдат посочени основните стъпки при организиране и провеждане на самия дебат.

ОСНОВНИ СЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

1. **Представете пред учениците идеята за дебата**, за какво служи, къде най-често се използва и защо е важен. Дайте им възможност да се включват, те самите да дават примери и идеи (в парламента, в спор и т.н.). Най-важното тук е да се достигне до убеждението, че „в спора се ражда истината“, че **човек трябва да умее да аргументира и защитава мнението и позицията си**;
2. Представете пред тях **критериалната матрица (ако стратегията е с фокус комуникационни умения, може да се използва критериалната матрица за умениято; ако фокусът е дебат и аргументиране, трябва да се създаде различна с конкретните цели)**, по която ще оценявате дебата. Обсъдете с тях критериите, важноста им. Внимателно преминете през всяка точка, за да сте сигурни, че всички разбират вложения смисъл и умениято, което се тества. Може да преминете през критериалната матрица в „реална“ ситуация на дебат. Просто направете един упражнителен с каквато и да е тема и спирайте, за да обсъждате точките за оценка;
3. Представете на учениците **списък с теми****. Оставете ги сами да изберат тема чрез гласуване. Може всеки един от тях да даде листче с предпочитаната тема. Така ще е по-лесно да формирате отбори за различните дебати;
4. Преди да дадете самата задача, обяснете, че **някои ученици ще се състезават от страна, противоположна на техните вярвания и предпочитания**, но това е едно от основните умения;

5. Изберете **тема и отбори (2 ученици ЗА и 2 ПРОТИВ)** за първия дебат (той може да е демонстративен/упражнятелен), оставете няколко дни време за проучване на темата от отборите. Отбележете, че колкото по-добре са проучили темата, толкова по-силни дебатъори ще бъдат. Полезно е да им дадете структура за проучване и записване на аргументи;
6. В деня на дебата **раздайте критериалната матрица на останалите ученици**. Те ще наблюдават, отбелязват, задават въпроси и накрая ще отсъждат;
7. **Започнете дебата**. Дайте 5-7 минути на първи отбор (този ЗА) да се представи, да представи темата, както и какво ще защитава. И двамата участници трябва да говорят поравно;
8. Повторете стъпката с другия отбор;
9. Дайте 3 минути на отборите да **помислят и подготвят ясно своето опровержение**;
10. Дайте по 3 минути на отбор за **опровержение**;
11. След това всеки отбор има определено време за **заключение и обобщение на своята позиция и аргументи**, както и решение (ако въпросът на дебата изисква даване на конкретно решение);
12. Оставете време на **публиката да задава въпроси** по темата;
13. Оставете време, за да **обсъдите с публиката представянето на отборите** по матрицата;
14. Може да **гласувате с публиката за победител**;
15. **Рефлектирайте** с участниците за процеса на дебата.

Списък с примерни теми за дебат

1. Училищните униформи трябва да са задължителни.
2. Всички ученици трябва да са задължени да полагат обществено полезен труд за една година.
3. Всички трябва да са вегетарианци.
4. Андроид е до-добър от Айфон.
5. Всички граждани, които не гласуват, трябва да плащат глоба.
6. Смъртното наказание трябва да бъде премахнато.
7. Количествените оценки в училище трябва да бъдат премахнати.
8. Възрастта за гласуване трябва да бъде намалена.
9. Историята трябва да се изучава задължително в училище.
10. Пушенето трябва да е незаконно.
11. Еднополовите бракове трябва да са незаконни.

Това са само примерни теми. Някои от тях са подходящи за по-големи ученици, други могат да се прилагат в среден и горен курс на обучение. Може да преформулирате всички теми на ЗА и ПРОТИВ, за да не налагате правилен отговор. (Saskatchewan Elocution and Debate Association)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива множество умения;
- Може да се прилага във всички предметни области;
- Има множество варианти на провеждане;
- Уменията, усвоени при подготовка за дебат, (и темите) могат да се прилагат за писмени аргументативни есета;
- Лесно е да въвличете родители и общност (като съдии, публика);
- Приложимо е за малки групи, големи класове или за междукласно/междучилищно състезание;
- Имате свобода при избора на теми. Дава се избор на учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- изисква задълбочена предварителна подготовка в развиване на различните умения (изслушване; проучване; аргументиране; публично изказване и т.н.);
- трябва да сте много внимателни дискусиите да не преминат на лично равнище, а да останат концентрирани върху въпроса;
- изисква време за подготовка и провеждане;
- трябва внимателно да зададете задачи на останалите, които не участват в конкретен дебат;
- задължително е да приложите критериална матрица;
- задължително е да сте провели няколко упражнения за дебатирание, както и няколко примерни дебата с целия клас, преди да направите официален дебат.

1.6.1. СТРАТЕГИЯ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КЛАСНАТА СТАЯ

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия се концентрира върху управление на класната стая, а не върху преподаване, конкретен предмет или формален час. Може да се използва при всички предметни области, както и с всички възрастови групи. Целта е да бъдат определени различни процедури, време и места, в които учениците да изразяват чувства, мисли, мнения, препоръки. По този начин те свикват с идеята, че за всяко нещо си има време и място.

Решете какви са вашите приоритети още в началото на годината, споделете и обсъдете с вашите ученици какво и къде ще се случва, защо тези неща са важни, какво мислят те. Важното тук е последователността на процедурите, както и изработването на стъпки за провеждането им, за да свикнат учениците.

ПРИМЕРНИ ПРОЦЕДУРИ И ИНСТРУКЦИИ

1. **5 минути в началото на часа за поздрав и споделяне как се чувстваме.** В това време може да поощрявате учениците, да ги въвеждате в нов материал, да припомните стар. Ако има неизяснени въпроси, отсъствия, конфликти, може да решите да отделите това време за тях. Измислете ваши стъпки и въпроси, но отделете определено време в началото на часа за ритуал, който да потопи учениците и вас в процеса, да отпусне напрежението или просто да споделите хубава емоция.
2. **10 минути в края на всяка седмица за рефлексия.** Отделете по 10 или повече минути (в зависимост от целта, големината на класовете и възрастта на учениците си) в края на седмицата, за да обсъдите с тях въпроси от типа на „Как мина седмицата?“; „Какво научих?“; „Какво ми беше трудно?“; „Има ли неща, които ме изнервиха/нараниха?“; „Какво бих променил в собственото си държание?“; „Какво ме впечатли?“ и т.н. Ако прецените, правете такава рефлексия (кръг на доверието например) по-често или ако забележите конфликт/ проблем в класа. Трябва да е ясно посланието, обаче, че това и само това е времето и мястото за споделяне на такива емоции. Окуражете учениците да записват тези неща, за да ги обсъдите по-късно, вместо да отнемат време от часа на целия клас, за да се дискутират импулсивно и на момента.
3. **Кутия за препоръки; критики; коментари.** Направете кутия и я поставете някъде в класната стая. Обяснете на учениците, че в нея могат да пишат анонимно на малки листчета всичко, което биха искали да споделят (за вас, за часа, за предмета, за атмосферата). Коментарите могат да се преглеждат от вас или заедно с тях в определено за това време и да се търси начин за подобрене (ако са критики).
4. **Комуникационни умения като правила на класната стая.** Ако активно развивате комуникационни умения, поставете ги като правила в класната стая. Важното е да има поощрения и последствия при спазване или неспазване. Например, ако прекъсваш съученик, докато той говори, губиш правото да говориш до края на часа.

5. **Определете време за въпроси.** Учениците често имат въпроси по материала, по дадена домашна задача, за тестове и т.н. Определете ясно кога се дават различните видове въпроси (след като сте въвели материала, в края на часа например). Когато задават импулсивно въпроси им напомняйте, че има време и място за това и че не го правите не защото не желаете да им обясните, а защото уменията да се съобразяваме със ситуацията, времето и мястото е основно умение, което ще им трябва в бъдеще. Може да изработите табло за въпроси, където учениците да поставят свободно въпроси по време на час, а в края или началото на следващия да отговорите и обясните, ако нещо не е ясно.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Процедурите развиват съобразителност, но и спестяват време;
- Приложими са за всички възрасти и предмети;
- Създават у учениците чувство за организираност, подреденост и сигурност;
- Бихте могли да давате отговорности на различни ученици за различните процедури (така ги учите на отговорност и освобождавате себе си от много задължения).

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да сте последователни и изпълнителни във всяко едно от нещата, които заявите. Често някои процедури не заработват веднага и се изоставят. Помнете, че това е нормално и трябва да държите на тях – в един момент учениците ще свикнат и процедурата ще заработи;
- някои от стратегиите изискват време. Постарайте се да се улесните – дайте време за всичко на самия себе си, назначете отговорници;
- възможно е да възникнат спешни случаи – ако видите, че някой въпрос или проблем не търпи отлагане, не го оставяйте за определеното за мнения и въпроси време, а реагирайте веднага;
- трябва ясно да дефинирате целта на всяка процедура, какво развива тя у децата и чак тогава може да я вкарате в класната стая;
- трябва да се стараете да поддържате „дневник“ за себе си – какво, кога, къде, от кого се прави; какво развива; има ли напредък у децата; колко време отнема; как може да се подобри. Така ще улесните себе си в провеждането на всички процедури и ще проследявате развитието на учениците. Не забравяйте, че целта е да е максимално лесно и улесняващо за вас, както и полезно за учениците.

2.1.3. THINK/PAIR/SHARE – ПОМИСЛИ/СПОДЕЛИ (РАБОТА ПО ДВОЙКИ)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото).	1-12	10-15 МИН	10-20 МИН

ОПИСАНИЕ

В тази стратегия учениците самостоятелно осмислят проблем или въпрос и след това дискутират това с партньор.

Давайте на учениците въпрос, тема, задача за четене, упражнение, окуражете ги да го обмислят сами и след това затвърдете тяхното разбиране чрез дискусия с партньор. По този начин учениците затвърждават наученото след обсъждане с друг; развиват умение за работа в малка група, активно слушане, перифразиране.

СТЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

1. Преценете какви са вашите цели (учебни и социални). На база на това разделете учениците си по двойки (може и по чинове, разбира се);
2. Давайте задачата/въпроса (може да е от всякакъв тип; всякакъв предмет) за подготовка преди часа или по време на час задайте въпрос/задача (и в двата случая стратегията работи по един и същи начин, зависи какви са вашите цели);
3. Учениците сядат по двойки, дайте определено време (в зависимост от задачата) да помислят сами в пълна тишина, да запишат основни моменти/идеи/точки;
4. Определете ясно фокуса на мисленето, а и за споделянето след това;
5. Давайте сигнал, че индивидуалното време е изтекло и споделянето трябва да започне;
6. Поставете ясно правила за споделянето (добре е да стане още преди започване на упражнението): изслушване, перифразиране, уважително отговаряне;
7. Обикаляйте из стаята, за да следите как се изпълнява споделянето по двойки;
8. Повикайте няколко двойки да споделят пред класа какво са разбрали/научили/преговорили;
9. Тук е моментът те да споделят за неотговорени въпроси или за неща, които не са разбрали, въпреки дискусията. (www.edu.gov.on.ca)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща е за всички предмети и всички теми;
- Може да се използва за задачи за четене в клас (четат самостоятелно и споделят идеи, моменти, тези);
- Може да е за съвсем кратко време, както и за по-дълго, зависи от дълбочината и трудността на задачата;
- Може да промените (като например, след като свърши споделянето, смените партньорите между групите) за по-добро разбиране.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да си отделите достатъчно време, за да се уверите, че всички ученици ясно разбират целта и стъпките от упражнението, какво се очаква от тях;
- важно е да преминете с учениците през уменията, които трябва да прилагат: изслушване, взимане на ред, уважение на различна позиция, задаване на въпроси за изясняване;
- нивата в клас са винаги различни и е трябва да помислите за разпределение на двойките, така че да е полезно за всички ученици;
- може за някои ученици да е полезно да споделят първо с учителя, преди да направят упражнението.

2.1.4. TIMED RETELL – ПРЕРАЗКАЗ ЗА ВРЕМЕ (ПО ДВОЙКИ)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото).	5-12	10-15 МИН	15-30 МИН

ОПИСАНИЕ

В тази стратегия учениците практикуват умения за слушане и говорене. Учениците се разделят на двойки и един след друг говорят, изслушват се и след това преразказват чутото. Това е подходяща подготовка за дебат в клас.

Целта на стратегията е развиване на критическо мислене, аргументиране, изслушване, споделяне на позиция. Подходяща е най-вече за създаване на аргументативни есета или речи (литература, езици), но може да бъде прилагана при наличието на всякакъв вид въпрос/текст с повече от една гледна точка (история, география, биология, философски цикъл).

КОНКРЕТНИ СЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

1. Поставете въпрос с повече от една гледна точка (целта е да предизвикате аргументиране и дебат) пред учениците. Трябва да сте сигурни, че това е позната (учена) концепция за учениците;
2. Дайте време да помислят и да запишат различни точки и страни по въпроса;
3. Разделете ги по двойки. Учениците стоят един срещу друг. Определете участник А и участник Б;
4. Дайте една минута на всички участници А да говорят за едната страна на въпроса (ЗА/в подкрепа), опитвайки се максимално да убеди участник Б. Участник Б слуша внимателно;
5. Дайте една минута на участник Б да ПЕРЕАЗКАЖЕ аргумента на участник А;
6. След изтичането на перифразирането дайте една минута на участник Б да представи своята гледна точка, противоположната;
7. След изтичане дайте една минута на участник А за перифразиране на чутото;
8. След устната част дайте на учениците кратко време, за да напишат един параграф, представящ аргумента на противника. Накарайте ги да ги прочетат едни на други, за да са сигурни, че коректно са представили аргумента;
9. Поставете учениците в групи по 4. Всички ученици в една група трябва да са с параграфи от една и съща позиция на аргумента;
10. Учениците четат своите параграфи пред останалите в групата;
11. Коментират всяка от точките в параграфите. Описват всички общи открития/аргументи;
12. Съберете целия клас в кръг;
13. Учениците презентират пред големия кръг общите идеи/точки/аргументи, които са намерили;
14. Участниците могат да си водят записки през цялото време (препоръчително е особено в началото). (www.edu.gov.on.ca)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива множество умения;
- Приложима е и в малки, и в големи групи/класове;
- Развива уменията за аргументиране;
- Може да е неформално или формално структурирана, при по-формален формат учениците трябва да са по-уверени и опитни;
- Може да се използва в развиването на по-сложни и дълги казуси или раздели, но учениците ще се нуждаят от предварително време за проучване.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва предварително да бъде развито уменията/различаването на аргумент от мнение;
- добре е преди това учениците да са свикнали на стратегия 2.1.3., за да са по-уверени в споделянето със съученик и да знаят какво се очаква от тях;
- следене на всички групи е много трудно, може да назначавате ученици да помагат;
- изказването за определено кратко време е предизвикателство за учениците, така че е добре да сте го упражнявали заедно в други моменти от обучението;

- винаги ще има ученици, които ще се притесняват да говорят пред група, не ги насилвайте или помислете как бихте могли да ги подготвите предварително.

2.1.5. ДИСКУСИЯ ВЪРХУ ПОСТЕР (PLACE MAT) (МАЛКИ ГРУПИ)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото).	1-12	10-15 мин	20-30 мин

ОПИСАНИЕ

Изключително лесна за използване стратегия, приложима във всички предметни области. Изключително популярна и използвана в англоезичните държави.

Учениците се разделят на малки групи около флипчарт (голям бял лист хартия), поставя се въпрос. Учениците първо сами разсъждават върху поставената тема, записват идеите си върху своето малко квадратче от постера. След това споделят помежду си идеите, търсейки сходни точки и елементи, записват ги в центъра на постера.

Стратегията дава възможност на учениците да споделят и да се учат един от друг чрез дискусии в малки групи.

КОНКРЕТНИ СЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

1. Разделете учениците на групи от 4-5 души, решете каква тема/въпрос ще се разглежда. Накарайте ги да оградят по един квадрат пред всеки участник и да оставят един по голям в средата на листа;
2. Задайте определено време, в което в пълна тишина всеки да напише мислите и знанията си по темата. Съблюдавайте да уважават пространството на всеки един, да работят самостоятелно и в тишина;
3. Дайте сигнал на групите да започнат да споделят какво всеки е написал и мисли по дадената тема. Съблюдавайте за говорене един след друг (ако се налага, предоставете малък предмет, който да си разменят, докато говорят или определете време със сигнал, в което един участник да говори);
4. Определете един човек от всяка група, който да нанася общите идеи в центъра на листа;
5. След като времето изтече, поканете групите да споделят пред класа общите си наблюдения. Позволете на учениците да се разходят и огледат постерите на другите групи. (www.edu.gov.on.ca)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците ще се забавляват да учат заедно, да обсъждат;
- Стратегията може да се използва буквално за всякакъв вид въпроси, теми, уроци (преговор на определен материал; техники за разрешаване на математички проблеми/задачи; наблюдаване на видео/презентация);
- Групи от 2 до 4 ученици са идеални за тази стратегия, но и от 7 също работи;
- Може да поставите множество въпроси наведнъж, да ги разпределите между групите и всяка една да мине през всички въпроси един след друг. Споделянето след това ще е много полезно;
- Стратегията работи и при запознаване на ученици за разчупване на ледовете;
- Идеално е за преговор, спестява време и учениците учат заедно.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- групите трябва да се разпределят много внимателно според нивото на учениците, стиловете на учене и споделяне. Има риск някой да не вложи усилие и пак да изпълни задачата;
- трудно е следенето на изпълнение на задачата, дали всички работят, дали не преписват едни от други. Това се отработва постепенно.

2.1.6. ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ОСНОВНИТЕ ИДЕИ (МАЛКИ ГРУПИ)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото).	3-12	10-15 мин	20-30 мин

ОПИСАНИЕ

В тази стратегия учениците работят самостоятелно и определят основни идеи (оригинално 3-5, но зависи от фокуса и задачата) от текст/филм/урок. След определеното време се събират с партньор, обсъждат своите идеи и свеждат основните точки до 2-4. Накрая две двойки ученици се събират в група, обединяват и обсъждат своите идеи. Стремехът е да излязат с една до две основни идеи.

Целта на стратегията е учениците да научават и усвояват нов материал заедно. По този начин разбирането им е по-дълбоко. Развиват се умения за слушане, дискусия и изразяване, за фокусиране и обобщаване.

КОНКРЕТНИ СЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

1. Определете секция за четене/нов урок/глава или текст за преговор;
2. Раздайте на учениците празни листчета (лепящи се например);
3. Дайте време да четат и напишат сами основните идеи на листчетата. Това може да е зададено за домашно преди часа. Всяка идея/точка трябва да е на отделно листче;
4. Разпределете учениците по двойки, задайте време и ги инструктирайте да обсъдят идеите си и да оставят 2 до 4 основни;
5. След изтичане на времето съберете всяка двойка ученици с друга;
6. Ако се налага, преговорете с тях правилата за говорене/взимане на ред, както и подходящите изрази за изразяване на мнение;
7. Оставете време на групите да обсъдят и оставят максимално две основни идеи;
8. Всяка група представя своите основни идеи пред класа. (www.edu.gov.on.ca)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Тази стратегия може да се използва в края на глава или серия произведения за затвърждаване на основните идеи и послания;
- Може да се използва за всякакъв вид преговор, по всички предмети.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да се сменят партньорите и групите – така учениците ще се упражняват да работят с различни хора;
- процесът трябва да се следи много внимателно;
- добре е предварително да въведете правила за дискусия и групова работа;
- може да окачите постер с подходящи думи и изрази, които се използват при дискусия.

3.2.1. ELEVATOR PITCH

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.	5-12	10-20 мин	10-15 мин

ОПИСАНИЕ

Elevator pitch е кратка реч, имаща целта да убеди дадена публика в уникалността на организация, продукт, идея, човек. Тази стратегия се прилага в бизнеса и при търсене на работа. Идеята е, че човек трябва да представи себе си и уменията си, защо е ценен в 30 секунди, точно толкова, колкото прекарваме в асансьора, изкачвайки етажи. Този вид лична „реклама“ трябва да бъде така структурирана, че да може да се представи пред всекиго, по всяко време.

Този вид стратегия е много подходящ за големи ученици, на които предстои работа или кандидатстване в университет. Тя позволява да се прилагат не само комуникационни умения, но и учениците да са наясно със себе си, силните си страни и потенциала си.

Освен за самопредставяне и представяне на лични умения и знания под формата на такъв вид изказване, тази стратегия може да се използва и за представяне на продукт, проект, идея с цел тя да се продаде. В този смисъл може да се прилага в клас като автентично оценяване при правене на проекти по различните предмети, във вид на състезание между ученици за най-добра идея, при организиране на ролеви игри в професионална среда (интервю), при организиране на кариерни форуми. Дори да не е част от толкова голям проект, това упражнение позволява на учениците да демонстрират умения за изразяване, убеждаване, прилагане на езика на тялото, фокусирана и структурирана реч за кратко време.

Няколко основни характеристики на тази реч:

- не е по дълга от 25-30 секунди;
- в думи – 80-90;
- в изречения – 8-10.

КОНКРЕТНИ СЪПКИ И ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА РЕЧТА

1. Определете ясно целта на изказването (да представите само себе си пред потенциален работодател; да представите своята уникална идея или продукт) или къде искате то да ви отведе. Отговорете си на въпросите: Кой си ти? Какво правиш? Къде искаш да стигнеш?
2. След като определите целта на изказването си, помислете задълбочено върху своите силни страни и умения, своята история, предишни успехи и постижения, цели и амбиции;
3. Напишете с тирета основните неща, които ви правят уникален/различен от другите. Те не трябва да са прекалено много, 4 стигат;
4. Помислете как да създадете история. Хората помнят и се впечатляват от интересно разказани истории, така че помислете за интересен и вълнуващ начин да оформите вашето изказване като история;
5. Помислете за езика, който ще използвате. Изказването ви трябва да бъде разбрано и ясно за всички, което значи да избягвате терминология, жаргон и сложни обяснения;

6. Историята трябва да предизвика интерес и след като сте свършили изказването, което значи, че трябва да предизвикате разговор, интерес за още от вашата публика. Помислете за възможни въпроси, които публиката може да ви зададе, отговорете си;
7. След като сте помислили върху всички тези точки, съберете всичко и го направете едно цяло;
8. След като завършите изказването си сметнете колко време отнема. Не забравяйте, че всичко важно може да бъде казано в 30 секунди. Придържайте се към това ограничение;
9. Репетирайте. Може да се запишете на видео, да се гледате в огледалото, да репетирате с преподавател или съученици, с приятели или родители. Важното е да сте напълно уверен в това, което казвате, да не се опитвате да се сещате за подробности, да не изглежда, все едно рецитирате стихотворение наизуст. (Giang)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Развива множество умения;
- Освен комуникация подпомага и умението личностно развитие;
- Същинската част е кратка;
- С помощта на критериална матрица може да се оценява лесно;
- Може да поканите външен човек, който да демонстрира по вдъхновяващ начин истински elevator pitch пред учениците;
- Приложима е като част от различни други стратегии и проекти.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- изисква предварителна подготовка (език, умения, рефлексия, изразяване, изказване);
- добре е да сте се упражнявали многократно;
- подходяща е за гимназиален етап, но в зависимост от проектите ви и целите ви с учениците е напълно приложима и за прогимназиален етап.

3.2.2. STORYTELLING – РАЗКАЗВАНЕ НА ИСТОРИИ (ЗА НАЧАЛЕН КУРС)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.	1-5	30-60 мин	10-40 мин

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е подходяща и приложима за ученици в начален етап. Ползете от това да разказвате истории на учениците си, а не да им четете, както и да учите те сами да го правят, са безброй: вниманието и интересът на учениците е по-висок, когато им се разказва, а не чете; имате по-голяма свобода на действие, импровизация, игра; виждате реакцията на учениците; връзката с учениците се подсилва – те виждат реакциите на разказвача и стават част от процеса; „трудните“ ученици са въввлечени в процеса; учениците развиват своето въображение; умения за говорене и слушане.

Историите, които разказвате на учениците и които те да разказват, може да са всякакви: фолклорни, оригинални произведения, анекдоти и смешни истории.

А. Как вие като учител да бъдете разказвач на истории

Това са стъпките, който един американски учител препоръчва. Според неговите думи разказването на истории, разиграването им е имало невероятен успех сред неговите ученици и колеги. (James)

Не трябва да разчитате само на разказването на история. Важно е да говорите бавно, да вървите между учениците, да променяте ритъма, да използвате ръцете си. Поканете децата да изиграят историята след вас. Спирайте разказването, за да поканите децата да добавят звукови ефекти, да отговарят на въпроси и да правят предложения.

КОНКРЕТНИ СЪПКИ И НАСОКИ

1. Четете колкото се може повече фолклорни истории, легенди и митове;
2. Намерете записи и наблюдавайте професионалисти;
3. Упражнявайте се, като четете детски книжки с интересен глас, направете историята вълнуваща, спирайте, за да задавате въпроси, преживяването трябва да е интерактивно и споделено;
4. Избирайте истории с малко герои и повтарящи се събития, така ще запомните лесно. Избирайте истории, които самите вие обичате. Ако историята е развълнувала вас, ще предадете вълнението и на учениците;
5. Записвайте си в тетрадка, писането помага да запомните, а и ще предаде това на учениците;
6. Когато започнете да разказвате, донесете книгата и не се притеснявайте да погледате в нея, за да сте сигурни;
7. Направете си кутия от събрани стари шапки и предмети, които учениците могат да използват веднага при импровизации. Те обожават да играят и да се маскират.

Примерни задачи за учениците

1. Разказвачи на турне

Задайте задача на учениците да намерят и съберат популярни фолклорни истории. Разпределете ги по групи или индивидуално. Работете заедно по историите (четене, разиграване, въпроси). Упражнявайте се да ги разказват. Когато се чувстват уверени, екипи от 3-4 ученици гостуват на други класове и разказват своите истории. Организирайте го в специална седмица по випуски или по-големите да разказват на по-малките.

2. Фестивал „1001 нощи“

Това е продължаваща сесия, в която една история се започва и след това се оставя с отворен край в най-интересния момент. На следващия ден (час) историята се завършва и се започва нова, като пак се оставя незавършена. Може да изберете истории от „1001 нощи“, и разказани в стила на Шехерезада.

3. Една картина е 1000 думи

Класът (или вие, или един ученик) избира класическа картина. Гледайки картината, учениците конструират първите няколко изречения чрез предложения и дискусия. След това параграфът се изпраща на друг клас, който прибавя още един. Процесът продължава с колкото се може повече класове, докато историята придобие завършен вид. След това класовете може да се съберат и да видят резултата от усилията си.

4. Намери историята

Класът избира популярна и добре позната приказка или фолклорен сюжет. Тя се опростява в последователни събития, които могат да бъдат написани на малки бележки. Учениците скриват бележките из класната стая или училището. Изработват карта на съкровището с точни посоки към всяка бележка (или с подсказки всяка бележка да насочва към следващата). Картата се дава на друг клас (това може да става и в един клас, а учениците да са разделени на две големи групи). Учениците намират бележките и ги подреждат в правилен ред. Съкровището е да се намерят целите истории. Два класа (също така няколко класа, както и няколко групи от различни класове) могат да си разменят карти за намиране на истории. Когато историите са намерени, групите (или класовете) разиграват историята пред класа, който им е поставил предизвикателството (тя трябва да бъде прочетена и научена преди това).

5. Радиошоу

Направете радио шоу, в което учениците да създават и излъчват истории всяка седмица в определено време. Това, разбира се, при условие, че училището разполага с техниката за целта. Ако не, може да правите видео или записи с учениците като серии. Това може да се работи като дългосрочен проект. Може да създадете списание или вестник към предаването, където да се публикуват интервюта с учители, истории на ученици или тяхна поезия.

6. Кръг на истории

Един човек започва приказка (история) и спира след няколко изречения. Следващият продължава и отново спира след няколко изречения. Това продължава, докато историята не стигна някаква развръзка или край. Това може да е позната история или да бъде дадена само тема/заглавие.

7. Местни историци

Накарайте учениците си да съберат истории от възрастните хора в своя град (как са били кръстени улиците, има ли градски легенди, известни в миналото хора и истории). Заведете ги в музеи или в домове при възрастни хора. Покажете им стари снимки и артефакти.

След това учениците трябва да създадат оригинална историческа история: да опишат града от името на измислен гражданин, живял преди години например.

8. Колекциониране на семейни истории

Целта на тази задача е учениците да съберат истории за своите семейства от по-възрастни роднини. Разработете въпроси за интервюта в клас, задайте време, в което те могат да интервюират различни хора. След това обсъдете намереното в клас, направете план и създайте истории с учениците си.

9. История – пъзел: събиране на парченцата

Разделете една история на много части и я раздайте на различни ученици. Дайте време всеки да подготви своята част (може да подскажете последователността или да зададете задача те да я подредят). След това трябва да я разкажат един по един в последователен ред, все едно че го прави един човек. Може да раздадете множество истории на няколко групи, които след това да разиграват (разказват) пред останалите от класа.

10. Автобиография на всичко

Всичко има своята история! Съберете колекция от неща (лист хартия, обувка, гумичка, кламер, чорап и т.н.). Учениците трябва да си представят историята и да я разкажат (от личната употреба, купуването, производството, оригиналните материали, от които се произвежда предметът). Историята трябва да се разкаже като лична история/автобиография.

Например:

1. Разкажете историята на вестника до дървото в гората.
2. Разкажете историята на пластмасовата играчка, проследявайки историята ѝ до нефта, от който се произвежда пластмаса, а след това и до праисторическите растения, от които се образува нефтът.

Може да накарате децата да донесат свой талисман, любим предмет или играчка и да направите упражнението с тях.

11. Фестивал на историите

Основната цел на ученически фестивал на историите е да помогне на учениците да добият увереност, говорейки пред публика, както и да развият умения за слушане по време на представянето на всеки участник.

Накарайте всеки ученик да подготви кратка 5-7 минутна история (това може да е краен продукт от процес по писане на истории или в края на раздел, където са четени популярни приказки или фолклорни истории). Ученикът първо разказва на свой съученик, след това пред повече хора и накрая пред целия клас.

12. Изкуството е пълно с истории

Задайте задача за проучване: учениците да открият произведения на изкуството, вдъхновени от митове, легенди, истински истории или личности. След като разберат и подготвят историята, трябва да я представят пред класа заедно с произведението на изкуството. (storyarts.org)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща е за всички предмети (изкуство, музика, четене, човекът и природата и т.н.);
- Развива множество умения;
- Учениците се вдъхновяват да играят и разказват;
- Имате свободата да измисляте и откривате сами най-различни упражнения и стратегии;
- Имате свобода на избор за истории, както и необятен избор от такива: български народни приказки; поговорки; оригинални приказки; исторически разкази и т.н.;
- Може да се организират множество събития между класове, випуски; да се включват родители.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да вдъхновите децата, да им четете често, да им разказвате самите вие, по този начин те ще заобичат историите и ще са подготвени сами да го правят;
- нужно е да моделирате разказването, като използвате различен тон и сила на гласа, интонация, движения;
- трябва да имате ясна и точна цел при всяка задача с разказване (независимо дали вие разказвате, или учениците): за разбиране на идея, детайли, поука; за развиване на умения за построяване на случка; за развиване на въображение; за развиване на интонация и език на тялото.

3.2.3. TED TALK ([HTTP://WWW.TED.COM/](http://www.ted.com/)) И 3.3.6. РЕЧ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.	5-12	20-30 мин	20-40 мин

ОПИСАНИЕ

Целта на този вид стратегии е да развият уменията на учениците за публично говорене, както и за убеждаване. Фокусът тук са говорене и държание пред голяма група от хора, контролиране и правилно използване на езика на тялото, структуриране на мисълта и речта, стратегии за убеждаване.

Това може да е изключително предизвикателно за някои ученици, други обичат да се изявяват и търсят възможност за това. Поради тази причина е много важно още от началото да се изясни, че целта не е просто „да се покажем“, но да кажем нещо важно, ново пред публика, да я убедим в нещо, което ние смятаме за важно, а за да я убедим трябва да приложим редица стратегии, умения.

Започнете да подготвяте учениците, като системно им показвате такъв вид видео и речи, видео, свързано с това, което учите. (ted.com)

За да подготвите учениците по време на час, започнете да им давате теми за „импровизирани речи“ – кратки 5-8 минутни речи, които изискват кратка 3-5 минутна подготовка, вид импровизирана реч. Така малко по малко те ще придобият увереност и навици за създаване и структуриране на речта.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ И СЪПКИ

1. Подгответе учениците – показвайте им вдъхновяващи речи, видео. Дискутирайте кой и в какви случаи представя такава реч (предизборни кампании; форуми; личности като Нелсън Мандела, Мартин Лутер мл., Малала Юсуфзай);
2. Дискутирайте основните елементи на една такава реч: държание на говорещия; глас; език на тялото; използвани думи и изрази; структура; цитати; информираност на говорещия;
3. Гледайте и оценявайте видео по различни критерий, коментирайте какво им е харесало и какво не, как се стреми говорещият да убеди публиката (вж. 1.3.1.);
4. Работете върху стъпките за създаване/написване на реч;
5. Направете няколко упражнения с импровизирани речи с малко време за подготовка;
6. Задайте теми на учениците, първия път може те да изберат теми, които ги вълнуват;
7. Изработете критериална матрица;
8. Задайте точно време, в което те трябва да убедят публиката.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Преодолява се страхът от говорене пред публика;
- Помага на учениците да структурират мисълта и речта си;
- Може да се използва с всякакъв тип теми от всички области.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- иска подготовка от страна на учителя (как да се предадат уменията за написване на реч и убеждаване на публика);
- изисква множество знания и умения на учениците.

ПРОЕКТИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КОМУНИКАЦИОННИ УМЕНИЯ

Проектите са дългосрочни задачи за учениците, в които те прилагат уменията, усвоени през годината. Основното при прилагане или измисляне на проект е да сте наясно какво целите, кои умения се прилагат при изработването на проекта. Проектите са отличен подход да проследите до колко учениците са усвоили уменията, които сте развивали, както и да се създаде краен продукт, с който учениците да се гордеят. Това ще ги направи по-уверени и мотивирани.

Както с всички стратегии и задачи по умението тук също е много важно как оценявате представянето на учениците. За тази цел е изработена и предложена универсална критериална матрица. Тя е обща за комуникационните умения и проследява напредъка по елементите на умението.

В зависимост от целите и възрастта на учениците може да разработвате различни критериални матрици. Важно е те да бъдат представени предварително на учениците, както и подробно обсъдени с тях. По този начин учениците ще знаят какво се очаква от тях, на какво да наблегнат и защо полагат усилия.

ПРОЕКТ 1

Моето портфолио

Предметна област: всички предмети

Цели, които проектът покрива

- 1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
- 1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт;
- 1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи.

Описание на проекта

Обяснете на учениците си от началото на годината, че в края на годината една от оценките им (или един от критериите за крайна оценка) ще е тяхното портфолио.

Целта на портфолиото е да покаже уменията на учениците да представят себе си и да рефлектират върху постиженията си през годината, както и целите си занапред. То е своеобразен Elevator pitch (стратегия 3.2.1.).

В портфолиото учениците включват не само свое представяне, но и събрани работи от учебната година. Обяснете, че формата може да е всякаква (може да включите компонент креативност в оценяването): папка със събрани неща; постер; презентация; видео; табло.

Съставете примерни компоненти, стъпки и въпроси, на които трябва да отговаря всяко портфолио още в началото на годината. Така учениците ще си дадат ясна сметка и рефлексия за постигнатото в рамките на една учебна година.

Всеки от останалите ученици дава оценка на съучениците си.

Времетраене

Цялата учебна година, като е полезно да правите междинни напомняния и преглед на събраното.

Краен продукт: По избор

ПРОЕКТ 2

Профили

Предметна област: всички предмети

Цели, които проектът покрива

- 1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
- 1.2. Използва адекватен речник според ситуацията;
- 1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт;
- 1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи;
- 1.6. Използва подходящо време, място и платформа за изразяване на позиция, за да е максимално ефективна.

Описание на проекта

В началото на раздел дайте задача на учениците да изработят профил в социална мрежа (може да е на постер например) на нещо, което учите (историческа личност; автор; художник; музикант; химичен елемент; животно/растение), с времето да го обогатяват с информация (с кого си е приятел, какви са интересите му, какво харесва, къде работи и т.н).

Целта на такъв тип проект е да развие и демонстрира уменията на учениците да се представят, но и да избират подходяща платформа за това. За разлика от портфолиото например тук фокусът е писменото представяне. Повечето ученици са изключително активни в дигиталното пространство, особено в социални мрежи като Фейсбук, но понякога споделят и качват информация, която или не е подходяща за възрастта им, или е представена по неправилен начин (с грешки, нецензурни думи).

Обсъдете с тях (може и с нагледни примери, техни разкази) колко е важно човек да се представя по подходящ начин не само „на живо“, но и в онлайн пространството, което все повече навлиза в живота на всички. Подтикнете, организирайте дискусия, в която да се обсъдят: платформите, в които човек споделя информация за себе си; какъв вид информация се споделя, какъв вид информация те самите споделят; кой може да посети профила им и да види тази информация; по какъв начин може това да им помогне (бъдещи работодатели, родители, учители, приятели) или навреди; на какъв език пишат в социалната мрежа; какъв тип външни линкове споделят и т.н.

След изтичане на периода, даден за изпълнение на проекта/след приключване на раздела, разгледайте профилите и дайте задача на учениците да оценяват (по таблица/матрица и устно) всеки профил.

Такъв вид проекти са изключително подходящи за чужди езици.

Времетраене

Продължителността на един раздел – в зависимост от предмета и вида личност/предмет, на който ще се прави профил. Може да варира от 1-2 седмици до един срок.

Краен продукт

Реален Фейсбук профил; Фейсбук профил на плакат; онлайн блог с различни постове (за по-големи ученици и по-задълбочена задача); LinkedIn профил (също за големи ученици, на които им предстои да търсят работа).

ПРОЕКТ 3

Сблъсък на културите

Предметна област: социални науки; хуманитарни науки; езици;

Цели, които проектът покрива

- 1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт;
- 2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото);
- 3.1. Разпознава различни цели в общуването между хората (информирание; инструкции; мотивиране; убеждаване; вдъхновяване; манипулиране);
- 3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването;
- 3.4. Прилага етични норми в мултикултурна среда.

Описание на проекта

Целта на проекта е да представи на децата различията между различните култури и как да общуват уважително.

Учениците се разделят на групи и на всяка група се определя различна националност/етнос/раса. Определете време, в което те да проучат културите по определени аспекти (кухня, история, традиции, особености, какво ги обижда, как празнуват, как се поздравяват/здрависват; кои са темите табу), задайте им точки и изисквания. Проучването може да става самостоятелно от учениците или в рамките на часа с предоставени от вас материали (текстове, видео, разкази).

След изтичането на този период е препоръчително да направите междинна проверка коя група докъде е стигнала, отговорила ли е на всички точки и изисквания. Така ще сте сигурни, че учениците са готови за следващата стъпка.

Следващата стъпка е разиграване на реална среща между тези култури, като самата среща е вид ролева игра (вж. 1.1.1.). Задайте им само ситуация, време и цел на срещата (например бизнес посещение в Китай и среща с партньори; екскурзия и среща с индиански племена; обучение в чужбина; съквартирант от различна раса/религия). Изяснете на учениците, че е хубаво да се интересуват от културата на отсрещния, да задават въпроси, но това трябва да става по уважителен начин. Целта е да осъзнаят колко е важно да не са невежи, да общуват уважително и да се отнасят толерантно с нещата, които намират за различни и „странни“.

След провеждане на „срещата“ на културите рефлектирайте за нещата, през които учениците са преминали, нещата, които са научили, разбрали и осъзнали. Направете го под формата на рефлексия. Изведете правила на етичното и толерантно общуване при сблъсък с нови и непознати неща, хора, култури, традиции. Това може да е наръчник, табло, етичен кодекс, театрална сценка или дори работилница, която после да представяте на други класове в училището, на родители, да организирате „Ден на езиците“ или „Празник на различията“.

Примерни стъпки за изпълнение на проекта

1. Решете какви са вашите цели. Определете времето за изпълнение, критериите, групите;
2. Обсъдете с учениците целта на проекта и критериите, по които ще оценяват представянето им;
3. Обсъдете с тях примери, които те вече знаят или са наблюдавали за различия между хората и как това може да доведе до обидна или неприятна ситуация, ако не се отнасяме уважително. Обсъдете дали те не са ставали жертва на подобна обида;
4. Покажете им видео/филми/разкази за такъв тип културни различия. Потопете ги в тематиката, вдъхнете ги;
5. Разпределете групите, задайте им задачи/поставете въпроси и сфери за проучването;
6. Поставете времева рамка и точни стъпки за изпълнение по време (например седмица 1: запознаване с темата и основни характеристики; седмица 2: конкретни особености и културни различия; седмица 3: традиции, начин на общуване и хранене, държане в обществото);
7. Проверявайте системно изпълнението седмица по седмица (може да е по-рядко или съответно по-често, разбира се);
8. В края на проучвателния период направете междинна проверка и се уверете, че всички групи разполагат с нужната информация, за да се осъществи разиграването;
9. Задайте ясна цел и ситуация за срещата на културите. Тъй като най-вероятно един учебен час няма да е достатъчен всички ученици да се изявят, помислете внимателно какво да правят тези, които не участват, а само наблюдават. Отново това може да са въпроси по съдържанието и представянето, на които да отговорят, попълване на критериална матрица и предложения, заснемане;
10. Определете достатъчно време, в което всички заедно ще дискутирате и рефлектирате върху проекта, подготовката, развитите умения и изводи;
11. Дайте за задача (по групи или заедно в клас) да се изготви етичен кодекс за общуване и да се избере най-подходящият формат за това.

Времетраене: 2 седмици – 1 месец

Краен продукт: Ролева игра и наръчник с правила за толерантно общуване.

ПРОЕКТ 4

„Кръгла маса за...“; „Отворен ден на...“; „Състезание...“; „Конференция за...“*

*Темата се избира според предмета, целите, темите, които се изучават.

Предметна област: всички предмети

Цели, които проектът покрива

- 1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
- 1.2. Използва адекватен речник според ситуацията;
- 1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт;
- 1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи;
- 1.5. Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние;
- 2.2. Познава типове общуване и разчита езика на тялото/чувство;
- 3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването.

Описание на проекта

Целта на такъв вид проект е организацията и провеждането на голямо общностно събитие с определена тема, което да е изцяло организирано и проведено от учениците.

Темите могат да варират от права на детето, езиките по света до промяна в моето училище/моя град. Целта е учениците да демонстрират комуникационни и организационни умения, като това излиза от рамките на класната стая и въвлича различни групи, свързани с живота на училището и учениците: други учители и ученици, директори, съседни училища, родители, представители на общината, професионалисти от сферата, в която е темата на проекта.

Самият формат на събитието може да е:

- във вид на състезание по отбори с казуси; игри; въпроси;
- във вид на конференция с различни панели и работилници;
- във вид на „ден на отворените врати“ с щандове; работилници; активности; изложби.

Примерни стъпки и задачи за учениците

1. Заложете такъв вид събитие още в началото на годината, когато определяте целите и темите, които ще изучавате;
2. Представете го пред учениците по вълнуващ и предизвикателен начин в началото, когато ги запознавате с целите за годината;
3. Определете тема или поне сфера. Това може да е нещо тясно свързано с учебния материал или по- универсална тема, която може да се обвърже с изискванията и целите по предмета;
4. Задайте времева рамка и ясни и точни стъпки по периоди;
5. Определете време, в което събитието ще се планира и подготвя с учениците;
6. Планирайте ясно формата и целите на събитието (какво искате да представите, какво послание/ знание искат учениците да предадат);
7. След като сте определили какво и как ще представите, разпределете учениците в екипи с ясни роли (връзки с обществеността; логистици; фотографи; техници; водещи; модератори; посрещачи и т.н.);
8. Създайте заедно с учениците ясен план със стъпки и крайни срокове за всеки екип;
9. Определете целевата група за събитието;

10. Една от основните стъпки: поканете гости и представете събитието. Учениците сами решават под каква форма да канят различните гости (телефон, имейл, писмена покана, видео послание) и как да разпространяват събитието (афиши и плакати, Фейсбук събитие, видеореклама). Всички тези стъпки се изпълняват от определените за това ученици и достатъчно време преди самото събитие;

11. Започнете подготовка за самото събитие:

- как ще го представят;
- как ще представят себе си;
- как ще се проведат активностите;
- кой ще следи за време;
- кой каква роля ще има по време на събитието;
- помислете за проблеми и въпроси, които могат да възникнат, помислете за решения и резервен план;
- репетирайте и следете внимателно за времето.

12. Един от най- важните компоненти на такъв вид събитие е как учениците ще общуват с гостите, как ще се представят, как ще поканят и разпространяват, какви думи и език на тялото ще използват. Вашата роля като учител е да проследявате изпълнението на всички тези стъпки, да ги съветвате, да ги изслушвате. Дайте достатъчно отговорности и самостоятелност на учениците, не им казвайте или показвайте как да направят всяко едно нещо, а ги насочвайте. В противен случай те може да изгубят желание и мотивация и да не приложат самостоятелно уменията, които са фокус на проекта;

13. След провеждане на събитието направете рефлексия.

Времетраене (провеждане/подготовка): 2-4 месеца

ПРОЕКТ 5

(Разследващи) Журналисти

Цели, които проектът покрива

- 1.1. Представя себе си в различни ситуации (неформална, формална и т.н);
- 1.2. Използва адекватен речник според ситуацията;
- 1.3. Използва езика на тялото и визуален контакт;
- 1.4. Избягва и отстранява от речта си дистрактори и паразитни думи;
- 1.5. Контролира речта и изказването независимо от емоционалното си състояние;
- 1.6. Използва подходящо време, място и платформа за изразяване на позиция, за да е максимално ефективна;
- 2.1. Изслушва с разбиране (демонстрирайки уважение и внимание и с езика на тялото);
- 2.2. Познава типове общуване и разчита езика на тялото/чувство;
- 3.1. Разпознава различни цели в общуването между хората (информирание; инструкции; мотивиране; убеждаване; вдъхновяване; манипулиране);
- 3.2. Прилага различни комуникационни стратегии в зависимост от целта на общуването;
- 3.3. Прилага етични норми в общуване в строго професионална среда.

Описание на проекта

Проект, който представлява серия от интервюта по дадена тема. Темата отново може да е тясно свързана с учебния материал, може и да е насочена към социалните умения и нагласи, които развивате у учениците (кариерно развитие и интереси; социални проблеми; научни въпроси; наболели обществени теми).

Задайте провокативен въпрос, обширна сфера за проучване или тясно дефинирана тема. Решете дали да разделите класа на отделни екипи с различни теми за проучване, или целият клас да работи по една тема с по-широк обхват.

Целта е учениците да проучат темата, да я дискутират помежду си, да открият и разгледат различните гледни точки и аспекти от нея. След това те трябва да открият и да се свържат с подходящите хора, да ги поканят и интервюират, за да доразвият и покажат тази тема.

След като проведат и монтират интервютата, помислете за подходящ формат за продължение (ще зависи от сферата на проучване): конференция; разпространяване на видеото сред класовете; серия от информационни събития.

Такъв вид проект потапя учениците в реална среда на общуване, те прилагат уменията да се представят, да убеждават, да комуникират писмено и устно с хора от различни сфери, да структурират своята реч (интервюта, създаване и задаване на въпроси), да изслушват.

По този начин развиват множество умения, но и добиват увереност, организационни умения, разширяват кръгозора и критичното си мислене.

Време за изпълнение на подготовка и изпълнение на проекта: 2-4 месеца

Краен продукт: Предаване/видеоматериал

ИЗТОЧНИЦИ

712educators.about.com. (n.d.). Извлечено от 712educators.about.com:

<http://712educators.about.com/od/lessonplans/a/Debates-in-Middle-School.htm>

Giang, V. (n.d.). businessinsider.com. Извлечено от businessinsider.com:

<http://www.businessinsider.com/how-to-tell-your-story-in-30-seconds-2013-11>

Grab 'n Go Debate Unit. (n.d.). www.saskdebate.com. Извлечено от www.saskdebate.com:

<http://www.saskdebate.com/media/3101/grab%20and%20go%20debate%20unit.pdf>

712educators.about.com. (n.d.). Извлечено от http://712educators.about.com:

<http://712educators.about.com/dlrubricdebate.htm>

idealistcareers.org. (n.d.). Извлечено от idealistcareers.org:

<http://idealistcareers.org/a-quick-guide-to-writing-your-elevator-pitch-with-examples/>

James, M. (n.d.). edutopia.org. Извлечено от edutopia.org:

<http://www.edutopia.org/blog/storytelling-in-the-classroom-matters-matthew-friday>

Mind Tools Editorial Team. (n.d.). mindtools.com. Извлечено от mindtools.com:

<https://www.mindtools.com/pages/article/elevator-pitch.htm>

Newfoundland and Labrador Speech and Debate Union. (n.d.). csdf-fcde.ca. Извлечено от csdf-fcde.ca:

http://csdf-fcde.ca/UserFiles/File/resources/teacher_debate_guide.pdf

noisyclassroom.com. (n.d.). Извлечено от noisyclassroom.com:

<http://noisyclassroom.com/primary/ideas/preparing-a-debate-with-a-class.html>

Saskatchewan Elocution and Debate Association. (n.d.). www.saskdebate.com.

Извлечено от www.saskdebate.com:

<http://www.saskdebate.com/media/2875/2007gamesandactivitiesguide.pdf>

sfp.ucdavis.edu. (n.d.). Извлечено от sfp.ucdavis.edu:

<http://sfp.ucdavis.edu/files/163926.pdf>

storyarts.org. (n.d.). Извлечено от storyarts.org:

<http://www.storyarts.org/lessonplans/lessonideas/index.html#tour>

ted.com. (n.d.). Извлечено от ted.com:

https://www.ted.com/playlists/129/ted_under_20

www.edu.gov.on.ca. (n.d.). Извлечено от www.edu.gov.on.ca:

<http://www.edu.gov.on.ca/eng/studentsuccess/thinkliteracy/files/Oral.pdf>

Станев, Д. (n.d.). <http://eurofocus.wordpress.com>. Извлечено от <http://eurofocus.wordpress.com>:

<https://eurofocus.wordpress.com/2014/03/15/изкуството-на-аргумента-или-как-да-вод/>

ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ

Юлия Мишкова (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ?

Новите реалности и световни тенденции изискват нов прочит и разбиране за това какво всъщност означава да си гражданин в XXI век. Гражданската грамотност, изразяваща се в познаването на институции и основни закони, се оказва недостатъчна за изграждането на устойчиво бъдеще на едно общество и не може да отговори на всичките му нужди. Затова фокусът все повече се измества върху създаването и възпитаването на реална отговорност за случващото се около нас, и то отговорност, която изисква действие и гласно отношение към събитията, така че да доведе до измерим ефект и реален резултат.

Западните дефиниции за това какво е гражданската грамотност през XXI век се сближават помежду си именно около идеята за индивидуалната роля на всеки гражданин като информиран, търсещ решение, изразяващ позиция относно локални, национални и глобални проблеми от политическо, социално, екологично и икономическо естество. Затова за настоящия наръчник е избран и терминът **гражданска активност**, който подсказва и съдържа в себе си всички онези новости и очаквания към гражданите на XXI век, надхвърлящи обикновените познания и превръщащи всеки гражданин в активен член на своето локално, национално и глобално общество.

От гражданина на XXI век се очаква да познава основните човешки права и свободи, да познава институциите, но не само като съществуващи имена, а да бъде запознат с дейността им, така че да е наясно към кого за какво да се обърне при несъответствия, и да познава основните механизми, по които съвременната демокрация работи. Друг елемент от уменията да бъдеш активен и отговорен гражданин е свързан със способността да намиращ обективна информация, на базата на която да формираш мнение/позиция и да знаеш къде и как да го/я изразиш. Това от своя страна е свързано с редица умения, близки до четивната грамотност, до критическото мислене и до това как и откъде да търсим информация в онлайн пространството. Последният, но не и по важност, елемент от уменията, е именно предприемането на действия за решаването на проблеми в обществото – което означава да се включваш в чужди инициативи или самият ти да си част от организирането им. Този елемент е от съществено значение, след като именно в него се набляга най-силно на възпитаването и изграждането на индивидуална отговорност за случващото се в света около нас и на желанието с действията си да променяме света.

Друга ключова точка, на която се обръща внимание и която е от изключително значение за реалното функциониране на съвременните демокрации, е свързана с нагласите и вярванията, които всеки гражданин притежава, за да успява да поддържа съществуването и функционирането на демократичните ценности – толерантността към различията, вярата в равноправието между хората, зачитането на човешката свобода, индивидуалните отговорности и пр. Възпитанието в подобни ценности е препоръчително да се случва чрез отделните казуси и теми, които ще бъдат разглеждани, тъй като те дават по-добра възможност учениците да ги осмислят и преживеят, така че да останат като трайно впечатление у тях. Затова и в следващите страници ще ги намерите като теми от проекти/стратегии, а не като отделни цели на обучението.

В наръчника понятието гражданска активност е разделено на три основни елемента, които ученикът следва да овладее:

- Познава и обяснява основни функции и механизми на локални, държавни и международни институции. Познава основни човешки и граждански права и задължения;
- Изразява аргументирана и информирана позиция по общественозначими теми;
- Изразява активна гражданска позиция и предприема действия към решения на проблеми.

Трите елемента могат да бъдат развивани заедно, самостоятелно или да бъдат част от обучението по различните предмети в съответния образователен етап. Умението за гражданска активност в наръчника се отнася за изграждането на отговорни и активни граждани, които заемат отговорна и информирана позиция по важни въпроси и предприемат действия за решаване на някакъв проблем. В този смисъл информацията в наръчника не покрива всички теми, които се засягат в процеса на гражданското образование, а набляга на уменията, необходими за заемането и артикулирането на гражданска позиция.

ЗАЩО ДА РАЗВИВАМЕ ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ?

Промените в развитието на обществата, степента на информационно и технологично развитие, глобалните проблеми изискват ново отношение и поведение от гражданите. Българската реалност също налага един нов и различен прочит на поведението и очакванията към гражданите. Без да разглеждаме подробно актуалното състояние на гражданското самосъзнание у нас, смятам, че развитието на подобни компетенции и умения у учениците ще помогне за изграждането на истинско демократично общество, чиито членове познават своите отговорности, изпълняват задълженията си, търсят правата си, заемат информирана и аргументирана позиция, включват се и търсят решаване на наболели проблеми. Това от своя страна със сигурност би довело до осезаема и трайна промяна в ценностите и в цялостното развитие на обществото ни в положителна посока.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ?

Развитието на гражданска активност трябва да започне от най-ранния етап на обучението на учениците и да присъства с различна тежест във всеки етап. Умението може да се развива в обучението по всеки учебен предмет, като, разбира се, фокусът и продължителността ще са различни, но при всички случаи е важно уменията да се развива целенасочено и постигнатите резултати да бъдат измерени и отбелязани с учениците. Методите и стратегиите за развиването на уменията са много и могат да бъдат адаптирани по най-различни начини. Основна част от тях ще бъдат разгледани и споменати по-долу.

За да се предизвика реална ангажираност от страна на учениците, е важно темите, които се обсъждат, да бъдат близки до тях или да бъдат адаптирани, както и да им се даде реална възможност да опознаят и усетят ефекта от своите действия. Всъщност като се показва и доказва значението на действията и мнението на всеки ученик, извеждането им и извън училище и ангажирането им в общността са най-добрият начин чрез опит да се изгради трайна нагласа за включване в обществото и за активно участие в търсенето на решения на проблеми.

КАК ДА ПРЕДСТАВИМ УМЕНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ СИ?

Запознаването на учениците с уменията, което предстои да развивате, е от ключово значение за тяхното въвлечане в процеса. Изключително важно е, след като им го представите, да чуете тяхното мнение, техните идеи и разбирания за гражданската активност, за тяхната роля в обществото и заедно да изберете докъде ще стигнете през учебната година – да си поставите общи цели и времето, за което ще ги следите. Това може да не се случи в рамките на отварянето на урока и в един учебен час. Дейностите, които ще подберете, зависят от възрастта на учениците, но е важно след това да отделите достатъчно време за дискутиране на ползите и смисъла от развитието на това умение.

Идеи за 1. – 4. клас

- „Може да съм малък, но също мога да...“ – представяне на идеята за гражданство и за правата на децата, придаване на важност на по-малките;
- „Аз съм супергерой“ – изброяване на възможности за включване при решение на големи проблеми;
- Ролеви игри – симулации на институции, на училищно ръководството, на президентство.

Идеи за 5. – 12. клас – идеите са общи, защото могат да се адаптират към всяка възрастова група.

- Брейнсторминг „Какво не ми харесва навън?“ след обсъждане „Какви са решенията и какво мога да направя аз?“;
- Дискусии за реални примери на ученически постижения;
- „Как искам да изглежда държавата, в която ще живея, и какво мога да направя аз за това?“;
- „Какво ми харесва и какво не ми харесва в училище – и какво реално мога да променя?“
- Дискусии за реални примери от обществото – от чистотата по улиците до състоянието на новите детски съоръжения на площадката.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ

Елемент	Цели	Стратегии
1. Познава и обяснява основни функции и механизми на локални, държавни и международни институции. Познава основни човешки и граждански права и задължения.	1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права.	1.1.1. Формулиране на правила в класната стая на базата на общоприети човешки права (права на децата); 1.1.2. Изработване на договор/конституция на базата на основни граждански права и задължения; 1.1.3. Разпознаване и сравняване на човешки права и задължения в различни култури и контексти (картинки, филми, текстове, реклами); 1.1.4. Симулативни игри (ЮНЕСКО, ООН); 1.1.5. Анализираш конкретен казус през призмата на общите човешки ценности. (дискусии, защитна реч, проучване).
	1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране.	1.2.1. Симулация на институции (локални, национални и международни, с различна продължителност); 1.2.2. Визуализация на пътя за вземане на решения (постери в класната стая).
	1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения.	1.3.1. Симулация на гласуване + референдум; 1.3.2. Симулация на протест (по модела на стратегия 1.3.1.); 1.3.3. Симулация на жалба/молба (по модела на стратегия 1.3.1.); 1.3.4. Симулация на подписка/петиция (по модела на стратегия 1.3.1.); 1.3.5. Анализ и оценка на (не)упражнени права при конкретни ситуации (дискусии, проучвания, есета и т.н.).

2. Изразява аргументирана и информирана позиция по общественозначими теми.	2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси.	2.1.1. Търсене на информация от източници, даващи различни позиции по определен въпрос; 2.1.2. Задаване на ключови въпроси към тема; 2.1.3. Проверка за достоверност на източници по зададен алгоритъм.
	2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси.	2.2.1. Събиране на аргументи в подкрепа на една позиция; 2.2.2. Класифициране на аргументи; 2.2.3. Анализи на дебати/дискусии; 2.2.4. Свързване на аргумент с теза.
	2.3. Защищава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи.	2.3.1. Вж. 2.2.1. 2.3.2. Вж. 2.2.2. 2.3.3. Организиране на общи дискусии/ дебати.
	2.4. Оценява важноста на общественозначими теми.	2.4.1. Оценява значение на казуси от различни епохи/пространства по определени критерии. 2.4.2. Открояване на конкретни теми във вестникарски заглавия/медии.
3. Изразява активна гражданска позиция и предприема действия към решения на проблеми.	3.1. Изпълнява правата и задълженията си.	3.1.1. Изработване на собствена конституция + следене за спазването ѝ; 3.1.2. Рефлексии за спазване на правила.
	3.2. Включва се в социални/граждански инициативи.	3.2.1. Проучване на действащи граждански инициативи, свързани със съответна тема; 3.2.2. Симулация на петиция/акция в училище + цялостна рефлексия за ролята на активността на всеки.
	3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.	3.3.1. Предлага решения на определени проблеми/казуси; 3.3.2. Оценява ефекта от различни инициативи.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4		Запознаване с учениците; запознаване на учениците със същността на умението; поставяне на цели: Какво искаме да постигнем?
	1.1.	Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
	3.1.	Изпълнява правата и задълженията си.
Рефлексия – междинен напредък по спазване на права и отговорности		
5 – 8	1.2.	Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
	1.3.	Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения.
Междинна оценка на напредъка		
9 – 15	1.1.	Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
	1.3.	Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;
	2.1.	Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
	2.4.	Оценява важността на общественозначими теми.
Междинна оценка на напредъка		
16 – 23	2.1.	Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
	2.2.	Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
	2.3.	Защитава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
	2.4.	Оценява важността на общественозначими теми;
	3.2.	Включва се в социални/граждански инициативи.
Междинна оценка на напредъка		
24 – 32	2.1.	Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
	2.2.	Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
	2.3.	Защитава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
	2.4.	Оценява важността на общественозначими теми;
	3.3.	Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.
Междинна оценка на напредъка		
33 – 36	2.4.	Оценява важността на общественозначими теми;
	3.2.	Включва се в социални/граждански инициативи.
		Рефлексия
Междинна оценка на напредъка		

Примерното разпределение на целите дава идеи как биха могли да бъдат разпределени всички те в рамките на една 36-седмична учебна година. Стремешът на разпределението е да обхване и всички процеси и да мине през тях. В първата част учениците се запознават с основните механизми на демокрацията и рефлектират върху собственото си поведение, а фокусът в следващите „минираздели“ е изграждане на умения за критично мислене, дискутиране, заемане и защита на позиции по важни

въпроси, за да се стигне до включване в инициативи и организиране на собствени такива. Важно е да имате предвид, че това разпределение подлежи на промяна особено при организирането на собствен проект и е хубаво да го адаптирате в самото начало. Накрая като възможен финал на годината е предложена рефлексия за всичко постигнато до момента заедно с начертаване на план за лятото или включване в чужда инициатива, като, разбира се, тук е възможно и организиране на собствена.

Умението може да се развива и частично, т.е. само някои от компонентите му, и съответно да не се случва през цялата учебна година, а само през един учебен срок или по време на един раздел. Резултатите и ефективността му вероятно няма да са особено трайни, но пък биха били добра основа за по-нататъшното му развитие.

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ГРАЖДАНСКА АКТИВНОСТ

1.1.2. ДОГОВОР МЕЖДУ УЧЕНИЦИ И УЧИТЕЛ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права.	5-12	30 МИН	20 МИН

ОПИСАНИЕ

След като сте се запознали с учениците и е настъпил моментът да изразите очакванията си към тях, както и те към вас, можете да се разберете за принципите ви на работа и да ги „облечете“ в договор помежду си. При по-големи ученици (7. – 12. клас) е възможно да изработите и собствена конституция, в която да опишете основните принципи на работа в класната стая, а след това ясно да се изброят и опишат правилата и задълженията на всеки ученик и на учителя.

За да се обвърже с основните човешки права и основните граждански задължения, може те да бъдат изредени и от тях да извлечете приложението им на микроиво – класната стая. Например – „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Бе са надарени с разум и съвест и следва да се отнасят помежду си в дух на братство“ – това разбиране в класната стая би гарантирало равни права за изявяване на всеки, както и би било гаранция, че не се допуска унижително, негативно отношение към съученици.

След като сте запознали учениците със значението на правата и задълженията, с начина, по който се формулират, можете да ги разделите на групи. Всяка група трябва да изработи по п на брой права, срещу които да постави съответните задължения. След това ги обсъждате, виждате кои от тях се припокриват при групите и чрез гласуване избирате тези, които ще важат за вашата класна стая. **Важно е всеки да сложи своя подпис и да са на видимо място в класната стая.** Може да включите и родителите, като изготвите по едно копие за всеки ученик и оставите място и родителят да се подпише.

За да има максимален ефект, е изключително важно заедно да измислите положителните и отрицателните последиствия от правилата и системно да следите за тяхното спазване.

Резултат: Учениците са ангажирани в клас, като възприемат и своето присъствие по-отговорно.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Всяка група има задача да измисли п на брой правила и задължения на ученика и учителя. Правилата и задълженията трябва да бъдат кратки и ясни, изписани в положителна форма – например „Ученикът има право винаги да задава въпроси при неразбран материал. / Учителят е задължен да следи за спазването на задълженията на всеки от класа“. Разполагате с 10 минути време за работа, след което ще дискутирате резултатите.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за всички часове;
- Учениците развиват умения за работа в екип и аргументиране на позицията си;
- Ефективен начин за изграждане на отговорно отношение към учебния процес от учениците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- може да отнеме повече време при разпалване на дискусиата;
- учениците може да не познават точно значението на права и задължения;
- може да се появят неподходящи идеи за права и задължения, както и за последствията.

ОТ ПРАКТИКАТА

Примерен договор:

Договор между Юлия Мишкова и учениците от 5 ^б клас	
С настоящия договор се уреждат отношенията между всички ученици от 5 ^б клас и Юлия Мишкова, учител по история и немски език.	
С оглед създаването и поддържането на приятна и забавна атмосфера за учене двете страни се договарят да спазват и изпълняват следните правила и задължения:	
1. Идват подготвени и навреме в час! 2. Изключват мобилните си телефони! 3. Изслушват се, не повишават тон и се уважават с дела и думи! 4. Работят ефективно в час! 5. Заедно обсъждат и дават идеи за възможно най-интересните начини за провеждане на часовете!	
Подобно отношение гарантира постигането на отлични резултати от целия клас + 2 минути шеги, вицове в края на всеки час!	
За да се справим по-добре, всеки месец класът трябва да излъчва представители в следните длъжности:	
- нанася резултати, плюсове и минуси от часа; - проверява класната стая след биенето на звънеца; - отчита времето за отделните задачи; - раздава работни листове, контролни и събира домашни.	
*Задължение на всеки от класа е да оказва съдействие във всяка задача на всеки свой съученик!	
Подписи:	

1.3.1. СИМУЛАЦИЯ НА ГЛАСУВАНЕ/ РЕФЕРЕНДУМ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения.	5-12	-	15 МИН

ОПИСАНИЕ

Когато става въпрос за вземане на решение за каквото и да е в класа, добър механизъм да бъде зачетено мнението на всеки ученик е гласуването. Може да се отнася както за избора на следващата театрална постановка, която ще бъде посетена, така и за избора на дата за представяне на проекти, т.е. тази стратегия дава възможност да бъде чуто мнението на всеки по въпроси от най-различно естество. Начините са много. Един от най-лесно приложимите е да се представят съответните опции с номера. След това всеки ученик да напише номера, който избира, на листче, да го сгъне и да го пусне в кутия. За да се подsigури възможност за спокойно изразяване на мнение, е важно да се подsigури място, където учениците да записват, без никой да вижда, избраното от тях. След това учителят и двама наблюдатели от учениците преброяват гласовете и обявяват резултатите.

Резултат: Учениците са участвали в избори и са запознати с важността да изразяваш мнението си.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Сега, за да вземем окончателно решение по най-демократичния начин, ще гласуваме. Всеки има право да даде своя глас само за една опция. Един по един всеки ученик ще дойде, трябва да се подпише срещу името си и да мине зад учителя, където да запише номера, който подкрепя, и след това да го пусне в урната.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за всички часове и всякакви решения;
- Учениците изразяват собственото си мнение;
- Ефективен начин за намиране на общи решения.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно след това някои ученици да отказват да се съгласят с общото решение и да се наложи да ги убеждавате в това.

2.1.2. ЗАДАВАНЕ НА КЛЮЧОВИ ВЪПРОСИ КЪМ ТЕМА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси.	5-12	30 МИН	40 МИН

ОПИСАНИЕ

Ключовите въпроси при проучване на казус/тема са от изключително значение за намиране на полезна и пълна информация. От една страна, е важно учениците да умеят да установяват причинно-следствена връзка, т.е. ясно да разбират защо и как се е стигнало дотам, а от друга страна, е важно да оценяват последствията в краткосрочен и дългосрочен план. За да успеят да открият информацията, е подходящо да попълват таблица/верига, в която да поставят информацията как се е стигнало дотам и както следва от това. Други два важни въпроса са кои са заинтересованите страни и какви биха могли да бъдат техните интереси.

Резултат: Учениците разглеждат критично поставени теми.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за индивидуална или групова работа;
- Учениците развиват критично мислене;
- Приложима е за критичен анализ на теми в различните дисциплини.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно стратегията да отнеме доста време, подходяща е за домашна работа;
- алгоритъмът на въпросите търси промяна/адаптация при различните предмети;
- възможно е да има нужда от работа с допълнителни източници, от които да се търси информация.

2.1.3. ПРОВЕРКА ЗА ДОСТОВЕРНОСТ НА ИЗТОЧНИЦИ ПО ЗАДАДЕН АЛГОРИТЪМ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси.	6-12	1 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Проверката на достоверността на източниците изисква намирането на отговор на няколко ключови въпроса. За да се провери автентичността на информацията, трябва да бъде намерена информация за: автора на текста – участник, наблюдател или изследовател/анализатор на събитията е, обвързан ли е с политическа партия, с корпорация; факти и мнения – представя ли достатъчно факти в подкрепа на своето мнение и позовава ли се на различни източници – т.е. споменато ли е откъде идва информацията, за да може да бъде проверена.

Резултат: Учениците анализират достоверността на информацията, с която разполагат.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Всеки от вас има пред себе си таблица с въпроси за автора на текста и за информацията, която ни дава. Разполагате с 10 минути, за да я попълните.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за всички предмети;
- Подходяща е и за групова работа;
- Развива четивна грамотност.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- всеки ученик трябва да различава факт от мнение;
- може учебниците и помагалата да не предлагат достатъчно такава информация и да е необходимо допълнително търсене.

2.2.1. СЪБИРАНЕ НА АРГУМЕНТИ В ПОДКРЕПА НА ЕДНА ПОЗИЦИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Съставя и подбери подходящи аргументи по казуси.	5-12	Зависи от текста	15-20 МИН

ОПИСАНИЕ

Учениците измислят аргументи „за“/„против“ по определена тема. Важно е да са се запознали с едната гледна точка и срещу всеки аргумент да поставят по един контрааргумент. Хубаво е да бъдат разделени на случаен принцип, т.е. да не е съобразено с тяхната лична позиция, а да ги провокира да мислят и търсят допълнителните аргументи самостоятелно. Може да се проведе като игра, в рамките на която всяка група трябва да намери по минимум 5 „за“ и „против“ аргументи и съответно по-бързата да започне дискусията или да има повече време при воденето ѝ.

Резултат: Учениците измислят аргументи в подкрепа на една позиция.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща за групова и индивидуална работа;
- Развива критично мислене.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно всеки да може да участва;
- важно е учениците да познават темата;
- изисква повече подготовка – трябва и учителят да познава темата, възможните аргументи, за да може ясно да посочи какво изисква от учениците.

2.3.1. ОЦЕНЯВА ЗНАЧЕНИЕ НА КАЗУСИ ОТ РАЗЛИЧНИ ЕПОХИ/ПРОСТРАНСТВА ПО ОПРЕДЕЛЕНИ КРИТЕРИЙ.

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Оценява важността на общественозначими теми.	5-12	20 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

За да умеят учениците да се поставят в различен контекст и да оценяват правилно казуси, значими за много хора, макар и непознати за самите тях, е важно да могат да отговорят на някои ключови въпроси. При разглеждането на казуси от отминали времена или казуси, засягащи непознати култури и пространства, учениците трябва да си задават въпросите: Какво място заема тази тема в живота на хората? Колко души са засегнати? Какво се определя от това? Какво ще се промени?

Резултат: Учениците оценяват значимостта на теми/казуси, непознати за тях.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Подходяща най-вече за социални и хуманитарни предмети;
- Подходяща за екипна и индивидуална работа;
- Дава възможност за разглеждане на темата от различен ракурс.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- учениците може да не познават достатъчно добре контекста и е хубаво да разполагате с възможност за набавяне на допълнителна информация.

2.4.2. ОТКРОЯВАНЕ НА КОНКРЕТНИ ТЕМИ ВЪВ ВЕСТНИКАРСКИ ЗАГЛАВИЯ/МЕДИИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.4. Оценява важността на общественнозначими теми.	8-12	20 МИН	15-20 МИН

ОПИСАНИЕ

На учениците може да се предложат вестници от една седмица, в които да открият коя е била водещата тема, разглеждана най-много пъти в заглавията. Задачата е, освен да преброят, да разгледат защо именно тази тема е споменавана толкова пъти. Друг вариант е да се подсигурят поне 5 вестника от един ден и да се провери коя тема присъства сериозно във всеки вестник.

Резултат: Учениците разпознават важни обществени теми.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията развива четивна грамотност;
- Стратегията е подходяща за индивидуална и групов работна.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време, защото изисква набавяне на медийни материали;
- подходяща и приложима е при определени теми и отнема близо цял час.

3.1.2. РЕФЛЕКСИЯ ЗА СПАЗВАНЕ НА ПРАВИЛА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците изпълняват правата и задълженията си.	5-12	5 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

При подписване на договор/конституция/харта е важно да се следи за спазването на правилата и задълженията на всички. Препоръчително е веднъж месечно, седмично или срочно (в зависимост от нуждите) да се правят общи рефлексии за спазването на правилата и задълженията на всички. Всеки ученик може да пише първо спазвал ли е всичките си задължения, виждал ли е нарушаване на права на съученици или на свои права и какво е направил в случая. Определяне на спазването на последствията при такива нарушения.

Резултат: Учениците се отнасят отговорно към правата и задълженията – своите и на съучениците си.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията често припомня на учениците за правата и задълженията им;
- Изгражда отговорно отношение към самия себе си и към останалите.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото учениците може да не са напълно откровени или да се обвиняват помежду си;
- задължително е последствията да бъдат спазвани и засегнати.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Проектите и задачите отиват всички цели за развитие на уменията. В зависимост от времето, което му бъде отделено, всеки проект може да покрива само един елемент, но лесно може да достигне и до покриване на два или на всички елементи. Голяма част от проектите са подходящи за интердисциплинарни връзки и съответно могат да бъдат разработвани между повече колеги в училище. Това обаче не е изискване за осъществяването им, затова при някои е допълнително посочено за какви теми и предмети би било подходящо.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ПРИРОДНИ НАУКИ

ПРОЕКТ 1

Какъв принос мога да имам аз за намаляването на глобалните природни проблеми?

Кои цели покрива?

- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
- 1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;
- 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
- 2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси.
- 2.3. Защищава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
- 2.4. Оценява важността на общественнозначими теми;
- 3.2. Включва се в социални/граждански инициативи;
- 3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.

Описание

Един от основните проблеми, пред които е изправен съвременният свят, е свързан с изчерпването на природните ресурси и негативните последствия за климата. Това е проблем, чиито мащаби се задълбочават и могат да доведат до катастрофални последици за Земята. Разбира се, като всеки проблем, и този би могъл да намери своето решение. За целта всеки от нас може да даде своя принос и даже да се опита да убеди друг човек да се включи в инициативата. Голяма част от причините за задълбочаването на тези проблеми у нас се крие и в липсата на достатъчно внимание към тези теми в обществото. По-голямата запознатост на учениците и на обществото би довела до повече инициативи за влияние не само към нагласите на хората, но и за „обличането“ на подобни теми в регулирани практики и на държавно равнище.

В зависимост от темата и от времето, което ще бъде отделено, проектът би могъл да предизвика именно тази активност у учениците – след изчерпателно запознаване с темата техните основни задачи биха били да се включат в намирането на решение, да въвлечат и други членове на общността и да се опитат да повлияят на статуквото и на институционално равнище.

Проектът засяга изучаването на предмета „Човекът и природата“ (5. клас), както и различни теми от всеки предмет от областта на природните науки в прогимназиален и гимназиален етап. Може да е посветен както на темата за вредните емисии от превозните средства, така и на темата за употребата на енергия и рециклирането на хартия. Проектът адаптира знания и умения от различни предмети и като такъв предполага, но не изисква задължително сътрудничество между преподаватели в училището.

Основните цели на проекта са учениците да се запознаят цялостно с конкретен проблем и потенциалното му решаване; да бъдат запознати кои институции в България отговарят за вземането на съответните решения, да могат да се обърнат към тях и да се опитат да повлияят и инициират промяна; да превърнат съответната тема в своя кауза, към която да присъединят повече хора.

Проектът включва няколко фази:

1. Запознаване с темата. Проучване на щетите за природата.
2. Представяне на решение – как съответните заместители биха могли да намалят тези щети.
3. Кой взема политическите решения и би могъл да окаже най-голямо влияние за популяризирането на темата? Към коя институция да се обърнем за съдействие и какво трябва да напишем?
4. Моят принос: Какво мога да правя аз, за да намаля щетите? – В тази част учениците биха могли да си водят „дневник“ или блог за това колко пъти са избрали някаква алтернатива – возили са се на колело/ходили са пеша до училище; загасяли са лампата в стаи, в които не стоят; ползвали са една бутилка за вода, вместо всеки път да купуват, и т.н. Описанията, записвани в избрания от тях формат, трябва да включват цялостното преживяване – какви трудности са срещнали, кое е било най-предизвикателно, как се чувствали, с колко точно са успели да помогнат за разрешаването на проблема и т.н.
5. Включване на останалите. Учениците могат да изберат целева група, към която да се обърнат и пред която да направят информационна и включваща кампания – това може да е цялото училище, работното място на родителите, кварталът/населеното място. Кампанията би могла да включва постери, клипчета и някакъв отличителен знак, който да показва подкрепящата ги група.

Проектът би могъл да покрива различни цели, т.е. да достига до едно равнище, но също така може да покрие повече от една цел. Това зависи основно от времето, което ще му се отдели. Примерните задачи предлагат пълна и завършена картина, която би включвала покриването на отделни цели от всички елементи, които представляват общо умението гражданска активност.

Времетраене

За да придобият учениците обективна и цялостна позиция по някой екологичен въпрос, е възможно да се запознаят и да търсят информация в рамките на **2-4 учебни часа**. Но за да включат всички етапи от проекта, да се ангажират с действия извън учебната среда и да се опитат да включат и други членове на общността, е необходим поне **един месец/един учебен срок**, а продължителното проследяване на постигнатите резултати може да продължи и през цялата учебна година.

Краен продукт/Визуализация

1. Презентация/дневник/постер/блог – Как аз помогнах за спасяването на природата?
2. Плакати/клипчета/листовки/онлайн кампания, с които да популяризират идеята + резултатите.

Задачи на примерна тема „Намаляване на вредните емисии от автомобилите“

- Направете проучване колко точно гориво е необходимо, за да се стигне от дома ви до училище и пресметнете какво отделя вашият автомобил като вредни емисии за една седмица.
- Предизвикайте себеси! Изчислете колко време бива отнело да се придвижвате по алтернативен начин – с колело, пеша, с ролери. Опитайте се да се придвижвате по този начин в продължение на седмица. Водете си дневник/блог, в който да записвате времето, което ви е отнело; предизвикателствата, които сте срещали; начина, по който се чувствате. Накрая обобщете плюсовете и минусите на този вид придвижване.

- Организирайте кампания, чрез която да популяризирате алтернативните видове транспорт сред останалите ученици в училище. Кампанията може да включва изработване на плакати, организиране на кратки представяния пред останалите ученици – посещения в час, клипчета в социалните мрежи. Разделете се на групи, като всяка група трябва да поеме разпространението на информация по един канал. Целта е информацията за Ден без автомобили да достигне до всички ученици в училището и те да се включат в кампанията.
- След като сте успели да убедите по-голямата част от съучениците си да се включат в кампанията, е време да се опитате да направите придвижването с колело/кънки масова практика във вашия квартал/населено място. Проучете към коя институция трябва да се обърнете, за да може придвижването по този начин да бъде улеснено за всички – т.е. да инициирате направата на повече велоалеи. Изгответе подписка, посетете общината, подайте своето аргументирано искане, дайте предложения за примерен маршрут и изчакайте отговор! Успех! :)

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ТОЧНИ НАУКИ

ПРОЕКТ

„Колко пъти сме се сблъскали с дискриминация?“

Кои цели покрива?

- 1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
- 1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;
  - 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
  - 2.4. Оценява важността на общественозначими теми;
- 3.2. Включва се в социални/граждански инициативи;
- 3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.

Описание

Познаването и зачитането на основните човешки и граждански права и задължения е един от основните компоненти на съвременните демократични общества. Задължение на обществото и на всеки гражданин е да се бори срещу тяхното неспазване и незачитане.

Точните науки – математика, информационни технологии – могат да дадат прекрасна възможност на учениците да направят проучване по тази тема и да изчислят и обработят резултатите.

Проектът дава добра възможност за практическо приложение на междупредметни връзки – история, български език, география, свят и личност, езици, изкуства, но осъществяването му **не изисква** задължително съвместна работа между преподаватели в училище.

Основната цел на проекта е учениците да направят проучване и анализ на качествени и количествени данни и след това да популяризират резултатите от своето проучване. Така те ще имат възможност да работят с проценти, да обработват статистически данни, да овладеят работата с MS Excel и най-вече да накарат своето училище/своята общност да се замисли върху една актуална и изключително важна тема, като ги запознае и с конкретните действия, които могат да предприемат, в случай че са жертва на какъвто и да е вид дискриминация или нарушаване на други техни права.

Времетраене

Един месец или времето за един раздел/учебен срок при организиране на мащабна информационна кампания.

Краен продукт/Визуализация

1. Анкета с конкретни въпроси;
2. Обобщение на информацията;
3. Плакати/онлайн кампания/дискусии, чрез които учениците да запознаят останалите с правата им, с механизмите за защитата им.

Задачи

- Направете проучване на тема „Основни и неприкосновени човешки и детски права“ и се запознайте с каналите, по които може да се подаде сигнал при установяване на случай на неспазването им.
- Създайте онлайн анкета, използвайки някоя от следните платформи – surveymonkey, google form, или анкета на хартиен носител, която да разпространите в часовете на класа на целия гимназиален етап. Анкетата цели да проучи три основни направления – от една страна, степента, в която учениците познават своите права; от друга, случвало ли се е техните права да са били нарушени и самите те по някакъв начин да са били жертва на несправедливо отношение или дискриминация, дали знаят към кого да се обърнат в случаи на нарушаване на правата им и дали са го правили.
- Обобщете резултатите от анкетите с помощта на програмата MS Excel, което би спестило доста време и би дало възможност за анализ на информацията по различни признаци – възраст, пол, активно участие в училищния живот и т.н. В случай че нямате възможност да работите с компютри, обобщете и анализирайте информацията на ръка. Представете в проценти отделните резултатите и се опитайте да разберете причините за тях.
- Представете резултатите и установените тенденции в училището. Ако сте установили, че съучениците ви не знаят към кого да се обърнат при незачитане на човешките си права, организирайте кампания, чрез която да ги запознаете със съответните институции и механизми! Ако сте установили, че в училището често не се зачитат основните човешки права, направете кампания, с която да популяризиате важноста им. Опитайте се да достигнете до съучениците си по всички възможни начини – в самото училище, в онлайн пространството и т.н.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ**ПРОЕКТ**

„Как живеят моите връстници в развиващите се страни?“

Кои цели покрива?

- 1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
- 1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;
- 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
- 2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
- 2.4. Оценява важноста на общественозначими теми;

3.2. Включва се в социални/граждански инициативи;

3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.¹

Описание

Проектът може да се адаптира в зависимост от конкретния учебен материал по география в съответния образователен етап. Основните му цели са учениците да придобият пълна и обективна представа за начина на живот в развиващите се страни – за зачитането на човешките права, за задълженията на техните връстници, за храната, която консумират, за разликите в достъпа им до възможности. След като съберат такава информация, могат да направят паралел между собственото си всекидневие и това на техните връстници в съответната държава. На учениците може да се даде задача да намерят информация за най-големите проблеми, пред които са изправени връстниците им, да потърсят информация кои световни организации и институции работят в тази сфера и да организират кампания, с която да съберат средства/материали и да подкрепят някоя инициатива или да организират и собствена такава.

Времетраене

Един месец или времето за един раздел, който обхваща изучаването на конкретен континент; по-голяма продължителност в зависимост от целта и обхвата на кампанията.

Краен продукт/Визуализация

Плакати / туристически гид / видеоклип / брошура / дневник / блог / листовки / мероприятия (концерти, благотворителни базари и пр.) – възможностите са много и зависят от крайната цел на проекта.

Задачи

- Направете проучване, в което да намерите задълбочена и цялостна информация за живота на вашите връстници в някоя африканска държава. Разберете как изглежда тяхното всекидневие, пред какви предизвикателства са изправени, как стигат до училище, с какво са облечени, с какво се хранят, каква музика слушат, какво учат, какви филми гледат и т.н.
- Избройте всички разлики между тяхното и вашето всекидневие и след това се опитайте да ги оцените – кое ви се струва справедливо и нормално, като накрая изберете една област от живота им, която според вас трябва да изглежда по друг начин и да се промени.
- Помислете за начини, по които вие можете да помогнете за тази промяна. Научете какви институции и организации работят в тази страна в същата сфера (като ООН, УНИЦЕФ и др.), проучете техните инициативи и евентуалните начини да станете част от техните проекти. Свържете се с тях и споделете своите намерения.
- Организирайте събития, с които да популяризиате своята кампания и да привлечете максимален брой участници към нея.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ИЗКУСТВА**ПРОЕКТ**

„Как чрез изкуство можем да повлияем на обществото?“

Кои цели покрива?

- 1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;

¹ Скорошен пример на учениците от езиковата гимназия в гр. Силистра – вж. <http://ureport.bg/103551/2015/12/29/bg-report/uchenitsi-ot-silistra-sabraha-30-000-za-uchilishte-v-afrika>

1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;

3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.

Описание

Проектът дава възможност учениците да се запознаят с начините на „употреба“ на изкуството и по-конкретно да изразят своята позиция по важна тема чрез изкуство и да повлияят на останалите. Проектът може да бъде разработен в часовете по музика и изобразително изкуство, би могъл да бъде съвместна инициатива между преподаватели, но това не е задължително. Подходящ е за всеки етап от обучението и лесно може да се адаптира към съответния материал – може да бъде изложба от плакати/портрети или концерт с модерна или класическа музика. Би могъл да покрива частично и напълно посочените цели, което зависи основно от времето, което ще му се отдели.

Подходяща и актуална тема е представянето на правата на детето и тяхното зачитане – правото на глас и зачитането на мнението на децата. Целта на проекта е, от една страна, учениците да познават своите права и задължения, механизмите за упражняването им, а от друга – институциите, към които би следвало да се обърнат при нарушение на техните основни права. Не по-малко важно е чрез своите творби да представят важността на темата пред останалите ученици в училището, жителите на населеното място и да предизвикат дискусии.

Времетраене: Един месец или времето за един раздел.

Краен продукт: Плакати/танц/песен/портрети.

Задачи

- Изчетете внимателно Конвенцията за правата на детето. Кои свои права упражнявате вие? Случвало ли ви се е някой да не зачете някое ваше право?
- Кое от правата намирате за най-важно и смятате, че трябва да бъде популяризирано сред вашите връстници и сред общността ви?
- Вашата основна задача е да измислите начин, по който да ги представите – плакати, чрез които да представите темата и да запознаете останалите с правата им и с начините им за упражняване.
- Организирайте кампания – срещи-дискусии, на които да обърнете внимание на темата и подробно да запознаете всички с правата им и механизмите за противодействие спрямо нарушения.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ

„Влиянието на глобализацията върху икономиката на развиващите се страни“

Кои цели покрива?

- 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
- 2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
- 2.3. Защищава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
- 2.4. Оценява важността на общественозначими теми;
- 3.2. Включва се в социални/граждански инициативи;
- 3.3. Търси решения на социални/граждански проблеми, организирайки подходящи инициативи.

Описание

Основната цел на проекта е чрез познанията и уменията си за работа с чужд език учениците да се запознаят цялостно с някои от основните проблеми, които глобализацията предизвиква, и да си изяснят какви са възможните решения, към които всеки като консуматор би могъл да даде приноса си.

Подходяща тема е пазарът на храните по света. Нейните аспекти са много и изборът зависи както от възрастта на учениците, степента, в която могат да боравят с изучавания език, така и от връзката, която може да бъде установена с преподавания материал. Това е добра възможност учениците да придобият познания за чужди култури, но също и за основните механизми на пазарната икономика в съвременния свят и ефектите, които той оказва върху локалните икономики. Основната цел е учениците да осъзнаят своите отговорности като консуматори и да са наясно, че изборът на продукти от тяхна страна е важна част от икономическия цикъл.

Тук освен индивидуална отговорност – например известно време да купуват само местни стоки или да не си купуват бърза закуска, учениците биха могли да организират и кампания, чрез която да информират останалите, да направят състезание между съучениците си, така че максимален брой хора да се запознаят с темата и проблема, чрез което да постигнат осезаем ефект и промяна в своята общност.

Времетраене

Зависи изцяло от планирането и от очакваните резултати. Ако като крайни цели са поставени дискусията по темата и преживяването ѝ от страна на учениците, времето от 2 до 4 седмици/един раздел е напълно достатъчно. Ако обаче решите да опитате да постигнете промяна в нагласите на останалите, които все още не познават темата, е хубаво да ѝ отделите от 2 до 5 месеца /цял срок.

Краен продукт/Визуализация

Дневник/постери с информация/интервюта от магазини, производители/клипчета.

Задачи

- Запознаване с темата – може да го направите чрез филм или чрез статия, от която да изведете основните проблеми по темата.
- Разделени на отбори, учениците трябва да посочват аргументи и контрааргументи към съответната позиция – Защо купуваме вносни зеленчуци? Какви са предимствата и какви са недостатъците?
- Кои стоки бихте избрали вие? Как това се отразява на личните ви финанси? Как това се отразява на локалната/националната икономика?
- Можете да се опитате да убедите родителите си да направите експеримент, като предпочетете българските стоки пред чуждите? Опишете всички разлики в качеството, в цените, във времето, което ви е отнело да ги намерите.
- Представете по избран от вас начин резултатите. Обсъдете с класа ползите от избора си и измислете начин, по който да включите повече хора – да ги представите на останалите ученици в училище, да направите състезание или игра, така че максимален брой хора да бъдат съпричастни към решаването на проблема.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ХУМАНИТАРНИ НАУКИ – ЛИТЕРАТУРА

ПРОЕКТ

„А те имали ли са кауза?“

Кои цели покрива?

- 1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права;
- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
- 1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения.
  - 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
  - 2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
  - 2.3. Защищава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
  - 2.4. Оценява важността на общественозначими теми.

Описание

Целта на проекта е чрез анализа на литературното произведение учениците да се запознаят с актуалните социални и граждански въпроси в съответното общество за епохата, за която то разказва. На учениците може да бъде възложена задача да намерят допълнителна информация за разказвания исторически период, за най-актуалните по негово време граждански въпроси и проблеми; каква гледна точка ни представя авторът и каква друга е съществувала. Допълнителна възможност да се анализират възможните решения на основните поставени от автора проблеми е да се пречупят през правата и задълженията, които тогавашните хора са имали, или пък да се разгледат през призмата на съвременния човек и изборите му да бъдат оправдани с по-нови норми.

Времетраене: Един раздел/предвиденото време за изучаване на едно произведение.

Краен продукт/Визуализация: Постер/пиеса/репортаж/пътеводител.

Задачи

- След като се запознахте подробно с произведението „Гераците“ на Елин Пелин, се опитайте да пресъздадете основните проблеми, които българското общество среща след Освобождението.
- Как изглеждат тези промени в българското общество днес – разрешени ли са, има ли общности, които все още ги срещат?
- Изберете някой от героите, чиито права смятате за нарушени или чиято история ви се вижда несправедлива. Сега си представете, че този герой живее в днешно време и се опитайте да пресъздадете пътя, по който трябва да мине, за да защити своите права.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ИСТОРИЯ

ПРОЕКТ

„Какво научихме от...?“

Кои цели покрива?

- 1.1. Познава и обяснява основни човешки и граждански права;

- 1.2. Познава и обяснява основни институции (локални, национални и международни) и техните механизми на функциониране;
- 1.3. Познава и обяснява основните механизми за упражняване на граждански права и задължения;
  - 2.1. Намира обективна и цялостна информация по определени казуси;
  - 2.2. Съставя и подбира подходящи аргументи по казуси;
  - 2.3. Защищава позицията си по определени теми, подбирайки най-подходящите аргументи;
  - 2.4. Оценява важността на общественозначими теми.

Описание

Проектът цели да представи критичен анализ – сравнение между политически системи, или да извлече постиженията, които някоя конкретна епоха е завещала за развитието на човечеството. Това може да бъде абсолютно всеки изучаван период и в зависимост от класа, в който са учениците, резултатите могат да бъдат различни. Учениците могат да анализират положението на обикновения човек във всяка политическа система, да сравняват правата и задълженията на хората в различни периоди, да си представят как би изглеждал животът им в съответната епоха или как би звучало на „човека от миналото“ да търси своите права в съответните институции.

Добра възможност за изграждане на умения за аргументиране и изразяване на позиция (елемент 2 на уменията) е да се провеждат дискусии по исторически теми, които често събуждат остра полемика в общественото пространство и се стига до крайни и неаргументирани позиции, което само по себе си често се превръща в пречка хората да си вземат поука от миналото. Такъв тип тема е националната памет за социалистическия режим или погледът към периода на османската власт по българските земи. На учениците би могло да се постави задача за подробно изучаване на темата, на съответните исторически оценки и мнения, така че накрая самите те да успеят да изготвят брошура, с която да информират останалите и да повлияят на техните нагласи и емоции към съответната тема.

Времетраене: Времето за изучаването на съответния раздел.

Краен продукт/Визуализация: Организиран дебат с гости/плакати/малки книжки/онлайн кампания.

Задачи

- След като вече сме разгледали подробно всички аспекти на живота при социалистическия режим в България, дойде времето да разгледаме възможните позиции по темата. Ще проведем дискусия, в която двете основни позиции са: „При социализма ни беше много по-добре, демокрацията съсипа всичко“ и „Още много години ще ни е трудно след живота при социализма“. Разделяме се на 3 отбора – едните ще защитават първата теза, другите – втората, а третите са изправени пред трудната задача да се опитат да създадат обективна оценка за социалистическото минало на страната, в която да отчетат критично и позитивите, и негативите за обществото ни.
- Всички заедно редактират обективния анализ и организират представянния на темата пред свои съученици, родители и т.н.

КРЕАТИВНОСТ

Виолета Тасева (учител по програма Заедно в час, Випуск 2013-2015)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е КРЕАТИВНОСТ?

Креативност е способността да се погледне на познатото по нов начин, да се сътвори нещо оригинално от нещо отдавна известно. Креативност е измислянето на прости, но иновативни решения на проблемите и предизвикателствата на всекидневието. Креативността не е талант или нещо, с което човек се ражда, а по-скоро навик да се гледа нестандартно на проблемите и да се търсят нови гледни точки към тях. Креативността има много разновидности и названия. Наричаме я още творческо мислене, иновация, въображение, оригинално решение и изобретение. Човекът с креативно мислене е едновременно творец, но и изследовател в областта, в която твори. Той стъпва на вече съществуващи идеи, генерира нови, анализира ги и избира най-ефективната и оригиналната от тях, като накрая намира начин да я осъществи и да я „продаде“ на публиката.

ЗАЩО ДА РАЗВИВАМЕ КРЕАТИВНОСТ?

Развиването на това умение помага за изграждането на нагласата, че всеки от нас трябва да се стреми да търси подход към затрудненията и предизвикателствата на всекидневието. Хората, които са креативни, по традиция се боят по-малко от грешка и провал и виждат неуспеха просто като временно явление и ценен урок по пътя на своето израстване. Креативността е свързана и подпомага развитието и на други умения – като критично мислене, презентационни умения, умения за взимане на решения. Креативните хора преодоляват полесно ограничения, поемат риска да опитат това, от което останалите се страхуват, търсят различни начини да преодолеят обстоятелствата и предизвикателствата, за да постигнат целта си.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ КРЕАТИВНОСТ?

Чудесно е да бъдем креативни, но противно на схващането, че това е вид вроден талант, креативността се развива с времето и е резултат от предварителна подготовка. Много често в желанието си да дадем интересна и близка до учениците задача и да ги насърчим да бъдат креативни ние им даваме проекти за мечтаната къща, училище или за създаване на нов продукт. Често обаче учениците се затрудняват да стигнат отвъд идеите, които ние представяме или даваме за пример, и реален креативен процес не се осъществява. Защо се случва това? Практиката показва, че иновативните идеи и решения не могат да съществуват „във вакуум“, а са резултат от познания и натрупвания, които се придобиват с времето. Ето защо, когато дадем задача/проблем и очакваме разнообразни и оригинални идеи в изпълнението, трябва да създадем предпоставки за проучване и осмисляне на вече направеното по тази тема. Колкото и креативен да е човек, ако не познава добре областта, в която трябва да прояви творчество, трудно ще успее да измисли нещо ново.

Първата и може би най-важна стъпка в креативния процес е проучването на различни съществуващи вече подходи и решения. Така ученикът събира градивните елементи за своето ново творение. Ученик, който е виждал само своето собствено училище, трудно ще измисли коренно различен вътрешен дизайн на „Училище на бъдещето“, защото просто няма от какво да избира, измежду какви идеи да комбинира. Важно е да помним, че нашият опит и знания са причината да имаме много идеи и да можем да гледаме на нещата от нестандартна гледна точка, и да осмисляме ролята си на учители – да сме хората, които създават предпоставки за натрупване на този опит и знания и у учениците.

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМЕНИЕТО ПРЕД МАЛКИ УЧЕНИЦИ

Искате ли да бъдем творци като Уолт Дисни и с това, което правим, да радваме хора по целия свят (тук може да използвате като пример различни герои от приказки и филмчета, които се проявяват като творци, новатори, изобретатели).

Кое е нещото, което е направило Уолт Дисни толкова известен? Какво прави той?... (извличаме от децата идеи, свързани с процеса на творчество и с характеристики на креативния човек).

Всичко, което изброихте, е вярно – той е измислил герои като Мики Маус, направил е филмчетата за Бамби и Снежанка и седемте джуджета по приказката, която знаем, създал е веселителните паркове на Дисни, които се посещават от хиляди деца. Креативност е умението да измисляш нови неща, които променят света! Всички, които създават приказки и филмчета, трябва да са креативни, за да създадат един нов свят – нови герои и нови места, където се случват приключенията. Ние можем да бъдем изобретатели, създатели и откриватели като Уолт Дисни и сами да измисляме нови и интересни неща, които ще променят нашия клас, училище, а може би и света!

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМЕНИЕТО ПРЕД ГОЛЕМИ УЧЕНИЦИ

Стартираме с бърз брейнсторминг – какво е креативност?

Вие открихте толкова много асоциации с това умение, а тази година ще разберем не само какво означава, но и как да го развием и да бъдем креативни! Защо ни е това? Защото успешните иноватори и откриватели са притежавали именно това умение – били са с креативно мислене! Да измисляш нови неща и да можеш да превърнеш обикновеното в необикновено – това ни предстои. (Изберете една личност, която може да послужи като ролеви модел и вдъхновение в зависимост от интересите на учениците. Добре е да е свързана по някакъв начин и с предмета, който преподавате. Например: за природни науки – Никола Тесла, Мария Кюри; Леонардо да Винчи; за информационни технологии, икономически дисциплини – Бил Гейтс; за хуманитарни и социални науки – известни философи, писатели, художници).

Идеи за креативни хора в бизнеса може да намерите тук:

<http://www.fastcompany.com/section/most-creative-people-2015>

Идеи за велики изобретатели и откриватели може да намерите тук:

<http://startupguide.com/world/greatest-innovators/>

КАРТА НА УМЕНИЕТО КРЕАТИВНОСТ¹

Елемент	Цел	Стратегии
1. Проучване на дадената тема	1.1. Учениците синтезират информация по темата от различни източници	1.1.1. Намиране на различни източници на информация (търсене с търсачка в интернет; търсене на книги в библиотека); 1.1.2. Резюмиране на информация; 1.1.3. 5K (кой, какво, къде, кога, как).
	1.2. Учениците правят проучване по темата	1.2.1. Намиране на ключовите термини и концепции, които включва темата – виж стратегиите към елементи 2. и 3. на Четивна грамотност; 1.2.2. Обобщаване на правеното до момента, за да се намери новата гледна точка, която още не е изследвана; 1.2.3. Търсене на незададените въпроси по темата.
	1.3. Учениците записват и обобщават информацията по темата	1.3.1. Каталог на идеите; 1.3.2. Групиране на събраната информация / идеи по критерий.
2. Генериране на идеи	2.1. Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно	2.1.1. Задаване на един и същи въпрос 10 пъти и даване на различни отговори всеки път; 2.1.2. Асоциации (подходяща за езици, литература, изкуства); 2.1.3. Свързване на две противоположни твърдения/неща/идеи в едно; 2.1.4. Свободно течаща мисъл (подходяща за литература).
	2.2. Учениците използват техники за генериране на идеи в група	2.2.1. Мозъчна атака; 2.2.2. 6 5 3 – 6 души за 5 минути измислят 3 идеи/решения на проблем; 2.2.3. Ролева игра – виж стратегия 1.1.1 в Комуникационни умения.
	2.3. Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени	2.3.1. Мисловна карта; 2.3.2. Постановяване под съмнение на твърдение; 2.3.3. Преформулиране на проблема/задачата с цел да се видят новите гледни точки; 2.3.4. Разглеждане на проблема/задачата от гледната точка на определена историческа фигура/човек, който има нестандартни способности и/или ограничения.

¹ Стратегиите, отбелязани в получерен шрифт, са представени подробно по-долу в тази глава.

3. Групиране на идеите по определен критерий	3.1. Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.)	3.1.1. Гласуване за идея с цел учениците да изберат най-добрата и сами да определят критериите за оценка; 3.1.2. SWOT анализ; 3.1.3. Избиране на идея с плюсове и минуси; 3.1.4. Критериална матрица за идеи; 3.1.5. Дърво на решенията*.
4. Създаване/тестване на идеята (продукта)	4.1. Учениците планират създаването на идеята/продукта си	4.1.1. Обратното планиране.
	4.2. Учениците създават идеята/продукта си	4.2.1. Редактиране на идеята/продукта, преди да се представи; 4.2.2. Портфолио/история на редакциите/архива на различните версии на продукта преди финалната версия.
	4.3. Учениците документират резултата/презентират идеята/продукта си или я/го представят пред човек, който може да им даде обратна връзка	4.3.1. Познаване на различни начини да се представи един продукт; 4.3.2. Презентиране на продукта/рекламиране на продукта.
5. Рефлексия/оценка	5.1. Учениците правят рефлексия за ефективността на идеята си	5.1.1. Билетчета за рефлексия – билетче с въпросите за рефлексия, което се използва в края на часа; 5.1.2. Помисли-напиши-свържи.
	5.2. Учениците правят рефлексия за подобряване на идеята си	5.2.1. Видеодневник за нови идеи и стъпки за подобряване; 5.2.2. Тефтер на изобретателя – хартиен дневник за рефлексия.

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО КРЕАТИВНОСТ

Седмица	Цел №	Цел
1 – 4	1.1.	Учениците синтезират информация по темата от различни източници;
	1.2.	Учениците правят проучване по темата.
Междинна оценка на напредъка		
5 – 8	1.3.	Учениците записват и обобщават информацията по темата;
	2.1.	Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.
Междинна оценка на напредъка		
9 – 12	2.2.	Учениците използват техники за генериране на идеи в група;
	2.3.	Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени;
	3.1.	Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.);
	5.	Учениците правят рефлексия.
Междинна оценка на напредъка		
13 – 16	1.1.	Учениците синтезират информация по темата от различни източници;
	1.2.	Учениците правят проучване по темата;
	1.3.	Учениците записват и обобщават информацията по темата;
	2.1.	Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.
Междинна оценка на напредъка		
17 – 20	2.2.	Учениците използват техники за генериране на идеи в група;
	2.3.	Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени;
	3.1.	Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.);
	4.1.	Учениците планират създаването на идеята/продукта си.
Междинна оценка на напредъка		
21 – 24	4.2.	Учениците създават идеята/продукта си;
	4.3.	Учениците документират резултата / презентират идеята/продукта си или я/го представят пред човек, който може да им даде обратна връзка;
	5.1.	Учениците правят рефлексия за ефективността на идеята си;
	5.2.	Учениците правят рефлексия за подобряване на идеята си.
Междинна оценка на напредъка		
25 – 28	1.1.	Учениците синтезират информация по темата от различни източници;
	1.2.	Учениците правят проучване по темата;
	1.3.	Учениците записват и обобщават информацията по темата;
	2.1.	Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.
Междинна оценка на напредъка		

29 – 32	2.2.	Учениците използват техники за генериране на идеи в група;
	2.3.	Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени;
	3.1.	Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.);
	4.1.	Учениците планират създаването на идеята/продукта си.
Междинна оценка на напредъка		
33 – 36	4.2.	Учениците създават идеята/продукта си;
	5.1.	Учениците правят рефлексия за ефективността на идеята си;
	5.2.	Учениците правят рефлексия за подобрение на идеята си.
Междинна оценка на напредъка		

ЛОГИКА НА ПРИМЕРНОТО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЦЕЛИТЕ

Целите за развиване на уменията креативност са разпределени в 36 седмици, като през първите 4 са поставени само две цели, за да има време да се представи уменията, да се мотивират учениците да работят, да се направи диагностично оценяване и т.н. Развиването на креативност изисква да се започва винаги с проучване на темата, за да могат учениците да бъдат наистина креативни в следващите стъпки.

През втория месец е предвидено да завършат своето първо проучване, за да имат време да се запознаят с различните стратегии за синтезиране на информация.

Третия месец преминават през целите за генериране на идеи и групиране на идеи. По първата тема не се стига до създаване на продукт, а само до групиране на идеи и рефлексия, защото се предполага, че това умение е ново за тях и ще е нужно повече време за проучването и подреждането на събраната информация.

През следващите три месеца се преминава през всички цели от началото (но с нова тема/задача) и учениците стигат до създаване на краен продукт. Следва рефлексия, която е от голямо значение за осъзнаване на процеса, през който са преминали, и на възможностите за подобрение на финалния продукт.

Следва трета голяма тема/раздел, при която учениците отново преминават през всички стъпки – проучване, генериране на идеи, групиране на идеите, създаване на продукта, презентирание, рефлексия. Важно е в един проект учениците да преминават през всички стъпки, за да могат да отработят креативния процес, който изисква задълбочени познания по дадената тема и намиране на нестандартна гледна точка.

През цялата година учениците преминават три пъти през процеса, като създават само два дългосрочни проекта. В края на годината можете да предвидите време за специална презентация (визуализация на идеите) или начин те да се „издадат“ и представят пред публика в завършен вид под формата на автентично оценяване.

Това е примерно разпределение и всеки учител може да прецени как точно да го използва. Ако учениците се справят бързо и лесно с дадените цели, не се колебайте да вдигнете летвата и да направите още един проект.

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА

Критерии	Начинаещ	Напреднал	Експерт
Проучване	Ученикът проучва темата само от един източник.	Ученикът проучва темата, но използва ограничен брой източници; не обобщава данните във вид, който ще му е полезен за следващата стъпка.	Ученикът проучва темата, като синтезира информация от различни източници и обобщава данните във вид, който ще може да използва след това.
Генериране на идеи	Ученикът не използва техники за генериране на идеи / не успява да генерира идеи.	Ученикът се опитва да използва техники, но неефективно (напр. блокира мозъчната атака, като дава негативни оценки).	Ученикът използва техники за генериране на идеи, които му помагат да измисли разнообразни и различни идеи – самостоятелно/в група/количествени и качествени.
Групиране на идеи по определен критерий	Ученикът не умеє да групира идеите си по критерии. Решава коя ще изпробва, без да може да аргументира избора си.	Ученикът групира идеите си по различни критерии, но с помощта на учителя; не може сам да идентифицира водещ критерий.	Ученикът групира идеите си по различни критерии, които сам е определил (време, което ще му отнеме изпълнението; ресурси, които ще са му необходими; оригиналност; ефективност). Ученикът редуцира списъка с идеи до няколко, които ще създаде/изпробва.
Създаване	Ученикът не е създал идеята/продукта си в подходяща за споделяне форма, има сериозни неясноти в представянето на идеята.	Ученикът създава идеята си, но преминава само през 1-2 стъпки на работа.	Ученикът създава идеята си за определено време, като преминава през 3 стъпки: планиране на създаването, създаване, презентирание на идеята във форма, която е подходяща за споделяне с хора (текст, презентация, макет и т.н.)
Рефлексия	Ученикът може да отговори само на един въпрос; не умеє да постави конкретни стъпки за подобрение на идеята си.	Ученикът може да отговори само на два въпроса.	Ученикът може да отговори на въпросите: 1. Какво е направил добре? 2. Какво може да се подобри? (като дава поне 2 конкретни предложения) 3. Какво е научил в процеса на работа?

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА КРЕАТИВНОСТ

1.1.3. 5 К (КОЙ, КАКВО, КЪДЕ, КОГА, КАК)

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Учениците синтезират информация по темата от различни източници.	5-12	5 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците разполагат с няколко различни източника на информация по темата, дайте им бял лист. Всеки ученик трябва да обобщи петте К от всеки източник на белия лист. Това означава, че трябва да отговори на въпросите кой, какво, къде, кога, как с по едно изречение, като записва само ключовата информация от текста, с който разполага. В зависимост от сложността на задачата и броя на източниците, които учениците използват, времето може да варира от 10 до 15 минути.

Резултат: Учениците са обобщили ключовата информация по темата от различни източници.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

На белия лист пред себе си запишете петте К (кой, какво, къде, кога, как). За всеки източник на информация запишете с една дума/изречение най-важното, което отговаря на всеки един въпрос. Време за работа – 10 минути.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за часовете по литература, социални науки, точни науки;
- Учениците развиват четивна грамотност;
- Ефективен начин за намиране на общите допирни точки в различни източници на информация.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време, ако текстовете са по-сложни и обемни;
- може за улеснение да се направи и таблица с петте въпроса за всеки от източниците на информация на листа; това ще спести от времето, в което учениците ще се чудят къде кое да пишат;
- може да се прави и устно – с малки ученици, които не умеят още да четат, както и с хора, които се затрудняват при четенето с разбиране.

1.2.3. ТЪРСЕНЕ НА НЕЗАДАДЕНИТЕ ВЪПРОСИ ПО ТЕМАТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.2. Учениците правят проучване по темата.	5-12	5 МИН	15 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците са синтезирали информация от различни източници и имат отговори на най-важните въпроси по темата, е време да намерят нестандартната гледна точка към проблема. Това означава да сравнят информацията, която имат, за да изчерпят всичко, което вече е правено по темата. След като знаят това, могат да потърсят оригиналната гледна точка: Какво все още не е правено? Какво още може да се направи по тази тема? По какъв нов начин може да се реши този проблем?

Резултат: Учениците са намерили нова гледна точка по темата/към проблема.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

В следващите 2-3 минути да изредим всичко, което е правено по темата. Записваме на дъската всички решения, които вече съществуват.

Сега е ваш ред да измислите въпрос, който все още не е изследван/решение, което не е изпробвано по темата. Всеки трябва да измисли един въпрос. Време за работа – 2-3 минути.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за индивидуална или групово работа;
- Учениците използват критическо мислене;
- Ефективен начин за намиране на нестандартни решения/подходи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно някои ученици просто да преформулират нещо, което вече е казано/направено и е записано на дъската. За такива случаи може да се подчертаят ключовите думи, към които да се задават новите въпроси. („Училище на бъдещето“ – често срещано предложение – има компютърен кабинет. В бъдещето може всеки чин да е всъщност компютър, значи няма да ни трябва отделен кабинет с компютри.)

От практиката: Може за улеснение да се започне с асоциации за това какво включва темата, а после да се изтрият тези, които вече са засегнати в други проекти, за да останат само думите, които все още не са били предмет на изследване. („Училище на бъдещето“ – ~~стаи, предмети, двор~~, учители, ~~занимания, града~~... => много хора вече са разработвали тези теми, но темата за учителите в „Училището на бъдещето“ не е засягана. Това е една област, в която учениците могат да творят и да бъдат откриватели. Какви ще са учителите в бъдещето? Как ще изглеждат? Как ще преподават? Как ще оценяват? Така по лесен начин незададените въпроси дават нова посока на процеса на работа.)

1.3.1. КАТАЛОГ НА ИДЕИТЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.3. Учениците записват и обобщават информация по темата.	5-12	10 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

След като учениците са синтезирали информация от различни източници и имат отговори на най-важните въпроси по темата, е време да документират изводите от своето проучване. Каталогът на идеите е вид портфолио, в което класът или всеки ученик индивидуално може да обобщи правеното до момента по темата. В каталога се записва информацията, подреждат се проучените области и известните решения. Каталогът може да е както тетрадка, така и отделни картончета с кратки описания.

Резултат: Учениците имат цялата необходима информация за проекта/задачата си синтезирана на едно място, от което може да черпят вдъхновение по време на работата.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Запишете в резюме всички идеи, които намерихте по време на проучването. Подредете ги така, че да са достъпни за намиране и употреба. Всяка идея да е записана на нов лист. Когато опишете всички, ще имате пред себе си каталог на идеите.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за индивидуална или групово работа;
- Учениците имат възможност още веднъж да обобщят резултатите от проучването си във форма, която може лесно да използват в работата си след това;
- Учениците се учат да подреждат информация по различни критерии – азбучен ред, оригинални/банални идеи, идеи, които са им допаднали най-много, и такива, които не им допадат, и т.н.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно стратегията да отнеме доста време, тя е подходяща за домашна работа;
- би било добре да се покаже вече изготвен каталог на идеи, за да придобият учениците представа как изглежда;
- може да дадете примерна схема за подреждане на информацията, подобна на стратегията 5-те К: кой, къде, кога, какво, как, и всяка идея/решение да се запише кратко като отговор на тези въпроси.

2.1.1. ЗАДАВАНЕ НА ЕДИН И СЪЩИ ВЪПРОС ДЕСЕТ ПЪТИ И ДАВАНЕ НА РАЗЛИЧЕН ОТГОВОР ВСЕКИ ПЪТ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.	5-12	1 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Задаването на един и същи въпрос и даването на различни отговори позволява да се измислят идеи, след като се изчерпят обикновените и често срещани отговори. Тази стратегия е подходяща за индивидуална работа, след като учителят е поставил задачата. Учениците записват въпроса и си го задават наум 10 пъти, като всеки път трябва да дадат нов отговор. Записват отговорите си, които всъщност се превръщат в идеи, които могат да развият. Обикновено първите един-два отговора са очевидните и очаквани отговори. Но следващите са истински креативните и нестандартни. Учениците трябва да бъдат насърчени да мислят наистина свободно, без ограничения, трябва да се запишат и най-странните хрумвания. Важно е въпросът да е добре формулиран, за да дава възможност да се измислят различни отговори, да не е тип „да/не“ въпрос, а зададен с „как, защо, по какъв начин“ и т.н.

Резултат: Учениците имат десет различни отговора/решения на един въпрос. Генерирани са 10 идеи самостоятелно.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Записваме въпроса, чийто отговор ще търсим днес. Всеки от вас има 5 минути да си зададе наум 10 пъти въпроса и да запише на листа пред себе си 10 различни отговора. Записвайте всичко, което ви хрумне, не се притеснявайте, ако отговорът е нестандартен и звучи странно. В момента не мислим как ще осъществим нещата, а само какво искаме да постигнем!

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за всички предмети;
- Учениците имат възможност да запишат и най-странните и нестандартни предложения, без да се тревожат, че някой ще ги критикува, защото работят самостоятелно.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е възможно някои ученици да се страхуват да дават нестандартни отговори, защото са „грешни“. Трябва да се изясни, че всеки отговор е ценен по своему и няма „правилни“ и „грешни“ отговори;
- в края на упражнението е добре всеки ученик да има възможност да сподели най-интересния си отговор. Може да ги помолите всеки да сподели седмия си отговор например. Разновидност на този тип споделяне, който помага за развиване на групово работа, е споделянето в малки групи, след което всяка група трябва да разкаже на останалата част от класа за най-интересната идея, която е чула.

2.1.3. СВЪРЗВАНЕ НА ДВЕ ПРОТИВОПОЛОЖНИ ИЛИ ПРОИЗВОЛНО ИЗБРАНИ ПОНЯТИЯ/ИДЕИ/ТВЪРДЕНИЯ В ЕДНО

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.	5-12	5 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия представлява лесна игра, в която учениците трябва да намерят връзка между противоположни твърдения, понятия или идеи и така да създадат нова гледна точка към тях. В стратегията се изисква способността да си представим две противоположни концепции, които съществуват едновременно – или просто да свържем две думи/твърдения/идеи, които нямат връзка помежду си. Благодарение на свързването на неща, които изглеждат без връзка помежду си, имаме откритието на Нилс Бор за светлината (представил си я едновременно като частица и като вълна). Създаването на парадокс и опитите да си го представиш води до генерирането на нова идея. (Michalko, 2012)

Резултат: Учениците са генерирани идеи самостоятелно.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

В следващите 5 минути свържете двете думи/твърдения/концепции в едно. Целта е да си представите, че съществуват и двете едновременно и да помислите какво е общото, какъв би бил резултатът от тяхното свързване.

Следващите 5 минути проверка на работата – учениците споделят своите отговори.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Може да се използва в литература, точни науки, социални науки, изкуство;
- Наподобява игра;
- Създава интересни казуси, по които може да се разсъждава и по-задълбочено.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- не води гарантирано до успех;
- необходимо е да се създаде непринудена атмосфера, в която учениците си играят с парадоксите, а не се опитват да си ги обяснят.

От практиката: Примерна задача по литература може да бъде да се напише приказка, като се свържат реална личност и измислена, антоними, антитези и т.н. По математика такава задача може да бъде учениците да свържат две фигури (кръг и квадрат) и да измислят какво би се получило от двете, а после да му измислят и приложение във всекидневието. По физика такава задача може да е свързана с парадоксите за времето и пространството. Подходяща стратегия за развиване на предприемачество и измисляне на нови продукти – какво би се получило, ако свържем химикалка и дъвка например?

2.1.4. СВОБОДНО ТЕЧАЩА МИСЪЛ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Учениците използват техники за генериране на идеи самостоятелно.	5-12	1 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Свободно течащата мисъл е стратегия, която представлява нещо подобно на вътрешен монолог, стартираш от темата, за която трябва да генерираме идеи. С тази техника човек пише непрестанно всичко, което му идва на ум за определен период от време, като не обръща внимание на правопис, пунктуация, логика на изреченията. За разлика от брейнсторминга, при който идеите само се записват с по една дума, в тази стратегия човек пише изречения, описва всичко, което минава през ума му. Резултатът на пръв поглед изглежда като странно писание, напълно несвързано с началната тема. Ако го прочетем след известно време обаче с бистър ум, може да извадим от него много ценна и нестандартна идея, която е била скрита в главата ни.

Резултат: Учениците са генерирали идеи самостоятелно

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

В следващите 5 минути напишете на листа пред вас всичко, което минава през ума ви! Не спирайте да пишете, не се вглеждайте в написаното, преди времето да изтече. Просто пишете за всичко, което мислите и чувствате в тези 5 минути.

След като времето мине: сега прочетете наум това, което сте написали, и оградете думите/идеите, които можете да използвате и развиете.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията се използва предимно в часове по литература и в клубовете по творческо писане;
- Стратегията е подходяща, когато усетим, че сме блокирали и нямаме повече идеи;
- Много писатели използват тази стратегия, за да съберат първосигнални мисли и идеи по дадена тема като предварителна подготовка за създаването на история.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е задължително да има определено време и краен срок (3, 5, 7 минути) и след края на времето всички да спрат да пишат;

- учениците трябва да се окуражат да не спират да пишат, за да редактират или да четат това, което вече е написано, докато времето още тече;
- важно е да уверите учениците, че никой друг няма да чете или коментира това, което са написали, качеството на този текст не е важно, важен е актът на писане; дори и написаното да изглежда безсмислено, важното е самото писане;
- когато времето приключи, е добре да се подчертаят добрите хрумки, за да се доразвият в идеи.

2.2.1. МОЗЪЧНА АТАКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците използват техники за генериране на идеи в група.	5-12	1-2 МИН	3-5 МИН

ОПИСАНИЕ

Брейнсторминг, или мозъчна атака, е една от най-разпространените стратегии за генериране на идеи. Това е креативна техника за работа в група, чрез която екипът се опитва да измисли решение на даден проблем, събирайки списък с идеи, възникнали спонтанно и споделени от учениците в групата. Стратегията има разновидности, представен е класическият вид мозъчната атака.

Резултат: Учениците генерират групово идеи.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията активира творчески обмен на идеи и знания;
- Генерират се много и разнообразни идеи.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- нестандартните идеи са добре дошли;
- задължително е да има определено време (обикновено няколко минути);
- не трябва да се критикуват идеите на участниците, а само да се записват;
- всички идеи се записват без оглед на това как звучат;
- трябва да се осигури удобно споделено пространство, около което учениците да могат да се съберат (обща маса);
- в отборите да не са повече от осем ученици, защото няма да могат да се изслушат;
- важно е да се насърчава надграждането на идеи, измислянето на по-голямо количество;
- в началото може да има нужда от фасилитатор във всеки един отбор, който да следи за спазването на правилата.

Разновидност на мозъчната атака, която може да се използва в час, е Методът Дисни. (Христов) Описание на български език може да намерите тук:

<http://www.novavizia.com/metodat-disni-tehnika-za-breinstorming-v-ekipa>

Още версии на мозъчна атака може да намерите:

<http://www.innosupport.net/index.php?id=2114&L=3>

2.2.2. 6 5 3 – 6 ДУШИ ЗА 5 МИНУТИ ИЗМИСЛЯТ 3 ИДЕИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.2. Учениците използват техники за генериране на идеи в група.	5-12	1 МИН	5 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия е един от най-лесните начини за кратко време учениците да измислят идеи в екип. Класът се разделя на групи по шестима души, имат на разположение пет минути, за да измислят три решения/идеи. (InnoSupport)

Резултат: Учениците са измислили три идеи в група.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Всички да се разделят на отбори от по шестима души. Имате на разположение пет минути, за да предложите всеки от вас по една идея/решение. Накрая трябва да изберете кои три идеи/решения да представите. Запишете ги на листа пред вас.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците работят в екип;
- Учениците имат възможност да използват и други техники за генериране на идеи;
- Стратегията отнема кратко време;
- Груповата работа „сваля“ нивото на напрежение у онези ученици, които се чувстват „блокирани“.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно всяка група да знае, че всеки участник има важна роля в груповата работа;
- може времето да не стигне на всички групи, ако учениците за първи път правят нещо такова; може да пуснете хронометър, по който да си следят колко време им остава, или да дадете повече време, ако прецените;
- добре е да се предвиди време, в което след упражнението учениците да споделят своите идеи с класа. В зависимост от броя на групите това може да отнеме допълнително 5-10 минути.

2.3.1. МИСЛОВНА КАРТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени.	5-12	5 МИН	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Мисловните карти са удобен начин за визуално изобразяване на идеи с помощта на схема, в която цялата информация е обединена от една ключова дума или идея. Могат да се използват за генериране, структуриране и нагледно представяне на идеи. Самата карта е лист с една централна идея, от която се разклоняват асоциираните с нея идеи, като всяка отделна идея е представена чрез ключова дума и визуални елементи (изображения, цветове, думи). Основните разклонения имат подразклонения, свързани с ключови думи. Те са с по-тънки линии и с по-малка големина на ключовите думи. (Buzan)

Резултат: Учениците са генерирани идеи и са ги визуализирали в мисловна карта.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Вземете празен бял лист, обърнат хоризонтално. В центъра нарисуйте/напишете основната задача/идея. Всички нови идеи, които ви хрумнат, свържете с централното изображение/дума. Използвайте всички цветове, за да групирате идеите си. Всички второстепенни и третостепенни асоциации/идеи свържете с идеята, от която следват.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Мисловните карти помагат за естественото генериране на идеи, породено от асоциациите, които мозъкът прави с думи, цветове, картинки;
- Използването на комбинация от думи, изображения, числа, логика и цвят подпомага способностите на мозъка за организиране и запаметяване;
- Може да се използва за работа в клас или за домашна работа.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно да се използва различен цвят за всяко отделно разклонение и да се оставя достатъчно разстояние между тях. Да се използват поне три различни цвята;
- добре е да се използват колкото може повече изображения – вместо думи или като добавка към тях;
- трябва да се подготви спокойна работна среда с подредени материали;
- за предпочитане е да се създаде собствена форма за главната идея, а не да се използва готова рамка или форма. Това подпомага по-лесното запомняне на информацията;
- нужно е да се задават въпроси, за да се оформят по-лесно отделните разклонения – какво, кога, къде, как, защо. Това е естественият начин, по който мозъкът събира информация;
- може да се добавят празни линии, ако мисълта блокира;
- нужно е да се стремите да правите всяка следваща мисловна карта по-красива, артистична, цветна и обемна.

2.3.3. ПРЕФОРМУЛИРАНЕ НА ПРОБЛЕМА/ЗАДАЧАТА С ЦЕЛ ДА СЕ НАМЕРИ НОВА ГЛЕДНА ТОЧКА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.3. Учениците използват техники за генериране на идеи – качествени и количествени.	5-12	2 МИН	10 МИН

ОПИСАНИЕ

Изборът на конкретни думи влияе на нашите възприятия за даден проблем. Когато се отнася до задача, чийто отговор търсим, думите могат да ни накарат да се втренчим само в една гледна точка, а преформулирането на проблема може да ни доведе до измислянето на креативни решения. Стратегията представлява поставянето на проблем и замяната на неговите ключови думи със синоними, за да се даде нова посока на мисълта, да изникнат нови асоциации, нови решения.

Резултат: Учениците са генерирани качествена идея.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

Подчертайте ключовите думи в задачата. В рамките на следващите 5 минути заменете тези думи със синоними. Задайте си отново въпроса и всеки път записвайте решението, което ви хрумва.

След изтичане на времето ученици по желание могат да споделят своите хрумвания.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е подходяща за по-сложни проблеми, които изискват нестандартно решение.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото може да помогнете на учениците, като подгответе списък със синоними на ключовите думи и глагола в задачата, за да не губят време да ги измислят сами.
- в началото може да подгответе десетина различни версии на дадения въпрос, написани на лист или дъска, за да видят учениците разликата.
- може накрая да се отдели време да се извадят новите качествени идеи и да се запишат на дъската, за да се покажат различните гледни точки.

От практиката: Да вземем примерен проблем по социални науки. Как можете да спрете замърсяването на въздуха? Представете решението си, като нямате право да използвате думата „въздух“.

Най-лесното е да се замени глаголът в проблема и да зададем отново въпроса. Вместо „спирам“ използваме „отложам“, „прекратя“, „пресека“, „забавя“ и т.н. На всяка нова версия на въпроса ние даваме нов отговор. След това е важно да се намери ключовата дума – „въздух“. Заменяме я с „атмосфера“, „газова обвивка на Земята“ или разбиваме на съставните вещества (кислород, азот и т.н.). Получава се съвсем нов въпрос, който дава възможност и за нова гледна точка – как мога да спра замърсяването на въздуха насочва ума ни към едни асоциации и решения, а как мога да отложам замърсяването на кислорода – към други. На новите въпроси се дават нови отговори и така в края на даденото време имаме различни решения на проблема.

3.1.5. ДЪРВО НА РЕШЕНИЯТА

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
3.1. Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.).	5-12	5 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Дървото на решенията е инструмент за взимане на решения, който представлява графика с възможните последствия от различни варианти на действие. Това е начин за избор на идея, който се използва индивидуално и е подходящ за сложни проблеми. Използва се, за да намери решението, което стига най-близо до целта. (Rebernik & Bradač)

Резултат: Учениците избират една идея, която да осъществят.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

От лявата страна на бял лист запишете задачата си. Оградете в правоъгълник целта. В дясната страна на листа напишете кратко идеите си, като ги оградите с кръг. За всяка идея напишете какво е вероятното следствие, ако се осъществят. Ако следствието е неясно, оградете го с кръгче. Ако следствието постига 100% целта, оградете го с квадратче.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията е приложима за всички предмети;
- Стратегията позволява да се оценят плюсовете на различните идеи и да се стигне до тази, която се доближава най-много до целта.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема повече време, защото изисква всеки да прецени и обмисли възможните последствия от осъществяването на всяка отделна идея, която има;
- стратегията е подходяща за решаването на по-сложни задачи и проблеми, които изискват редица решения;
- стремежът е да се оцени вероятният успех на всяка отделна цел.

4.1.1. ОБРАТНО ПЛАНИРАНЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
4.1. Учениците планират създаването на идеята/ продукта си.	5-12	5 мин	10 мин

ОПИСАНИЕ

Обратното планиране представлява начин за планиране на дългосрочна дейност от края към началото. Ако целта е да се направи макет на сграда, ученикът започва да мисли от края – как ще изглежда неговият макет, после начертава стъпките, през които трябва да мине във времето, за да се справи (какви материали ще са му нужни и т.н.).

Резултат: Учениците са направили план с точни и ясни стъпки за работа.

ПРИМЕРНА ИНСТРУКЦИЯ

На листа пред себе си запишете каква е крайната ви цел. Започнете да мислите по какъв начин ще я постигнете, като вървите от края към началото. Последната стъпка е готовият ви продукт. Но как стигате до него? Напишете коя е предпоследната стъпка, после коя е стъпката преди нея и така ще стигнете до това, от което всъщност трябва да започнете. Всеки трябва да има поне 3 стъпки на работа.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Стратегията създава навици за планиране;
- Учениците се учат да подреждат задачите си;
- Стратегията помага за разпределението на целите във времето и за планирането на ресурсите, нужни за изпълнението на задачата.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- в началото е добре учениците да видят примерна схема;
- възможно е някои от тях да се затруднят с мисленето от края към началото, затова може да им помогнете, като им дадете въпроси, на които трябва да отговорят.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Всички проекти и задачи за развиване на уменията креативност могат да бъдат оценени с помощта на критериалната матрица на уменията. Тя служи за оценка както на напредъка и на задачите, така и на дългосрочните проекти. Условието на всеки един проект може да бъде преработено в зависимост от нивото и нуждите на учениците. Голяма част от предложените задачи могат да бъдат разработени и в дългосрочни проекти, ако към тях се добавят елементите на проучване, генериране и групиране на идеи и рефлексия. Целите, посочени към задачите по-долу, отговарят на целта, която трябва да бъде постигната, ако задачите се изпълняват в рамките на един час. Всеки от предложените проекти покрива всички елементи за уменията, защото за успешното изготвяне на всеки един учениците трябва да започнат с проучване на темата, генериране на идеи, групиране и отсяване на идеи, създаване на проекта и рефлексия.

Кои цели покриват проектите?

- 1.1. Учениците синтезират информация по темата от различни източници.
- 1.2. Учениците правят проучване по темата.
- 1.3. Учениците записват и обобщават информацията по темата.
- 2.1. Учениците използват техники за генериране на идеи – самостоятелно, в група, количествени или качествени.
- 3.1. Учениците групират идеите си по определен критерий (време, което ще отнеме; необходими ресурси; вероятна ефективност; оригиналност; комплексност; въздействие и т.н.).
- 4.1. Учениците планират създаването на идеята/продукта си.
- 4.2. Учениците създават идеята/продукта си.
- 4.3. Учениците документират резултата / презентират идеята/продукта си или я/го представят пред човек, който може да им даде обратна връзка.
- 5.1. Учениците правят рефлексия за ефективността на идеята си.
- 5.2. Учениците правят рефлексия за подобрене на идеята си.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ЕЗИЦИ

ПРОЕКТ 1: ЕЗИКЪТ СЛЕД 20 ГОДИНИ

Описание: Опитайте се да предскажете какви промени ще настъпят в българския език през следващите 20 години. Ще се запазят ли правилата, които познаваме днес? Какво ще се промени в граматиката? А в правописа? Кои думи ще изчезнат? Какви думи ще се появят? Защо? Направете предположение за това как ще говорят и пишат учениците след 20 години.

Проектът засяга изучаването на всички науки за езика – фонетика, морфология, лексикология, синтаксис. Проучването на учениците трябва да започне от това как е изглеждал езикът преди 20-100 години, за да набележат тенденциите и да открият как се е променил до днес. След това ще могат на базата на тези тенденции да предположат какво ще се промени в бъдеще. Задачата изисква да се запознаят с причините да се променя правописът, причините да се променя смисълът на думите, причините синтаксисът да е най-устойчивата категория в езика, изчезването на диалектите и т.н. Времето в условието на задачата може да се промени на 50 или 100 години. Класът може да е разделен на екипи, всеки от които трябва да проучи конкретна област от езика и да даде предположение за нейния развой, а накрая всички отбори да сглобят идеите си в един общ проект. Може да се използва и за други езици, но трябва да са добре познати на учениците.

Времетраене: Цялата учебна година, която може да бъде разделена съответно на срокове или раздели според учебната програма.

Краен продукт/визуализация: Граматика на бъдещето – книжка с новите правила с речник със значението и транскрипцията на новите думи;

Може да бъде и във формата на презентация или проект на картон.

Задачи

- Писане на кратка история по необичайно заглавие (творческо писане).
- Представете си бъдещето, където почти всички неща около нас могат да говорят. Напишете кратък диалог между две неща (предмет и растение), в който всяко от тях да каже поне пет изречения. За какво биха си говорили?
- Измислете края на историята (чете се само началото, а учениците трябва да измислят края).
- Измислете началото на историята (учениците разполагат с един параграф, който завършва интригуващо).
- Изиграване на измислена приказка (всеки ученик чете приказка и си избира герой от нея; всички се групират в отбори по трима, измислят нова приказка, в която герои са те тримата, изиграват я пред останалите).
- Създайте рецептурник за български/английски/испански ястия, който да звучи като книгата с магически заклинания на Хари Потър (проучване на традиционните съставки, които са натоварени с някакъв смисъл/сила – например чесън; създаване на собствена рецепта за някаква магия, описването им по магически начин, характерен за стилистиката на съответното произведение).
- Преправете приказката „Златната мома“ (или която и да е друга българска фолклорна приказка), като си представите, че действието се развива в Англия/Испания/Германия и т.н. – според това какъв чужд език учат учениците). В преправената приказка трябва да участват героите от истинската, но да са потопени в културата, историята и езика на чуждата страна. Дали ще пият чай, или ще гонят бикове, вместо да варят каша? Цел 2: Да се напише преправената версия и да се преведе на изучавания чужд език. Може да се оформи с илюстрации и да се направи книжка с приказки на класа.
- Напишете свое произведение в определен поетичен стил (хайку, поема, древногръцка трагедия). Подходящо е и за работа по групи.
- Съчинение по картина – възможност да се провокират учениците чрез въздействащ образ.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: СОЦИАЛНИ НАУКИ

ПРОЕКТ 1: РЕКЛАМА НА ИСТОРИЧЕСКИ АРТЕФАКТИ

Описание: Направете реклама на избран от вас предмет от Античността/Средновековието/Ренесанса или друга епоха (според това, което се изучава в дадения клас) за употребата му в наши дни. Можем ли да вдъхнем живот на вещи като перото за писане, щита, пръстена – печат, и други в наши дни и да ги направим част от всекидневието си? Представете си как би изглеждала рекламата на такъв предмет днес?

Задачата изисква учениците да проучат конкретна епоха и да намерят артефактите, които са характерни за нея, да се запознаят с тяхното приложение в миналото и да им измислят приложение в настоящето. Освен избора на предмет те трябва да изберат и формата на рекламата си – дали да бъде телевизионна реклама, радиореклама, листовка или друг вид.

Времетраене: Един месец или времето за един раздел, който обхваща изучаването на конкретна епоха.

Краен продукт/визуализация: Реклама на античната вещь – може да бъде под формата на видео, на картинка или каквато и да е друга, подходяща за споделяне форма.

Задачи

2. Какво щеше да стане, ако... (примерно: Германия беше победила във Втората световна война; цар Симеон беше роден в наше време; българите не бяха приели християнството и т.н.)?
3. Как би преминал денят на един ученик от Античността/Средновековието, ако попадне в нашата класна стая днес? Какво ще бъде ново, интересно, неразбираемо за него? Кое ще бъде познато и лесно?
4. Как щеше да протече Априлското въстание, ако войводите имаха фейсбук?
5. Измислете кратка пиеса, която показва най-големия проблем и най-добрата новина днес според заглавията в днешния вестник. (Ролева игра/история/политика/социални проблеми)
6. Как можете да спрете замърсяването на въздуха? Представете решението си, като нямате право да използвате думата „въздух“.
7. Направете кратък филм, в който показвате екологичните проблеми в региона и давате предложения за това как могат да бъдат решени. Всички филми се събират и се прави регионален ден на екологията с участието на цялата общност. Филмите се гледат и дискутират.
8. Представете си, че имате неограничен бюджет, за да създадете свой собствен (исторически, астрономически, научен – според изучавания предмет) музей. Кои експонати бихте подбрали? Как бихте ги подредили?
9. Представете си, че имате много ограничен бюджет (напр. 10 000 лв.), за да създадете свой собствен (исторически, астрономически, научен – според изучавания предмет) музей. Кои експонати бихте подбрали? Как бихте ги подредили?
10. „От първо лице“ – Изберете значимо историческо събитие и го разкажете от гледната точка на важен участник/10-годишен очевидец ...

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ТОЧНИ НАУКИ

ПРОЕКТ 1: МОЯТА СТАЯ ПОД ВОДА

Описание: Нарисувайте как би изглеждала вашата стая под вода. Как ще се пречупи светлината, как ще изглеждат предметите и цветовете, погледнати под вода?

Задачата изисква учениците да проучат по какъв начин водата променя начина, по който изглеждат предметите. Те трябва да изберат как да представят своята гледна точка – дали ще погледнат стаята си отгоре, дали ще направят напречен разрез, дали ще я напълнят до половината с вода, за да си личи разликата между въздуха и водата.

Времетраене: Един месец или времето за един раздел, който обхваща изучаването на конкретните физични закони.

Краен продукт/визуализация: Цветна картина.

Задачи

2. Измислете меню за 50 гости на благотворително представление, като разполагате само със сто лева.
3. Нарисувайте картина, в която показвате света през погледа на насекомо.
4. Съставете меню за ресторант на Марс, като вземете предвид какво може да се отглежда там.

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТ: ИЗКУСТВА

ПРОЕКТ 1: ИЗКУСТВО С КАУЗА

Описание: Измислете начин да покажем произведенията на изкуството на слепи хора. Изработете релефни картини, в които различните гами цветове да издават различни звуци, за да могат незрящите да си представят къде какви цветове има. Каква картина ще изберете – реплика на известна творба или ваша собствена картина? Кои гами цветове на кои звуци ще отговарят?

Задачата изисква учениците да проучат различни начини за възприемане на изкуството, да изберат картина, която да пресъздадат релефно, да измислят начин да представят цветовете чрез материя или звук, така че да могат да бъдат усетени от незрящ човек.

Времетраене: Един месец или времето за изучаване на един раздел.

Краен продукт/визуализация: Релефни картини.

Задачи

2. Представете си, че трябва да измислите нов инструмент, който да бъде част от оркестър. Какъв ще е, какъв звук ще издава? Защо?
3. Измислете песен, която да помогне на по-малките ученици да разберат процесите на фотосинтеза и хранене при растенията (или друга тема, като учителят дава само ключовите думи, които трябва да бъдат използвани). Или пък песен по три несвързани думи.
4. Измислете танц, който да съчетава танго и български фолклорни ритми.
5. Създайте свои версии на популярни песни, като ги съобразите с определена тематика (например Ден на земята).

ИЗТОЧНИЦИ

(н.д.). Свалено от InnoSupport: http://www.innosupport.net/uploads/media/BG_4_3_01.pdf

Buzan, T. (н.д.). Mind Mapping. Свалено от Tony Buzan. Inventor of Mind Mapping: <http://www.tonybuzan.com/about/mind-mapping/>

Michalko, M. (12 June 2012 г.). Janusian Thinking. Свалено от The Creativity Post: http://www.creativitypost.com/create/janusian_thinking

Rebernik, M., & Bradač, B. (н.д.). Свалено от Creative Trainer II: http://www.creative-trainer.eu/fileadmin/template/download/module_idea_evaluation_final.pdf

Христов, Т. (н.д.). Методът „Дисни“: Техника за брейнсторминг в екипа. Свалено от Нова визия: <http://www.novavizia.com/metodat-disni-tehnika-za-breinstorming-v-ekipa/>

ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

Радостина Бойчева (учител по програма Заедно в час, Випуск 2014-2016)

В следващите страници представяме уменията за финансова грамотност. Разделено на елементи, то дава пълната картина на това какво очакваме от учениците да знаят и могат, за да бъдат пълноценни членове на обществото, които вземат информирани финансови решения. Умението е представено като съвкупност от елементи и към всеки от тях може да намерите задачи и проекти, с които да работите за неговото усвояване. Този тип разбивка на уменията ще помогне на учител, който не е специалист, да определи важните за неговите ученици аспекти от уменията и да се ориентира какво да проучи, за да се подготви за часовете, както и как да измери напредъка на учениците си, за да се увери, че те са финансово грамотни и уменията им са съпоставими с тези на връстниците им от цял свят. За целта ще стъпим и ще надградим на приоритетите, които определя и измерва PISA (<http://www.oecd.org/pisa>). Следващите страници не изчерпват, а са по-скоро опора и източник на идеи за това учениците ни да достигнат очакваните нива на владеене на уменията за финансова грамотност.

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ?

Финансова грамотност е уменията да взимаме информирани финансови решения с ясно съзнание за дългосрочните ефекти, които създаваме както за собственото си благосъстояние, така и за общото, общественото. Финансово грамотният човек използва финансови инструменти разумно и управлява личните си финанси ефективно. Още повече, поставен в ситуация на ограничена информация, финансово грамотният човек може да определи това, да проучи и намери информацията, от която има нужда, и едва тогава да вземе решение. Не на последно място, финансово грамотният ученик успява да осъзнае своята роля в обществото от икономическа гледна точка – как неговото потребление или спестяване влияе на икономическото състояние на страната.

ЗАЩО ДА РАЗВИВАМЕ ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ?

Развиването на уменията е важно за формирането на усета за лична отговорност към собственото благосъстояние. Неусвояването на това умение доказано влияе в отрицателна посока на самооценката и усещането за лична удовлетвореност от материалното състояние и семейния статус (Fox and Chansey, 1998). Затова предложените цели, задачи и проекти в тази част на наръчника развиват точно това умение.

КАК ДА РАЗВИВАМЕ ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ?

Очаквано, развиването на уменията финансова грамотност е придружено с това учениците да бъдат теоретично подготвени. Усвояването на уменията обаче далеч не се ограничава единствено с това учениците да знаят и да могат да обяснят отделни финансови термини. В настоящия наръчник ще представим задачи и проекти, които поставят учениците в реални ситуации и изискват от тях да вземат решения, като обсъждат и последствията от тях. Ще следваме следните критерии за проследяване на напредъка, познати ни от PISA:

НИВА НА ВЛАДЕЕНЕ НА УМИЕНИЕТО ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ:

• НИВО 1

Ученикът може да разпозна финансови документи, които срещаме във всекидневието си (касова бележка, разписка на транзакция от банкомат, фиш с информация за изплатено месечно възнаграждение, форми за кандидатстване за кредит, дебитна или кредитна карта и т.н.), и използва информацията от тях за основни финансови операции. Може да разграничи „нужди“ от „желания“ и може да взема основни решения за всекидневни разходи, свързани с реални ситуации, които е преживял лично. Най-общо задача, с която бихме могли да проверим дали ученикът е усвоил това ниво на финансова грамотност, би могла да бъде ученикът да изброи елементите на една касова бележка или да посочи каква е наличната сума в дадена банкова сметка по представено банково извлечение.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ОТ PISA:

Breezy Clothing

Сара Джонсън
Ул. „Георги Раковски“, № 19
Гр. София

Касова бележка
№ 203094904909
Дата: 28.02.2015 г.
Breezy Clothing
Бул. „Витоша“, № 15
Гр. София

Код	Описание	Бр.	Ед. цена	Общо (без ДДС)
T011	Блуза	3	20	60 zed
J023	Панталон	1	60	60 zed
S002	Шал	1	10	10 zed

Общо (без ДДС): 130 zed
ДДС 20%: 26 zed
Доставка: 10 zed
Общо (вкл. ДДС): 166 zed
Платено: 0 zed
Дължимата сума: 166 zed
Краен срок: 31.03.2015г.

Въпрос: Защо е била изпратена тази касова бележка на Сара?

- A. Защото Сара дължи пари на Breezy Clothing.
- Б. Защото Breezy Clothing дължи пари на Сара.
- В. Защото Сара е платила задълженията си към Breezy Clothing.
- D. Защото Breezy Clothing са платили задълженията си към Сара.

• НИВО 2

Ученикът започва да прилага на практика знанията, които има за най-често срещаните и използвани финансови продукти и услуги. Може да използва дадена информация, за да вземе финансови решения в ситуации, които са му близки и познати. Може да разчете прост бюджет и да тълкува елементите на финансови документи от всекидневието. Може да използва прости аритметични операции, за да отговори на финансови въпроси. Показва разбиране на връзката между различни финансови термини като използвано количество и възникнало задължение.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ОТ PISA:

Breezy Clothing

Сара Джонсън
Ул. „Георги Раковски“, № 19
Гр. София

Касова бележка
№ 203094904909
Дата: 28.02.2015 г.
Breezy Clothing
Бул. „Витоша“, № 15
Гр. София

Код	Описание	Бр.	Ед. цена	Общо (без ДДС)
T011	Блуза	3	20	60 zed
J023	Панталон	1	60	60 zed
S002	Шал	1	10	10 zed

Общо (без ДДС): 130 zed
ДДС 20%: 26 zed
Доставка: 10 zed
Общо (вкл. ДДС): 166 zed
Платено: 0 zed
Дължимата сума: 166 zed
Краен срок: 31.03.2015г.

Въпрос: Колко струва доставката на дрехи от Breezy Clothing?

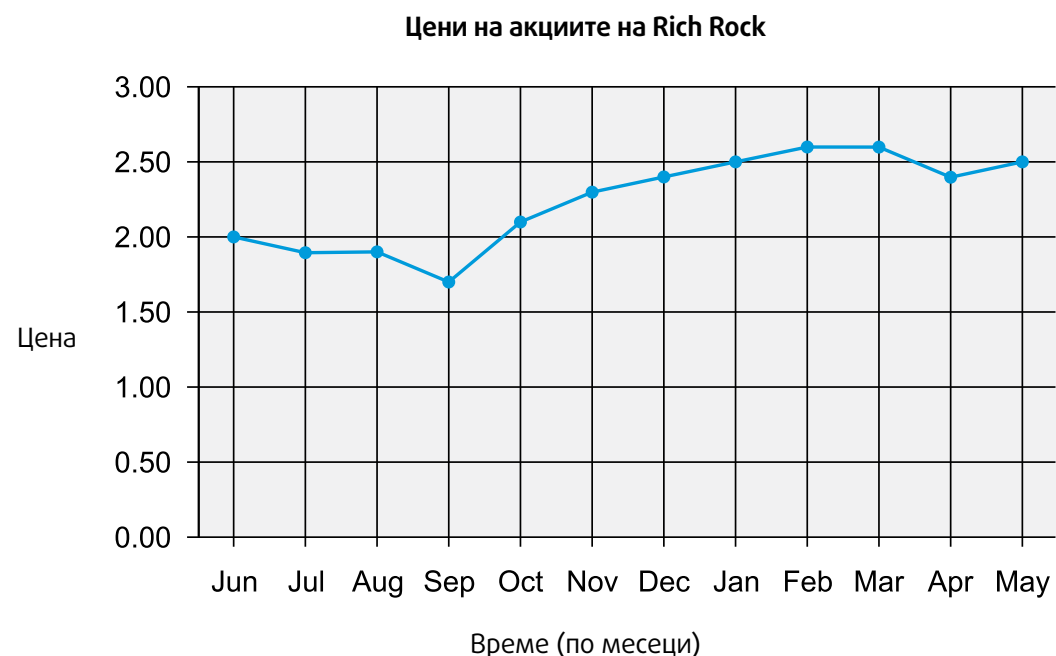
• НИВО 3

Ученикът може да приложи на практика разбирането си за най-често срещаните финансови концепции, условия и продукти, които са близки до него. Показва наченки на разбиране на последствията от взетите финансови решения и може да анализира финансови документи. Използва основни аритметични операции, включително и пресмятане на проценти. Може да използва тези си умения, за да реши относително често срещани финансови казуси.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ОТ PISA:

Тази графика показва цената на една акция на Rich Rock за период от 12 месеца.

Въпрос: Кои твърдения за графиката са верни?

Твърдение	Вярно или грешно е твърдението?
Най-изгодно е било да се закупят акции през септември.	Вярно / Грешно
Цената на акциите се е повишила с около 50% в рамките на тази година.	Вярно / Грешно

• НИВО 4

На ниво 4 ученикът може да прилага разбирането си за не толкова често срещани финансови концепции и термини в ситуации, които ще срещне занапред, като управление на банковата сметка и сложна лихва при спестовните продукти. Може да оцени и обработи информация от редица финансови документи, като банкови извлечения, и да обясни как работят различни, не толкова често срещани финансови продукти. Може да взема финансови решения, като взема предвид дългосрочните последствия, като общите разходи и промени в цената на кредит, ако се разсрочи за по-дълъг период от време, и може да решава финансови въпроси в нови финансови контексти.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ОТ PISA:

Всеки месец Джейн получава заплатата си с превод по банков път. Това е фишът за изплатената ѝ заплата за месец юли.

Фиш за изплатена заплата	
Име на служителя: Джейн Грийн	
Позиция:	Мениджър
Период:	1 – 31 юли
Брутна заплата:	2800 zed
Данъци и здравни осигуровки:	300 zed
Нетна заплата:	2500 zed
Годишна брутна заплата към днешна дата:	19 600 zed

Въпрос: Каква сума е превел работодателят на Джейн по нейната сметка на 31 юли?

- А. 300 zed
- Б. 2500 zed
- В. 2800 zed
- Г. 19 600 zed

• НИВО 5

На това ниво ученикът може да прилага на практика разбирането си за широк кръг от финансови термини и концепции и да има предвид дългосрочните ефекти от решенията, които взема. Може да анализира широк кръг от финансови документи и информация и да взема предвид информация, която незадължително е спомената. Може да работи прецизно с финансова информация и да описва възможните ефекти от всяко от потенциалните решения пред него.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ОТ PISA:

Госпожа Джоунс има заем от 8000 zed от FirstZed Finance. Годишният лихвен процент по кредита ѝ е 15%. Месечната ѝ вноска по кредита е в размер на 150 zed. Една година след като е изтеглила кредита, госпожа Джоунс дължи все още 7400 zed. Друга финансова институция, Zedbest loan, се е свързала с госпожа Джоунс и ѝ предлага кредит в размер на 10 000 zed с годишна лихва 13%. Месечните ѝ вноски по кредита ще бъдат в размер на 150 zed.

Въпрос: Ако приеме сделката, която ѝ предлага Zedbest loan, госпожа Джоунс веднага ще изплати вече съществуващия си кредит. Кои са двете други финансови ползи за госпожа Джоунс, ако приеме сделката, която ѝ предлага Zedbest loan?

1. ....
2. ....

ИДЕЯ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ НА УМЕНИЕТО ПРЕД ГОЛЕМИ УЧЕНИЦИ

Стартираме с бърз брейнсторминг: Какво означава да си грамотен? А какво означава да си финансово грамотен? Важно ли е да бъдем финансово грамотни? Защо?

Чудесно! Да си финансово грамотен, означава да можеш да си планираш приходите и разходите за месеца, така че винаги да разполагаш с пари, да си съставиш план за спестяване или за набавяне на допълнителни приходи, когато искаш или ти трябват пари, за да се явиш на кандидатстудентски изпит; да можеш да определиш дали ти е изгодно да изтеглиш кредит, или да платиш в брой, когато имаш нужда от нов компютър; да можеш да прецениш как и защо това, което най-често си купуваш, променя цената си; да вземеш решение какъв договор ти е изгодно да сключиш с твоя работодател, за да си социално осигурен. С една дума – да вземаш информирани финансови решения. И защо ни е важно да бъдем финансово грамотни? За да водим спокоен живот и за да не се чувстваме жертви на измами или сякаш все не можем да си позволим мечтаната почивка. Когато сме финансово грамотни, можем.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

Всеки елемент на уменията, целите към него, както примерни задачи и проекти, чрез които може да бъде развивано, може да видите по-долу. Тук може да намерите още и примерни задачи за това как да развиваме уменията в часове по различни предмети. Може да намерите още и кратки препоръки за това как сами да доразвиете представените идеи и да ги съчетаете с развитието и на други умения за успех в XXI век. Нужно е да имате предвид, че представените цели са по-често на високите нива на умелост и презюмират, че учениците вече са запознати и са упражнили предишните нива.

Елемент	№	Цели	Ниво по PISA
1. Планиране на разходите и свързаните с тях приходи	1.1.	Учениците планират как да спестяват с конкретна цел;	Ниво 2
	1.2.	Учениците разграничават „желания“ от „нужди“;	Ниво 1
	1.3.	Учениците изготвят план за харчене на дневните си с цел равномерно разпределение на разходите през месеца;	Ниво 2
	1.4.	Учениците изготвят план за формиране на бюджет, който да посреща техните лични нужди, като намират и други източници на финансиране освен спестяване;	Ниво 3
	1.5.	Учениците аргументират свое финансово решение, свързано с разходите за посрещане на свои нужди;	Ниво 3
	1.6.	Учениците вземат предвид влиянието на данъците и таксите при изготвянето на своя бюджет; (НЕТЕН/БРУТЕН доход)	Ниво 3
	1.7.	Учениците избират най-ефективния метод за разплащане според ситуацията;	Ниво 5
2. Вземане на информирани финансови решения	2.1.	Учениците използват финансови документи за основни финансови операции;	Ниво 1
	2.2.	Учениците вземат обосновано решение за използване на банкови продукти с конкретна цел;	Ниво 4
	2.3.	Учениците решават казуси, свързани с правата и задълженията на кредиторите и кредитополучателите;	Ниво 4
3. Инвестиционни инструменти и предприемачество	3.1.	Учениците разграничават предимствата и недостатъчните на различните видове застраховки;	Ниво 5
	3.2.	Учениците изчисляват възвръщаемостта на своите инвестиции;	Ниво 3
	3.3.	Учениците аргументират избора си на подходящ инструмент за финансиране на дефиниран от тях социален проблем (фирмено, държавно или ЕС финансиране);	Ниво 4
	3.4.	Учениците избират най-подходящия за своята идея инвеститор;	Ниво 5
4. Влияние на личните финансови избори на макро ниво	4.1.	Учениците обясняват как финансовите решения, които вземат те, се отразяват на икономическата активност в страната;	Ниво 4
	4.2.	Учениците разграничават граждански от трудов договор и избират най-подходящия за тях в поставена хипотетична ситуация;	Ниво 5
	4.3.	Учениците аргументирано посочват ползите за бизнеса и обществото от даряването за благотворителност.	Ниво 5

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНИ ЦЕЛИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЕТО ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

В годишното разпределение на учебните цели за развиване на уменията финансова грамотност ще представим предложение за работа по уменията в часовете по английски език. Целите са разпределени в 36 седмици. Препоръчваме след всеки етап на развитие на уменията да се провежда рефлексия или равностметка с учениците, за да могат те да си изяснят кои от целите са постигнали, кои от тях и как могат да наваксат, както и кои са следващите стъпки, през които предстои да преминат, за да овладеят това умение.

Елемент	№	Цели	Седмици
1. Планиране на разходите и свързаните с тях приходи	1.2.	Учениците разграничават „желания“ от „нужди“;	1 – 9
	1.3.	Учениците изготвят план за харчене на дневните си с цел равномерно разпределение на разходите през месеца;	
	1.4.	Учениците изготвят план за формиране на бюджет, който да посреща техните лични нужди, като намират и други източници на финансиране освен спестяване;	
	1.6.	Учениците вземат предвид влиянието на данъците и таксите при изготвянето на своя бюджет; (НЕТЕН/БРУТЕН доход)	
		Междинна оценка на напредъка	
2. Вземане на информирани финансови решения	2.1.	Учениците използват финансови документи за основни финансови операции;	10 – 19
	2.2.	Учениците вземат обосновано решение за използване на банкови продукти с конкретна цел;	
	2.3.	Учениците решават казуси, свързани с правата и задълженията на кредиторите и кредитополучателите;	
		Междинна оценка на напредъка	
3. Инвестиционни инструменти и предприемачество	3.1.	Учениците разграничават предимствата и недостатъчните на различните видове застраховки;	20 – 29
	3.2.	Учениците изчисляват възвръщаемостта на своите инвестиции;	
	3.3.	Учениците аргументират избора си на подходящ инструмент за финансиране на дефиниран от тях социален проблем (фирмено, държавно или ЕС финансиране);	
	3.4.	Учениците избират най-подходящия за своята идея инвеститор;	
	Междинна оценка на напредъка		
4. Влияние на личните финансови избори на макро ниво	4.1.	Учениците обясняват как финансовите решения, които вземат те, се отразяват на икономическата активност в страната;	30 – 36
	4.3.	Учениците аргументирано посочват ползите за бизнеса и обществото от даряването за благотворителност.	
		Междинна оценка на напредъка	

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА

Представената таблица по-долу е пример за инструмент за измерване на напредъка на всеки ученик. Наричаме я „Лична карта на напредъка“. Може да бъде адаптирана и да проследява напредъка на всички ученици, като добавим нова колона за всеки ученик. С ✓ или ✗ отбелязваме дали целта е постигната, или не. При желание картата може да включва и място за коментар от учителя или препоръка за това върху какво ученикът би могъл да наблегне, за да усвои уменията в неговата цялост.

Ниво по PISA	№	Цели	Ученик 1	Коментар (попълва се от учителя)
Ниво 1	1.2.	Учениците разграничават „желания“ от „нужди“;	✓	
	2.1.	Учениците използват финансови документи за различни финансови операции;	✓	
Ниво 2	1.1.	Учениците планират как да спестяват с конкретна цел;	✓	
	1.3.	Учениците изготвят план за харчене на дневните си с цел равномерно разпределение на разходите през месеца;	✗	
Ниво 3	1.4.	Учениците изготвят план за формиране на бюджет, който да посреща техните лични нужди, като намират и други източници на финансиране освен спестяване;	✗	
	1.5.	Учениците аргументират свое финансово решение, свързано с разходите за посрещане на техни нужди;	✗	
	1.6.	Учениците вземат предвид влиянието на данъците и таксите при изготвянето на своя бюджет; (НЕТЕН/БРУТЕН доход)		
	3.2.	Учениците изчисляват възвръщаемостта на своите инвестиции;		
Ниво 4	2.3.	Учениците решават казуси, свързани с правата и задълженията на кредиторите и кредитополучателите;		
	3.3.	Учениците аргументират избора си на подходящ инструмент за финансиране на дефиниран от тях социален проблем (фирмено, държавно или ЕС финансиране);		
	4.1.	Учениците обясняват как финансовите решения, които вземат те, се отразяват на икономическата активност в страната;		
Ниво 5	1.7.	Учениците избират най-ефективния метод за разплащане според ситуацията;		
	3.1.	Учениците разграничават предимствата и недостатъчните на различните видове застраховки;		
	3.4.	Учениците избират най-подходящия за своята идея инвеститор;		
	4.2.	Учениците разграничават граждански от трудов договор и избират най-подходящия за тях в поставена хипотетична ситуация;		
	4.3.	Учениците аргументирано посочват ползите за бизнеса и обществото от даряването за благотворителност.		

ЗАДАЧИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО УЧЕБНИ ЦЕЛИ

Всяка от представените задачи по-долу може да бъде зададена като по-дългосрочен проект, който учениците да подготвят.

ЦЕЛ 1.1. УЧЕНИЦИТЕ ПЛАНИРАТ КАК ДА СПЕСТЯВАТ С КОНКРЕТНА ЦЕЛ

Задача 1: Иван е ученик в 10. клас. След гимназия той иска да запише специалност Компютърни науки в университета Харвард в САЩ. Програмата е с продължителност 4 години, а следването в нея за една година струва \$50 000. За да я запише, Иван трябва да предплати един семестър. Ако продължава да поддържа успех над 5,50 в 10., 11. и 12. клас и продължи да организира срещи на клуб „Кариерно ориентиране“ в училище, той ще бъде приет. За целта, обаче Иван и семейството му трябва да съберат сумата, необходима за първия семестър от следването. Направете спестовен план, в който посочете каква сума семейството на Иван трябва да спестява всеки месец, докато той завърши гимназия, за да може да запише желаната специалност в Харвард в месеца на абитуриентския си бал. Направете сметките си така, че семейството да започне да спестява от още от следващия месец.

Задача 2: Петя е ученичка в 11. клас. Кандидатствала е по програма за младежки обмен, финансирана от ЕС, на тема „Умения за успех в XXI век“ в Дания. Въпреки че организаторите покриват разходите по обучението и престоя (храна и подслон) на Петя в Дания в пълен размер, те ще възстановят на Петя само 450 евро от разходите ѝ за път. Петя е получила имейл, че билетът до Дания и обратно би струвал 468 евро, а за сувенири тя би имала нужда от не повече от 60 евро. Семейството ѝ има бюджет от 1380 евро на месец, а обучението е след 9 месеца. По колко евро на месец трябва да спестява семейството на Петя, за да може тя да отиде на обмена? Още, ако семейството на Петя харчи средно по 1200 евро на месец за храна и дрехи, какво сума ще трябва бащата на Петя да вземе назаем, за да може тя да замине?

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ИСТОРИЯ

В епохата, която разглеждаме в момента, кои са начините, по които човек на вашата възраст тогава е могъл да получи достъп до семейния бюджет и да се снабди с обувки?

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО БИОЛОГИЯ И/ИЛИ ХИМИЯ

Задайте експеримент на вашите ученици, за който те трябва да предложат спестовен план, за да успеят да съберат парите, нужни за продуктите, които ще ползват при предстоящия експеримент.

ПРЕПОРЪКИ

- Представянето на решението на тези задачи може да бъде в съчетание с развитието на дигитални умения и може да бъде придружено с инструкцията: „Моля, представете в ексел или пауърпойнт.“
- Теми, през които може да бъде поставена подобна задача, биха могли да бъдат – Ваканция със семейството, Храна (любим ресторант), Спести, за да стартираш бизнес, От позицията на директор – представете таблица на разходите сега и поставете задача на учениците да представят от какво може да се спестява, за да се покрие нова тяхна нужда или летен лагер за лидерско развитие например.

ЦЕЛ 1.2. УЧЕНИЦИТЕ РАЗГРАНИЧАВАТ „ЖЕЛАНИЯ“ ОТ „НУЖДИ“

Задача 1: Наближава рожденият ден на Гергана. Тя кани целия си клас вкъщи, за да отпразнуват заедно нейния ден. Съучениците ѝ я питат какво да ѝ подарят, а тя отговоря: „Ами, бих искала новата книга на Дан Браун.“ От нужда или от желание е продиктувана молбата на Гери? Моля, аргументирайте отговора си.

Задача 2: Петко е ученик в 9. клас. През ноември пада първият сняг и той моли родителите си за нови маркови маратонки на популярна спортна марка. Твърди, че марката гарантира, че маратонките са здрави и не пропускат вода. Обещава, че макар покупката да е скъпа, той няма да иска нищо друго до края на зимата. От нужда или от желание е продиктувана молбата на Петко? Моля, аргументирайте отговора си.

Задача 3: Марио е ученик в 10. клас. Той обожаваше да играе League of legends. Всички в класа му вече имат новата версия на играта, която струва 35 долара. Марио решава да започне да спестява по 2 лева от джобните си, за да може след месец и той да си купи играта. От нужда или от желание е породено решението на Марио? Моля, аргументирайте отговора си.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО БИОЛОГИЯ

Когато си купим вода от лавката в училище, на клетъчно ниво нужда ли изпитваме, или желание?

ПРЕПОРЪКИ

- Подходящи за всяка тема, по която се работи.
- Обвържете представената ситуация с интересите на учениците.

ЦЕЛ 1.3. УЧЕНИЦИТЕ ИЗГОТВЯТ ПЛАН ЗА ХАРЧЕНЕ НА ДНЕВНИТЕ СИ С ЦЕЛ РАВНОМЕРНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА РАЗХОДИТЕ ПРЕЗ МЕСЕЦА

Задача 1: Днес получавате джобните си пари за месеца в размер на 60 лева. Ако текущият месец има 30 дни, моля, определете каква е максималната сума, която може да харчите всеки ден и все пак да си купите нов учебник на стойност 12 лв. в края на месеца.

Задача 2: Като знаете, че джобните за една година на среднестатистически ученик на вашата възраст в Индия е 7 лева, моля, сравнете своята и неговата разполагаема сума пари на ден, като имате предвид, че през уикенда и двамата харчите два пъти по-малко пари, отколкото през делнични дни.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ГЕОГРАФИЯ

По колко на ден трябва да харчи един работник в мините на Де Биърс, за да може всеки ден от месеца всеки да харчи еднаква сума?

ПРЕПОРЪКИ

- **В съчетание с развитие на умения за учене** – поставете задача на учениците да проучат размера на джобните на среднестатистически техен връстник от друга страна.

ЦЕЛ 1.4. УЧЕНИЦИТЕ ИЗГОТВЯТ ПЛАН ЗА ФОРМИРАНЕ НА БЮДЖЕТ, КОЙТО ДА ПОСРЕЩА ТЕХНИТЕ ЛИЧНИ НУЖДИ, КАТО НАМИРАТ И ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ НА ФИНАНСИРАНЕ ОСВЕН СПЕСТЯВАНЕ

Задача 1: Приет сте в елитен университет и сте изключително щастлив, че успяхте да се регистрирате на предмета „Международни отношения“. Получавате имейл от преподавателя на дисциплината, че за да се справите с този предмет, трябва да владеете английски език. Повечето материали към курса не са на български. Решавате, че ще се запишете в тримесечен интензивен курс по английски език, който започва след месец. Първоначалната вноска, която трябва да направите в първия ден от него, е 200 лв. За съжаление, нямате никакви спестявания, а вече сте похарчили 50 лв. от 200 лв. месечни джобни, които родителите ви дават. Измислете 3 начина, по които може да си набавите парите за курса. Не забравяйте, че всеки ден имате нужда от поне 4 лв., за да се храните.

ЦЕЛ 1.5. УЧЕНИЦИТЕ АРГУМЕНТИРАТ СВОЕ ФИНАНСОВО РЕШЕНИЕ, СВЪРЗАНО С РАЗХОДИТЕ ЗА ПОСРЕЩАНЕ НА ТЕХНИ НУЖДИ

Задача 1: Сестра ви е заминала на зелено училище в Стара Загора. Обажда се на вашите родители с молба да й изпратят 50 лв., понеже напуска хотела и точно толкова не ѝ достигат, за да плати за престоя си. Родителите ви обаче са на работа и не могат да направят превода. Молят вас за това. Споделят откъде вкъщи можете да вземете пари в брой и ви молят да отидете до банката и да преведете сумата по сметката на сестра си. Ще ги послушате ли? Защо? Как най-бързо парите могат да стигнат до сестра ви?

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ГЕОГРАФИЯ

Защо поданиците на тази страна плащат данъци? Кои свои нужди посрещат те?

ЦЕЛ 1.6. УЧЕНИЦИТЕ ВЗЕМАТ ПРЕДВИД ВЛИЯНИЕТО НА ДАНЪЦИТЕ И ТАКСИТЕ ПРИ ИЗГОТВЯНЕТО НА СВОЯ БЮДЖЕТ; (НЕТЕН/БРУТЕН ДОХОД)

Задача 1: През лятото на 2015 г. сте работили на 3 места – стаж в голяма неправителствена организация за защита на животите, от която са ви изплатени 400 лв. по банков път, продавали сте в семейния ви магазин за хранителни стоки, от който са ви изплатени 300 лв. отново по банков път, и сте помагали на баба и дядо за приготвянето на вечеря и в края на лятото те са ви връчили 100 лв. на ръка. Получавате писмо от Националната агенция по приходите, която ви кани да декларирате доходите си от нетрудови правоотношения и ви моли да платите дължимите данъци и такси. Какъв е размерът на вашите брутни доходи от лятото? Каква част от тях е облагаема и НОИ очаква да декларирате? От какво ще зависи сумата на данъците, които трябва да изплатите по данъчна декларация?

ЦЕЛ 1.7. УЧЕНИЦИТЕ ИЗБИРАТ НАЙ-ЕФЕКТИВНИЯ МЕТОД ЗА РАЗПЛАЩАНЕ СПОРЕД СИТУАЦИЯТА

Задача 1: ПВ местен магазин за техника Георги иска да си купи нов таблет, с който професионално да рисува приложения за принтиране върху дрехи (неговият малък бизнес от 9. клас). Направил своя избор, той отива на касата, за да плати в брой. Там обаче го посреща специалист потребителски кредити и му представя възможността да плаща разсрочено за таблета си – чрез кредит или чрез кредитна карта.

По този начин, твърди специалистът, той ще може да похарчи част от парите, които вече е спестил, за друга своя нужда и постепенно да изплаща таблета си. Кой метод на разплащане би бил най-изгоден за Георги? Защо?

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ИТ

Изработете сайт, през който клиентът може да плати по всички възможни начини, по които може и в магазин, от който пазарува лично. Дайте препоръка на клиентите си в какви случаи кои методи за разплащане са им най-изгодни.

ЦЕЛ 2.2. УЧЕНИЦИТЕ ВЗЕМАТ ОБОСНОВАНО РЕШЕНИЕ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА БАНКОВИ ПРОДУКТИ С КОНКРЕТНА ЦЕЛ

Задача 1: Вашите родители ви изпращат до местния супермаркет, за да напазарувате за предстояща голяма семейна вечеря. За съжаление, давайки ви списъка с необходими продукти, майка ви установява, че няма пари в брой. Дава ви кредитната си карта и ПИН кода си и ви моли да изтеглите пари за покупките от нея. Как ще постъпите, за да похарчите възможно най-малко от кредитната карта – ще изтеглите пари през банкомат и ще платите на касата с тях, ще отидете до местни клон на банката и ще изтеглите пари на каса или ще платите с кредитна карта на касата? Моля, аргументирайте избора си.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО МАТЕМАТИКА

Иван е пред касата в близкия супермаркет. Сметката му е на стойност 28.88 лв. Иван носи в себе си само кредитната си карта, но POS терминалът в магазина не работи. Касиерката му казва, че ще запази продуктите и ще изчака Иван да изтегли пари в брой от банкомата на входа на магазина. Иван знае, че има точно 30.01 лв. разполагаема сума в кредитната си карта. Ще успее ли Иван да изтегли пари от банкомата? Защо?

ПРЕПОРЪКИ

- Поставете учениците в ситуация, в която трябва да преценят дали да платят с кредитна карта сега, или с дебитна, при положение че в деня, в който изтича 15-дневният гратисен период за плащане с карта, трябва да изтеглят същата сума, която плащат днес, за да платят на зъболекаря си. Разбира се, нека аргументират отговора си.

ЦЕЛ 2.3. УЧЕНИЦИТЕ РЕШАВАТ КАЗУСИ, СВЪРЗАНИ С ПРАВАТА И ЗАДЪЛЖЕНИЯТА НА КРЕДИТОРИТЕ И КРЕДИТОПОЛУЧАТЕЛИТЕ

Задача 1: В местен магазин за техника Иван иска да си купи нов лаптоп. Направил своя избор, той отива на касата, за да плати в брой. Там обаче го посреща специалист потребителски кредити и му представя възможността да плаща разсрочено за лаптопа си. По този начин, твърди специалистът, той ще може да похарчи част от парите, които вече е спестил, за друга своя нужда и постепенно да изплаща лаптопа. За да подчертае колко точно е изгодна сделката, специалистът подчертава: „Господине, лихвата по този кредит е 0%. Помислете колко още неща може да си купите с парите, които ще спестите, ако вземете лаптопа на изплащане.“ Да приеме ли Иван предложената сделка? Как може да разбере той дали наистина ще спести пари, ако го направи? Ако установи, че специалистът му представя невярна информация, какво може да направи, за да спре тази порочна практика?

ПРЕПОРЪКИ

- Поставете учениците в ситуация, в която трябва да избират между различни финансови продукти. Възложете им да проучат ползите и недостатъците на всеки от тях в конкретна, зададена от вас ситуация.
- Подобно на представения пример от PISA нека учениците преценят дали им е изгодно да рефинансират кредит, от който им остава 12 000 лв. и 5 години изплащане при месечна вноска 300 лв. с кредит, който ще трябва да изплащат 6 години, но с месечна вноска 280 лв. Подчертайте, че таксата за предсрочно погасяване на кредита е 200 лв., а таксата за кандидатстване за нов кредит – 100 лв.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ГЕОГРАФИЯ

Господин Петров е германски гражданин, който е изтеглил кредит от известна германска банка на стойност 10 000 евро и със срок за изплащане 2 години. Месечната му вноска е 300 евро. Петров започва работа във френска компания и се премества да работи в Страсбург. Там местна банка му предлага да рефинансира кредита си, като стане техен клиент при следните условия: ще трябва да изплаща кредита си 3 години, но с месечна вноска 280 евро. Ако погаси кредита си в германската банка, дължи таксата за предсрочно погасяване на кредита в размер на 200 евро, а таксата за кандидатстване за нов кредит при френската банка е 100 евро. Да приеме ли господин Петров предложението на френската банка? Кои европейски директиви се намесват тук? Ще повлияят ли те на решението на господин Петров?

ЦЕЛ 3.1. УЧЕНИЦИТЕ РАЗГРАНИЧАВАТ ПРЕДИМСТВОТА И НЕДОСТАТЪЧНИТЕ НА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ ЗАСТРАХОВКИ

Задача 1: Когато сте се родили, родителите ви са ви направили застраховка „Живот“. Братовчед ви, който е роден ден след вас, получава „Детска застраховка“ в същия ден. Предстои ви бал и отивате да изтеглите натрупаните премии. Братовчед ви изтегля натрупаната сума, а вие не можете. Какви са причините, поради които това би могло да се случи? Сравнете двете застраховки и определете коя от тях всъщност е по-изгодна за вас.

ПРЕПОРЪКИ

- Представете на учениците си различни брошури на застраховки, които реално са на пазара (могат да бъдат намерени онлайн или в магазини на доставчиците на инвестиционни услуги), представете една житейска ситуация, в която нуждата от застраховка е явна, и обсъдете кои от известните ви застраховки биха били подходящи за тази ситуация, кога е трябвало да бъдат сключени и т.н.
- **В съчетание с умения за работа в екип и умения за проучване** – разделете учениците в екипи от по двама или повече. Представете им казус, в който след лек автомобилен инцидент застрахователят не иска да изплати щетите по пострадалата кола. Поставете задача на учениците да проучат и представят пред класа при какви обстоятелства застрахователят има право да не изплати застраховка и какво може да направи собственикът на автомобила, за да получи премията по застраховката си.

ЦЕЛ 3.2. УЧЕНИЦИТЕ ИЗЧИСЛЯВАТ ВЪЗВРЪЩАЕМОСТТА НА СВОИТЕ ИНВЕСТИЦИИ

Задача 1: Семейството ви наследява 10 000 лв. от продажбата на голям семеен имот. Решава да инвестира цялата сума, но понеже не може да прецени от коя възможност да се възползва, се обръща към вас за съвет. Какво бихте препоръчали вие? Коя от възможностите ще донесе най-голяма възвръщаемост на семейството ви. Моля, аргументирайте се.

Възможност 1: Внасяте парите на депозит в спестовна сметка.

Възможност 2: Внасяте парите на 6-месечен срочен депозит с 20% проста годишна лихва.

Възможност 3: Инвестирате в стартираща компания, която след година обещава да ви изплати печалба от 12 000 лв.

ПРЕПОРЪКИ

- В съчетание с умения за работа в екип и умения за учене – разделете учениците в отбори и ги поставете в ролята на финансови консултанти. Представете им казус, в който те трябва да посъветват своя клиент дали да поемат даден финансов риск, както и какви други възможности биха му препоръчали (например – клиентът иска да изтегли потребителски заем в размер на 32 000 долара, за да започне обучението си в елитен университет в чужбина).

ЦЕЛ 3.3. УЧЕНИЦИТЕ АРГУМЕНТИРАТ ИЗБОРА СИ НА ПОДХОДЯЩ ИНСТРУМЕНТ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ДЕФИНИРАН ОТ ТЯХ СОЦИАЛЕН ПРОБЛЕМ (ФИРМЕНО, ДЪРЖАВНО ИЛИ ЕС ФИНАНСИРАНЕ)

Задача 1: Организирате летен лагер за ученици журналисти „Аз, журналистът“ след 10 месеца. 30 ученици от цялата страна са заявили желание да участват в обявения от вас безплатен тридневен лагер. За да посрещнете очакванията им, имате задачата да намерите финансиране от поне 20 000 лв. през следващите 10 месеца. Как ще финансирате участието на учениците в лагера? Моля, представете поне 3 възможни подхода. Вашият екип е от 10 души.

Бюджет: „Аз, журналистът“

Разходи за:

- Хотел – 40 души x 5 нощувки x 30 лв./човек = 6000 лв.
- Храна – 40 души x 5 дни x 50 лв./човек = 10 000 лв.
- Пътни – 40 души x 20 лв. = 800 лв.
- Лектори – 3000 лв.
- Канцеларски материали = 200 лв.

Общо: 20 000 лв.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО БИОЛОГИЯ

Семейство Иванови решава да госпожа Иванова да премине през инвитро процедура, за да забременее. Семейството няма спестявания и иска да разгледа детайлно процедурата, за да разбере от кои нейни елементи може да спести, каква точно сума ще им трябва и как ще я финансират. Вие сте техният лекар. Моля, представете на семейство Иванови информацията, от която имат нужда, и всички начини, по които биха могли да финансират осъществяването на процедурата.

ПРЕПОРЪКИ

- **В съчетание с умения за работа в екип и умения за учене** – разделете учениците си на отбори. Нека в рамките на 5 минути всеки отбор да набележи най-големите нужди, които вижда в своята общност (в училище, в квартала, на улицата и т.н.). Използвайте метода на „Световно кафене“, за да може всеки отбор да набележи и гласува за това коя е най-важната нужда, върху която трябва да се фокусират другите отбори. Така нуждата, която във всеки отбор е събрала най-много гласове, се превръща в проблем, който учениците от този отбор имат задачата да решат в рамките на текущата учебна година. Възложете задача на всеки от екипите да представи идеята си за решаване на проблема и подробен бюджет в рамките на седмица.

ЦЕЛ 3.4. УЧЕНИЦИТЕ ИЗБИРАТ НАЙ-ПОДХОДЯЩИЯ ЗА СВОЯТА ИДЕЯ ИНВЕСТИТОР

Задача 1: Вие сте основател на стартираща ИТ компания, която е оценена на 4 000 000 долара пазарна стойност. За да разширите дейността си, са ви необходими 100 000 долара, с които очаквате в рамките на една година да удвоите годишната си печалба. Коя от следните възможности на финансиране ще приемете? Моля, обяснете защо?

Възможност 1: Инвестиция от 80 000 долара от инвеститор „ангел“ срещу 10% от компанията ви.

Възможност 2: Инвестиция от 100 000 долара от инвестиционен фонд срещу 20% от компанията ви.

Възможност 3: Финансиране от Европейския инвестиционен фонд от 100 000 долара, но след една година.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ИТ

Моля, представете решението на горната задача, като използвате всички изучени досега функции и команди в пауърпойнт.

ПРЕПОРЪКИ

- Срещнете учениците със собственика на малък местен бизнес. Нека той да сподели ситуация, в която е трябвало да избира как да инвестира дадена сума пари в своя бизнес. Дайте задача на децата да изберат най-добрия подход в ситуацията и да обяснят защо. В края на часа всеки може да представи своята идея пред собственика и той да определи коя идея е най-ползвателна за бизнеса му. (Работи и в съчетание с умения за работа в екип.)

ЕЛЕМЕНТ 4: ВЛИЯНИЕ НА ЛИЧНИТЕ ФИНАНСОВИ ИЗБОРИ НА МАКРО НИВО

ЦЕЛ 4.1. УЧЕНИЦИТЕ ОБЯСНЯВАТ КАК ФИНАНСОВИТЕ РЕШЕНИЯ, КОИТО ВЗЕМАТ ТЕ, СЕ ОТРАЗЯВАТ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА АКТИВНОСТ В СТРАНАТА

Задача 1: Родителското настоятелство във вашето училище взема решение да субсидира продажбата на плодове, зеленчуци и мляко в училищната лавка. За всяка закупена стока от изброените ученикът ще плаща половината от нейната пазарна стойност, а остатъкът ще бъде покрит от бюджета на настоятелството. Ученическият съвет в училище пък започва национална кампания за това тази стратегия за увеличаване на консумацията на здравословна храна в училище да се разпространи и в останалите училища в страната. За всеобщо щастие, кампанията е успешна и след месец тази практика вече е факт и в 90% от останалите училища в страната. Според вас ще се промени ли цената на плодовете, зеленчуците и млякото, което се продава в училище? Защо? Ще се промени ли цената на тестените закуски, които се продават? Как ще се променят приходите от ДДС на тези продукти? Ще има ли промяна в нивото на инфлация в страната? Моля, обяснете.

ПРЕПОРЪКИ

- Казуси като горния може да съставите и за цените на допълващи се и заместващи се стоки, за влиянието на минималната работна заплата върху цените на закуските в училище и т.н.

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ХИМИЯ

Международното патентно ведомство получава сигнал за незаконно ползване на патента за производство на кисело мляко в Гърция. Проверката показва, че наистина всички производители в страната, които цитират, че стоката им е произведена по оригиналния патент, използват натриев хлорид в производството си. Моля, обяснете как и защо описаната ситуация ще повлияе на цените на млякото в цялата страна.

ЦЕЛ 4.2. УЧЕНИЦИТЕ РАЗГРАНИЧАВАТ ГРАЖДАНСКИ ОТ ТРУДОВ ДОГОВОР И ИЗБИРАТ НАЙ-ПОДХОДЯЩИЯ ЗА ТЯХ В ПОСТАВЕНА ХИПОТЕТИЧНА СИТУАЦИЯ

Задача 1: Васил е ученик в 12. клас. Като част от стратегията му за избор на специалност, която да следва в университета, Васил решава да осъществи няколко последователни стажа в различни компании и неправителствени организации, за да направи своя избор за професия. За щастие, след като кандидатства на шест места и след кратко интервю Васил е нает за стажант „Продажби“ в голяма телекомуникационна компания за период от 3 месеца. Представител на отдел „Човешки ресурси“ се среща с Васил, за да уговорят условията по неговия договор. Служителят представя очакванията на компанията Васил да бъде в офиса от 9:00 до 17:00 всеки делничен ден от стажа, срещу което ще получи заплащане от 600 лв. за целия период. Служителят представя на Васил граждански договор, който урежда отношенията им. Посъветвайте Васил – да подпише ли договора, или не? Какви са вашите аргументи „за“ и какви „против“?

ПРЕПОРЪКИ

- Може да съставите и редица други подобни казуси с фокус върху дългосрочните последици за ученика – трудов и социално-осигурителен стаж, 30 и т.н.

ЦЕЛ 4.3. УЧЕНИЦИТЕ АРГУМЕНТИРАНО ПОСОЧВАТ ПОЛЗИТЕ ЗА БИЗНЕСА И ОБЩЕСТВОТО ОТ ДАРЯВАНЕТО ЗА БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТ

Задача 1: Вие сте собственик на стартираща компания, която от три години е на пазара за ИТ продукти. Време е за счетоводно приключване на финансовата година. Имате печалба преди данъци и такси от 5345 847 лв. Вашият счетоводител ви предлага възможността да не внасяте целия размер на корпоративния ви данък за приключващата финансова година, а да помислите за това да подкрепите финансово проект, с който ученици от близко до компанията ви училище искат да изградят нов физкултурен салон. Разгледайте предложението на вашия счетоводител. Ако го приемете, какъв ще е максималният размер на дарението, което можете да направите, без това да се отрази на вашата печалба преди данъци и такси? Какви са ползите за обществото? А какви биха били те, ако откажете предложението?

ПРЕПОРЪКИ

- Този казус може да бъде представен и от позицията на частно лице.
- Създайте казус, който засяга организирането на конкурси за ученици, при които наградата е парична. Обсъдете какво печелят организаторите от това. А обществото?

ПРИМЕРНА ЗАДАЧА ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЕТО В ЧАС ПО ГЕОГРАФИЯ

Република Сингапур дарява на победителите в световното състезание по география по 4 квадратни метра морска площ на 10 километра от сингапурския бряг. Могат ли победителите да твърдят, че са притежават своя държава? Защо?

ПРИМЕРНИ ЗАДАЧИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО НИВА

Ниво	Критерии	Цели, които се покриват от проекта	Примерни задачи по нива
Ниво 1	- разпознава финансови документи, които срещаме във всекидневието си (касова бележка, разписка на транзакция от банкомат, фиш с информация за изплатено месечно възнаграждение, форми за кандидатстване за кредит, дебитна или кредитна карта и т.н.); - използва информацията от тях за основни финансови операции; - разграничава „нужди“ от „желания“.	1.2. Учениците разграничават желанието от нужди; 2.1. Учениците използват финансови документи за различни финансови операции.	Задача: Представете разходите и разходните документи към тях, които вашето семейство е направило през миналия месец. Анализирайте причините за разходите – кои от тях са породени от нужда и кои от желание. Представете каква би била структурата на разходите, които е направило вашето семейство през същия месец, ако бяхте харчили само за реалните нужди на семейството.
Ниво 2	- използва прости аритметични операции, за да извлече допълнителна информация от често срещан финансов документ; - показва разбиране на връзката между различни прости финансови термини (приход, разход, разполагаема сума по сметка и т.н.); - извлича информацията от прост месечен бюджет.	1.1. Учениците планират как да спестяват с конкретна цел; 1.3. Учениците изготвят план за харчене на дневните си с цел равномерно разпределение на разходите през месеца.	Задача: Иван е ученик в 10. клас. След гимназията той иска да запише специалност Компютърни науки в университета Харвард в САЩ. Програмата е с продължителност 4 години, а следването в нея за една година струва \$50 000. За да я запише, Иван трябва да предплати един семестър. Ако продължава да поддържа успех над 5,50 в 10., 11. и 12. клас и продължи да организира срещи на клуб „Кариерно ориентиране“ в училище, той ще бъде приет. За целта обаче Иван и семейството му трябва да съберат сумата, необходима за първия семестър от следването. 1) Направете спестовен план, в който посочете каква сума семейството на Иван трябва да спестява всеки месец, докато той завърши гимназията, за да може да запише желаната специалност в Харвард в месеца на абитуриентския си бал. Направете сметките си така, че семейството да започне да спестява още от следващия месец. 2) Иван получава по 100 лв. джобни на месец. От тях трябва да отдели 20 лв. за месечна такса за плуване и иска да спестява по 40 лв. на месец за университета. Изгответе на Иван план за харчене.

Ниво 3	- показва разбиране на последствията от взетите финансови решения; - анализира финансови документи; - използва основни аритметични операции, включително и пресмятане на проценти; - може да използва тези умения, за да реши относително често срещани финансови казуси.	1.6. Учениците вземат предвид влиянието на данъците и таксите при изготвяне на своя бюджет; 3.2. Учениците изчисляват възвращаемостта на своите инвестиции.	Задача: Семейството Ви наследява 10 000 лв. от продажбата на голям семеен имот. Решава да инвестира цялата сума, но понеже не може да прецени от коя възможност да се възползва, се обръща към вас за съвет. Какво бихте препоръчали вие? Коя от възможностите ще донесе най-голяма възвръщаемост на семейството ви? Преди да дадете съвет, предвидете и данъците и таксите, които семейството трябва да заплати. Моля, аргументирайте се. Възможност 1: Внасяте парите на депозит в спестовна сметка. Възможност 2: Внасяте парите на 6-месечен срочен депозит с 20% проста годишна лихва. Възможност 3: Инвестирате в стартираща компания, която след година обещава да ви изплати печалба от 12 000 лв.
Ниво 4	- прилага разбирането си за не толкова често срещани финансови концепции и термини (управление на банковата сметка и сложна лихва при спестовните продукти и т.н.) - оценява и обработва информацията от редица финансови документи (напр. банкови извлечения); - обяснява как работят различни, не толкова често срещани финансови продукти; - взема финансови решения, като има предвид дългосрочните последствия (общите разходи и промени в цената на кредит, ако се разсрочи за по-дълъг период от време).	2.3. Учениците решават казуси, свързани с правата и задълженията на кредиторите и кредитополучателите. 4.1. Учениците обясняват как финансовите решения, които вземат те, се отразяват на икономическата активност в страната.	Задача: Средно голям търговец на плодове и зеленчуци в Югоизточна България се обръща към вас за консултация. Предстои му разрастване. Има предложение от двама производители: гръцки производител, който предлага предимно произведени и в България продукти, но на по-ниска цена, и производител от Латинска Америка, който предлага не толкова разпространени на българския пазар продукти. За да сключи договор, българският търговец се нуждае от допълнително финансиране. Посъветвайте го с кого от двамата производители да сключи договор, като направите следните стъпки: 1) Проучете различни възможности на финансиране (сравнете условията за кредити във и извън ЕС); 2) Сравнете начини за разплащане с различните производители; 3) Опишете какви биха били последствията за взетото решение за региона.

Ниво 5	- прилага на практика разбирането си за широк кръг от финансови термини и концепции; - има предвид дългосрочните ефекти от решенията, които взема; - анализира широк кръг от финансови документи и информация и взема предвид информация, която незадължително е спомената; - работи прецизно с финансова информация.	4.2. Учениците разграничават граждански от трудов договор и избират най-подходящия за тях в конкретна ситуация.	Задача: Васил е ученик в 12. клас. Като част от стратегията му за избор на специалност, която да следва в университета, решава да осъществи няколко последователни стажа в различни компании и неправителствени организации, за да направи своя избор на професия. За щастие, след като кандидатства на шест места и след кратко интервю Васил е нает за стажант „Продажби“ в голяма телекомуникационна компания за период от 3 месеца. Представител на отдел „Човешки ресурси“ се среща с него, за да уговорят условията по договора му. Служителят представя очакванията на компанията Васил да бъде в офиса от 9:00 до 17:00 всеки делничен ден от стажа, срещу което ще получи заплащане от 600 лв. за целия период. Служителят представя на Васил граждански договор, който урежда отношенията им. Посъветвайте Васил – да подпише ли договора, или не? Какви са вашите аргументи „за“ и какви „против“?

Ниво 2	- използва прости аритметични операции, за да извлече допълнителна информация от често срещан финансов документ; - показва разбиране на връзката между различни прости финансови термини (приход, разход, разполагаема сума по сметка и т.н.); - извлича информация от прост месечен бюджет.	1.1. Учениците планират как да спестяват с конкретна цел; 1.3. Учениците изготвят план за харчене на дневните си с цел равномерно разпределение на разходите през месеца.	Възможен проект на ниво 2 Предметна област: история Времетраене: 4-6 седмици Очакван краен резултат: Учениците изготвят прост бюджет и спестовен план за необходимите средства. Задача: Учениците изготвят план за екскурзия с ключови исторически обекти за България. За целта: 1. учениците избират п на брой спирки; 2. определят необходимите разходи, свързани с път, нощувки, дневни и билети за музеи и т.н.; 3. изчисляват разход на ученик; 4. на базата на изчисления личен разход изготвят личен спестовен план.
Ниво 3	- показва разбиране на последствията от взетите финансови решения; - анализира финансови документи; - използва основни аритметични операции, включително и пресмятане на проценти; - може да използва тези умения, за да реши относително често срещани финансови казуси.	1.4. Учениците изготвят план за формиране на бюджет, който да посреща техните лични нужди, като намират и други източници на финансиране освен спестяване; 1.5. Учениците аргументират свое финансово решение, свързано с разходите за посрещане на техни нужди; 1.6. Учениците вземат предвид влиянието на данъците и таксите при изготвянето на своя бюджет (нетен/брутен доход).	Възможен проект на ниво 3 Предметна област: чужд език, БЕЛ и история Времетраене: 6-8 седмици Очакван краен резултат: Учениците изготвят план за финансиране на събитие (например пиеса на английски език или литература и история). Задачи 1. Учениците планират разходите, когато пиесата се играе в училище, в читалището, в зала в града или в местното кино; 2. Правят избор къде да се проведе пиесата, като съобразяват разход за наем на зала и брой посетители; 3. Учениците планират разходи за декор, облекло и други; 4. Учениците изготвят план за набиране на необходимите средства; 5. Изготвят бюджет, като пресметнат необходим приход от посетител (цена на билета); 6. След провеждане на събитието учениците даряват 10% на училището и изчисляват брутният и нетния си доход; 7. Остатък от средствата ученици даряват за избрана от тях благородна кауза.

ПРИМЕРНИ ПРОЕКТИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ПО НИВА

Ниво	Критерии	Цели, които се покриват от проекта	Примерни проекти
Ниво 1	- разпознава финансови документи, които срещаме във всекидневието си (касова бележка, разписка на транзакция от банкомат, фиш с информация за изплатено месечно възнаграждение, форми за кандидатстване за кредит, дебитна или кредитна карта и т.н.); - използва информацията от тях за основни финансови операции; - разграничава „нужди“ от „желания“.	1.2. Учениците разграничават желанието от нужди; 2.1. Учениците използват финансови документи за различни финансови операции.	Възможен проект на ниво 1 Предметна област: всички Времетраене: 2-4 седмици Очакван краен резултат: Учениците изготвят опис за използваните финансови документи и изчисляват общата сума на разходите Задача: Всеки един училищен проект, който изисква организиране на събитие и закупуване на продукти, може да бъде използван за развиване на финансова грамотност на това ниво. За целта: 1. след като определим необходимите ресурси, учениците посочват кои от тях са нужди и кои желанието; 2. даваме задача на учениците да закупят нещата; 3. учениците описват документите, като ги категоризират (квитанция, касова бележка и т.н.).

Ниво 4	- прилага разбирането си за не толкова често срещани финансови концепции и термини (управление на банковата сметка и сложна лихва при спестовните продукти и т.н.) - оценява и обработва информация от редица финансови документи (напр. банкови извлечения); - обяснява как работят различни, не толкова често срещани финансови продукти; - взема финансови решения, като има предвид дългосрочните последици (общите разходи и промени в цената на кредит, ако се разсрочи за по-дълъг период от време).	2.2. Учениците взимат обосновано решение за използване на банкови продукти с конкретна цел; 2.3. Учениците решават казуси, свързани с правата и задълженията на кредиторите и кредитополучателите; 3.3. Учениците аргументират избора си на подходящ инструмент за финансиране на дефиниран от тях социален проблем (фирмено, държавно или ЕС финансиране); 4.1. Учениците обясняват как финансовите решения, които вземат те, се отразяват на икономическата активност в страната.	Възможен проект на ниво 4 Предметна област: чужд език Времетраене: 8-12 седмици Очакван краен резултат: Сравняват условията на различни финансови институции за студентски заем. Задачи 1. Учениците правят проучване за възможностите за финансиране към избраните от тях университети; 2. Сравняват условията на избраните възможности за финансиране (например лихва, срок за погасяване, размер на финансирането, изисквания към кредитополучателя и др.); 3. Аргументират избора си; 4. Правят план за първия месец на престоя си, като съобразяват от какъв тип финансова услуга ще се възползват (обмяна на валута, дебитна или кредитна карта и т.н.). Възможен проект на ниво 4 Предметна област: свят и личност, география, чужд език Времетраене: 12 седмици Очакван краен резултат: Учениците разработват план за стартираща социално отговорна организация Задача: Следваме цикъла на бизнес планирането, като тук наблюдаваме на елементите, които пряко засягат финансовата грамотност: 1. проучват възможности за финансиране – фирмено, държавно или от ЕС; 2. сравняват условията за различните видове финансиране; 3. избират подходящ начин на финансиране (възможно е отделни части от капитала да се финансират от различен източник на финансиране); 4. проучват подходящ регион в България, където да учредят организацията с цел подобряване на икономическото състояние на избрания регион.

Ниво 5	- прилага на практика разбирането си за широк кръг от финансови термини и концепции; - има предвид дългосрочните ефекти от решенията, които взема; - анализира широк кръг от финансови документи и информация и взема предвид информация, която незадължително е спомената; - работи прецизно с финансова информация.	1.7. Учениците избират най-ефективния метод според ситуацията; 3.1. Учениците разграничават предимствата и недостатъците на различните видове застраховки; 4.3. Учениците аргументирано посочват ползите за бизнеса и обществото от даряването за благотворителност.	Възможен проект на ниво 5 Предметни области: всички Времетраене: 6-10 седмици Очакван краен резултат: Ученици подготвят документите за екскурзия към РИО и набират средства за финансиране на пътуване на свои социално слаби съученици. Задачи 1. Учениците избират превозвач и най-подходящ начин за разплащане с него; 2. Избират най-изгодна застраховка; 3. Избират начин за разплащане с хотел; 4. Подготвят останалите документи; 5. Осъществяват кампания за набиране на средства, като посочват ползите от даряването за благотворителност.

ИЗТОЧНИЦИ

Fox, G. L., & Chancey, D. (1998). Sources of economic distress individual and family outcomes. Journal of family issues, 19(6)

OECD (2014). PISA 2012 Financial literacy Questions and Answers. Свалено от OECD: <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/PISA-2012-FINANCIAL-LITERACY-QUESTIONS-AND-ANSWERS.pdf>

OECD (2014). PISA Financial Literacy Sample Items and Scoring Guides. Свалено от OECD: https://nces.ed.gov/surveys/pisa/pdf/items2_financial.pdf

ДИГИТАЛНА ГРАМОТНОСТ

Иван Господинов (учител по програма Заедно в час, Випуск 2014-2016)

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА УМЕНИЕТО И ЗАЩО Е ВАЖНО

КАКВО Е ДИГИТАЛНА ГРАМОТНОСТ?

Смята се, че един от първите изследователи, които използват термина дигитална грамотност, е Пол Гилстър през 1997 г. в едноименната си книга (Gilster, 1997). Това е термин, който е предшестван от дългогодишни изследвания на тема информационна грамотност и компютърна грамотност (Belshaw, 2011). Тук няма да правим исторически преглед на идеите в тази сфера, но си струва да обърнем внимание на факта, че още от края на XX век горните две определения („информационна“ и „компютърна“) вече не са достатъчни, за да опишат тази грамотност. В своята книга Гилстър споделя, че при дигиталната грамотност става въпрос за „овладяване на идеи, а не на клавишни комбинации“ (стр. 15) и „отчасти за осъзнатостта ни за другите и нарастващите ни възможности да общуваме с тях, да дискутираме проблеми и да получаваме помощ“ (стр. 33).

В тази глава ще се фокусираме не върху дигиталните устройства, а върху допълнителните умения, които учениците трябва да развият, за да могат да се ползват от дигиталната среда по начина, за който говори Гилстър – да овладяват идеи, да общуват свободно, да дискутират проблеми, да творят и да получават подкрепа.

Когато мислехме какви точно са тези умения, кои са елементите, които съставят дигиталната грамотност, стъпихме на определението на Партньорството за умения на 21. век (the Partnership for 21st century skills), където дигиталната грамотност се разглежда на две основни равнища:

1. умението да ползваш дигитални технологии, устройства и социални мрежи, за да намираш, организираш, обработваш, оценяваш и споделяш информация по подходящ начин;
2. съпътстващата нужда да спазваш и прилагаш специфични правила за сигурност, както и норми, свързани с етичното и законно ползване на информацията.

Ето защо разделяме дигиталната грамотност на 6 основни елемента – пет, свързани с типа действия, които учениците трябва да извършват в дигитална среда, и един, свързан с начина, по който всяко от тези действия може да бъде извършвано сигурно и в съгласие с етичните норми.

ЗАЩО Е ВАЖНО ДА РАЗВИВАМЕ ДИГИТАЛНА ГРАМОТНОСТ?

В свят, в който всеки има неограничен достъп до информация, се променя същността на това което разбираме под определението „грамотен“. Вече не е важно какво знаеш, а можеш ли бързо да намериш необходимата ти информация, да я обработиш, да сравниш различни източници и да надградиш свой смисъл; можеш ли да общуваш и да работиш съвместно по проект с връстник на другия край на света. Това вече не е допълнително умение, което може да бъде развито в часовете по информационни технологии, а неразделна част от начина, по който се очаква учениците да работят със знанието, изискване към тях, когато станат възрастни.

Много учители се притесняват, че учениците са по-умели в използването на технологии, и си мислят, че няма на какво да ги научат в тази сфера. За съжаление, учениците умеят най-вече да се развличат и да общуват чрез технологиите, но не и да си изграждат учебни и работни навици, които ще допринесат за кариерното им развитие. Ето защо е важно да уточним какво е и какво не е дигитално грамотен ученик.

Какво не е дигитално грамотен ученик	Какво е дигитално грамотен ученик
Да е задължително експерт по всички джаджи и технологии; Да не става от компютъра; Да инсталира програми; Да прави с технологии това, което лесно може да прави на лист.	Да може да ползва технологии, за да му/й помагат за работата; Да не е неуверен пред непозната технология; Свободно да общува в интернет пространството; Поставен в непозната ситуация, да знае, че някъде има отговор и да го търси;

Нашата работа като учители не е да учим децата на целия технологичен инструментариум, а да ги научим да използват технологиите по смислен начин, който надгражда техните умения. Затова е важно да фокусираме работата си върху принципите и етиката на работа с технологии, как учениците да намират смисъл в морето от информация, да са творци, да споделят със света, без да застрашават себе си или другите. В този смисъл може би най-ценните команди, на които можем да ги научим, са Edit и Share – готовността непрекъснато да усъвършенстват своята работа и да я споделят с други хора.

В настоящата глава ще споделим примерни стратегии за развиване на отделните елементи от дигиталната грамотност. Съзнателно не посочваме подробен списък с платформи и софтуер, които може да ползвате при различните стратегии, а само идеи как да намерите такива сами. Първата причина е, че при издаването на този наръчник списъкът им вече би бил остарял. Втората и по-важна – не е от толкова голямо значение каква технология използваме, а как ще я използваме. И трето – спокойно може да делегираме търсенето на технологии на самите ученици, ние да се фокусираме върху смисъла, с който ще ги изпълним.

КАРТА НА УМЕНИЕТО ДИГИТАЛНАТА ГРАМОТНОСТ¹

Елемент	Цел	6. Сигурност, идентичност и етика на работа в дигитална среда	Примерни дигитални инструменти	Ключови думи за търсене на подходящи инструменти
1. Търсене и намиране на информация в дигитална среда	1.1. Търси, намира и извлича информация в дигитална среда.	6.1. Оценява информация по критерии (автентичност, достоверност, релевантност); 6.2. Използва инструменти за сигурност и сканира за вируси; 6.3. Създава back up на информацията си;	Google	“web search engine”
2. Организиране на информация в дигитална среда	2.1. Организира информацията с цел ефективно използване.		За маркиране, аотиране, подреждане: Diigo, Pinterest	“bookmarking tools”
3. Обработване на информация в дигитална среда	3.1. Свързва/ сравнява информация от различни източници;		Споделени пространства: Drive, Dropbox	“cloud storage services”
	3.2. Синтезира/Прави извод/Надгражда свой смисъл;	За бележки: OneNote, Evernote	“note taking tools”	
	3.3. Превръща във формат, подходящ за обработка.	За мисловни карти: MindMeister, Xmind,	“mind map tool”	
4. Творчество в дигитална среда	4.1. Използва приложения за създаване и обработка на текст;	6.4. Синхронизира информацията в различни устройства; 6.5. Управява идентичности и пароли; 6.6. Спазва авторски права;	MS Word; Google docs	“text editor”
	4.2. Използва приложения за събиране и обработка данни;		MS Excel, MS Access	“data analysis software”
	4.3. Използва приложения за създаване и обработка на визуална информация;		Google form, Google sheets	“video editor”
	4.4. Използва приложения за създаване и обработка на аудио информация.		YouTube Editor; WeVideo	“audio editing apps”
5. Споделяне и общуване в дигитална среда	5.1. Използва ефективно приложения за общуване;	6.7. Предпазва се от измами; 6.8. Защишава личните си данни.	Prezi; Google drive; Blog.com	
	5.2. Използва ефективно приложения за съвместна работа;		Gmail; Skype; Facebook; Tweeter	
	5.3. Използва ефективно приложения за представяне/ споделяне на творби/продукти/ информация.			

¹ В тази карта на уменията шестият елемент е представен като колона, за да бъде визуализирана връзката му с останалите пет. Независимо кой от първите пет елемента на уменията развиваме, винаги трябва да имаме предвид сигурността, идентичността и етиката на работа в дигитална среда.

ИНСТРУМЕНТ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА НАПРЕДЪКА²

Критерий	1. Начинаещ	2. Напреднал	3. Експерт
1. Търсене и намиране на информация в дигитална среда	Липсва елемент от ниво 2	Ученикът намира източници на информация, свързани с въпроса, който го интересува. Като стратегия за ефективно търсене ползва само ключови думи.	Ученикът бързо намира източници на информация по въпроса, който го интересува, като използва стратегии за ефективно търсене (Boolean search; search tools; специализирани търсачки и т.н.). Ползва стратегии за ефективно извличане на интересуващата го информация от съответните източници.
		В процеса на търсене ученикът разпознава сигналите за риск от вирус. (Сигурност)	В процеса на търсене ученикът бързо преценява доколко източниците, до които достига, са достоверни, свързани с целта, актуални и разпознава сигналите за риск от вирус. (Сигурност)
2. Организиране на информация в дигитална среда	Липсва елемент от ниво 2	Ползва стройна система за организиране, която позволява информацията да бъде: запазена (bookmarks).	Ползва стройна система за организиране, която позволява информацията да бъде: - запазена - сортирана по критерии - анотирана.
		Информацията в профила му е защитена чрез парола. Умее да възстановява парола. (Сигурност)	Информацията, е синхронизирана и достъпна от различните устройства, които ползва (напр. чрез google pro-file); Информацията в профила му е защитена чрез парола. Паролата отговаря на изискванията за сигурност и е актуализирана достатъчно често. Умее да възстановява парола. (Сигурност)
3. Обработване на информация в дигитална среда	Липсва елемент от ниво 2	Обобщава информация от различни източници.	Синтезира информация от различни източници, като прави допълнителни обработки/анализи, за да надгради свой смисъл/мнение.
		Посочва източниците, без да спазва конкретен стандарт за цитиране. (Етика)	Цитира ползваните източници, като спазва приет стандарт за цитиране. (Етика)

² Особено при тази матрица е, че шестият елемент „Сигурност, идентичност и етика на работата в дигитална среда“ е свързан с всеки един от останалите пет. Потъмнените клетки към всеки елемент представляват съответните критерии за сигурност и етика при изпълнението му. Така например, за да бъде един ученик на ниво Напреднал на владееене на уменията да намира информация в дигитална среда, той трябва да покрива задължително съответните условия за сигурност – в случая да разпознава сигнали за риск от вируси.

4. Творчество в дигитална среда	Създава оригинален продукт (текст, картина, видео, аудио), който отговаря на 60-70% от критериите.	Създава оригинален продукт (текст, картина, видео, аудио), който отговаря на 70-90% от зададените критерии за качество.	Създава оригинален продукт (текст, картина, видео, аудио), който отговаря на 90-100% от зададените критерии за качество.
		Посочва източниците, без да спазва конкретен стандарт за цитиране. (Етика)	Цитира ползваните източници, като спазва приет стандарт за цитиране. (Етика)
5. Споделяне и общуване в дигитална среда	Липсва елемент от ниво 2	Спазва 70-90% от основните изисквания за професионална комуникация (напр. email: съдържа тема на съобщението, поздрав, подпис); Ползва с помощта на платформи за съвместна работа.	Ученикът е избрал подходящото средство за целта на комуникацията; Спазва основните изисквания за професионална комуникация (напр. email: съдържа тема на съобщението, поздрав, подпис, използва подходяща азбука); Ползва свободно платформи за съвместна работа.
		Защитава с парола (отговаряща на изискванията за сигурност) профила си във всички платформи, които използва. Разпознава прояви на дигитален тормоз (независимо дали се отнасят до него, или друг човек, когото познава). (Сигурност)	Защитава с парола (отговаряща на изискванията за сигурност) профила си във всички платформи, които използва. Разпознава прояви на дигитален тормоз (независимо дали се отнасят до него, или друг човек, когото познава). Защиата личните си данни и разпознава често срещани форми на измама в интернет (съобщения за награда в електронната поща; призови за споделяне на съобщение на максимален брой от стените на приятелите ти във Фейсбук и т.н.). (Сигурност)

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИВАНЕ НА ДИГИТАЛНАТА ГРАМОТНОСТ

ИЗГРАЖДАНЕ НА „ДИГИТАЛНИ“ НАВИЦИ

Най-естественият начин да развиваме дигиталната грамотност на учениците е като я превърнем в неразделна част от учебния процес. Ето няколко идеи за изграждане на навици за работа в дигитална среда, които са съгласувани със шестте основни елемента на умениято:

- Да изискваме от учениците да намират и посочват повече от един източник и да обосновават преценката си за автентичност на информацията (1. Търсене и намиране на информация; 6. Сигурност, идентичност, етика);
- Да поставяме задача за следващ час някой ученик да намери допълнителни интересни материали по темата, които да сподели с всички в класа. Важно е отново да изискваме ясно посочване на източниците и оценка на тяхната достоверност (1. Търсене и намиране на информация; 6. Сигурност, идентичност, етика);
- Да поддържаме споделена директория, в която всеки ученик да съхранява файлове, свързани с работата в часа, а учителят да качва материалите за часа. Това ще даде възможност и на ученици, които са отсъствали от часа, да имат достъп до пропуснатия материал (2. Организиране на информация);
- Да насърчим учениците си да използват инструменти за водене на бележки, в които да систематизират най-важното от предмета. Може всеки път да определяме различен ученик, който след часа да сподели бележките си с целия клас (3. Обработване на информация);
- Да поддържаме професионална комуникация с учениците си по e-mail (за изпращане на домашна работа, отговор на въпроси по проекти, обратна връзка и т.н.). Важно е да бъдем последователни в изискванията си за това на какви критерии трябва да отговарят писмата, които получаваме от учениците, за да им обърнем внимание (Напр.: да съдържат тема на съобщението, поздрав, подпис, ако има прикачен файл, задължително да е указано какъв) (5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да изискваме от учениците си да изработват и изпращат писмените си работи (всякакъв тип домашна работа) в електронен вид. Това многократно улеснява и учителя в проверката за плагиатство, даването на коментари и насоки за подобрене на работата. Друго много ценно предимство е, че позволява на учителя лесно да споделя добрите примери с целия клас или да свърза конкретни ученици да си помагат взаимно (4. Творчество в дигитална среда; 5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да поставяме на учениците задачи, които налагат съвместна работа в споделени документи. Например групови проекти, в които учениците трябва заедно да планират работата си и след това заедно да работят по създаването на общ продукт (4. Творчество в дигитална среда; 5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да поддържаме затворена група на класа в някоя социална мрежа (facebook например). Там учениците може да споделят новини, засягащи класа, информация за възможности и предстоящи събития, да обсъждат въпроси, които ги вълнуват. Важно е да разделяме този тип общуване от официалната кореспонденция по имейл например, за да могат учениците да свикват с това, че е важно да подбират подходящите средства за съответния тип комуникация (5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да създадем култура за споделяне на интересни видеоклипове и статии в групата на класа (5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да насърчаваме учениците да имат автентично изглеждащ профил в социалните медии и да си направят професионално звучащ имейл адрес (6. Сигурност, идентичност и етика);

- Да направим единен онлайн календар за целия клас, в който да напомняте за домашни работи или важни за предмета събития и дати, или пък за да определите периодите на развитие на общ проект (5. Споделяне и общуване в дигитална среда);
- Да пускаме регулярно електронен формуляр за обратна връзка за часовете. Да използваме електронни формуляри и за колективно или анонимно оценяване на продукти, създадени от класа (5. Споделяне и общуване в дигитална среда).

ДОПЪЛНИТЕЛНИ СТРАТЕГИИ ПО ЦЕЛИ

1.1.1. ТЪРСЕНЕ ЗА ВРЕМЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Търси, намира и извлича информация в дигитална среда.	5-12	-	10-15 МИН

ОПИСАНИЕ

Смисълът на стратегията е да ограничим времето за търсене на информация, за да стимулираме учениците да търсят ефективно. В зависимост от сложността на задачата, която даваме, времето може да бъде различно. Важно е да включим два елемента на търсене - планиране на търсенето и самото търсене. Когато учениците представят резултата на своето търсене, е добре да ги насърчаваме да споделят подхода за търсене, който са ползвали. В стандартния случай на учениците може да бъдат дадени 2 мин за планиране на търсенето, 5 мин за самото търсене и по 1 мин за представяне на резултатите.

Задачата може да бъде изпълнена и по групи.

Пример

Намерете най-добрите университети в света, в които можете да учите инженерна специалност. Имате две минути за планиране, в което да обсъдите: ключови думи, по които да търсите, подходящи търсачки за целта и стратегия на търсенето (Boolean searching). След това имате 5 мин за търсене. Ще имате и една минута да представите трите най-добри университета, които сте намерили, източниците ви и подхода, който сте използвали.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Отнема малко време;
- Развива умения за планиране;
- Води до по-качествени резултати от търсенето.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е необходимо е да се отдели специално внимание на различни стратегии за ефективно търсене, като Boolean searching, избор на търсачка, избор на ключови думи.

1.1.2. РЕФЛЕКСИЯ ВЪРХУ ИЗПОЛЗВАНАТА СТРАТЕГИЯ ЗА ТЪРСЕНЕ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
1.1. Търси, намира и извлича информация в дигитална среда.	5-12	-	5+5 МИН

ОПИСАНИЕ

Смисълът на тази стратегия е да насърчаваме учениците да се замислят върху процеса на търсене, което им позволява да повишават ефективността си с всяко следващо търсене. Може да използваме стандартни въпроси, които използваме всеки път след търсене, или да изработим свой шаблон.

ПРИМЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ

Рефлексия след търсене	
Тема/въпрос на търсенето	
Коя търсачка използвах?	Защо?
Какви ключови думи/фрази/ограничения за търсене използвах?	Кои бяха най-успешни?
Кои източници използвах за своя отговор?	Защо избрах тях?

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Помага на учениците сами да оценяват ефективността на търсенето;
- Помага на учениците при планиране на следващо търсене.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- отнема време;
- може да спестим време, ако учениците си водят записки още докато трае самото търсене.

2.1.1. КАТАЛОГ НА МОИТЕ Е-ОТКРИТИЯ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
2.1. Организира информацията с цел ефективно използване.	5-12	-	Извън час

ОПИСАНИЕ

Идеята на каталога е учениците да свикнат да категоризират, анотират и събират на едно място важна за тях информация от интернет. За тази цел може да бъде използван всеки един от инструментите за маркиране, анотиране и подреждане, посочени в картата на уменията. Създаването на такъв каталог е важно да се използва при всяко задание, което изисква търсене на информация. При представяне на финалния продукт учениците представят и каталога. Така в края на проекта/срока/годината, учениците ще имат своя собствена база данни от полезни и подредени ресурси, към които могат да реферират и да използват в бъдеще.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Когато ресурсите са анотирани, търсенето им впоследствие е много по-лесно;
- Улеснява реферирането към източници;
- Важна стъпка към целта. Оценява информация по критерии.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- трябва да се постави като част от проекта и оценката на проекта. Така демонстрираме, че процесът на създаване на проекта е поне толкова важен, колкото и крайният продукт от него.

6.1.1. ДОСИЕ НА ОНЛАЙН ИЗТОЧНИК

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
6.1. Оценява информация по критерии.	5-12	-	5-10 МИН

ОПИСАНИЕ

Тази стратегия помага на учениците да оценят сами източниците, които ползват, като отговарят на няколко насочващи въпроса. Въпросите трябва да отговарят на критериите, по които очакваме учениците да оценяват източника. Попълнените досиета на източниците може да бъдат прилагани към крайния продукт като аргументация за избора на източници.

Пример

Досие на онлайн източник	
Достоверност	Кой е/кои са авторите?
	Свързан ли е с официална институция?
	Информацията може ли да бъде потвърдена от други източници/има ли препратки?
Релевантност	Дава ли конкретна информация по търсения въпрос?
Давност	Кога за последно е обновяван сайтът?

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Използването на готов шаблон помага на учениците да свикнат да си задават включените в него въпроси, преди да се доверят на даден онлайн източник.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно въпросите да бъдат не повече от 5-6 и отговорите им да не отнемат много време, защото в противен случай рискуваме оценката на източниците да затормози сериозно търсенето на информация.

6.1.2. СКАЛА ЗА ДОСТОВЕРНОСТ НА ИЗТОЧНИЦИ

Цел	Възрастова група	Време за предварителна подготовка	Време в час
6.1. Оценява информация по критерии.	5-12	-	В началото на ползване 15 мин

ОПИСАНИЕ

След всеки проект или задание записваме на лепящи се листчета имената на електронните източници, които са ползвали учениците. Оценяваме ги заедно с тях по критерии за достоверност и ги ранкираме. Залепваме ги в съответния ред на стената и това се превръща в нашата скала на достоверност на източниците. При следващи задания повтаряме тази процедура и допълваме скалата с нови източници. Постепенно може да делегираме допълването на скалата изцяло на учениците и да оставим в наши ръце единствено верификацията на подредбата. Това може да става, като задаваме провокиращи въпроси и насочваме учениците да аргументират ранкинга на източниците.

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Учениците имат пред себе си (на стената) визуализация на това на какъв тип източници може по-скоро да се доверяваме и на какъв тип – не;
- Провокира учениците още веднъж да оценят достоверността на източниците, които са ползвали.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- е важно учениците да имат пред себе си (или вече да владеят добре) критериите за достоверност на източниците;
- в началото тази стратегия може да отнема повече време и да изисква по-силно включване на учителя. С времето би трябвало да се превърне в стандартна процедура в класната стая, която не отнема повече от минута и може да се случва и като подготовка за часа.

6.1.3. ПИЩОВ ЗА ПРОВЕРКА НА ДОСТОВЕРНОСТ

ОПИСАНИЕ

Идеята на тази стратегия е учениците да имат много бърз начин да се ориентират дали един източник е по-скоро достоверен, или по-скоро не. Пищовът трябва да представлява списък с характеристики, които показват, че даден електронен източник е по-скоро недостоверен. Ако един източник притежава повече от 50% от тези характеристики, това трябва да дава сериозен сигнал на учениците да не се доверяват на източника.

Стратегията би имала най-голямо въздействие, ако учениците са включени в създаването на този списък след период на проучване на достоверни и недостоверни източници (например след известен период на ползване на стратегията 4.1.1. или 4.1.2.)

ПРЕДИМСТВА НА СТРАТЕГИЯТА

- Дава възможност за много бърза проверка на източниците.

ЗА ТАЗИ СТРАТЕГИЯ Е ДОБРЕ ДА ИМАТЕ ПРЕДВИД, ЧЕ:

- списъкът няма как да бъде напълно изчерпателен и вероятно ще има недостоверни източници, които ще „минават теста“.

ПРОЕКТИ И ЗАДАЧИ

Почти всеки учебен проект дава възможност за развиване на дигитална грамотност, стига елементи от него да бъдат осъществявани с помощта на дигитални инструменти или в дигитална среда. Важно е обаче това да не бъде правено самоцелно, а да мислим внимателно каква би била добавената стойност на дигиталните средства в съответния проект. Ако някоя дейност може да бъде извършена по-ефективно без дигитални инструменти, то със сигурност е по-добре да я правим без тях. Например, ако част от проекта предвижда провеждането на дискусия между учениците в клас, разполагаме с много по-богат ресурс от стратегии да я проведем без дигитални средства. Дигиталните инструменти в този случай по-скоро биха затруднили дискусията, отколкото да я подпомогнат.

Когато добавяме фокус върху дигиталните умения на учениците, трябва да го правим в онези елементи от проекта, с които работата в дигитална среда и със софтуер ще даде допълнителни възможности и ще повиши ефективността на работата.

Дигиталните инструменти са подходящи и за изнасяне на образователната среда извън училище, за междуучилищни проекти и изобщо всякакви проекти, които включват участници от дистанция.

ПРИМЕРИ

Тук умишлено даваме примери с проекти, които са зададени за други умения от този наръчник, за да покажем как с много малка промяна те биха могли да развият и дигитална грамотност. Описанието на примерните проекти е в главата, посветена на уменията (напр. креативност, гражданска активност и т.н.), а тук посочваме начини за изпълнение на конкретни елементи от проекта в дигитална среда.

ПРОЕКТ

Как живеят моите връстници в развиващите се страни? (умение Гражданска активност)

АКЦЕНТ ВЪРХУ ДИГИТАЛНИ УМЕНИЯ

- **Намира информация в дигитална среда:** Направете проучване в интернет, в което да намерите задълбочена и цялостна информация за живота на вашите връстници в някоя африканска държава. Разберете как изглежда тяхното всекидневие, пред какви предизвикателства са изправени, как стигат до училище, с какво са облечени, с какво се хранят, каква музика слушат, какво учат, какви филми гледат и т.н. За проучването направете предварителен план за ефективно търсене и посочете начини, по които ще направите оценка на достоверността на източниците. Може да се използва стратегията 2.1.1. Каталог на моите е-открития
- **Общува в дигитална среда:** Отправете покана за онлайн разговор в час с връстници от африканско училище/представител на ООН/пътешественик и обсъдете с тях откритията на вашите ученици и дали отговарят на реалността.

ПРОЕКТ

„Кръгла маса за...“; „Отворен ден на...“; „Състезание...“; „Конференция за...“*, **Комуникационни умения**

*Темата се избира според предмета, целите, темите, които се изучават.

АКЦЕНТ ВЪРХУ ДИГИТАЛНИ УМЕНИЯ

- **Споделя в дигитална среда:** Създайте споделена директория, в която всеки екип да качва материали и документи за събитието. Ограничете папката на всеки екип, така че документите да са видими за всички участници, но само даденият екип да има достъп до модерирани и редактирани на своята папка.
- **Създава в дигитална среда:** Запишете кратко видео за сбито представяне на отборите и отговор на въпроса „Какво ще организираме и как ще допринесем?“, след което учителят дава обратна връзка за рефлексия върху посланието и изразните средства на всеки екип. В края на проекта запишете нови сбити клипчета, на които учениците да отговорят на въпроса „Какво организирахме и как допринесохме?“, за да рефлектирате върху поставените цели, усвоените умения и постигнатите резултати след събитието.
- **Общува в дигитална среда:** Използвайте записаното видео за разпространение на събитието чрез кампания в социалните мрежи или чрез блог, създаден за целта, и за създаване на усещане за поет ангажимент у учениците.
- **Въпрос за рефлексия:** Публичното заявяване на плана и целите на събитието ви промени ли отношението ви върху проекта?

- **Търси, намира и извлича информация в дигитална среда:** Учениците анализират реални автобиографии в професионални социални мрежи и проучват кои са уменията за успех на пазара на труда.
- **Общува в дигитална среда:** Учениците подготвят списък с умения за развитие и го изпращат на работодатели с молба те да оценят важността на тези умения, за да могат учениците да се фокусират към най-търсените на пазара на труда умения.
- **Обработка информация в дигитална среда:** Учениците създават споделена таблица, в която класифицират уменията за успех и въвеждат събраните данни от различни източници. Правят анализ на събраната информация, за да определят кои са най-ключовите умения според дадена сфера на професионално развитие.

ИЗТОЧНИЦИ

Belshaw, D. A. (2011). What is Digital Literacy. Извлечено от dmlcentral:

<http://dmlcentral.net/wp-content/uploads/files/doug-belshaw-edd-thesis-final.pdf>

Gilster, P. &. (1997). Digital literacy. Wiley Computer Pub.

<http://www.p21.org/about-us/p21-framework/350>

<https://learning2teachthrough2teaching2learn.wordpress.com/ict-literacy-skills/>

<https://www.ets.org/Media/Research/pdf/ICTREPORT.pdf>

ПРОЕКТ

Изкуство с кауза, умение Креативност

АКЦЕНТ ВЪРХУ ДИГИТАЛНИ УМЕНИЯ

- **Общува в дигитална среда:** Потърсете контакт с групи от слепи хора и проучете какъв софтуер или похват може да използвате за вашия проект.
- **Използва приложения за създаване и обработка на аудиоинформация:** Запишете аудиоописание на няколко картини от реална галерия или музей и организирайте събитие за слепи хора с помощта на персонала.
- **Въпрос за рефлексия:** Недостъпно ли е визуалното изкуство за слепи хора и защо?

ПРОЕКТ

Създаване на едногодишен план за личностно развитие, включващ академични, лични и/или професионални цели, умение Личностно развитие

АКЦЕНТ ВЪРХУ ДИГИТАЛНИ УМЕНИЯ

- **Създава в дигитална среда:** Когато учениците си поставят средносрочните цели, на всеки период записват видео „капсула на времето“, за да могат да представят и да рефлектират върху успеха си.
- **Използва приложения за създаване и обработка на текст:** Учениците си създават актуална автобиография и мечтана автобиография, за да могат да направят ясна връзката между сегашното състояние на уменията си и желаното състояние. Могат да използват специални приложения за автобиографии.

БЕЛЕЖКИ

A series of horizontal dotted lines for taking notes, spanning the width of the page.

Проектът „Функционална грамотност за 21-ви век: инструменти за оценка и методи на преподаване“ се финансира в рамките на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г. и се съфинансира от фондация Америка за България.

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

ICELAND
LIECHTENSTEIN
NORWAY

eea
grants